

93/99

125 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 125

НОВА ИТАЛИЈА

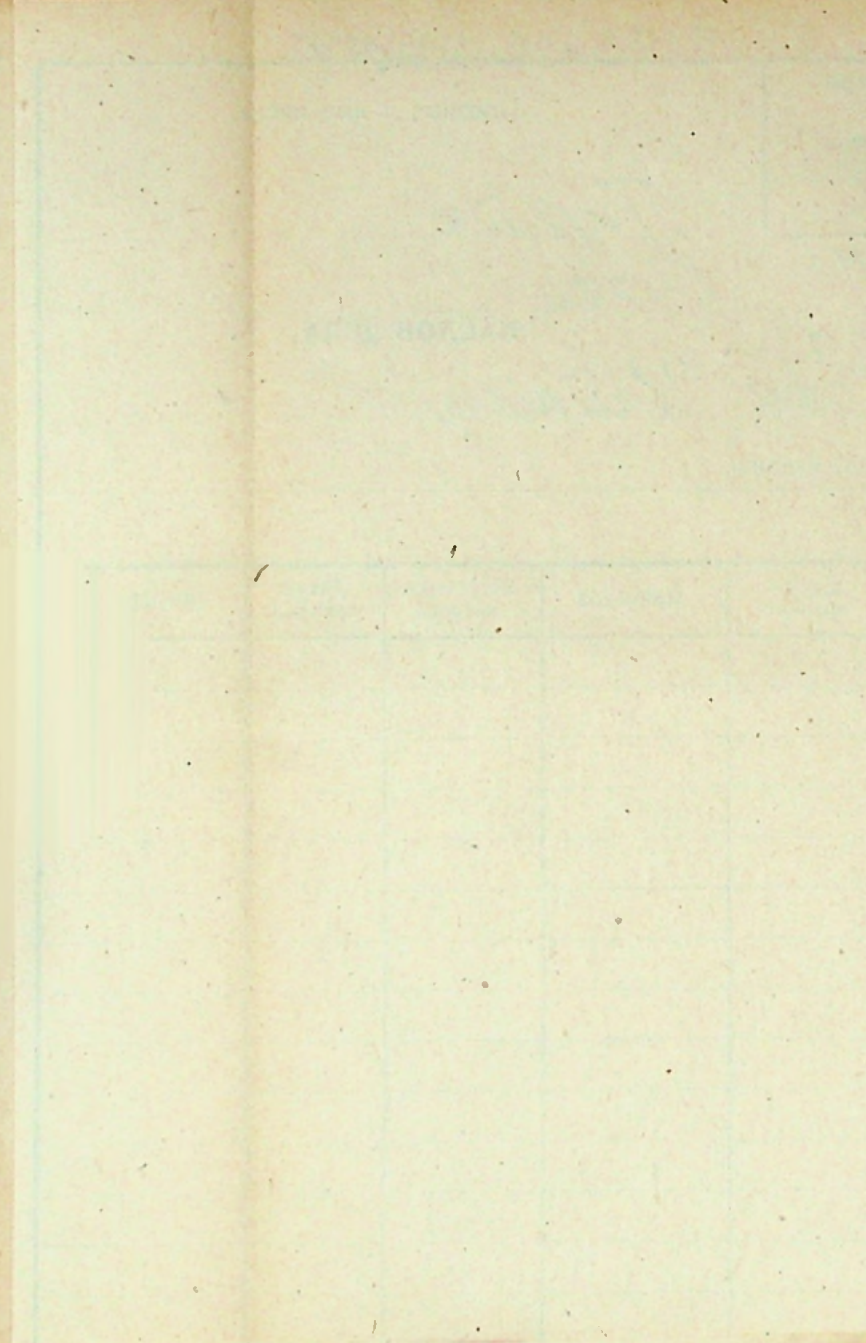
НАПИСАО

Пијетро Орси

ПРЕВЕО С ИТАЛИЈАНСКОГ

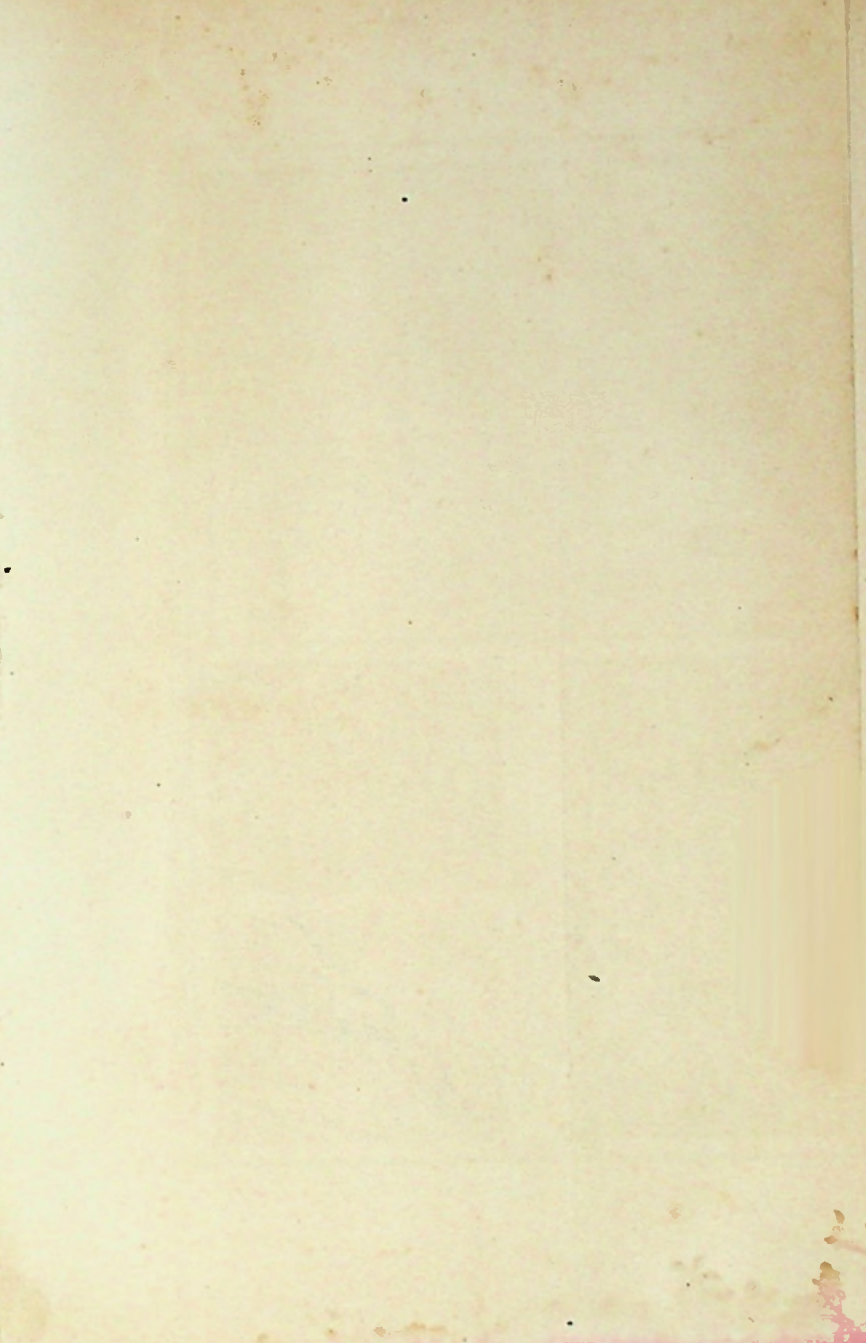
Миодраг Ристић

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"
ПЕСКОВАЦ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСНОВЦА

Бр. 5610

125 и 126

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

125 и 126

НОВА ИТАЛИЈА

ИСТОРИЈА ПОСЛЕДЊИХ 150 ГОДИНА

ДО ДОЛАСКА НА ПРЕСТО ВИТОРИЈА ЕМАНУЕЛА III

НАПИСАО

ПИЈЕТРО ОРСИ

ПРЕВЕО С ИТАЛИЈАНСКОГ

МИОДРАГ РИСТИЋ

НАДЛАЖЕНО

14. X. 1948

Бр. инвентара

11. 1948

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСНОВЦА

Бр. 3072

Одељење

Струка

БЕОГРАД, 1909.

НОВА ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ ДЕЧАНСКА УЛ. БР. 14

Љуб. М. „Давидовић“

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

ПРЕДГОВОР	VII
---------------------	-----

I. — ИТАЛИЈА ПОСЛЕ АХЕНСКОГ МИРА

Краљевина Сардинија — Ломбардија — Млетачка Република — Веновска република — Парма и Пјаченца, Модена и Ређо — Велико војводство Тоскана — Папска Држава — Напуљ и Сицилија — Грађанска свест: Вузене Парини — Италијанска идеја: Виторио Алфијери	1
--	---

II. — ИТАЛИЈА ЗА ВРЕМЕ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Одједи Француске Револуције у Италији — Прва војна Наполеона Бонапарте (1796.—97.): порекло италијанске тробојне заставе — Пад Млетачке Републике — Нове демократске републике — Италију освајају Французи — Победа Аустро-Руса и триумф реакције — Изгнанници из 1799. год. и осећање Италијанства . .	32
---	----

III. — НАПОЛЕОНОВА ВЛАДАВИНА

Наполеоново спуштање низ Свети Вернард и битка код Маронга — Скуиттина у Лигурији и Италијанска Република: Франческо Мелци — Краљевина Италија: Евгеније Бохарие — Италијанске покрајине придружене Француском Царству — Освајање Напуљске области — Уништење папске световне моћи — Велико буђење италијанског живота под наполеонском владавином — Краљевина Напуљска под Јосифом Бонапартом и Јоакимом Муратом — Бурбонски двор у	
--	--

Сицилији: устав од 1812. год. — Наполеонов пад — Повраћај старих система владавине — Сто дана — Миратов рат за независност: губитак престола — Његов последњи покушај и смрт	44
---	----

IV. — РЕСТАУРАЦИЈА: СТАРЕ ВЛАДАВИНЕ И НОВИ НАРОДИ

Бечки конгрес и преуређење Италије; превласт Аустрије — Враћање прошлости — Виторио Емануеле I, сардин- ски краљ — Ломбардијско-млетачка краљевина под Ау- стријом — Стање војводства — Благост тосканске владе — Папска Држава — Фердинанд I, краљ двеју Сицилија — Свети Савез	59
---	----

V. — ПРВИ ПОКРЕТИ

Карбонарство — Револуција у Напуљу (1820.) — Експе- диција Светог Савеза против уставоваца и повраћај абсолютизма — Револуција у Пијемонту (1821.): др- жања Карла Алберта — Повратак абсолютистичке влада- вине с Карлом Феличе — Политички процеси у Лом- бардијско-млетачкој области. — Беснило Франца IV Моденског и његове тежње за наследством савојског престола — Конгрес у Верони — Карло Алберто у Шпанији	70
--	----

VI. — ДЕСЕТ ГОДИНА РЕАКЦИЈЕ

Италија од 1821.—1830. год. — Чиро Меноти и Франца IV Моденски — Револуција 1831.: Уједињене Итали- јанске Покрајине — Интервенција Аустријанаца и повраћај старих влада — <i>Меморандум</i> сила папи — Покољи у Чезени и Форлију — Аустријанци и Фран- цузи у Папској Држави	86
---	----

VII. — ЂУЗЕПЕ МАЦИНИ И „МЛАДА ИТАЛИЈА“

Мацинијево писмо Карлу Алберту — Породица Руфини — Завера 1833. — Експедиција на Савоју — Свироба угушивања — Цар Фердинанд I — Краљ Фердинанд II Напуљски и сицилијански немори — Уметност и наука устају за отаџбину	98
--	----

VIII — МОЋ ЈАВНОГА МНЕЊА

Смрт браће Вандијера — Ђоберти и његово *Првенство* — Порекло новогвелфско странке — Валбове *Италијанске Наде* — Понтификат Глигорија XVI — Д'Азевлеви *Последни догађаји у Римању* 110

IX. — ОД РЕФОРАМА РЕВОЛУЦИЈИ

Карло Алберто и пијемонтски народ — Избор Пија IX: амнестија и реформе — Силно буђење народне свести — Агитација народа и држање владалаца: реформе у Тоскани и у Пијемонту — Фердинанд II и спцилијанско-калабријски покрет — Прилике у Ломбардијско-млетачкој области и у војводствама Модени и Парми — Италија у почетку 1848. год. — Устанак у Палерму — Устав у Напуљу, у Пијемонту, у Тоскани, у Риму 119

X. — РАТ 1848. ГОДИНЕ

Ломбардијско-млетачка област у првим месецима 1848. год. — Ширење револуције Европом — Ослобођење Млетака — Пет миланских дана — Рат за независност — Први успеси италијанског оружја — Беседи Пија IX 29. априла — 15. мај у Напуљу и повлачење напуљских трупа из рата — Тосканици у Куртатону и Монтанари — Последње победе пијемонтске — Пораз код Кустоце — Повлачење — Примрје — Догађаји у појединим италијанским државама на крају 1848. год.: на низбрдници 145

XI. — РАТ 1849. ГОДИНЕ

Поновно ратовање Пијемонта са Аустријом — Пораз код Новаре и абдикација Карла Алберта — Десетодневна брешанска борба — Повраћај апсолутизма у краљевини Напуљској; подвлашћење Спцилије — Обнављање велико-војводеке власти у Тоскани — Римска Република; интервенција Француза — Гарибалди — Јуначки отпор Млетака; Данијеле Манин 177

XII. — ПОЧЕЦИ ВЛАДАВИНЕ ВИТОРИЈА ЕМАНУЕЛА II

Разговор Виторија Емануела са Радецким у Винзалу — Реакција триумфује у целој Европи — Озбиљне тешкоће нове краљевине — Масимо д' Азело и *монкалијерска прокламација* — Почети грофа Кавура — Тужно стање у осталој Италији — Гледстонова писма о бурбонској владавини — Суђење у Мантови; 6. фебруар 1853. у Милану — Убиство војводе од Парме 197

XIII. — ЗВЕЗДА ПИЈЕМОНТА

Кавур председник министарства: развој националних осећања — Учење Пијемонта у Кримском Рату — Кавур на Париском Конгресу — Прибирање италијанског живота у краљевину Сардинију — Нестрпљивост *странке акције*; експедиција у Саври — Промена аустријске политике у Ломбардијско-венецијанској области — Смело држање Пијемонта; Кавуров говор — Савез са Француском 211

XIV. — РАТ 1859. ГОДИНЕ

Припреме за нов рат — Кавуров говор — *Ултиматум* Аустрије — Прокламација Виторија Емануела — Стање једне и друге војске — Монтебело, Палестро, Мађента и Мелењано — Гарибалди и *Алпијски Лосци* — Солферино и Сан Martino — Преговори у Виллафранци и Циришки Мир — Анексија Емилије, Романа и Тоскане краљевини Виторија Емануела — Уступање Савоје и Нице Француској 223

XV. — ЕКСПЕДИЦИЈА ХИЉАДЕ

Франческо II, папуљски краљ — Гарибалди и *Хиљада* од Кварта у Марсалу, у Калатафими, у Палерму, у Милацо, у Волтурно — Војска Виторија Емануела у Маркама и у Умбрији — Енглеске симпатије за италијанско питање — Предаја Гајете — Проглас Краљевине Италије 239

XVI. — РИМСКО ПИТАЊЕ

Кавурови говори о римском питању — Смрт великог министра — Тешке прилике нове краљевине: хајду-чија — Агитације акционе странке: Аспромонте — Пут Гарибалдијев у Енглеску — Конвенција од месеца септембра 1864. год. и пресељавање престонице из Турина у Фиренце 254

XVII. — РАТ 1866. ГОДИНЕ

Савез Италије са Пруском — Стање две војске — Битка код Кустоце — Гарибалди у Трентину — Поморска битка код Лисе — Мир — Анексија Млетачке области краљевини Италији

XVIII. — РИМ ПРЕСТОНИЦА

Гарибалди и добровољци у Папској Држави — Интервенција Француза и битка код Ментане — Неутралност Италије за време Француско-немачког Рата — Италијанске трупе заузимају Рим (20. септембра 1870. год.) — Закон о гаранцијама 273

XIX. — ПОСЛЕ 1870.

Унутрашње развијање — Смрт Мацинијева — *Десница* и *Левица* — Долазак *Левице* на власт — Смрт Виторија Емануела II — Смрт Пија IX и избор Леона XIII — Почетак Тројнога Савеза — Смрт Гарибалдијева — Унутрашње реформе; велики развој јавних радова — Заузеће Асаба и Масауе; живот Италијана у Африци — Банкарске парнице и морално питање — Буле у мају 1898. — Изложба у Турину — Избори 1900. — Убиство краља Умберта — Почети владавине Виторија Емануела III 281

XX. — ИТАЛИЈА У 1901. ГОД.

Становништво — Престоница: папа у Ватикану и краљ у Квириналу — Политичко уређење — Државни буџет

— Војска и морна — Јапански радови — Економско буђење земље — Увоз и извоз — Настава — Главне вароши	305
--	-----

XXI. — КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Васкрс књижевности и уметности — Класицизам — Па- рини, Алфијери, Монти, Фосколо, Бота, Капова, Анђани — Чимароза, Паузијело — Романтизам — Манзони и његови подражаваоци — Леопарди — Гвераци, Николини, Ђусти, патриотски песници; Ирати — То- малео, Розмини, Ђоберти и Мамјани — Историчари — Музичари: Веллини, Росини, Доницети — Барто- лини, Хајез и Марокети — Нов правац — Кардучи, Бонги, Вилари, Масарани, Версецио — Историчари и критичари — Новинарство — Песници — Де Ам- чис, Фоганаро, Верга, Капуана, Серао, Фарина, Ба- рилп, Кастелиуово, Ровета, Д' Анунцио — Позорнице: Бакомети, Ферари, Коса, Кавалоти, Галина, Бакоза, Мартини, ит.д. — Индуно, Палица, Џипре, Вела, Мо- рели, Монтеверде — Живи уметници разних италијан- ских области — Музика: Верди, Понкјели, Бонто, Пу- чини, Маскањи итд. — Италија ради	317
УСТАВ КАРЛА АЛБЕРТА (додатак глави деветој)	351
ПОПРАВКЕ	355

ПРЕДГОВОР

Издајући ово дело, Српска Књижевна Задруга испуњава обећање, дато својим члановима у почетку рада. Јер у прве помене дѣла, које намерава издати, Задруга је упела и дело о италијанском уједињењу.

Овај превод је рађен по другом италијанском издању, од 1902. год. Дело се први пут јавило на енглеском језику првих месеца 1900. год. Од њега су изишла два издања, једно у Лопдоцу, друго у Њу-Јорку. Прво италијанско издање јавило се крајем 1900. год., а друго 1902. Те исте, 1902. год., јавио се немачки превод. Треба поменути да је потписани употребљавао само италијански текст.

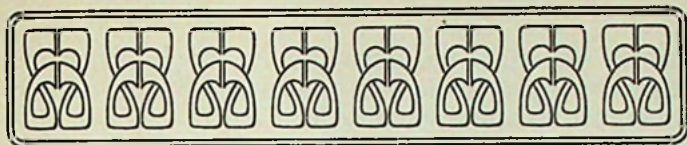
Људи, који су колико толико знали историју италијанског уједињења, могли су правити поређења између садашњег политичког стања Српског Народа и политичког стања Италијана пре уједињења. После ове књиге, то ће моћи учинити и сви чланови Српске Књижевне Задруге. И заиста, корисно ће бити то учинити.

Преводилац је захвалан Управи Српске Књижевне Задруге, што је издала овај превод. Особиту искрену захвалност потписани дугује Г. Јовану Томићу за марљиву помоћ у погледу српског језика. Све што би, у томе погледу, имало да се пребаци, то иде само на терет преводноца. У главн ХХI има два

три места, која је преводилац намерно избацио или изменио, јер не одговарају садашњим приликама. Напомене преводночеве разликоване су од пишчевих, изузевши напомену на стр. 27., која је преводночева, а не пишчева. Преводилац се трудио да скрупулозно да фонетичку графику италијанских особних имена; одступио је само у оним случајевима, у којима је употреба већ дала у српском језику српски облик. Све датуме треба читати по новом календару.

Миодраг Ристић

НОВА ИТАЛИЈА

ГЛАВА I

ИТАЛИЈА ПОСЛЕ АХЕНСКОГ МИРА¹

Краљевина Сардинија — Ломбардија — Млетачка Република — Ђеновска Република — Парма и Пјаченца, Модена и Реџо — Велико војводство Тоскана — Папска Држава — Напуљ и Сицилија. — Грађанска свест: Буазоне Парини — Италијанска идеја: Виторио Алфијери.

Путник, који, пролазашћи Монченизио,² улази у Италију, пазилази пре свега на народ, чврст као стене његових Алпа, хладан као зиме његовог краја *a pie' dei monti*³; на народ, кога је стално занимање оружјем учинило јаким, слободним и верним дужности, а вековна управа честите савојске динastiје одржала ваљаним.

Од једапаестог века, ова владалачка породица, пореклом из Моријане, беше отпочела ширити своју власт у Пијемонту, и сталношћу и уменшћу,

¹ У Ахену, у Немачкој, утврђен је 1748. год. мир између Аустрије, Енглеске, Холандије и Пијемонта с једне стране, и Француске, Шпаније, Модене и Ђенове с друге стране.

Преводилац.

² Монченизио је вис (2085 м.) у приморским Алпима, на граници према Француској.

Прев.

³ У *подножју брегова*. (Име Пијемонтат, *Il Piemonte*, долази од латинског *ad pedes montium*).

Прев.

успела је мало по мало да га подчини целог: управо у првој половини осамнаестог века Карло Емануеле III присајединио је последње земље Пијемонта старом господарству своје куће, ширећи му границе ка Миланској области, од тока Сезије ка Тичини. Осем Пијемонта и Савоје, своје колевке, ова је породица одавна имала варош Ницу с околином, што јој је давало излаза на море; а у овом лепом Тиренском Мору, које се простирало пред њима, била је мало раније завладала једним острвом које јој је донело ону краљевску титулу, о којој су сањале пеколике генерације њених владалаца.¹

Рат је донео ове резултате, и само их је рат могао повећати или умањити. Зато се за време целог периода од 1748.—1792. год., за које је време цела Италија живела на миру, пије показала никаква промена у проширењу граница савојске куће.

У тим границама живело је око 3,250.000 становника, од којих су 2,800.000 били на конци, а на Сардинији само 450.000. Ово острво, које је пупа четири века подносило шпанску управу, налазило се у очајном стању: без путева, великим делом необрађено, било је готово цело у рукама поседника, већином шпанског порекла. На њему је требало извести велике, основне реформе; понеке се, за владе Карла Емануела III (1730.—1773.), заслугом нарочито министра Бођина, и изведоше, али са slabим резултатима. Пијемонтат је, напротив, давао изглед

¹ Утрехтским Миром (1713.) Виторио Амедеј II Савојски био је добио Сицилију; али кад је кардинал Алберони, шпански министар, покушао да поврати изгубљене италијанске покрајине, цар је, изјављујући да не може бранити Напуљску област, ако му се не да и Сицилија, био приморао Виторија Амедеја II да му уступи ово острво и да узме *Сардинију* у замену; од тула назив новој краљевини, назив који је савојска кућа задржала до 1861. г., кад је Виторио Емануеле II добио име: краљ Италије.

доста добро обрађене земље; поља су била пуна дудова и винове лозе, имања су била јако издељена, тако да су готово сви земљорадници били у исто време и сопственици. Индустрија се почела развијати, али је била везана читавим низом ситних одредаба, које су је, уместо да је унапређују, као што им је био циљ, у ствари успоравале. Престоница краљевине, Турин, имао је само 75.000 становника, али је био веома лепо изграђен: његове праве и чисте улице, његове простране и правилне пијаце, чиниле су га доста симпатичним. Монтескије, који је био у њему 1728. год., назвао га је *le plus beau village du monde*.¹

Турински двор, ма да није имао моралних порока као версаљски, био је ипак уређен по угледу на њ. У краљевој околини било је 330 дворапа, и годишњи трошак на њих прелазно је преко 2,000.000 дина, што је представљало десети део државних прихода. Међу тим дворанима, све самим племићима, бирали су министри и сви високи чиновници. Аристократији су се такође давала највећа достојанства у цркви. 2.500 племића служило је у војсци, и њима су била намењена официрска места.

У накнаду за толике повластице, све племство било је потпуно потчињено владаочевим наредбама, чак и у приватним стварима; а ова зависност била је заиста строга и непријатна, јер, у овако малом краљевству, краљ је могао до ситница бити обавештен о свима својим племићима.

То је морало кадшто изазвати по које незадовољство, али само код виших природа и карактера који нису могли трпети ропство. У осталом, и код ових је одмах нестајало перасположења или се доста ублажавало, зато што је краљевска породица

¹ Најлепше село на свету. — *Voyages de Montesquieu*, publiés par le baron Albert de Montesquieu. Paris, 1894. Vol. I, page 122.

била у главном доброг карактера и најбољих намера. Сам гроф Виторио Алфијери, који је такође мрзео тирале, пише у својој *Аутобиографији* о Виториу Амедеју III (који је владао од 1773.—1796.):

„Ма да ја ни најмање не волим краљеве у опште, а још мање јако самовољне, треба ипак искрено да признам да је породица ових наших владалаца најбоља између свију осталих, а нарочито, кад се сравни са готово свима другим, садашњим у Европи. И ја сам осећао према њима у своме срцу пре љубав него ли мржњу, јер како овај краљ, тако и његов претходник (Карло Емануел III) имају најбоље намере, карактера су доброг, умереног и примерног и чине својој земљи више добра него ли зла.“

По несрећи, Виторио Амедеј III, ако је и био добар и поштен, ипак није био јаког духа и није разумевао време; и зато је лако појмити како су поред овог медиокритетског владаноца племићи мање вредности успели да задобију првенство. Зато се под његовом владавином не само не отпочеше реформе које су народи у својим аспирацијама сваки дан тражили, него се не завршише ни оне које су краљеви пре њега већ били отпочели. Свештенство је постало господар у држави више него икад; оно је управљало школама, оно је делило јавна добротворства. Не рачунајући Сардинију и Савоју, у самим покрајинама Пијемонта било је 20.000 свештеника и 12.000, које калуђера, које калуђерица. Црквена власт је имала своје судове и затворе; она је сама расправљала спорове против свештених лица и трудила се да се створи падлежном и према световним лицима у свему што се тичало вере, јеретичних преступа, брачних спорова итд.

Свештенство, ма да је било многобројно, било је довољно богато; али није тако било с племством у коме је било веома мало таквих који су распо-

лагали са 50.000 дин. прихода. Племство и свештество били су великим делом ослобођени пореза, који је зато у толико био тежи осталим друштвеним редовима.

Грађанство је, природно, морало попреко гледати на повластице плећства. Богатији грађани трудили су се да купе какву титулу, па да тако и сами постапу плећници; за нешто више од седамдесет година (после 1722.) било је продато 819 плећничких патената.¹ Други, у колико су се више богатали и образовали, у толико су јаче осећали мржњу према тим друштвеним разликама, које се стално показиваху, чак и у начину пошће, и, ма да су били одани старом и славном престолу, желели су многе реформе.

Управо у овом периоду почеше из средине пијемонтеске буржоазије излазити многи људи који су се одликовали духом и образованошћу. Видели да их влада занемарује, а не напавили погодну средину у Пијемонту, још мало образовањем, они потражише пријема и части изван своје земље. Тако Ђузепе Барети (1716.—1789.), одлични критичар из листа *Frusta Letteraria* (Књижевни Бич), проживе много година у Енглеској; славни историчар Карло Денипа (1731.—1813.), писац дела *Италијанске Револуције*, кога су калуђери јако мрзели и гонили због његовог дела *О улози личности*, оде најзад у Берлин, куда га је био позвао Фридрих II, а одатле после пређе у Париз, где и умре; велики математичар Луиђи Лагранж (1736.—1813.) проживе и сам најславније године свога живота у Берлину и Паризу, итд. Тако су најбољи елементи буржоазије, они који би могли отпочети спасоносни покрет идеја, остављали земљу.

¹ Владачки декрет, којим је онај на кога је гласно улазно у ред плећника.
Прев.

Краљ Виторио Амедеј III мислио је само на војску; њој је посвећивао све своје време, све своје бриге. Тежио је да подражава Фридриху II и зато је променио на пруски начин одело, оружје, дисциплину, командовање, али то су биле повине више сјајне за око него заиста корисне. Па ипак је на то утрошио велике суме; половина буџета, који је свега износио 20,000.000, одлазила је на војску. Разуме се да је по таквим сталним расходима на војску и на двор, финансијска управа ишла доста рђаво; дефицит, који је био отпочео већ за последњих година владе Карла Емануела III растао је све више, а са њим и пореза. Па ипак се ишло напред, истим путем, са беспримерном несвесношћу и савршеним непознавањем нових времена.

Чула се, истина, и по која опомена, нарочито од стране неких отмених племићских духова. Тако, граф Далмацо Васко преведе и објасни Монтескија, објави *Филозофски Оглед* о једном новом зборнику закона и преуређењу правосуђа; али доцније, због свог дела *Умерена Монархија*, у коме је покушавао да изложи систем уставне владавине, би затворен 1791. год. и умре у замку, у Ивреји 1794. год. Његов брат, опат Ђован Батиста Васко, био је одушевљен поборник слободне трговине и индустрије и вешт излагач многих нових идеја на пољу политичке економије.¹ И граф Галеапи Напјоне показивао је жеље за радостијом и славнијом будућношћу Италије; али глас који је најмоћније загремо био је глас графа Виторија Алфијери, чији се утицај распростре на цело полуострво.

¹ Неко је чак хтео да види у Ђанбатисти Васку претечу социјализма (види часопис *Riforma Sociale*, св. од 25. августа 1895. год.)

Кад се пређе Тичина, улази се у ону лену и плодну ломбардијску равницу, која је била центар и пајживље огњиште италијанских општина. У то славно време падају многе од најдивнијих грађевина које још и данас улепшавају њене градове, и многе од пајкориснијих јавних установа, које је учипише правим рајем Италије. Ово цветање цивилизације, која се развила заједно са општинским слободама, наставило се и за владаване породица Вископтија и Сфорца. Али када се ту заведе шпанска владавина, заустави се сваки напредак, угуши се вредна радљивост; и била је велика срећа, што Ломбардија није стигла у онадању Напуљску област и Сичилију. Вери вели да је Шпанија била затекла у Милапу 300.000 душа, а оставила их 100.000; да је затекла 70 фабрика вуне, а оставила их 5; осем тога, свуда унесе *кварез и обичајима, незнање, плашљивост и сујевеље*.

Почетком XVIII века Миланска област била је прешла у руке Аустријанаца, који са њом спојивше Мантовску област, одузевши је од династије Гонцага, зато што се ова у последњим ратовима непријатељски показала према царевини. Под новом владавином, Миланска област поче се дизати из жалосног стања, у које ју је било довело шпанско господарство. Када се доцније, пошто се сврши рат за наследство аустријског престола, Марија Терезија виде утврђена на престолу, тада отпоче за Ломбардију истински материјални и интелектуални препорођај. Свеколика администрација би реформисана; порези боље распоређени; повластице свештенства смањене; инквизиција и право уточишта¹ укиннути; поправише се путеви, поклони се пажња земљорадњи, даде се полет трговини и индустрији.

¹ *Право уточишта* (Diritto d' asilo), право којим су се могли користити злочинци, склањајући се у храм и избегавајући, на тај начин, казну. Прев.

И земља поможе иницијативу владе, ма да је ова била туђинска; главне породице узимаху учешћа у управи; тако видимо Белђојозе, Висконтије, Сербелоније, Тривулције, Кастилбарке, Д' Ада, Палавичине, Боромеје, Лите итд., како заузимају високе положаје у држави.

Ове и друге породице, све доста богате, живеће су веома раскошно и примале са много сјаја; у овом погледу Милано се могао назвати прва варош Италије. 1778. год. било се отворило позориште Скала, које је одмах стекло гласа због величанствених представа које су се у њему давале.

У Милапу су цветале и науке, и у многим салонима високог друштва радо се примаху књижевници и научници; ту су се претресале нове идеје француских филозофа и предлози рефорама које су износили високи државни чиновници. Међу овима, граф Ђап Ривалдо Карли (1720.—1795.), писац дела *Историја монета и увођење кованог новца у Италији*, био је вредан покретач грађанских рефорама; али много смелији од њега био је граф Пијетро Вери (1728.—1797.), који заслужује похвалу не толико због својих *Размишљања о политичкој економији*, колико због тога, што је марљиво радио да се побољша управа и што је приволео владу, да се укину *фермијери* (закупци порезе), и да се изведе ново финансијско уређење. Брат Александра Верија (1731.—1816.), књижевника од вредности, и интиман пријатељ Чезара Бекарије (1738. до 1793.), Пијетро Вери био је центар, око кога су се окупљали млади људи, који су се запинмали науком и који смислише, желећи да препу умове из мртвила, покрепутн периодични лист, званн *Кафана* (*Il Caffè*), у коме више од годину дана претресаху јавно о законодавству, о моралу, о историји и о књижевности, гласно проповедајући смеле и неочекиване истине. А Чезаре Бекарија,

под утицајем Верија, био је објавио, још 1761. год., опу своју драгоцену књижицу *О злочинима и казнама*, у којој је заступао мишљење да треба укинути тортуру и смртну казну, и да казне треба боље да одговарају злочинима. Милано, једном речи, постаде право огњиште нове филозофије. Али ипак, се овај интелектуални покрет, док је био везан за повлашћене класе, није много распростирио; само један човек, који је изишао из народне средине, само Ђузепе Парини (1729.—1799.) осети и прокламова потребу потпуне грађанске реформе.

Милано је тада бројао 130.000 становника, а остали део државе имао је 1.000.000 становника. Међу варошима у унутрашњости славна је била Павија, због свога универзитета, на који је влада скупила људе од велике вредности, као што су Александар Волта, физичар, Спалапцани, природњак, Маскерони, математичар, итд. У другима, као нпр. Комо, напредоваше индустрија. Поља су била добро обрађена и испресецапа густом мрежом канала за наводњавање; али сељак није имао готово ништа својега, тако да је живео доста бедно. Много је још имања било у рукама свештенства, које се, и поред свих учињених рефорама, и даље одржаваше моћно и многобројно; које свештеника, које калуђера и калуђерица, било је готово 18.000.

Јосиф II, који је по смрти мајке, Марије Терезије (1780), узео сву власт у своје руке, поступи још енергичније у овом питању. Он укину неколике манастире, који су му изгледали пекорисни, све оне редове, који, како је он говорио, не држе школе, не пегују болеснике, не држе проповеди и не исповедају, и не одликују се ни својим студијама; за остале је уредио да зависе од епархијског владике уместо од генерала реда, који је станавао у Риму; смањено је број празника и издао низ других прописа дисциплинарног карактера, ула-

зећи чак у питања, која припадлеже папи. Пије VI покуша да обузда овај његов реформаторски дух, због чега нарочито оде у Беч (1782.), али не постиже жељена циља.

Цар такође сузи и моћ племића и издаде безброј решења и паредаба, обнављајући и преображавајући свуколику администрацију. Одупевљен најлепшим намерама, он покуша да оствари теорије просвећеног апсолутизма; он је говорио како хоће да постигне добро својих поданика и ударцима батине, и зато није поштовао традиције, интересе, навике. Његов рад, силан, препаљен, много централистички, није се увек свидео, али је оставио дубоких трагова у земљи, којој, навикнутој вековима на туђинску управу, као да то није сувише тешко падало.

Ломбарђани, непавикнути на војнички живот, трудили су се чак да се ослободе службе у грађанској гарди. Што се тиче редовних трупа, тек су два пука били италијански, али пошто беху састављени од добровољаца, који су своју мишицу продавали, били су несрећа за земљу; сви остали војници (више од двапест хиљада), били су Немци, који су се издржавали у Миланској области о трошку Ломбарђана.

Па ипак, материјално благостање, напредовање науке и развијање рефорама учинише, да су Ломбарђани увек сматрали време Марије Терезије и Јосифа II као један од најбољих периода своје историје.

Млечи, међутим, као да не осећаху много утицај нових идеја. Док се цео свет око њих реформисао, Млечи су се трудили да сачувају савим педирлуту целу грађевину прошлости, бојећи се да се, кад би се изместио и један камен, не

срупи и она цела. Овом државом, са 3,000.000 становника од прилике, владала је једна једина варош, или боље, једна једина класа млетачких грађана, која је владала по наследном праву; сува земља (т.ј. Млетачка област), Истрија, Далмација, Албанеске земље и Јонска острва нису имали никаква учешћа у управи. Суверенство је припадало *Великом Савету*, састављеном од свих млетачких племића, старијих од 25 год.; 1780. год. њихов је број износио 1023. Велики Савет бирао је из своје средине *Сенат*, састављен од 250 чланова од прилике и овлашћен да отирава текућим пословима; али извршну власт је у ствари имала *Синјорија*, коју су састављали дужд, његових шест саветника, три шефа из *Четрдесеторице судија* и шеснаест *мудраца*, које је Сенат бирао. Дужд није ништа могао сам радити, чак ни читати писма која су му долазила од страних сила; он је био само привидни поглавар државе.

Оваква управа, чинило се, да се није више подударала са новим временима; веронски књижевник, маркиз Шинионе Мафеји, још је 1736. г. био упутно млетачкој влади *Политички Савет*, у коме је износио као средство, корисно по живот државе, да се покрајине заинтересују судбином републике, дајући им учешћа у влади: али се његове речи не хтедохе послушати. Племићи из владајућих породица надали су се да ће њихова олигархија бити вечита; и кад би неки од њих примили нове идеје, препесепе из Француске, они су се излагали опасности да рђаво заврше, као што је било са Анђелом Кверинијем, који је, због својих покушаја да уведе реформе у држави, био ухапшен 1761. год. Вођа конзервативне странке био је тада знаменити књижевник, Марко Фоскарини, који је, као награду за услуге учињене противу овог покушаја завођења новина, избором добио дуждевски положај

1761. год. Неколико годпна доцније изпели су нове предлоге рефорама друга два племића: Ђорђе Пизани и Карло Контарини, али су и они били ухапшени (1780.); Пизани је остао у тамници до догађаја од 1797.¹ г.; Контарини би одведен у Котор, где и умре. Власници су сматрали ове предлоге као манифестације егзалтиралих бунтовних младих и налазили да се савршенство политичке науке састоји у одржавању Републике у њеном стању непокретности.

Исти систем се примењивао и у спољној политици. Последњи рат који су Млеци имали, био је рат противу Турака 1714.—1718. год., у коме су изгубили Мореју. Од тада Република постаде апсолутно изолована и предаде се потпуној неактивности. Она се, истина, бојала амбициозних тежњи Аустрије, али није смела да јој се покаже као непријатељица и да начини савез с Француском, зато у разним ратовима, који су се водили у Италији у првој половини XVIII века, она остаде неутрална, што јој се мало поштовало, јер је Република готово увек била непаоружана. Њен ауторитет пред разним силама због тога нагло опаде.²

У осталом, овај последњи рат који су Млеци водили, показао је свету не само њихову слабост него и рђаво уређење њихових војних установа. У оном арсеналу, у једно време тако оправдано

¹ То годину је пала олигархијска република у Млецима, после ни најмање храброг отпора према Наполеону I.

Прев.

² Није место да се заустављамо на експлозији противу берберске државе Туниса (1784.—1786.), јер, ма да је донела заслужену хвалу адмиралу Анђелу Ему, дала је ипак слабе резултате; шта више, да би успели, да тај бег поштује њихову заставу и њихове грађане, Млеци су му морали обновити данак, који су европске приморске државе обично плаћале господарима афричке обале.

слављеном, сад је био само мали број лађа у раду, мало радника и оружје које се рђаво одржавало. Војска се налазила још у горем стању од флоте: она је имала непуних 20.000 људи и била је скуп рђаво обучених и недисциплинованих трупа. Имао је право, према томе, стари племић Франческо Пезаро, кад је узвикивао: „Ми живимо под заштитом поштења својих суседа и пријатеља; па њему осипамо своје наде.“

Ово опасно стање, које би требало да је пробудило велике бриге, није ни најмање измењивало весели и лакоумслени живот којим су Млечани одавна живели. Сви европски беспосличари радо долажаху у лепе Млетке, у којима се уживала потпуна слобода у задовољствима; добру половину године сви су ишли под образинама; обичаји су били много слободни, да не кажемо шта горе; коцкарска страст неизмерна. Чувени пустолов Ђакомо Казанова представио је у својим *Успоменама* (извесно нешто претерано) весео живот Млечапа тога доба. У оваквој једној средини благ морализаторски рад Гаспара Гоџија (1713.—1786.) у његовим *Sermoni* (Говори) *Gazzeta Veneta* (Млетачке Новине) и *Osservatore* (Посматрач) свакако није могао довољно утицати. Свечаности су биле честе и заиста сјајне; све је постајало прилика за уживање, помпу и проводију. Сјајан је био пријем, указан руским кнежевима 1782. год.; две године доцније, породица Пизани потрошила је за два примања, дата у част шведског краља Густава III, 18.700 дуката тј. више од 75.000 италијанских лира, што би данас представљало више од 200.000 лира.¹ Лудовико Манин, изабран 1789 год. за дужда, потрошио је о изборним свечаностима читаво наследство: 378.000 мле-

¹ Данашња италијанска лира једнака је нашем динару.

тачких лира, које су вределе око 175.000 тадашњих италијанских лира (данас готово пола милиона лира).

Неке породице (истина доста ретке) имале су огромне приходе. Свештенство је такође било веома богато и доста многобројно, пошто их је, које свештеника, које калуђера и калуђерица, било близу 40.000 у држави. У целини узевши, међутим, земља није била богата; индустрија је била сведена на малу меру; трговина је опадала и нико се није о томе бринуо. Једино дело од велике користи, извршено у то време, био је дугачки бедем против мора, који се састоји у огромним мермерним зидовима, звањим *Murazzi*.

Државни приходи били су од прилике 7,000.000 дуката, тј. нешто више од 20,000.000 лира. Пореза није била теретна, и то је чинило, те су многи, нарочито из нижег сталежа, били лепо расположени према влади.

Република је била па заходу, али је њеп заход био леп и весео, још обасјан сјајним одблеском лепих вештина; музика Бенедета Марчела (1686.-1739.), сликарство Ђ. Б. Тијепола (1693.-1770.) комедије Карла Голдонија (1707.—1793.), славног реформатора италијанског позоришта, обасјавале су Републику, која је умирала, толиким сјајним зрацима славе, да њено пропадање личи на оне величавствене заласке сунца, у којима се често ужива у Млецима.

Много мањи политички значај имала је Ђеновска Република, која је, сведена већ на прост посед лигурске обале, једва имала 400.000 становника.

Заморена сталним побунама Корсике, она је најзад уступила краљу Лују XIV сва своја права

на то острво (1768.), које се, после упорног отпора, морало подчинити Француској. Пасквале Паоли, херој корзиканске независности, укрца се са неколиким пратиоцима на енглеску лађу и утече у Енглеску.

У борби са Корсиком, Ђенова је била показала сву своју слабост; па ипак њен је народ још био поносит и смео, и за време чувених децембарских дана 1746. год.¹ био је дао велике доказе своје храбрости, истеравши Аустријанце из вароши. Али ови пролазни напори нису били довољни да улију енергије и живота влади, која је била жељна мира и мирног живота.

И у Ђенови власт је била у рукама племића; овде је дужд, супротно ономе у Млецима, где се бирао на цео живот, остајао у дужности само две године. Њега је именовао Велики Савет, али су се остали положаји извлачили коцком, разуме се међу племићима; од овог извлачења води порекло игра лутрије (*il lotto*), која се после раширила на неколике италијанске државе.

Свесколика активност становника била је упу-

¹ 5. дец. 1746. год. аустријски војници, који су, неколико месеца раније, ушли у Ђенову, вукли су један мерзер неком споредном улцом, у којој је становала спротина. Како се калдрма на једном месту провали под теретом, војници затраже од присутних Ђеновљана, да им помогну кренути топ. Ови им одговоре да не могу; чувају, вело, своје руке за боље ствари. На то их војници почну батинати. Свет се разгневи и Балила, дечак од 10—12 год., дохвати камен и њиме погоди једног каплара. Тај смели гест у тренутку изазва кишу од камења и војници утекоше. Посрамљени и патерани од својих официра, они се повратиле са неукавим сабљама, али их град од камења опет врати. Тако отпоче буна, којој су племићи у почетку били противни, а којом одлучни Ђеновљани истораше за пет дана Аустријанце из свога града. — *Licurgo Cappellotti*, Storia d' Italia (176.—1900.), Genova, A. Donath, editore, 1906., 453.—454.

ћена трговини, која је непрестано напредовала, тако да је ђеповска лука била, без сваке сумње, прва лука у Италији. Варош је имала 90.000 становника; у њој су биле многобројне богате породице, чије је богатство стално расло, зато што су штедљиво живеле. И племићи су се одавали трговини, и у својим величанственим мермерним палатама приземни спрат су остављали за магацине за робу. Велика трговачка важност Лигурије будила је више пута амбициозне жудње савојске куће; али њени освајачки покушаји нису донели никаквег другог резултата до што су потхрањивали мржњу између становника двеју области, тако да су у пограничним земљама често избијали, због ништавних узрока, озбиљни спорови.

* * *

Врло су се мало рачувала на политичким теразијама Италије два војводства, Парма и Модена.

Војводство Парму и Пјаченцу створио је 1545. год. папа Павле III Фарнезе у корист свога сина Пјерлуџија. Ова породица (која је у том истом XVI веку имала свога најглавнијег представника у Александру Фарнезе, чувеном управнику Холандије у име Шпаније) угаси се 1741. год. Војводство, после читавог низа промена, пређе најзад 1748. год. на Дон-Филипа Бурбонског, сестрића последњег војводе Фарнеза, сина Елизабете, која је била постала шпанска краљица; њиме почиње династија пармских Бурбона.

Под упутством свога првог министра, Француза Гијома ди Тијо, војвода Филип уведе велике реформе; ограничи повластице племића и имунитет свештештва, и потпоможе књижевност и уметност, тако да се у Парми образованост разви више

него ли у многим другим градовима Италије. Реформни рад ди Тијоа настави се и после смрти Дон-Филипа (1765.), за време малолетства новог војводе Фердинанда, али, када овај постаде пунолетан, ди Тијо виде како његов утицај почиње опадати; и он се пајзад (1771. год.) повуче.

Млади војвода, ма да су га васпитавали и образовали материјалистички филозофи као Копдијак и Мабли, постаде, како то често бива, не само „верни“, него и бигот. Он је певао у хору са калуђерима, украшавао олтаре, вршио примања у сакристији, и врло радо звонио у звона. Са таквим владоцем не само да се реформе нису наставиле, него су се укинуле и оне које су већ биле изведене.

Ова је држава, у осталом, бројала мало више од 400.000 становника, а још мање је било суседно војводство Модена (380.000 становника), којим је тада управљао Ерколе Риналдо III, последњи представник оне старе породице Есте, која је у једно време била стекла опако велики глас због сјајног дворског живота и потпомагања књижевности и уметности. Готово два века пре тога ова је династија већ била изгубила своју стару престоницу Ферару (која је потпала под папску власт 1598. год.) и морала се повући у Модену, задовољавајући се да задржи само територију Модена и Ређа. Наравно, од тога доба њена историја имала је само строго месну важност.

Ерколе III трудио се да живи на миру, не мислећи на повисе и не долазећи у сукоб са римским двором; нарочито се старао да стекне пара; вели се да је пашао пачина да сваке године од три милиона прихода одвоји за себе по један милион. Имао је једину кћер Беатричу, и био је удао 1771. год. за надвојводу аустријског Фердинанда, сина Марије Терезије, која је примила овај брак

са великим задовољством, јер је он све више служио ширењу аустријског утицаја у Италији.¹

Изгледало је као суђено што су се главне породице италијанских владалаца морале у исто време угасити. 1737. год. угаси се она породица Медичија, чије је име тесно везано, не само за историју Фирепце, него и за историју књижевности и уметности; готово би се могло рећи да је она била суверена породица, одређена томе уметничком народу. Њени се последњи представници, међутим, нису показали достојним наследницима својих предака и пустили су Тоскану, да пагло опадне; једино важно дело, које су они извели, било је подизање и улепшавање Ливорна, које је у брзо постало значајан центар трговине.

Бечким Миром (1738.) велико војводство Тоскапа предато је Францу Лотриншком, мужу Марије Терезије. Он је провео мало времена у Фирепци, јер се пекако одмах заплео у велики рат за наследство аустријског престола, и по томе седе на царски престо. На сваки начин, његови министри поставише основе реформама, које су се доцније јако развиле под другим сином, његовим Петром Леополдом I, који га је последно у великом војводству (1765.), у својој осампаестој години.

И данас се у Тоскани спомине са живом љубављу и са осећањем благодарности име Петра Леополда I, који се оправдано може сматрати као најзнатији међу италијанским владоцима реформаторима. Окружен одличним људима, као што су

¹ Ерколе III оженио се последњим потомком породице Сибо, и тако је његова кћи, Марија Беатрича, наследила и господарство Масу и Карару, које су Сибо држали више од два века.

Иомпео Нери, Ђулијо Ручелаји и други, Леополдо се реши да уништи сваки траг Средњег Века. Трудно се парочито да умањи моћ свештештва, што је било врло потребно Тоскани, где се под последњим Медичима свештештво било необично осилило и обогатило; ставовништво, које није достизало милион душа, имало је 27.000 свештених лица, која су држала већи део тоскапског земљишта.¹ Леополд се трудно да уништи њихов имунитет, и ватрено и енергично је потпомагао верски покрет који је отпочео пистојски владика Шинионе Ричи, који је хтео да врати цркву на чистоту еванђелских времена; због тога је имао живе спорове са Римом.

Петар Леополд уведе реформе и у свима осталим грамама јавне управе: заведе потпуну слободу трговине са житом; уведе једнакост свих грађана у плаћању данка, признавши је сам први наредбом да се разреже порез и на његова добра. Трудно се да побољша стање Мареме, исушујући више бара; заштићавао је трговину, помагао је науку, реформишући и појачавајући универзитете у Пизи и Сијени. Пре него и једна од владалаца укипу смртну казну и тортуру.

Сав предат мирном развиту, он потпуно занемари војску; имао је само 6000 војника, а флоту му представљаху две или три лађе; и тако се у духу тоскапског парода све више укорењавала велика одвратност према војничком занимању.

Тада, када је код сувремених владавина било опште правило да се чува најстрожија тајна о државном буџету, Петар Леополд 1789. год. објави

¹ Путујући Тосканом 1728. год. Монтескије је писао: „Немогућно је на италијанским друмовима окренути се, а не видети калуђера, као што је на варошким улицама немогућно не видети свештеника“.

извештај о приходима и расходима Тоскане, од 1765. до 1788. г. Из њега се види да је, и поред свих корпусних дела, која је учинио, он успевао уштедити сваке године, на буџету од 9,000.000 дин., око пола милиона. Имао је, како изгледа, намеру да дâ устав, али 1790. год., по смрти свог брата, Јосифа II, би позван на царски престо.

У осталом, његове су реформе у опште надмашале степен културе његових поданика, тако да велика већина није умела ценити корисне последице које оне требаху да даду.

У Тоскани је још постојала, као остатак из комуналног доба, мала република Лџка, чија је територија додиривала море на обали Вијареџо. Са својих 120.000 становника, којима је управљало сто племићких породица, са имањем у рукама тих племића и цркве, са својим гарнизонам војника, који је држан само за параду, Лџка је, тако рећи, у маломе представљала тип италијанских владавина XVIII века.

Папе су, најзад, после неколико векова рада биле успеле, да своју световну власт учине неоспорном и уједине своје области. И варош Болоња, која је увек одржавала пеку републиканску спољашност и нешто аутономије, морала је, и против воље, одрећи се тога (1788.). Ту, дакле, у средини полуострва, постајала је држава од два и по милиона становника, којом су управљали свештеници, са папом-краљем, кога су бирали кардинали, са кардиналима које је именовао папа, а који су били служитељи вере и у исто време чиновници, са владикама-гувернерима итд.

Ако је у осталим италијанским државама свештенство било моћно, овде је било све и сва; оно је сматрало државу као какво црквено добро, које му

је остављено на уживање, не помишљајући ни најмање да се мора бринути и о благостању становника и о напретку цивилизације. Рим је био као мравињак свештених лица, која су се ту слегла са свих страна света, да се у њему обогате; то им је била једина брига. Лако је разумети како су грађани под оваквом владавином постали не само перадни и сиромашни, него и покварени и рђави. Један угледан француски писац, председник Шарл де Брос, који је провео 1740. г. неко време у Риму, општо је писао противу таквог режима:

„Влада је тако рђава, како се само може замислити. Макијавели и Морус уживали су да створе идеју о утопији; овде се налази супротна стварност. Замислите какав изгледа Рим, од кога су: четвртина свештеници, четвртина статуе, четвртина људи који ништа не раде; замислите земљу, у којој нема ни земљорадње, ни трговине, ни индустријских радioniца, усред плодног поља, на пловној реци; у којој је владалац уvek стар, који мало влада, и често неспособан да што сам уради, окружен рођацима који ни на шта друго не мисле, до ли да се дочепају богатства, док имају времена, и где се при свакој промени види како долазе нови лопови, који заузимају места оних којима није више потребно да краду; где је осигуран да неће бити кажњен, сваки онај који хоће да поремети друштво, само ако је познаник каквог моћног лица или је близу уточишта...“¹

А Франческо Бекатини у *Историји Пија VI* (*Storia di Pio VI, Venezia 1800.*) био је приморан констатовати да је, изуzeвши Турску, у целој Европи Црквена Држава она којом се најгоре управља. Није је, дакле, без разлога Алфијери овако описивао:

Пространа, пездрава покрајина, која се
Државом називаш; сува, необрађена поља,

¹ *Lettres historiques et critiques sur l'Italie*, de Charles de Brosses, Paris, an. VII, tome II p. 245—246.

Бледа, угњетена, изнурена лица
Грешног, страшљивог и крвавог народа.

Овде није готово ни постојала ова вредна и образована буријоазија, која је у Северној Италији била отпочела отварати себи пут; према незналичком и сујетном племству постојао је само пук; све вароши су биле, тако рећи, преплављене безбројним просјацима. Само источни крајеви, тј. Романија и Марке, које су дуго времена уживале већу независност од Рима, налазиле су се у бољим приликама и имале су јак грађански staleж; Анкона (Јакин), због своје луке, и Болонја, због своје индустрије и свога напредног универзитета, биле су два главна средишта око којих се развијао живот ових двеју покрајина; и вашар у Сепингали, који је нешто раније установљен, био је за кратко време стекао велики глас, напосећен штете чак млетачкој трговини. Али у осталом делу државе права је карактеристика била леност.

Сва су се звања продавала, и овим приходима и прилозима верних из целог света, римски двор се могао издржавати не оптерешујући сувише порезом своје поданике; али, пошто у земљи није било ни трговине ни индустрије, а и сама земљорадња је била много запуштена, то је народ с муком плаћао и то мало пореза. Млетачки изасланик Ђироламо Зулијан, у своме извештају Сенату (1783.), вели: „Унутрашње ствари у Папској Држави су у највећем переду, и пошто ова владавина све више опада, она све више губи и свагу и углед. Државне финансије су страшно поремећене. Два и по милиона талира сав су садашњи државни приход. До пре неколико година, овај је приход био већи, због новца што је раније долазио из целог католичког света, који је тражио од папе много више верских уступака по

што то чини данас. Пошто је данас прилив новца знатно опао, поред осталог и због нових одредаба разних владалаца, државни приходи су мањи од расхода за 300.000 талира. Сјајна предузећа овога папе [Пија VI] направила су поремећај још већим“.

Треба ипак признати да се Рим много улепшао за последња три века, тј. пошто су се папе потпуније предале својој световној владавини; још у последње време, он се био украсио величапством колонадом на пијаци Св. Петра, чесмом на пијаци Навони и на пијаци Треви, фасадом цркве Св. Ђована Латеранскога итд.; заслугом двојице папа из овога периода, Клемента XIV и Пија VI, скупљена је лепа збирка која чини музеј Пико-Клементино. Рим је тада бројао 160.000 становника.

Папа Пије VI (1775.—1799.) поклоњо је, такође, своју пажњу пољима и покушао да исуши Поитијске баре, али је потрошио на то грдне суме, а имао мало резултата. То је, међутим, послужило да се лакше обогати његов нећак (Браски), коме је папа подигао палату у Риму.¹ Правни непотизам био је уништен; али су папини нећаци још увек били свемоћни на двору и служили се државним приходима како су хтели. Млади опат Винченцо Монти, који је тада почео стицати лепо име у књижевном свету својом трагедијом *Аристидем*, био је пеко време секретар овоме кнезу Браски, нећаку Пија VI.

У Риму је било нешто књижевног и уметничког живота: археолог Енџе Квирини Висконти био је већ славан; скултор Антонио Канова, дошавши из Млетака у Рим, нешто старији од 20 год., био је већ обратом пажњу на себе својим првим радовима; милански књижевник Александар

¹ У палати Браски данас је министарство унутрашњих дела.

Вери био се наместио у Риму, а Виторио Алфијери ту је довршио своје прве трагедије и читао их у салонима; али је све то вршило веома мали и ограничен утицај на узак круг образованих личности. Римско племство пије се занимали наукама а ни сама свештешта лица нису много мислила на то; пову философију, шта више, ту су веома мрзели, јер је показивала тежње, које су ишле противу повластица свештеничких.¹

Најпрострација држава у Италији била је краљевина Напуљско-сицилијанска, која је бројала око 6,000.000 становника. Шпанска владавина, која је цедила стаповништво не трошећи ништа на његово благостање, девероватно је сисала ове несрећне земље; никада се никоја управа није мање бригула о својим поданицима. Када су, у почетку XVIII века, Шпањолци морали изићи из Напуљске области и Сицилије, оставили су ове земље без индустрије, без трговине, без путова.

После кратког времена аустријске управе, ту се наместила, 1734. год., нова династија Бурбона са Карлом III, најстаријим сином шпанске краљице, Елизабете Фарнезе. Док су старе владавине изгледале да се држе равнодушно или непријатељски према реформаторском покрету, који је заталасао велики део Европе, карактеристика ових династија, које су ушле на полуострво у XVIII веку, (у Милано и Фиренце, као и у Парму и Напуљ) била је баш у томе, што су марљиво ишле за новом струјом. Карло III био је срећан и заслужан, што

¹ Готово одмах после половине овога века, напо су морале издржати јаку борбу, да би одбранили језуитски ред који је био истеран из Португалије, Француске, Шпаније, Напуља и Парме; папа Клемент XIV одлучи се, најзад, да га укине. Исусовце врати после понова Пије VII, год. 1814.

је изабрао за првога министра проф. Бернарда Тапучи, који се с правом може сматрати покретачем свих рефорама које су доцније учињене у краљевини. И овде се почело сужавајући повластице и имунитет свештеника, покуша се свести и број свештеника, калуђера и калуђерица, који је збиља био огроман; само на копну, на становништво које није имало ни 5,000.000 душа, било је 100.000 свештених лица. За тим се покуша ослабити и упизити феудалност, која се овде била јаче одржала по у осталој Европи; и да би се лакше успело, барони су позивани на двор; у свечаностима и сјајним гозбама у Напуљу многи од њих пропадаше, а одсуство им је опет у њиховим покрајинама умањавало власт.

Варош Напуљ добила је много од нове диктације, не само због сјаја раскошног двора, него и због величанствених грађевина, као што су велелепно позориште Св. Карла и дворак Каподимонте. Желећи да подражава версаљском двору, Карло III сагради велики краљевски двор у Казерти, са грдним парком, утрошивши на то више од 6,000.000 дуката. Под њим су, такође, била отпочета ископавања Херкуланума и Помпеје, две вароши затрпане страшном ерупцијом Везува 79. год. по Христу. У околини Напуља направеше се друмови, али више за потребу двора него ли краљевине. Раскош је и даље била главна брига напуљске владавине, али се њиме није могла сакрити беда земље, која је и сама имала велики број просјака; у Напуљу су *лазарони* проводили свој живот ленствујући, напред улица, живећи од милостиње, која се делила из манастира.

1759. год. Карло III, позван на шпански престо, остави краљевину Напуљску сину Фердинанду, још малолетном. Државом је и даље управљао Тапучи, који, споразумно са Шпанијом, истера је-

зуите 1767. год. Доцније се укину и поклон chine-e: богато опремљен бео коњ, кога је било уобичајено поклањати папи сваке године са 7000 златних талпра, као символ васалства краљевине Напуљске према Светој Столици. У исто време трудило се да се поправе грађански закони и уређење судства у краљевини.

Али се са Танучијем у Напуљу брзо десило оно, што се у Парми десило са ди Тијом; министров утицај је све више и више слабио, док 1776. год. не би и отпуштен. Међутим, управа краљевином не пређе у краљеве руке, него у руке његове жене, Марије Каролине од Аустрије, кћери Марије Терезије. Док се краљ Фердинанд, незналица и простак, није ни најмање занимао јавним пословима, Марија Каролина, смела и амбициозна, председаваше министарским седницама, на које уведе и Џона Актона, пореклом из Безансона, од прске породице, кога је, после службе у француској и тосканској марињи, Фердинанд позвао у Напуљ, и који је овде добио висок положај у марињи.

Актон је у брзо постао краљичин штићеник и прва личност у држави. Он поклонни сву своју пажњу војсци и марињи, које су заиста биле у бедном стању; али, ма да је потрошио на њих огромне суме (3,000.000 дуката годишње, на 11,500.000, колики је био државни приход), није успео много побољшати њихово стање.¹ Он је, међутим, успорио грађанске и црквене реформе, и то баш онда, кад су се нове идеје брже шириле благодарећи нарочито раду неколиких истакнутих писаца, као што су Антонио Ђеновези (1712.—1769.), професор политичке економије; Фердинандо Галијани (1728.

¹ Међу несрећама, које су задесиле краљевину у то време, треба нарочито споменути страшни земљотрес у Калабрији 1783. год.

до 1787), који је био секретар посланства у Паризу; Гаetano Филанђери (1752.—1788.), писац *Историје Законодавства*, која је учинила велики утицај на напуљске мислиоце; Марио Пагано (1748. до 1799.), који је био прави вулгаризатор нове филозофије, и неколики други. У Напуљу је био центар интелектуалног живота и у њему се осећао утицај француских енциклопедиста.

Много је више заостала у покрету идеја Сицилија, коју су увек држали изван струје европске цивилизације. Одвојена од Напуља, после чувенога *Вечерња* (1282.),¹ она је чинила одвојено краљевство до 1409. год., када се била угасила арагонска династија која је у њој владала. Тада је прешла под непосредну зависност Шпаније, која је њоме владала преко својих вице-краљева до почетка XVIII века. Предата најпре Виторију Амедеју II, за тим Аустрији, би, најзад, под Бурбонима, присаједињена Напуљу.

Кроз све ове промепе владавине, она је била сачувала свој *парламентар*, састављен из племића, прелата и представника деманпалних вароши; у ствари, ту су господарили барони и свештена лица. У становништву од 1,200.000 душа готово 800.000 зависило је од феудатора; а попова, калуђера и калуђерица било је 63.000.

¹ 31. марта 1282. год., у уторак после Ускреса, букунула је буна противу Француза, који су владали Сицилијом. Тог дана сунан је свет, и мушко и женско, ишао у цркву Св. Духа, изван Палерма, на вечерње. Французи, под изговором како хоће да се увере да ли се грађани придржавају наредбе да не носе оружје, почеше претресати људе, жене, па чак и девојке. Ова дрскост запали дотле скривани гнев у грађана, и плану буна, која се пренесе на Палермо, Месину и осталу Сицилију. За месец дана грађани истераше туђинце из целе Сицилије и повратише на престо краља Петра Арагонца. L. Carpelletti, op. cit. стр. 165.—166.

С времена на време, народ, необразован и гладан, бупио се, као 1773. год., али, пошто ове покрете није стварао никакав политички смер, него само глад, и само је народ устајао, то је владама лако било да га умири тренутним уступцима, који ни најмање нису измењивали стварно стање прилика. Год. 1780. ту је био наименован са вице-краља маркиз Доменико Карачоло, рапије посланик у Паризу. Одушевљен новим идејама с којима се упознао у престоници Француске, предузе смеле реформе; али племство и свештенство, чији су интереси били повређени, јако му се одупреше; буржоазије није ни било, а народ није могао схватити корист рефорама које је он хтео извести; и тако је његово дело, које је напуљски двор слабо подржавао, сасвим пропало.¹

Италија је, дакле, 1789. год. још била рај свештеника и племића; али у некојим варошима, а нарочито у Северној Италији, са развићем индустрије и трговине, развијала се буржоазија, која је, у колико је више постајала бројнија и богатија, отпочињала показивати своје незадовољство према друштвеном уређењу.

¹ Краљевини Напуљској припадала су т. зв. *председништва* у Тоскани, т.ј. Портолононе на острву Елби, Орбетело, Порто Ерколе и др. места у Марени.

Није овде место да се задржавамо на мањим државама; довољно је поменути их: група Малта, која је припадала витешком реду Св. Јована Јерусалимског, мала република Сан Марино, кнежевина Пјомбино, којом су владали Буонкомпани, и кнежевина Монако, која је припадала Матинџиима, који су је били наследили 1731. год. од Ђеновске породице Грималди.

Виторио Алфијери.

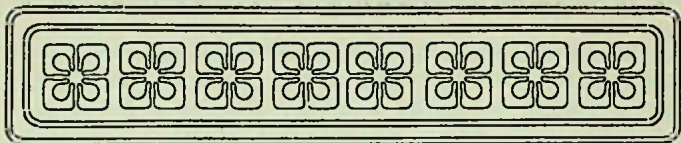
У народ вреле и живе уобразиље, као што је италијански народ, пове идеје су морале јаче продирати преко поезије; тако Милано, овај центар духова који су тежили повишама, даде тада Ђузепе Парини (1729.—1799.). Са њим поезија обнавља свој васпитни задатак; његов спев *Il Giorno* (Дан) извапредца је сатира леног и ништавног живота аристократије и одушевљена похвала радних врлина других друштвених сталежа; он у њему јасно и смело објављује идеју друштвене једнакости.¹ Паринијеви стихови су се много читали и имали су великог одјека на целом полуострву.

Али особита пажња тадашњих Италијана била је управљена позоришту, средини заиста погодној за набељене госпође и услужну господу, за цело оно високо друштво, меко, лено, предато само извештаченом животу парада, етикета, готово бих рекао, сталног представљања. Судећи по спољашности, рекло би се да је Италија XVIII в. осетила одушевљење само за представе: сва пајвећа и пајбогатија позоришта у Италији била су управо тада подигнута, и у њима архитектура и сликарство пајшоше нових примена. При представама, разуме се, музика је заузимала прво место: Перголезе, Порпора, Тартини и хиљаду других композитора били су одушевљене аплаузе код публике, која је ипак долазила да са задовољством слуша и комедије и трагедије.

Управо зато, Виторио Алфијери (1749.—1803.), карактер јак, енергичан и независан, послужи се позориштем, да покрене Италијане, своје савременике, који му изгледаху слаби, млаки и неодлучни. Нарочито једно осећање требало је да заталаса Италију, осећање народности. Пошто су вековне

¹ „Може бити, није истина, али вели се, да су људи једном били једнаки, и била су непозната имена: пук и плество“.

подвојености биле учиниле становнике појединих покрајина готово туђим једне другима, свака држава имала је своју засебну историју и посебне интересе, шта више, на некојим местима постојали су особени разлози мржње и супарништва. У оваквој једној средини, Алфијери се први усудио да гласно говори о Италијанству, позивајући своје супарнике да размишљају о старој велпчини отаџбине и о садашњој слабости; он је указивао на потребу буђења, и говорио да је оно блиско; вечито је проповедао о једној новој Италији, онда кад нико на то није ни помишљао, и свога *Брута Другог* (Bruto Secondo) посветио је *будућем италијанском народу*. Његове трагедије имају, према томе, много више политичку, по књижевну вредност, пошто су убрзале образовање народне свести.

ГЛАВА II

ИТАЛИЈА ЗА ВРЕМЕ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Одјели Француске Револуције у Италији. — Прва војна Наполеона Бонапарте (1796—97.); порекло италијанске тробојне заставе. — Пад Млетачке Републике. — Нове демократско републике. — Италију освајају Французи. — Победи Аустро-Руса и тријумф реакције. — Изгнанници из 1799. год. и осећање Италијанства.

Појава Француске Револуције имала је у Италији двојаког утицаја: владаоци, заплашени, зауставише се на путу рефорама, док је становништво за њима жудело ватреније по икад; од туда сукоб, који се сваким даном све више заоштравао, и то у толико више, што владе, да би угушиле револуционарни дух, који се ширио у њиховим земљама, пађоше за добро приступити хапшењима и смртним казнама. Тако се, нарочито у редовима буржоазије, почела образовати странка која је желела да сруши сав стари поредак ствари; она је била малобројна, али смела, и да из сукоба изиђе као победилац, њој добро дође француски упад.

Још од почетка Револуције, између разних италијанских дворова радило се о општем савезу против Француске; али међусобна завист и супарништво спречише да се он и образује. Тада Пијемонт сам склопи савез с Аустријом и 1792. отпочне рат.

Французи изиђоше победници, и те исте, 1792. год., заузеле Савоју и околину Нице, за тим се лагано кретоше напред у неколике алпијске долине и дуж лигурске обале, и не обзирући се на неутралност, коју је Њепољска Република била објавила.

Године 1796. француска влада повери заповедништво над овом војском младом ђепералу, Наполеону Бонапарту, Корсикацу, који отпоче војну те године, управивши на своје војнике оваку прокламацију :

„Војници! Ви сте гладни и готово голи. Влада вам дугује много, али не може ништа за вас. Ваше стрпљење, ваша храброст служе вам на част, али вам не доносе ни користи, ни славе. Ја ћу вас повести у најплодније светске равнице; ви ћете тамо наћи велике вароши, богате покрајине; наћи ћете тамо части, славе и богатства. Талијански војници, да ли ћете имати довољно храбрости?“

Војници нису били без храбрости, пити ђеперал без духа, потребног му да одржи своја обећања. Борбама код Монтенота, Милезима и Дега, успео је да одвоји аустријску војску од пијемонтске; Аустријанци су били одбијени дуж долине Бормиде према Акви и Александрији, док су се Пијемонтесци повукли у долину Танара ка Чеву и Мондови. Бонапарта се крете најпре на Пијемонтесце и 28. априла 1796. год. примора краља Виторија Амедеја III да одустане од борбе и да отпочне преговоре за мир. Мир је био закључен мало после тога у Паризу: пијемонтски краљ се одрекне Нице и Савоје, предаде Французима неколике тврђаве у Пијемонту, и допусти им слободан пролаз кроз своју државу.

Обезбедивши тако себи леђа, Бонапарта се окрете против аустријске војске, која се међутим била повукла у Ломбардију, и 9. маја, код вароша

Лоди, задоби пад њом велику победу, која му допесе власт над целом Ломбардском покрајином. Војвода од Парме, уплашен, пожурни се да закључи с њим споразум, плативши му веома велики памет, што му га паметну, и уступивши му двадесет најлепших слика из своје галерије.¹ Војвода од Модене побеже са својим благом у Млетке, оставивши да му се поданици споразумевају с победиоцем, који и овде удари велике памете и примора да му се предаду петнаест најлепших слика у војводину двору.

Аустријанци, оставивши јаку посаду у Мантову, беху се повукли у тиролске планине. Бонапарта, поставши господар долине Адиђа прекршавањем неутралности Млетака, и паместивши војску, да брани пролазе клапаца, којима би царска војска могла попова сићи, управи своје оружје на папу, који се стално показивао нерасположен према Француској Републици; он лако заузео Болоњу, Ферару и Равену, тако да папа, уплашен, одмах затражи мир.

Али Аустрија, за то време, беше опремила другу велику војску, која под командом маршала Вурмсера, сиђе долином Адиђа, растеравши на свима странама бројно слабије француске трупе. Бонапарта, који је био опсео Мантову и већ се падао да је види како се предаје, пред великом опасношћу, која му је сада претила, без оклевања се реши да жртвује ту опсаду, и заоста, одустаде од ње. Прикупивши брзо сву своју снагу, он успе да потуче до ноге Аустријанце у Лопату и у Кастиљоне деле Стивијере (на југу од језера Гарде). После ових битака, Вурмсер се повуче и врати се натраг уз долину Адиђа; али стигавши у Тренто,

¹ Намеђу осталих Св. Јеронима од Корелја, за кога је војвода у залуд иудио да плати милион. Ово и друга уметничка дела, која је Наполеон узео у Италији, била су доцније, 1815. год., готово сва враћена.

попова се спусти у Италију, долином Бренте. Бонапарта, који га је стално у стопу пратио, био је и овде за њим, и стигне га код Басапа, где му зададе љут пораз, Вурмсер је с муком могао одвести неколике своје чете у Мантову, камо се Бонапарта упути, да га опседне.

Француске победе, разуме се, растресоме Италију из њеног мртвила и отворише паде потајним тежњама народа. Изгледало је готово да је заједно са том војском био сишао са Алпа нови свеж ваздух, који је разведравао умове и ојачавао тела; велике струје страсти и наде улажаху у душе; сва-чији хоризонт се проширивао, мисли се уздизале, и они идеали, који су се некад чинили неостварљиви, сад више пису изгледали такви. 25. августа 1796. год. варош Ређо устаде противу господарства Естенса;¹ устак се врло брзо распростре на цело војводство. Французи притрчаше у помоћ устаницима и створише привремену владу. За тим се Модена и Ређо удружише са Болоњом и Фераром, које су већ биле отете од папе, и у брзо засноваше републику, која се под утицајем класичних успомена, које су тада биле у моди, назва Циспаданска. Ово је била прва држава, створена у Италији после француског републиканског упада, и ова, одлуком, донесеном на конгресу у Ређу 7. јануара 1797. год., прва званично усвоји тробојну заставу са *белим* и *црвеним* из француске заставе, замењујући плаво *зеленим*, бојом која је већ била у месном војничком обичају.

Аустрија, међутим, не хтеде попустити, и потпомогнута златом из Енглеске, беше опремила другу војску, којој је за заповедника одређен Алвинци.

¹ Војводи од Есте.

Прев.

То Бонапарту доведе у врло тежак положај; али он и овог пута успе савладати тешкоће које су изгледале несавладљиве, и крвавом битком на мосту код Арколе код Вероне (новембра 1786.) примора Алвинција да се повуче. Овај, прикупивши нова појачања у Тиролу, сиђе још једном на Верону, али би дефинитивно потучен у Риволли, у јануару 1797. год. Маптова, коју је опсада све више притезала, би мало доцније приморана да се преда.

Папа, надајући се у аустријску победу, није одржавао уговоре, утначене са Французима, и зато Бонапарта, ослободивши се Аустријанаца, попова упаде у Папску Државу и пође победнички напред у Марке и Умбрију. Пије VI, видећи се у великој опасности, потписа мир у Толентину (1797. у фебруару), одричући се Авиньона и околине Веназина (земље које је Француска била окупирала још с краја 1791.), легација Фераре и Болонје и Ромања (које су му биле одузете у 1796.), обвезујући се још да плати грдне суме и да уступи многа најлепша уметничка дела.

Тек што се потписа мир с напом, Бонапарта мораде да се врати у Горњу Италију, зато што се у њу спуштала нова аустријска војска, под заповедништвом надвојводе Карла, брата цара Фрање II¹. Битка је била на Таљаменту и Аустријанци бише и овог пута одбијени. Французи, гонећи их, попова их победише на брежуљку Тарвинијо, и прешоше на аустријско земљиште, до Леобена, на

¹ Петар Леополд, који је дошао на царски престо под именом Леополд II 1790. год., умре 1792. год., оставивши неколико синова: најстарији син, Фрања II (који се родио у Фиренци 1768. г.) наследио га је на царском престолу, док је другом сину, Фердинанду (рођеном 1769.) било дато велико војводство Тоскана. Од других његових синова поменућу: Карла, славног војсковођу у Наполеоново време, и Рајнера, који је доцније био вицекраљ Ломбардијско-Млетачке области.

двадесет и пет миља од Беча. Тада се Аустрија упусти у преговоре, и у истом Леобену 18. априла 1797. год. би потписано примирје.

Управо у те дапе, лажни гласови учинише да млетачко становништво поверова да је француска војска била потучена; па неколиким местима, сељаци, који су у опште били противни новом стању ствари, натукани од племића и од свештеника, устадоше на оружје противу Француза; многе од ових сељачких чета уђоше у Верону, и, удруживши се с народом, ставише под нож Французе, који се ту затекоше. Овај устапак, познат под именом *Веронски Ускрс* (*Pasque Veronesi*), би брзо угушен у крви; али Ђенерал Бонапарта се њиме послужи као оправданим изговором противу млетачке владе.

У исто време, заповедник Лида био је наредио да се пуца на једну француску лађу, која је хтела да уђе у млетачко пристаниште, не обзирајући се на прописе правилника; па шта се понова и јако жалио Бонапарта, који, претећи старој аристократској републици ратом, примора је да промени облик владавине. 12. маја 1797. Велики Савет, попуштајући његову наваљивању, одрече се власти, и тако паде без икаквог достојног отпора ова олигархија, која је кроз дуго векова владала славном републиком Св. Марка. Наместо ње установи се демократска влада, која позва Французе, да уђу у варош; и они јој у брзо одузеше новац и уметничка дела, као да је освојена земља; тако, па пример, бише однесена у Париз четири коња са фасаде Св. Марка, које су Млечани били узели у Цариграду 1204. год.

И у Ђенови се, по заповести Бонапарте, уни-

шти стара, аристократска влада, и установи *Лигурска Република*, по угледу на француску.

Ломбардија, пак, која је била одузета од Аустрије, споји се са Циспадапском Републиком у једну републику, која се пазва Цисалпијска, уређена и она по угледу на Француску, са директоратом од пет лица, коме је била поверена извршна власт, и два савета (Млађих и Старијих), да врше законодавну власт; 9. јула 1797. год, приреди се у Милану велика светковина, да се прослави почетак ове нове републике, која је доцније постала највећи центар италијанскога живота.¹

У свима овим републикама господарили су француски генерали, а нове демократске владе нису биле у стању да избегну самовољу и плачкања ових својих татора. А Бонапарта, осим тога, када отпоче преговоре о дефинитивном миру са Аустријом, не устезаше се ни најмање, да жртвује Млетке, да би добио боље услове. Овај мир био је углављен у Кампоформију (у Фриулу) 17. октобра 1797. год.; њиме је Аустрија уступала Француској Белгију и своје поседе на левој обали Рајне; шта више признаваше Цисалпијску Републику, која је великим делом састављена из некада њепог земљишта; али је добивала у пакпаду земљиште Млетачке Републике. Французи тада напустише Млетке, које поседоше царске трупе 8. јануара 1798. год. На тако сраман начин сврши ова стара република, без иједног јединог јуначког дела, које би учинило да се поштује њен пад и да се више жали за њом.²

¹ 26. октобра 1797. Бонапарта присаједини Цисалпијској Републици Валтелину и грофовства Бормио и Кјавену, која су се била дигла на оружје, да се ослободе зависности Грнђона и потражила заштиту Француске и њеног великог ђенерала.

² Уго Фосколо, тада младић нешто старији од 20 година, топло изрази у *Последњим писмима Јакова Орџиса* дубоки бол италијанских патриота због предаје Млетака Аустрији.

Уступање Млетака Аустрији ништилило је она лепа обећања слободе и независности, која су давали Французи унадач; исто тако, кињења и пљачкања која су они вршили у двама републикама, Цисалпијској и Лигурској, које су држали готово као васалне, порађале су велика незадовољства код многих Италијана. Па ипак, ове две године (1796. до 1797.) представљају велико буђење у животу полуострва, одсудан потрес, задат старом стању ствари. Становништво се почело интересовати јавним стварима; а најодличнији грађани се упутише у вршењу власти, учествујући у оним првим политичким скупштинама, које тада поникосе међу нама.

После Кампоформијског Мира, Бонапарта се врати у Француску, а за тим оде у Египат да се бори.

Међутим, у разним италијанским државама револуционарна странка, и ако у мањини, смело се подизаше, јер је осећала да је подупиру и потпомажу француске трупе, које су заостале на полуострву, и то је давало повода передима и сукобима. У Риму се догоди пред, у коме се нападе на стан француског посланика. Република узде то као изговор да пошаље у Рим војску, која уђе без икаквог отпора 15. фебруара 1798.; тада се прокламова да је световна власт напска уништепа и да је основана Римска Република. Пије VI, отеран из Рима, склопи се у Тоскану.¹

Мало доцније, папуљски краљ Фердинанд, охрабрен великом победом, коју је задобио енглески адмирал Нелсон над француском флотом код Абукира у Египту, понада се да је дошао згодап

¹ Доцније, ухапшен по заповести Француске, би одведен у Валанс (на Рони, у Француској), где умре 29. августа 1799.

трепутак да објави рат Француској, и крепу се са војском пут Рима, да поврати у њему папску управу. Французи, који су били у мањем броју у Риму, повукоше се, и Напуљци заузеше варош (27. новембра 1798.). Али, на неколико дана доцније, француски генерал Шампјоне, прикупивши своју војску, попова отпоче напад; и напуљски краљ се брзо повуче натраг; шта више, стигавши у своју престоницу и не заустави се у њој, него се, поверивши управу генералу Пињателију, укрца пут Сицилије. Французи продреше у краљевину и, потпомогнути од једног дела напуљске буржоазије, заузеше и саму престоницу, покрај свега спажапог отпора, који је народ показао (22. јануара 1799.). У Напуљу би прокламована република, која се назва *Партиеновејска*, по старом имену вароши.

И у Пијемонту се развијао покрет за ширење револуционарних идеја, који је задавао озбиљне тешкоће новоме краљу Карлу Емануелу IV (који је 1796. наследио оца, Виторија Амедеја III). Букнуше многи нереди, а притисак владе пружи изговор Француској Републици да се умена у ствари Пијемонта. Краљ мораде пристати на француску посаду у туринској тврђави и, мало доцније, (у децембру 1798.) би приморан да се одрекне престола и оде из земље. Французи заузеше Пијемонт, а Карло Емануел IV се повуче у Сардинију.

Мало доцније, на глас да Аустрија, у савезу са Русијом и Енглеском, смишља да се попова спусти у Италију, Французи отераше Аустро-Потришце из Тоскане и заузеше је. И тако се, у марту 1799. год., пађе у њиховој власти цела копнепа Италија, изузевши војводство Парму и Пјаченцу, којим је још владао његов војвода, и Млетке, које је држала Аустрија.¹

¹ Острва су имала ову судбину: Корсика, која се била одметла од Француске 1793. год., би понова подвлашћена

Али се управо тада спуштала у Италију аустро-руска војска под заповедништвом Суварова, који је задобио знатне победе над француском војском, улогореном у Горњој Италији. Тада се морадеше позвати трупе које су биле у осталим покрајинама полуострва; али и ове бише потучене, и Французи се осетише приморани да се повуку у Лигурију.

Разуме се, републиканске владавине које су они били установили, немајући у земљи довољног ослонаца, бише одмах уништене, и многи се од оних грађана, који су се јако залагали за пове идеје, морадеше иселити. Напуљски републиканци покушаше да се одупру нападима бурбонских трупа, којима је заповедао кардинал Руфо, али се морадеше предати (19. јуна 1799.). Била им је обећана потпуна амнестија; али краљ и краљица не хтедохе ни да чују о тој предаји, и почеше свирепо гонити осветама прваке републиканске владе. Од славних људи, које је бурбонска влада тада послала у смрт, поменимо лекара Доменика Чирила, угледне правнике Марија Пагана и Франческа Конфорти, и адмирала Франческа Карачола.¹

1796. г.; Сардинијом је управљао Карло Емануеле IV, а Сицилијом Фердинанд Бурбонски; Малту је одузео од витеза Јовановаца Наполеон Бонапарта на своме путу у Египат (у мају 1798.), али је у септембру 1800. год. окупираше Енглези.

¹ У овим догађајима у Напуљу имао је учешћа и енглески адмирал Хорације Нелсон, чије је понашање у те дане дало повода за доста оштар суд. Професор Виларп, у једном скорашњем свом чланку, објављеном у *Новој Антологији* (*Nuova Antologia*) од 16. фебруара 1899. г., приказује резултате последњих студија, које су учињене у томе питању. — Нелсон стиже са флотом у напуљско пристаниште, кад је примирје већ било закључено; он је знао да краљ Фердинанд и

Реакција је триумфовала на све стране; старе владавине су се понова дизале; сељаци, патуткани од племића и од свештеника, јурили су пољима у оружаним четама и вршили дивљачка свирепства над револуционарима, који се у великом броју склањали у Француску, чекајући да дође време освети.

И управо у средини ових изгнанника, који су долазили са свих страна полуострва, снажно се развија идеја о Италијанству; у те дане Пијемонтезац Карло Бота (коме ће доцније допасти слава да својим историјама обилно распростре ово ново осећање) први потписује молбу *Савету пет стотина*², позивајући Француску, да уједини Италију.

„Рим — овако се завршавао тај папис — никада није био тако велики као када је распола-

краљица Каролина нису хтели да се учини икакав уступак побуњеницима; зато, када виде да се на утврђењима вије бела застава, даде одмах знак протеста, за тим саопшти Руфу краљеве намере. Али кардинал изјави да се предаја мора поштовати. Код тако супротних мишљења, последња је одлука била, природно, ствар краља, који се налазио у Сицилији. Нелсон, ситним дипломатским лукавствима, која му је, може бити, сугерирао Хамилтон (енглески амбасадор у Напуљу), поради да се закасни са условима уговора предаје, и вољним за побуњенике; и кад дођоше из Палерма изричне заповести да се уништи капитулација, заповеди да се ухвансе прваци републиканске странке. Једном речи, може се казати, да је он у томе догађају заборавио да је представник Енглеске, и уместо да врши онај утицај стишавања, који је једино био достојан његове велике земље, он се био направио оруђем бурбошке освете. Узрок оваквог његовог понашања треба тражити у слепој, недољивој љубави, коју је он био осетио према леди Хамилтон (Етта Lyon), која је била постала предани извршилац свирепих идеја краљице Каролине.

² *Conseil des Cinq-Cents*, политичке скупштине које су вршиле законодавну власт у Француској Републици под уставом од III год. (1795), а које су укинуте 18. бримера V^{III} год. (1799.). Прев.

гао земљиштем, па коме се борио Африканац;¹ Француска неће моћи никада бити већа, но када објави слободном и независном ону исту Италију, коју варварске чете држе у ропству.“

Ову молбу су потписали изгнаници пијемонтски, ломбардијски, млетачки, емилијански, римски, напуљски, показујући на тај начин да је изгнанство уједињавало њихове тежње у једном једином великом идеалу: *Италији!*

¹ Римски војсковођа, Сципион Африканац, Ханибалов победилац, (234.—183. пре Христа). Прев.

ГЛАВА III

НАПОЛЕОНОВА ВЛАДАВИНА

Наполеоново спуштање низ Свети Бернард и битка код Маренга. — Скупштина у Лиону и Италијанска Република: Франческо Мелци. — Краљевина Италија: Евгеније Бохарне. — Италијанске покрајине придружене Француском Царству. — Освајање Напуљске области. — Уништење папске свековне моћи. — Велико буђење италијанског живота под наполеонском владавином. — Краљевина Напуљска под Јосифом Бонапартом и Јоакимом Муратом. — Бурбонски двор у Спацилији: устав од 1812. год. — Наполеонов пад. — Повраћај старих система владавина. — Сто дана. Муратов рат за независност: губитак престола. — Његов последњи покушај и смрт.

Почетком 1800. год. Аустријанци су се могли сматрати господарима целе Италије, у којој се тада зацарише све страхоте реакције и сувише претерапи повчани захтеви нових освајача. Француска војска, повукавши се у Лигурију, после дуге отпорне борбе би приморана да се затвори у Ђенову, где је с мора блокира енглески адмирал Кит (Keith).

Тада Наполеон Бонапарта (који се државним ударом од 18. бримера дограбио власти у Француској, назвавши се Први Консул) науми да понова заузме Италију, и у исто време, кад је издавао наредбу генералу Масени, заповеднику војске затворене у Ђенови, да се одупре до последње капи крви, смисли смели план: да поведе другу војску у Италију, преко Алпа. У највећој тајности

у мају 1800. год., прикупи војску у близини Женеве, за тим оде да јој се сам стави на чело, и упути је ка вису Великог Св. Бернарда.

Пешијада је доста лако марширала; међутим, коњица је веома тешко пролазила: сваки се човек морао скидати с коња и водити га; пеколики се војници стрмоглавише у провалију, заједно с коњима. Топови су се морали растављати и преносити на носилима или на мазгама; најтежи топови смештани су у парочита издубљена дебла, која су вукли ужетима. Када су, после дугих часова пењања, Французи стигли у склопиште на врху брда, калуђери реда Св. Бернарда, који ту стањују и којима је Бонапарта био послао поваца, да спреме хране за војнике, дадоше сваком војнику хлеба, сира и вина; по том се стаде спускати чета за четом, што је ипак било скопчано с великим тешкоћама по пењање, ма да је изгледало мање папорно од овога.

Савладавши толике тешкоће, Наполеонова војска стиже у долину Аосте, за тим продирући равницом, загрози Аустријанцима с леђа. Ови, који су баш тада били успели да заузму Ђенову, (коју је Масена, после сјајних доказа храбрости и отпора, предао, због потпуне оскудице у храни), мораше се одмах повући у Ломбардију, да не би видели пресечену везу с Аустријом.

Код Марепга, близу Александрије, била је веома крвава битка (14. јуна 1800.). Французи су у почетку били надјачани; али им дође у помоћ велико одељење војске под заповедништвом Ђенерала Дезе, који се, послат пешто раније од Наполеона да изврши увиђај према Нови, чувши топовску пукњаву, реши да се врати назад. Он рече: — „Битка је изгубљена, али је тек три часа; има још времена, да се задобије друга“. — Напомен пареди да се попова отпочне напад; Дезе паде на бој-

ном пољу, али се дан сврши одлучном француском победом.

Аустријанци мораше паустити сва своја освојења и понова потврдити одредбе Кампоформијског Мира. Наполеон успостави републике Цисалпијску и Лигурску; Французи заузеше Пијемонт и, мало после тога, присајединише га Француској. Један француски корпус уђе и у Тоскану, која на тај начин би одузета од аустро-лотриншке династије.

*

Тако се знатан део Италије попова нађе под француском превлашћу; али држање ове владе било је доста друкчије од онога ранијих година. Наполеон Бонапарта је одмах показао паступелу промену, заменивши, у својим прокламацијама и говорима, обичне речи из револуционарног језика изразима новог рода (ред, правда, умереност итд.) и трудећи се да успостави сагласност француског народа са папством.

После смрти Пија VI (29. августа 1799.), за кратко време папска столица била је празна, док конклав, икупљен у Млецима, не наименова папом кардинала Барнабу Кјарамонти, који узео име Пије VII (14. марта 1800.). У јулу, опет уђе у Рим, и доби понова своју државу, из које изиђоше наполеонске као и аустријске трупе, које су ушле годину дана раније, да отерају Французе. С њим Наполеон брзо успе да створи тако звану конкордат (1801.), у коме се трудио да измири начела Револуције с тежњама католичке цркве.

Нове и важне промене догодише се мало за тим у политичком стању полуострва: Парма и Пјаченца бише уступљене Француској, а бурбонска пак породица, која је држала то војводство, доби,

Тоскапу, која би подигнута на краљевство Етрурију.¹

Крајем 1801. год. Наполеон сазва у Лиону 452 угледна лица из Цисалпинске Републике да би се за њу донео нов устав, који испаде сличан тадашњем француском уставу: законодавна власт била је подељена између четири збора (*Консулте, Цензуре, Савета и Законодавног Тела*), док је извршна власт била усредсређена у рукама председника, изабраног на десет година, који је имао право иницијативе у доношењу закона и именовању чиновника. Република се назва *Италијанска*, за председника би изабран Наполеон Бонапарта, који за потпредседника наименова грофа Франческа Мелци.

Тада, пошто су престале тешкоће од војничке окупације ранијих година, ова је република могла уживати у правој срећи, заштићена великим принципима слободе и грађанске једнакости; име *италијанска* што га је она узела, храбрило је духове; будући је председник био далеко, независност изгледала већа, а Мелци је умео задобити симпатије и мудро владати. За кратко време, све јавне службе биле добро уређене, многе злоупотребе уклоњене су, а финансије енергично и чврсто преуређене парочито заслугом вештога министра Прине.

Када, 1804. год., први консул узме титулу француског цара, изгледало је природно да он не може бити и даље председник једне републике, те му зато би попуђена круна краљевине Италије,

¹ Уговором, закљученим у Фиренци 28. марта 1801., између француског и напуљског краља, овај се одрече територије Председничтва, која би придата повој краљевини Етрурији, изузевши острво Елбу, коју анективаше Француској.

и он је стави на главу у Милану 26. маја 1805. год., изговарајући знамените речи: „Бог ми је даде, тешко опоме ко је дирне“.

За време овог свога пута у Италију, Наполеон се постарио много за администрацију краљевине, и пре но што ће се вратити у Француску, пажњенова за вицекраља свога пасторка, Евгенија Бохарне, тада младића од двадесет и четири године. Овај се, добре нарави и одан цару, трудно да му покаже своју благодарност, указујући му потпуну покорност; зато после првог отпора, на који су наишли неки законски предлози у Законодавном Телу, он га, извршујући Наполеонове заповести, престаде сазивати. Тако се краљевина Италија пађе под режимом тако званог просвећенога деспотизма.

За време Наполеонова бављења у Милану, дођоше му представници Лигурске Републике, да му понуде нека њихову област придружи Француској Царевини; и он, отицавши у Ђенову, од ове старе републике образова три француска округа. Малу пак републику Љуку претвори у кнежевину, коју даде сестри, Елизи Бачоки.

Још исте године 1805., задобивши велику победу код Аустерлица, Наполеон наметну Аустрији мир у Пожуну (26. децембра), по коме се цар Франца мораде одрећи Млетачке области, која се по томе присаједини краљевини Италији, на велику радост Италијана, који су се надали тим путем поћи к уједињењу целог полуострва.

Док се водила ова војна, напуљски краљ попова склопи савез с Енглеском, Аустријом и Русијом. Наполеон, победивши Аустрију, посла одмах војску да заузме краљевину Напуљску, позивајући своје војнике да сврше једном са тим двором *који нема ни вере, ни чисти, ни здравог разума* и објављујући охоло: *напуљска династија престала је владаћи*. Освојење се изврши веома

лако; бурбонска кућа утече одмах у Сицилију, а Јосиф Бонапарта, Наполеонов брат, би проглашен за напуљског краља (30. марта 1806.).

Годину дана касније, Наполеон одузе Тоскану од бурбонске династије, којој је био дао, те и ову област присаједини Француској Царевини. Затим, под изговором да се папа Пије VII не придржава строго континенталне заштите против Енглеске, отпоче заузимати обале Папске Државе, а како Пије VII протестова и изгледаше да је у заједници с непријатељима Наполеоновим, који су поново били склопили савез, он 1809. год. објави да је престала световна папска власт, присаједини Рим и оближње земљиште Француској Царевини, а Марке краљевини Италији.¹ Шиљући француском Сенату законски пројект о овој анексији, Наполеон је писао: — „Декрет, који вам подносимо, привешће крају један од најважнијих политичких догађаја велике епохе у којој живимо....; он повлачи дубоку бразду између политичких и верских интереса.... Нека би у европској дипломатији за навек биле уништене речи *политика Римскога Двора*; нека би се скучени егонзам владаоца, који има земљу без војске, пристапништа без лађа, власти без снаге, неутралности без гаранције, нека би се тај егонзам разбио у општој срећи Италијанског Полуострва“.

Сад је цело Италијанско Полуострво, било непосредно било посредно, зависило од Наполеона.

Пијемонат, Лигурија, Парма и Пјаченца, Тоскана и Рим, то јест готово трећина полуострва била је присаједињена Француској. Ако су се Пи-

¹ Пије VII, кога заробише, би одведен у Савону, а доцније у Фонтенебло (у Француској).

јемоват на и Лигурија, због своје близине и своје сродности са Француском, лако биле навикле на француске законе и установе, није то исто било с осталим покрајинама, које, ненавикнуте на војну службу, с болом подпашаху нарочито регрутовање, које је Наполеон био увео. Па ипак се свуда опажао велики материјални, интелектуални и друштвени преображај. Становништво је све више примало пачела револуције и прилагођавало им се; Грађански Законик је преуређивао друштво на новим основима једнакости, док је неизмерно раширење опште радљивости подизало буржоазију, многобројну, богату, образовану и вредну, која, користећи се укидањем феудализма и затварањем многих манастира, доби зпатам део непокретних добара, те могаде триумфално заузети место уништене аристократије. Наместо неозбиљности и ситничарства ранијег периода дође озбиљније схватање живота и својих дужности.

Овај се преображај показивао још живљи у тако звапој краљевини Италији, која је захватала Ломбардију, Млетачку област, Ређо и Модену, Ромање и Марке са готово 7,000.000 становника: градили се нови путеви, копали се широки канали, дизали се сјајни споменици, унапређивала се земљорадња, потпомагале се индустрија и трговина, помагале се на хиљаду пачина студије и лепе вештине, уредила се храбра војска, која је учинила да се онет поштује италијанско име. — „Од туђинских владавина — пише славни савремени историчар Чезаре Балбо — ниједна није била тако жива, радна, може бити корисна, готово велика и славна, као ова. Било је мање срамно служити, са половином Европе, човеку, веома вредном и веома великом, за кога се, по рођењу, могло, по крви и по имену, несумњиво морало рећи да је Италијанац; и то служити му предано у великим.

разноврсним, непрекидним, стално променљивим догађајима, за које се није могло предвидети на шта ће изићи, и за које се могло надати да ће се завршити каквим великим јединством и ослобођењем Италије; било је мање срамно, велим, него, као раније, служити туђинцу, готово сами и зачмални, а усред опште независности, слободе и радљивости... То, истина, није била права независност, али су бар били њени облици у једном великом италијанском центру; то није била добро зајемчена грађанска слобода, али је бар била законска; а осим тога, постојала је и она једнакост, која је многим, ком више ком мање, надокнађавала слободу. Од тада се попова с више части и љубави отпоче изговарати име Италије“.

Маџи је био француски утицај у краљевини Напуљској, било због особених прилика земље, које су се јако разликовале од прилика у Француској, било опет због тога, што је ту нова владавина трајала мање времена, и често се морала бранити од покушаја које су чинили Бурбони (склоњени у Сицилију а стално помагани од Енглеске), да поврате Напуљску област, и од разбојничких чета, које су нарочито пустошиле Калабрију. Јосиф Бонапарта се тек беше почео упознавати с новом краљевином, када га Наполеон, који премешташе краљеве готово као обичне чиповнике, постави на шпански престо, пославши, међутим, у Напуљску област зета, Јоакима Мурата (1808.).

Овај, због својих личних особина, успе да задобије живе симпатије, али је био више војник по администратор. Год. 1808. успе да отера Енглеze, који су се били угнездили на острву К.при, а годину дана доцније одби велику експедицију Енглеза и Сицилијанаца. Охрабрен овим успесима, припреми 1810. год. поход на Сицилију, али, пошто први покушаји не пођоше за руком, он брзо па-

пусти ту идеју. У том међувремену, један његов генерал, Мањес (Manhes), успе с великом суровошћу да уништи разбојничке чете у Калабрији. Наравно, с овим, готово сталним ратовима, било је немогућно покlopити довољно брзу и енергичну пажњу унутрашњим реформама; у сваком случају, ако Јоаким Мурат није могао преобразити стање у земљи, он је ипак унео у њу елементе новог живота.

Необичне и нагле промене, које су се показале у Италији за време наполеонског периода, лако објашњују како се могла јако распрострти међу Италијанима идеја о народном уједињењу и са њом тежња политичком уређењу, које би одговарало томе осећању. У ранијим периодима наше историје и оно мало виших духова, који су сањали о тим идеалима, нису се смели задржати на тој мисли, јер им се чинило немогућно у један исти мах оборити све старе владавине; али сада ово велико чудо беше постало дело. Уништивши превласт прошлости, лакше се могло помишљати на нову грађевину која се желела подићи.

Бурбонска владалачка породица била је успела да се одржи у Сицилији, захваљујући помоћи Енглеске, која је била начинила од тога острва центар својих војничких операција противу Француза. Покрај свега тога краљица Марија Каролина, охола и амбициозна, подишаше тешка срца ову енглеску заштиту; с друге стране, она изазва незадовољство против себе у Сицилијанаца, нешто због пажње коју указиваше напуљским емигрантима, нешто парочито због великих трошкова које је двор морао чинити, да би издржао рат. И у парламенту се појави опозиција у таквој мери, да су и сами барони одрекли пристанак траженој помоћи;

тада двор науми извршити то без парламента, издаде самовољне декрете о наметима и заповеди да се ухапсе петорица барона, најватренијих опозиционара.

Али енглески посланик, лорд Бентинк (Bentinck), увиђајући да овакво понашање може довести до тога, да се омогући француски упад на острво, нареди бурбонској влади да одмах ослободи петорицу ухапшених барона, шта више, изјави краљици да је потребно дати устав, рекавши чувене речи: *Madame, Constitution ou Révolution !*¹ Палермски двор, не могући се одупрети енглеском захтеву, усвоји средину: краљ Фердинанд, под изговором да је болестан, уступи управу пословима сину Франческу, дајући му назив краљевског намесника (16. јануара 1802. г.) и повуче се у своју вилу Фикуцу.

Краљевић намесник сазва парламента, и овај изради одмах устав, направљен према енглеском, са Горњим и Доњим Домом. Тада се у Сицилији уништише феудална права; али, како са овим укидањем није ишло и оно велико одузимање непокретне својине, што се видело у земљама, подложним француском закоподавству, то оно не донесе велике стварне промене у друштвеним приликама острва. Краљица Марија Каролина, која је стално покушавала повећати мапевре, да се одупре новом политичком покрету и да се ослободи од енглеске превласти, би приморана, енергичним наваљивањем лорда Бентинка, да напусти Сицилију (1813.) и да се врати у Беч, где доцније умре, у септембру 1814. год.

* * *

Међутим Наполеон, памамљен сувишном срећом и поласкав великим успехом, напустише на-

¹ Госпођо, Устав или Револуцију!

Прев.

чела Револуције и сањајући о царевини Карла Великог, труђаше се да поврати прошлост, оснивајући ново феудално племство, уништавајући све политичке слободе и усуђујући се тежити за светском царевином. Народи, који управо тада почињаху задобивати јаснију свест о себи самима, и осећати јаче тежње за аутономијом, брзо осетише да пишу више у складу с њим и са његовим жељама, сваким дапом све чудноватије амбициозним. Многи од самих Италијанаца, који, истина, признаваху велико буђење које је нова владавина упела у све грапе друштвеног живота, осећаху ипак са тугом терет ропства и радије дочекиваху горде и презриве стихове Уга Фоскола пего ли ласкања Винченца Монти.

Поразна војна у Русији породила праву мржњу према човеку, који је, да би задовољно своју амбицију, био жртвовао животе толиких хиљада војника.¹ Тада владаоци, који су се већ толико време у залуд борили противу Наполеона, отворили пајзад очи и разумевајући снагу нових начела, која су тако дуго сузбијали, покушаше да се послужи њима на своју корист; они почеше нејасним речима ласкати овим новим осећајима народа и лако их придобише, да се изјасне у њихову корист.

Аустрија се, претећи, крете на краљевину Италију; вицекраљ Евгеније покуша да се брани на граници, али, хотећи све да сачува, растури своју снагу, тако да оста слаб на свима странама и брзо би приморао да се повуче долином Адиђа (у новембру 1813. г.). Међутим, Јоаким Мурат, који, поводљив и лаком, пред опадањем Наполеонове среће, поче мислити да би боље било напустити француски савез, да би сачувао престо за себе, отпоче

¹ У војни у Русији Наполеон је, после пожара у Москви, у повлачењу, изгубио 300.000 људи. Прев.

тајне преговоре с Аустријом и Енглеском, и смишљајући хиљаду разних планова, крете с војском из Напуља на Горњу Италију, тако да вицекраљ пије могао знати, да ли му долази као пријатељ или као непријатељ. Најзад Евгеније, видевши да аустријска војска, која је била према њему, стално добива нова појачања, и приметивши да се Милат дефинитивно споразумео са непријатељима, повуче се на Милчо (у фебруару 1814.).

Енглези, за то време заузеле Ливорно, за тим Ђенову, а стиже у Италију вест да се Париз морао предати пред савезничким трупама и да је Наполеон приморао одрећи се престола. Евгеније се попадао да ће моћи сачувати Ломбардију за себе, и, да би добио наклоност сила, удружених противу Наполеона, одмах обустави непријатељства.

Али му је у Милану већина становништва, коме је досадила француска управа, била противна; једни се падаху да ће моћи установити народну владу, други су желели повратак Аустрије. И зато када сепат краљевине, испуњен у Милану, хтеде послати силама изасланство, да изрази жељу у корист Евгенија, букну побуна у вароши, и гомила исказали грофа Припу, министра финансија (20. априла 1814. год.). Вицекраљ, наљућен, предаде мантовску тврђаву Аустријанцима у руке и повуче се у Баварску, своме тасту. Мало дана после тога Аустријанци су ушли и у Милано, и тако паде ова краљевина Италија, која је имала одличне људе у наукама, вештинама, у јавном животу, у војсци, и била највећи центар живота у овом значајном периоду историје.

Одмах се повратиле старе владавине: Пије VII, слободан већ од подужег времена, врати се у Рим; велики војвода Фердинанд III доби натраг Тоскану; понова се подигоше војводства Парма и Модена; Виторио Емануеле I Савојски (који је,

још 1802. г., наследно брата, Карла Емануела IV у Сардинији) врати се у Турин. — Само Јоаким Мирап сачува своју краљевину Напуљску.

*
* *

Наполеон је био изабрао за место изгнанства острво Елбу, али су сви осећали како је немогућно да се добровољно осуди на беспослицење, на уским границама овога земљишта, човек који је извршио толика предузећа, који је задобио толике победе, који је чак сматрао Европу сувише малим позориштем за своја јуначка дела. Неколики Италијани наумише да се послуже њиме, и 19. маја 1814. год. послаше му из Турина изасланство, тражећи од њега његово име и његов мач, нудећи му у накнаду круну Италије. Чинило се да је Наполеон радо примио позив, али његове тежње, уместо Риму, биле су стално управљене Паризу. 26. фебруара 1815. год. крете се са острва Елбе са 1000 војника и упути се на Француску, решен да опет освоји царевину. Он се искрца у заливу *Хуан* 1. марта и за двадесет дана, с помоћу војске, која је непрестано била одушевљена својим великим генералом, поврати престо и уђе у Париз, поздрављен од народа.

Али је био кратак сјај моћи и славе. Европски владоци, скупљени тада на конгресу у Бечу, одлучени да једном за навек сврше са њим, огласише га *непријатељем и рушиоцем европског мира, и изгнаше га из друштва и цивилизације*; за тим послаше заповести својим војскама да се крепу на Француску. 18. јуна 1815. год. на висоравни Ватерлоа била се знаменита битка, која обележава крај овога периода, пунога немира и ратова; тога дана Велингтонови енглески ветерани и Блехерови пруски гренадири до ноге потукоше јунаке са Маренга, Аустерлица, Јене и Ваграма. Савезничке

се војске тада упутише на Париз и повратише на престо Луја XVIII. Наполеон се, изгубивши сваку наду, предаде Енглезима, који га затворише на острво Св. Јелену.

Истог дана, у који је Наполеон I могао сагледати овај гребен, на коме ће чамити у својим последњим годинама, његов зет, Јоаким Мират, био је пушкаран у Калабрији!

Какве је чудновате догађаје претурнио преко главе краљ Јоаким у последњој години свога живота. Године 1814., својом издајом Наполеона успео је задобити од Аустрије да може задржати краљевину Напуљску; али је у скоро имао прилике посумњати да ће се то обећање и одржати. Зато се помири са Наполеоном, који је био тада на острву Елби; и, када се овај кренуо пут Француске, Мират диже оружје противу Аустрије, позивајући Италијанце у рат за независност.¹

Веома их се мало ставише под његове заставе; он се упути чак у Емилију,² али, дознавши да Енглези прете обалама краљевине Напуљске, повуче се. Потучен по том близу Мачерате, врати се у краљевину, где су присталице Бурбона већ почеле дизати главу; а и бегства у његовој војсци постајаху свакога дана све многобројнија. Тада се одрече престола (26. маја 1815. г.), и у Напуљ-

¹ Тада су написани многи стихови у похвалу краља Јоакима; међу свима петичу се стихови Александра Манзонија (1785.—1873.), који је, као што сам рече, само да би био цезит, из љубави према отаџбини, свесно написао један рђав стих:

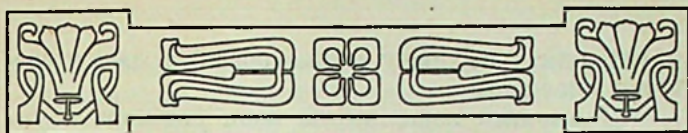
Слободни нећемо бити ако не будемо једни.
(Uniti=једини, уместо uniti=уједињени. — Прев.)

² Пелегрино Роси, који је предавао право у Болоњи, напусти катедру, да прати, као грађански комесар, војску напуљскога краља. Када пронаде поход, он оде у изгнанство, најпре у Енглеску, затим у Женеву, и најзад се настани у Паризу, где је био наименован за професора у Колеж-де-Франс,

ској области би повраћена владавина Фердинанда Бурбопа.

Јоаким Мират оде у Француску, али се не усуди изићи пред Наполеона. Кад дође и пораз код Ватерлоа, он науми да се повуче на Корсику, отаџбини многих својих присталица и ратних другова. Одатле је помишљао да поново заузме Напуљску област; 28. септембра отплови са Ајача са 260 другова, али бура растури његову малу флоту. Лађа на којој је он био, пристаде уз Пиво у Калабрији, где се он у залуд трудио да распали становништво у своју корист. Заробише га, и на неколико дана после тога, по заповести из Напуља, подвргоме га суђењу војног суда, који га осуди на смрт, и он би пушкаран 13. октобра 1815. год.; тада је имао 48 година!

ГЛАВА IV

РЕСТАУРАЦИЈА: СТАРЕ ВЛАДАВИНЕ И НОВИ НАРОДИ

Бечки Конгрес и преуређење Италије: превласт Аустрије. — Враћање прошлости. — Виторио Емануеле I, сардински краљ. — Ломбардијско-Мјстачка краљевина под Аустријом. — Стање војводства. — Благост тосканске владе. — Папска Држава. — Фердинанд I, краљ двеју Сицилија. — Свети Савез.

Усред гозби и свечапости Бечкога Конгреса (септембра 1814. — јуна 1815.) — на коме је између свију дипломата блистао први министар Аустрије, кнез Метерних, тада у пуном цвету својих четрдесет година — извршено је пово уређење Европе. Никада се, може бити, ни у којој другој историјској епоси људском разуму није пружила повољнија прилика, да се политички покрет упутити, како је разум наређивао: требало је из нова израдити готово целу карту Европе; могло се, према томе, дати задовољења осећању народности које се тада учвршћивало; а што се тиче политичких слобода, потреба за миром стварала је код народа велику умереност у жељама, које би се, према томе, могле задовољити. Међутим владаоци победници користили се општом замореношћу, изазваном ратовима, врлом жељом за покојем и миром, коју су сви показивали, те привезу за себе народе, пре-

дајући одмах забраву велика обећања, дата у тренутку опасности.

Дипломати изјавише да нови ред мора почивати на начелу легитимности, то јест да се морају повратити старе владе, које је навала револуције била оборила. Ово се начело применило на све изузев републике: тако се у Италији не обновише старе републике Млечи, Ђенова и Лука; прве две шта више ишчезоше из реда држава. Млетачка бидата Аустрији, заједно с Ломбардијом, а Ђенова присаједињена савојској државини; Лука, међутим, би предата пармској бурбонској династији, да њом управља за свога живота Марија Лујза (кћи аустријског цара Франца и жена Наполеона I), а после њене смрти Лука да се присаједини великом војводству Тоскани.¹

Што се тиче осталог, повратило се стање из 1789. год., с повећаном превлашћу Аустрије, пошто је она добила најбогатије, најнапредније, и страгејски најјаче покрајине у Италији; по томе, она је могла пренети своју превласт на цело полуострво у толико више, што су у Парми, Модени и у Тоскани владали чланови аустријске породице. И тако за француским утицајем из Наполеонова периода дође сада утицај Аустрије, која се трудила да збрише сваки траг прошле револуције.

Да бисмо добро познали италијански политички живот од 1815.—1820. г. разгледајмо га понаособ у појединим државама.

Турин, стара престоница Пијемонта, 20. маја 1814. год., после шеснаестогодишње француске

¹ Једина међу италијанским републикама, коју оставише и даље, била је мала република Сан Марино, чију је независност поштовао и Наполеон.

управе, понова је видео, с истинским и великим одушевљењем, савојску краљевску породицу. Масимо д' Азељо, који је тада имао шеснаест година и био у градској гарди, постројеној за дочек, описује у својим *Успоменама* утисак тога доласка овако: — „Био сам у парадн па пијаци Кастело и врло се добро сећам групе краља с његовим Ђенералштабом. Обучени по старинској ношњи с пудером, курјуком¹ и неким шепирима *à la* Фридрих II, сви скупа били су доста смешне фигуре, које се ипак, мени, као и свима другима, учинише веома лепе и у потпуном реду; и уобичајени *cris mille fois répétés*² дочекаше овог доброга владаоца, тако да код њега није било ни најмање сумње у љубав и симпатије његових веома верних Турпинаца“. — Пијемонат је, дакле, радосно поздрављао крај туђинске владавине и узвикивао краљу Виторију Емануелу I, представнику оне куће, која је увек високо држала пијемонтску част.

Али у скоро за том радошћу наступи незадовољство. Краљ и његови дворани мишљаху да су добри пијемонтски поданици последњих двадесет година спавали, као што су они спавали, док је међутим то мало година представљало за народ више него један век папретка. Краљ, који је већ имао више од 50 год. и живео у средини противној новим идејама, говорио је да све оно, што је било учињено за његова одсуства, сматра као *дуги сан*, и мислио је да даје јака доказа великодушности, *бацајући вео* на прошлост. По његову повратку у Пијемонат, један стари дворанин био му је предао алманах *Палмаверде* из 1798., у коме је био

¹ Од овог обичаја ношења курјука (*il codino*, који је био у моди XVIII в.) дође назив *codini*, дат назадњацима.

² Узвици, хваљуду пута поновљени.

Прев.

списак државних чиновника, пре по што су Французи истерали савојску кућу из Пијемонта; у мантијој жељи да се врати староме, он одмах поче враћати на своје положаје све оне који су још били у животу.

Исти се систем примени и у војсци, враћајући лица која су већ толико година била изван војске; они који су служили под Наполеоном, ако су хтели бити примљени, морали су изгубити по један чин, а, да би се попуниле празнине међу официрима, наименоваше младиће из аристократије, потпуно неискусне. Д' Азељо, који је тада био наименован потпоручником, писао је доцније: — „Занимљиво је било видети како смо ми образовали пук! Виши официри, људи из ранијих времена, били су све поборавили; ми, младићи, нисмо још ништа били научили; а пашин потчињени, наредници, подофицири и војници, који су били готово сви изишли из прве школе на свету, и знали посао у прсте, смејали су нам се у нашем прусуству кришом, а кад нисмо били ту, онда отворено“.

Тако се пијемонтска влада, далеко од тога да учини какав уступак напретку, трудила, да верно поврати прошлост, како у људима тако у стварима. На један мах, Пијемонт се виде попово бачен у XVIII век са свима повластицама племића, са свеколиким повластицама свепштества.

Овај повратак староме онерасположи многе, а нарочито људе из најобразованијих редова земље: они би желели утицати на владу, да промени правац, али нису могли чак ни изнети своја мишљења о тим стварима, јер би извесно били ухапшени. Једино средство, дакле, које им је остајало да се могу надати каквој промени, било је да се прикупе у тајна друштва, у вери да ће ова најзад стећи толику снагу да паметну своје жеље владама.

* * *

Многа друштва су избијала и у Ломбардијско-млетачкој области где са падом краљевине Италије нису биле ишчезле успомене на тај славни период.

Аустрија је, истина, увек водила бригу о материјалном напретку подјармљених покрајина; али то већ више није било довољно. Ако су Ломбарди пре Француске Револуције могли с хвалом поздрављати владавину Марије Терезије и Јосифа II. тога већ више није могло бити у доба, када је постојање краљевства Италије пробудило у духовима национално осећање. У свести становништва извршила се озбиљна промена; и Федерико Конфалонијери могао је с правом рећи: — „Ми више нисмо они од пре двадесет година, нити нам је могућно то понова постати, сем кад бисмо се одрекли навика и осећања, већ пробужених у души и драгих једном народу који има ума, енергије и страсти, који је стекао већег искуства у политичким стварима и више љубави према отаџбини и који је научно борити се.“ Аустријски цар Франца, међутим, изјављиваше Ломбардо-млетачима: „Ви ми припадате по праву освојења и морате заборавити да сте Италијанци.“ То је био сулуди захтев који им је, напротив, послужно као опомена да су Италијанци и да то морају показати.

И зато се, ма да је овде постојала добра и уређена администрација, којој би могли позавидети многи крајеви Италије, поче јављати јака опозиција аустријској управи од стране најобразованије и најинтелигентније класе и то само зато, што је та управа била туђинска. Брзо се створише тајна друштва и насупрот њима би организована страшна полиција која ће се сваки дан све више развијати

и најзад ће постати једини ослопац аустријске управе у Италији.

Док је тако бечки кабинет тежио да само својим оружаним надзором одржи ове области под-јармљене, неколики образовани и вредни грађани у Милану ставише себи у задатак да све више прошире у народ либералне идеје, да распростру познавање свега онога, што је модерна мисао створила. Они потраже допуштење да отворе народне школе, али га не добише; успеше, међутим, да оснују један полумесечни часопис *Il Conciliatore* (Помирљиви), с правцем много више књижевним и друштвеним него ли политичким. Први број изиђе 3. септембра 1818.: на њему су радили Конфалонијери, Ђ. Д. Ромањози, Силвије Пелико, Лујиги Поро-Ламбертени, Ђовани Разори, Филипо Угони, Пијетро Борсијери, Мелкјоре Ђоја, Ђузепе Пекјо, Ђовани Беркет и многи други, којима је било суђено да их изгнанство или мученичка смрт доцније прославе. Аустрија, која је, у новембру те исте године 1818., открила траг једне завере у Полезину, и тада отпочела дуг низ хапшења и политичких претреса, у брзо је почела сумњати и у ову слабу либералну пропаганду, која је вођена преко *Il Conciliatore*; у октобру 1819. год. овај часопис би угушен; у октобру следеће године, после немира у Напуљу, ухапсише Марончелија, Пелика, Ђоју, Ромањозија, Аривабена, реметећи на тај начин мало те ломбардијске револуционарне припреме.¹

Аустрија је господарила и у војводству Парми и Пјаченци. Када паде Француска Царевина, Франца

¹ Налазим да је згодно напоменути овде, да се Франца II још 1806. одрекао титуле римског цара и да је узео титулу Франца I, цар Аустрије.

Аустријски, желећи да се његовој кћери Марији Лујзи, жени Наполеона I, даде пристojан поло-
жиј, изради да јој се преда војводство Парма и
Пјаченца. Она задржа многе француске установе
и желела је да благо влада, али, на жалост, мо-
раде попустити пред вољом Аустрије, која је, уго-
вором од 1815., успела да добије право држати
посаду у Пјаченци, и у ствари је била истински
суверен. Тако, док се аустријски маршал Најперг
трудио да Марија Лујза заборави на свога мужа,
прогнатог на Свету Јелену, војводством је упра-
вљао бечки кабинет, трудећи се да спречи разви-
јање сваке либералне италијанске тежње. И ствари
се не изменише мењањем војвоткињиних љубазника.

Још је гора била влада у оближњем војвод-
ству Модени и Реџу, које је предато Фрањи IV,
падвојводи аустријском, сипу последњег женског
потомка породице Есте, Марије Беатриче.¹ У њега
је било ума и амбиције и у приватном животу се
држао доста добро, али је имао најдеспотскије
идеје и тако је презирао људе, да је сва средства
сматрао за добра само да постигне свој циљ. Уве-
рен да је његова прва дужност спасти друштво
од либералних идеја, он се удружи са језуитима
и немилосрдно отпоче гонити тајна друштва као
и њихове чланове.

* * *

Боље је било под лепим тосканским небом.
Ту је лотрипшка кућа, још пре Француске Револу-
ције, увела многе реформе; укинула је пиквизицију,
тортуру, смртну казну, побољшала је све граде

¹ Марија Беатрича од Есте задржала је за себе кнеже-
вину Масу и Карару (види примедбу на стр. 18.) која је по
њеној смрти (1829.) прешла на сина, Фрању IV.

грађанскога живота. Зато се 1815. год. ту врати, одавна призиван, велики војвода Фердинанд III, и он одмах поврати благу владавину својих претходника, која је одговарала урођеној благодсти становника овог лежног краја Италије. Прави представник карактера ове владавине био је први министар, граф Фосомброни, који је волео миран живот, веровао у срећу и у време толико, да је обично говорио: „Свет се развија сам собом.“ Под овом владавином тосканско становништво је слабило, успављивало се; па ипак, ова полутрпљивост, коју је оно уживало, изгледала је готово права слобода према апсолутизму у осталим италијанским државама.

Нешто мало друкчије било је држање владе у оближњем и малом војводству Луки, којим је управљала биготна војвоткиња Марија Лујза Бурбонска, у име сина Карла Луја.

Две најгоре владавине у Италији биле су влада у Папској Држави и влада у краљевини Напуљској.

Кардинал Консалви, који је отишао па Бечки Конгрес као представник Пија VII, успео је, веома већто, да осујети тајне памере Аустрије, која је желела да задржи Ромање, које је окупирала за последњег рата; световна власт се дакле потпуно повратила. Овај дипломатски успех осигура Консалвију управу владом за све време понтификата Пија VII; он се потруди да умери претераности реакције, али је врло мало успео, зато што је папа, и ако и сам одушевљен добрим памерама, био слабог карактера и није се могао отети реакционарном утицају околине у којој је живео. Кад се поврати инквизиција, кад се повратиле језуити, у брзо се

уведе најгора владавина прошлих векова. Француско закоподавство би укинуто и повратише се стари мрачни и збркаши закони. Апсолутно искључивање световних лица од положаја сматрало се као непроменљива основа режима који се уводио.

Пушкарањем Јоакима Мирата Фердинанд Бурбонац је себи обезбедио напуљски престо, повраћен нешто раније, и могао је желети, као и остали владоци полуострва, да обнови стару зграду. Све оно, што је од француских устапова било повољно по краљевску власт, одржано је не само у Напуљу, него примењено и на Сицилију; остало је уништено. Устав, дат Сицилији 1812. год., би одмах бачен у заборав; сицилијански парламенат се више није сазивао, и краљ узде име Фердинанд I, краљ двеју Сицилија, напуштајући називе Фердинанд IV Напуљски и Фердинанд III Сицилијански, које је дотле носио.¹ Ово није била проста промена имена; ово спајање двеју круна у једну једину краљевину, обележавало је уништавање независности Сицилије и брисало сваку разлику поступања у областима с ове и с оне стране Фара.

Својим географским положајем, краљевина двеју Сицилија изгледала је као да се може отети аустријској превласти, која је притискивала Италију, у толико пре, што се Енглеска трудила да се ту увуче и успостави равнотежу у моћи Аустрије. Међутим, напуљски краљ, и после смрти Марије Каролине, настави и даље политику коју

¹ *Две Сицилије* воде порекло из револуције *Вечерња* (1282), која је одвојила Сицилију од Напуљске области; како су анжујски краљеви у Напуљу хтели и даље носити назив краља Сицилије, постале су две краљевине које су се звале Сицилија. Када доцније Алфонсо Арагонски уједини под своју власт обе краљевине (1442.), уђе званично у обичај први пут назив краљевина *двеју Сицилија*.

је она засновала, и оста врло понизан слуга бечког кабинета.

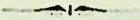

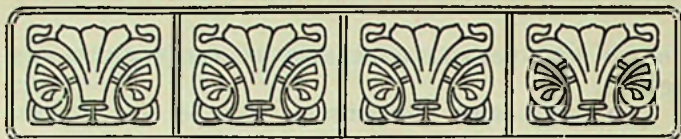
На Аустрији је, дакле, било да бди над Италијом; да учини, те да лепа грешница заспи прекипутим сном. Истина, у овом раду Аустрија није била сама: она је могла рачунати на Русију и на Пруску, које су биле образовале са њом Свети Савез. Овај савез између три моћна владаоца, закључеп племенитим речима благости и мира, назван *свети*, зато што је покривен велом религије, био је у ствари савез претиву толико омрзнутог либерализма. Народи, који су двадесет и пет година живели под владом револуционарних идеја из Француске, морали су немinovно с тугом гледати повратак повластица племићских и превласт свештеника, осетити живу жељу за увођењем повила; а Свети Савез је управљао своју снагу баш противу ових повила идеја.

Хтело се да људи спавају као пре Револуције, као да је могућно зауставити мисао у човечјем мозгу. Одмор и инерција су били обележје повила живота Европе, и државник, који је најбоље представљао овај политички систем, био је баш аустријски канцелар, кнез Метерних. Његова политика имала је период триумфа због дубоке потребе одмора, коју је осећала цела Европа. За неко време, историјски ход, који је био у време Наполеона тако завитлан, постаје миран; али се услед тога привидног мира развијају пове снаге револуционарног духа народа. И поред свих напора реакционара, стари свет се рушио и очевидни знаци тога појављивали су се у спољашњем животу; све је било измењено: начин мишљења, обичаји и нарави; нестајаху разлике међу грађанима; чак и у начину

пошље припремало се мешање разних друштвених редова.

Уништавање повластица, које је објавио Наполеонов Кодекс, и друге либералне идеје које су тих година отвориле себи пута, бациле су у срце Италије семе револуције. Она је већ била неопходна!

ГЛАВА V

П Р В И П О К Р Е Т И

Карбонарство — Револуција у Напуљу (1820.) — Експедиција Светог Савеза против уставоваца и повраћај апсолутизма — Револуција у Пијемонту (1821.); држање Карла Алберта — Повратак апсолутне владавине с Карлом Фелпче — Политички процеси у Ломбардијско-млетачкој области — Веспло Фрање IV моденског и његове тежње за наследством савојског престола — Конгрес у Верони — Карло Алберто у Шпанији.

Тајно друштво, које се у Италији пајјаче распрострло, било је тако звао друштво *карбонара*. Његово је порекло још и данас увијено у таму; изгледа да је оно грана Масонерије. У првим годинама XIX века друштво карбонара ухватило је јаког корена у краљевини Напуљској, за време француске управе, толико, да је било забринуло још и краља Јоакима; по повратку Бурбона још више се проширило, у краљевини и изван краљевине, прикупљајући све незадовољнике. Ових је било врло много у војсци, коју је бурбонска двор занемарно; и зато је Карбонарство било нашло у њеним редовима много присталица. И да би се узбудили духови, стиже вест да је револуција са триумфом успела у Шпанији, у земљи везапој за Напуљску област толиким успомепама и толиком сродношћу. Тада карбонарски прваци одлучише да приступе раду.

2. јула 1820. год. два потпоручника, Морели и Силвати, пратећи стотном коњаника, изиђоше из логора у Ноли вичући: *Живео Бог, Краљ и Устав* и развише тробојну карбонарску заставу: црпо, црвено и плаво. Из Ноле се устапници, у пратњи свештеника Меникини и других карбонара, крећу на Авелино, где им се придружи гувернер Авелина, пуковник Лоренцо де Копчилијис који се у почетку мало устезао; по том се упуте престопници краљевине, а и неколике се области изјаснише да пристају уз устанак.

Међутим, министри, плашљиви, преперажени, нису знали на шта да се одлуче; и њихова неодлучност даваше још више поуздања уставовцима. Ноћу између 5. и 6. јула генерал Гуљелмо Пеле, бојећи се да не буде ухапшен, јер су га сматрали за либерала, изиђе из Напуља и оде, да се стави на чело побуњеницима. Тада устанички покрет у престопници узе такве размере, да краљ Фердинанд, из бојазни да ће изгуби престо, објави устав (6. јуна 1820.); али, под изговором да је болестан, повери отправљање послова сину Фрапческу, кога назва намесником. Појављаше се, управо, комедија, одиграва у Сицилији 1812. год.; али напуљски народ који се бојаху вере, дате од Бурбона, захте да се устав одмах да, и пошто је био готов шпански устав (иа који се краљ Фердинанд, као шпански инфант, морао заклети) затражи, да се усвоји он, и да се на њ закупе не само намесник, него и сам краљ. И тако видеше старог Фердинанда како ставља руку на Јеванђеље и на се призива небеске громове, ако би икада покушао да се огреши о своју заклетву.¹

¹ Тих дана песник Габријеле Росети (рођен у Васту у Абрауцима 1783. г., умро у Лондону 1834.) поздрављаше зору напуљске слободе једином химном, која је била врло популарна:

Слободна штампа учини да се одмах појаве многе новине, што произведе опште одушевљење. Пробудише се љубав према отаџбини и живост духова; за неко време изгледало је да је Напуљ изишао из свога дугог мртвила. На жалост, одмах се породиле озбиљне сметње због сепаратистичких покрета у Сицилији.

До године 1815. Сицилија је уживала особено политичко уређење, шта више, стари устав, који је то острво било успело да сачува кроз толике туђинске управе, још се више прошири год. 1812., после једног покрета који је Енглеска потпомогла. Али, као што смо већ поменули, чим је бурбонски двор понова заузео Напуљску област, он похита да преда забораву сицилијански устав. Сицилија постаде напуљска провинција, и напуљски је чиновници глобљаху, тако, да осећање, које се највише учврстило у срцу Сицилијанаца, би: да поврате стари устав и да се одвоје од Напуља. Зато се, на глас о напуљској револуцији, духови у Палерму распале, и на узвик: *Живео устав*, додаду други: *Живела независност* (15. јула 1820.). Напуљске чете бише истеране из вароши; за примером Палерма пође и провинција Ђирђентини. Међутим, остале провинције на острву остадоше већином верне напуљској влади.

Генерал Флорестано Пепе би послат са војском да казни побуњенике, али како се Напуљцима учинило да је он дао острвљанима, уговором од 5. октобра 1820., сувише простране слободе, њега замени генерал Пијетро Колета (онај који ће доцније стећи гласа својом *Историјом Напуљске Краљевине*); он са праведном строгошћу успе да умири

Лепи си са звездама у коси,	Осмејком задовољено жеље
Које светле као живи сафири,	Ти нам блиским летом јављаш,
Сладак је тај дах којим дишеш,	Да је ропство Италије
Као румени весник дана.	У дивном врту за навек свршено

устанак, приволевајући становнике да именују посланике за парламенат, који се већ био сазвао у Напуљу 1. октобра.¹

Тек што престадоше унутрашње опасности, појављиваше се једна много озбиљнија, с поља. Напуљ је за запрепашћењем чуо да владаоци Русије, Аустрије и Пруске, заплашени ширењем уставних идеја у Европи, намеравају силом уништити револуцију, коју је он извршио². Краљ Фердинанд, са своје страве, похита да кришом извести ову тројицу владалаца, да он ништа боље и не жели, него да поврати деспотизам. Он доби тада позив од њих да оде на конгрес, који је требало на скоро да се састане у Љубљани (у главном месту Крајњске). Али, по уставу, краљ није могао напустити кра-

¹ По шпанском уставу, који је тада усвојен у Напуљу, парламенат је имао само један дом, који је требало да се састави из 98 посланика. У почетку, међутим, било их је изабрано само 85, тј. 74 из напуљских провинција и 11 из Вали, Катавије, Месине и Сиракузе; од 13 других посланика, изабраних пошто је била умирена палермска револуција, узели су учешћа у раду напуљске скупштине само неколики, и само у последњим седницама. Види *Giovagnoli, Il Risorgimento*, Милано, 1899. р. 148.

² На ову спољашњу опасност указиваше Росети у својим стиховима.

Грађани, одморимо се сигурни
У хладу побраних лаворпка.
Али, са руком на страшноме мачу,
Будимо на стражи домаћег огњишта....

Шта гледате, суревљиви странци?
Не излазите из својих јазбина,
Јер племе старих лавоба
Више не спава мртвим сном.

Обожавајте своје ланце
(Ко би вам завидео на толикој срећи?)
Али оставите на миру оне,
Којима је мрско да их осећају на својим ногама.

љевину без допуштења парламента; зато посла скупштини писмо, необичан споменик лажни, у коме је јављао да одлази, да брани устав пред владоцима Светог Савеза, и да ће се, у сваком случају, ако не буду били довољни разлози његовог народа, вратити за времена у Напуљ, да их брани па челу војске. Скупштина му допусти да изиђе из краљевине, и Фердинанд отпутова оставивши владу па своме сину Франческу (14. децембра 1820. год.).

У Љубљани, у јануару 1821., одлучи се судбина Напуља. Свети Савез, изјављујући да му је право и дужност бдети над европским миром, и да стање у краљевини двеју Сицилија прети сигурности владавине, повери једној аустријској војсци да уђе у напуљску област, да васпостави ред; а краљ Фердинанд поручи својим поданицима, да пријатељски дочекају ове трупе његових верних савезника. Напуљски парламентар, ма да већ освешћен, изјави да краљ није слободан у средини северних владалаца, да због тога његове одлуке немају вредности; и одлучи да се брани. Намесник Франческо, претварајући се и даље, како га је отац научно, показиваше се као да јако жели припремити одбрану.

Али ништа није било спремљено да се одупру упаду. Генерал Гуљелмо Пепе, па челу војске, без воље и недисциплиновање, нападе па Аустријанце код Ријети, 7. марта 1821. год.; био је побеђен и већи део његових трупа растури се, улевајући страх у све области. Тако су Аустријанци могли мирно да се упуте Напуљу; више нигде не дође до оружаног сукоба. Многи либерали утекоше или се сакрише; 19. марта ипак се састадоше у салама парламента у Напуљу двадесет и шест посланика и потписаху енергичан протест, који је израдио адвокат Ђузепе Поеријо, један од најодличнијих говорника у парламенту. У њему се говорило: —

„Наименовани од изборних срезова, ми смо добили своје мандате према одредби, коју је прописао сам монарх. Ми смо вршили своје функције саобразно својим мандатима, краљевој и својој заклетви. Али присуство туђинске војске у краљевини приморава нас да их обуставимо... Објављујући ову тужну околност, ми протествујемо противу повреде права народа..... и предајемо питање о престолу и народној независности у руке Богу, о коме који влада судбином монарха као и народа.“

23. марта аустријске трупе уђоше у Напуљ и повратише апсолутну владавину; у брзо би угушио сваки отпор у провинцијама.¹ Краљ Фердинанд, пре по што би се вратио у своју државу, оде, да у Фиренци, у цркви Анџијате, обеси златно и сребрно кандило, смешно испаштање криво-клетства.

Док је високост Бурбона уништила уставну владу у Напуљу и Сицилији, па другој крајњој тачки Италије, у Пијемонту, букнула је друга једна револуција.

И у овом становништву, мирном и смотреном, Карбонарство је било успело да нађе многе присталице, нарочито у редовима војске. Пијемонтски карбонари намераваху да отргну краља Виторија Емануела I од утицаја реакционарних дворана, којима је био окружен, да га приволе да да устав а за тим да га гурну у рат против Аустрије; они су мислили да могу рачунати на помоћ једног младог принца краљевске крви, кога је, чинило се, очекивала велика улога.

¹ Последњи отпор био је у Месин, где је њиме управљао Ђузепе Росарол, који се по том склони у Шпанију, и најзад у Грчку, у којој умре 1825.

То је био Карло Алберто, рођен 2. октобра 1798, као син кнеза Карла Емануела од Савоје — Карињано, синовац у петом степену тадашњег владоца, Карла Емануела IV. Његов отац, свакако, није могао тада ни мислити да ће му син доћи на престо, пошто је Карло Емануеле IV био још у мушкој спази и имао два брата, доста млађа од себе. Два месеца доцније, због француске окупације Пигеомонта, савојска династија се склопи у Сардинију; али кнез Карињано остаде у Турину; шта више, изгледаше да одобрава нове идеје које су дошле из Француске. Прешавши доцније у Париз, умре ту год. 1800. тек у тридесетој години; тако да Карло Алберто остаде без оца већ од две године, а доцније, кад се његова мати преуда за неког француског грофа, њега дадоше у колеж, најпре у Паризу, а за тим у Жепевн. Кад му је било петнаест година, Наполеон га постави за официра у једном драгонском пуку; али после неколико месеца, кад савојска кућа поврати своје старо господарство, он се врати у отаџбину, где га одмах почеше сматрати за вероватног наследника престола, зато што повн краљ Виторио Емануеле I пије имао мушке деце, а његов брат, Карло Феличе, пије у опште имао деце. Напојен идејама, примљеним у престопници Француске, није одобравао враћање режиму XVIII в., који се тада увео у краљевини Сардинији, и, весео и врло живахан младић као што је био, пије крио своје мишљење о томе питању. Због тога га сматраху за либерала, те поста доста популаран у Турину; шта више, говорило се о њему да је уписан у карбонарско друштво; несумњиво је пак, да је био интиман са неколицином од револуционарних вођа, који су припадали најугледнијем пигеомонтском племству, као што су: маркиз Карло Азинари од Сан Марцана, коњички пуковник, гроф Ђачинто Прована од Колења, арти-

љериски мајор, гроф Ђуљелмо Мофа од Лиззија, коњички капетан, гроф Салторе од Сантарозе, инжињерски мајор, итд. Будући слабог карактера, допустио је да га личности које су га окружавале лако занесу топлом и одушевљеном речитошћу: почео се уљуљкавати племенито амбициозном идејом да је њему намењено ослободити Италију; у одпосима својим са карбонарима допустио је, може бити, да га одвуку и много даље, него што је хтео.

Пијемонтски завереници утврдили су да устану у оном тренутку, у коме би аустријска војска била заузета око папуљских уставоваца, и тако би се победа лакше осмехпула на либерале са два крајња дела полуострва; али су они рачунали на јачи отпор од стране Напуљаца. 10. марта 1821 г., кад у Пијемонт још није била стигла вест о поразу код Ријети од 7. марта, посада у Александрији истаче тробојну италијанску заставу, изјављујући да хоће шпански устав и рат са Аустријом; у тој намери образова се привремени одбор владе са потпуковником Ђуљелмом Апсалди као председником. Устак се распростре брзо; 12. марта по подне турински гарнизон следова примеру александријског гарнизона. Све се ово вршило уз узвик: *Живео краљ!*

Али, Виторио Емануеле I, не хотећи се огрешити о обећање, дато Аустрији: да неће дати устав, и, с друге стране, као што је био наравно добре и благе, не желећи да пролива у братоубилачкој борби крв својих поданика, исто вече 12. марта одрече се престола у корист брата Карла Феличе, а како се овај тада налазио на моделском двору, он именова за привременог управника краљевине Карла Алберта. Млади принц, по наговору пријатеља, запесен струјом револуције, 13. марта у вече прокламова у Турину шпански устав.

Не прође ни пет дана, а из Модене дође де-

крет Карла Феличе, којим су се поништавале одлуке, донесене без његова пристапка, и паређиваше да се поврати апсолутна владавина; Карлу Алберту, пак, налагаше се да напусти Турин. Млади регенат се пађе тада у веома мучној ситуацији; либерали су хтели да га приволе на одлучно одметништво према Карлу Феличе, али њему овај чин противу блиског члапа његове породице изгледаше као срамна ствар. С друге стране, већ није било више паде на успех: Аустрија, победница у Напуљској области, припремаше на Тичину другу војску, противу Пијемонта; он би само упропастио себе и своје пријатеље, упропастио би своју будућност. Карло Алберто, као што је био слаб допустивши да га револуционарна струја занесе, исто је тако био слаб у пачину на који се повукао: поћу, готово кришом, напусти Турин (21. марта) Од туда онтужба издајнице коју му либерали добацнише; од туда страшни Беркетови стихови.¹ Либерали су се варали: Карло Алберто је погрешно из слабости, а не зато што би био издајница; он је то доцније и доказао.

¹ Судбина га је упутила
Путем славних људи,
Али несрећник више воледе
Срамни пут, и у руке краљева
Дале отаџбину и храбре синове,
Који су се у њега поуздали.

Проклето, о Каринјано,
Нека иде име твоје међу све људе,
И не било тако далеког краја
Где не би досада, бледило,
Проклетство бегунца,
Говорили да си издајница.

Ђовани Беркет (1783.—1851.) написа ове стихове у изгнанству, побегавши из Милана на мало дана по хапшењу Федерика Конфалонијерија (в. ст. 82); вративши се у Италију 1874. год., када је Карло Алберто боље показао своје осећаје, ломбардијски песник отворено признаде, да се преварио у суду који је изрекао о пијемонтском владоцу.

У Модени Карло Феличе не хтеде да га прими; тек у Фиренци нађе пријатељски дочек код великога војводе, свога таста.

Међутим, изненадни одлазак регента бацио је страх и пометњу међу присталице револуције; у тим тешким трепуцима узе владу у своје руке граф Санторе од Саптарозе, који се по одличном уму, чврстом карактеру, по доброти и величини душе, убраја међу најплеменитије личности италијанског ослобођења. Али страх, одата опсолутизму, осећајући се јаком због краљева одобравања, смело уздизаше главу, и генерал де ла Тур разви у Новари краљевску заставу, позивајући да се око њега окупе све трупе, које су остале верне Карлу Феличе. Мала револуционарна војска, под заповедништвом пуковника Региса, судари се са трупама де ла Тура под Новаром (8. априла 1821.); ове, потпомогнуте још и једним делом аустријских трупа, које су биле прешле Тичин, примораше уставовце да се повуку. Може се рећи да је са пијемонтском револуцијом било свршено за месец дана.

Бегунци се склонилише у Ђепову, а одатле кренуше у изгнанство. — „Једне недеље у априлу месецу 1821. — пише Ђузепе Мацини — ја сам као дечак шетао са својом мајком и једним старим породичним пријатељем, у Ђепови, новом улицом. Пијемонтска револуција била је у те дане угушена због издаје, слабости првака и због Аустрије. Устаници се скупљаху у Ђепови тражећи спаса на мору, немајући новаца, лутајући, тражећи помоћи, да оду у Шпанију, где је револуција још триумфовала. Највише их је било смештено у Сампирдарени, очекујући ту згodu да се укрцају; али су се многи били увукли у варош један по један, и ја сам их проналазио међу нашим, погађајући их по цртама, по кроју одела, по ратоборном изгледу, а још више по немој дубокој болу, који им

се видео па лицу. Становништво је било пеобично узбуђено. Неколицина пајсмелијих били су предложили првацима, мислим Сантарози и Апсалду, да се прикупе у вароши, да је заузму и спреме отпор; али је варош, говораху, била у војничком погледу неприправна ма за какву одбрану, у тврђавама није било топова, и прваци су их одбили одговоривши: *Пошћедите се за боље дане*. Једино су се још новцем могле помоћи те јадне и свете претече будућности; и грађани су се ту издашно одазивали. Један човек, строга, енергична изгледа, смеђ, брадат, и сјајна погледа, који никако писам могао заборавити, приближи нам се изпепада, заустављајући нас: у рукама је имао белу раширену мараму и изговори само речи: *За италијанске изгнанике*. Моја мати и пријатељ спустише нешто новца у мараму; и он се удали, да то исто уради код других. Доцније сам дознао његово име. То је био неки Рипи, капетан народне гарде, која се успаовила у почетку тога покрета. Отишао је и он са људима, за које је па тај начин скупљао новац, и мислим да је умро борећи се, као и толики други од наших, за слободу Шпаније. Тог дана се у мојој души први пут нејасно појавила, пећу рећи мисао о отаџбини и о слободи, али мисао да се може и, према томе, треба борити за слободу отаџбине“.

Ове две револуције, у Напуљу и Пијемонту, имале су једну основну мапу: пису биле потекле из средине народа, пега су биле просте побуне војске, које је парод био поздравно, пе узимајући у њима учешћа; осим тога, биле су се појавиле у различна времена, тако да је устав већ био готово потпуно уништен у Напуљској области кад је прокламован у Пијемонту.

Сад су владаоци већ могли, под високим упутом Аустрије, предузети освете. У Пијемонту су успели да се спасу готово сви, који су се највише компромитовали и отишли су, да помогну својим мишицама ствари уставоваца у Шпацији или борби Јелипа за ослобођење; међу овим последњим био је Санторе ди Сантароза, који паде храбро борећи се на острву Сфактерији 1825. г. Само двојица су видели вешала: капетан Гарели и потпоручник Ланери. Тек када се Карлу Феличе учини да је овим примерима обезбедио ред у својој држави, тек тада (у октобру 1821.) дође у Турин, да усрећи Туринце својим узвишеним присуством.

Али се много горе од њега, који је ипак био нова појава у савојској кући, понашао краљ Фердинанд I Напуљски. Он посла пред собом злогласног министра полиције, Антонија Капече Минутола кнеза од Капозе, који умири краљевину тамницом и смртним казпама; између осталих, на вешалима умреше два потпоручника, Морели и Силвати, који су, у Ноли, први ускликнули слободи. Самовоља се опет појави; поквареност по нова отпоче, дворани се предадоше својим интригама; поврати се владавина гора од прошле, по државапа од аустријских трупа, које су Напуљци морали издржавати.

У осталим покрајинама Италије, премда у њима није било јавних манифестација побуне, ипак су се у току две године, 1820.—21., образовале завере, нарочито у Ломбардијско-млетачкој области; многи су се падали да ће Пијемонтесци прећи Тичин, и Александар Мапзони је спремно за жељени тренутак ратну химну, у којој је певао:

Нека овај талас

Не јурн више између две туђинске обале,

Нока већ никада не буде више места где се подижу баријере Између Италије и Италије.

Аустријска влада, док је осуђивала да се ухапшени из ранијих година казне веома тешким казнама, пажљиво је мотрила на покрете либерала и, после дугих и марљивих истрага, успела је да открије њихове завере и отпоче пове политичке процесе.

13. децембра 1821. год. гроф Федерико Конфалонијери и његова врло лепа жена, грофица Тереза, били су сами у једној сали њихове палате у Милану и разговарали о хапшењима, извршеним тих дана; жена се трудила да приволи мужа на бегство и понављаше му већ по стоти пут како јој је неко вече пре тога, у позоришту Скали, аустријски маршал Бубна казао: „Зашто гроф Федерико не оде на село? Мислим да би му чист ваздух много користио“. Док су они тако разговарали, уђе изненада у салу полицијски комесар у пратњи неколико агената: тиче се, говорили су они, простог претреса стапа. Али је гроф Федерико разумео да је стигао кобни тренутак: затраживши допуштење да промени одело, уђе у своју собу за рад, где је на кратко време пре тога саградио тајне степенице, које су излазиле на један прозор на крову; али шкрипа, коју је произвео отварајући вратанца тога пролаза, пробуди сумњу код полицајаца, те пођоше за њим. У једном тренутку он дође на врх степеница, затвори за собом тежак капак, који је затварао степенице, и појури вратима прозора, која су свако вече остајала отворена. На жалост, врата су затворена, а нема кључа! Док се он упиње да скине шипке, капак се отвори, а жбири се нађоше пред њим. Конфалонијери се последњи пут поздрави са Терезом, и одведоше га у тамницу.

А пре њега били су ухапшени Гаetano Кастилија, Ђорђо Палавичино, Пијетро Борсијери, и неколики други ломбардо-млетачки поданици, сви оптужени да су имали веза са пијемонтским револуционарима. Тек у јануару 1824. год реши се њихова судбина; Конфалонијери, сматран као глава завере, и сви остали горе поменути, бише осуђени на смрт, за тим их, пошто им поклопише живот, послаше да испаштају у тврђави Шпилберг (у Моравској), где су већ тамповали Пелико, Марончели и други славни патриоти.¹

Тако се провала између аустријске владе и ломбардо-млетачког становништва градила све дубља; а цар Фрања није био човек који би је ублажио. Он је држао у своме кабинету план политичких тамница и лично је управљао повећањем или смањивањем казне својих заточеника. Било је потребно његово допуштење да се Пијетру Марончелију, после дугих месеца јаког трпљења, ампутира нога; њему се морало обратити за допуштење пре по што би се допустила барока Константину Мунари; цар је одузео испод главе Конфалонијеру јастуче, које је јадна грофица Тереза својом руком извезла.

Примеру Аустрије подражавали су, и још и даље отишли, остали владаоци; па све страпе, владе, подозриве и заплашене, вршиле су хапшења. Међу свима италијанским владаоцима истаче се необичном свирепости Фрања IV Моденски. У тој државици оптужених је било више од стотине; везали тројица по тројица одвођени су у

¹ Пелико и Марончели бише доцније пуштени на слободу, год. 1830.: Конфалонијери, Палавичино, Кастилија и Борсијери 1836., од новог цара Фердинанда I.

тврђаву Рубјеру, и ту једнога од њих, младога свештеника Ђузепе Андреоли, оптуженога само зато што је придобио неколике чланове карбонерије, погубише пред очима осталих, нарочито доведених на прозоре затвора.

Фрања IV трудно се тада да се удобри Аустрији, не би ли му она помогла да истисне Карла Алберта из наследства савојског престола, пошто је он, као муж најстарије кћери Виторија Емануела I, тежко за том круном; уздајући се у мржњу коју Карло Феличе, после догађаја од 1821. год., осећаше према Карлу Алберту, он се надаше успети да се у Пијемонту укине салијски¹ закон. Али опозиција Француске, која је морала нерадо гледати аустријског надвојводу на својим границама, и противљење Карла Феличе да збаци савојску кућу са вековне владавине, учинише да Француски планови пропадоше.

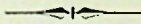

Карло Алберто ипак мораде дати свечан доказ оданости Светоме Савезу. Овај, пошто је умирио италијанске револуције, намеравао да укине устав у Шпанији; зато се у октобру 1822. одржа велики конгрес у Верони, на коме узеше учешћа аустријски и руски цар, пруски краљ и италијански владоци, и око њих читава чета посланика и дворања. Ту су се, слушајући уз то Росинијеве опере, ње-скајући певању певачице Каталани, присуствујући величанственим представама у Арени, занимали политичким догађајима. Карло Феличе, суревњив да одржи своју независност, успео је изградити да

¹ Закон који води порекло од Франака Салијсваца, донесен је између 400. и 430. г. По тумачењу његову у Француској, на основу тога закона су искључене женске из наследства на престо. Исти је закон, у ово време, важио и у Пијемонту. Прев.

аустријске трупе, које су ушле у Пијемонт год. 1821., изиђу из њега што пре. Међутим тако није урадио Фердинанд I Напуљски, коме је била и сувише потребна та туђинска помоћ, да би се одржао на престолу; шта више, како су остале силе, суревњиве на превласт Аустрије, хтеле да сведу број аустријских војника у краљевини Напуљској од 50.000 на 30.000, Фердинанд се реши да узме у најам пажамничку војску, те накнади то смањивање.

Али најважнија одлука Веронскога Конгреса било је пуномоћје, дато Француској, да уништи уставну владу у Шпанији. Карло Алберто мораде ући као војник у француску војску, послату тамо, мораде сам допринети да се уништи онај устав, који је оп годину дана раније објавио у Пијемонту, мораде се борити противу шпанских патриота, међу којима се налажаху неколики пијемонтски изгнаници. То је била сурова, страшна казна. Као храбар потомак савојске куће, он се јуначки понашао и пењући се у јуришту на Трокадеро заслужио је од гренадира, којима је заповедао, име првог француског гренадира. То је био назив из почасти, али врло мало симпатичан италијанским либералима; прошло је још подоста година, пре но што су Италијанци могли поздравити Карла Алберта славнијим именом, именом Великодушни Краљ!

ГЛАВА VI

ДЕСЕТ ГОДИНА РЕАКЦИЈЕ.

Италија од 1821.—1830. — Чиро Меноти и Фрања IV Моденски. — Револуција 1831.: Уједињење Италијанске Покрајине. — Интервенција Аустријанаца и повраћај старих влада. — *Меморандум* спла папи. — Покољи у Чезени и у Форлију. — Аустријавци и Французи у Папској Држави.

Како су биле тужне за Италију оних десет година, од 1821.—1831! Разни владоци, под сенком аустријске заштите, стално су неумољиво и сурово гонили либерале: језуити, господари наставе, трудили су се да ослабе италијански карактер, док су уходе и целати добили дужност да искореће *злу биљку либерализма*. Италија тих дана имала је свога тумача у Ђакому Леопардију, песнику клонулости и бола.

Колике су сметње развићу светих начела отаџбине и слободе! Не само да није било слободне штампе, него је цензура вршена тако брутално против сваке далеке патриотске алузије; позоришна цензура је била постала тако глупа, да је брисала у чувеном хору у *Пуриџанима* реч *слобода* (*Libertà*) замењујући је речју *чистост* (*Lealtà*). Поводом овога, Ђовани Русини прича занимљиву анегдоту о догађају, који се десно у Ђенови. Господин Ронкони, чувени и код публике јако омиљени баритонист, заборавивши, запесец певањем,

речену поправку, кажићеп је три дана затвора, да би поправно своје памћење. Не много по том када је, певајући у *Љубавном Еликсиру*, био на једном стиху, којим се правила алузија о неком сељаку који се најмпо у војнике (*продаде слободу, постигаде војник*), он, вешт шаљивчина као што је био, промени стих, рекавши: *продаде част, постигаде војник*. Публика, која је примала врло лако све што је мирисало на спозицију, дочека ову измену с великим плеском. Сутра дан управник полиције позва једног певача, да га опомене, што је рекао да се може продати част; Ронкони му одговори подсећајући га да му је пре неколико дана показало на начин, који се лако не заборавља, да реч *слобода* треба увек да се замени са *част*. Ствар не имаде других последица, али се цела Ђенова не мало смејала на рачун владе.

Друга сметња ширењу идеја долазила је од тешкоће саобраћаја, отежаног још више многобројним царипарницама тако, да је врло мали број књига могао прелазити из једне области полуострва у другу.

Једина држава, у којој је било нешто интелектуалног живота, била је Тоскана, у којој Леополдо II, ступивши на престо 1824., у 27. години, изгледаше као да хоће да настави благи режим свог оца Фердинанда III и деда Петра Леополда I. Ту се склонилише многи либерали, који су емигрирали из других италијанских области, као Колета, Поерио, Ђордани, Томазео и т. д. Већ од неколико година Ђан Пијетро Внесе, Женевљанин отворно је у Фиренци читаоницу, за тим је основао часопис *Анџологију*, која је за дванаест година свога излажења (1821.—1832.) представљала оно што се најбоље мислило и писало у нас.

Сасвим су друкчије биле прилике у Напуљској области. За Фердинандом I, краљем кривоклетни-

ком из 1821. год., дошао је 1825. син му Франческо I, који је био један од најистакнутијих примера биготизма и расипног живота, тако да се, после скрупулозно извршених најсујевернијих верских обреда, предавао најскапдалознијим оргијама. Под њим се све продавало: правда, почаст, највиша државна звања; и краљ се смејао, гледајући трговину коју је њима водио његов собар Виља. Појмљиво је како је све то морало добријети да се покваре, деморалишу све више духови становништва.

Франческо I имао је карактер, који је одликовао његову породицу, развијен у највишој мери: страх; према томе, он је повећао строгост полиције и уздигао шпионажу на прву установу у држави. Против овога деспотизма усталоше у лето 1828. год. становници Чилента (планински предео у области Салерна). Франческо I посла тамо свога министра дел Карета, који угуши побуну са печувепом свирепости; поруши село Боско, забрањивши да се икада више ту подижу станови; обезглави двадесет и шест грађана, међу којима осамдесетогодишњег свештеника Антонија де Луку, који је био посланик у скупштини 1820.—21., и нареди да се главе погубљених ставе у кавезе и носе од села до села и изложе пред кућама, у којима су становали матере, жене и деца тих мученика.

Год. 1830. вест о француској револуцији, која је збацивала с престола прворођену грапу Бурбона, застраши Франческа I; све успомепе његове прошлости изиђоше преда њ претећи му; и он, мучен страшним привиђењима и осећајући грижу савести, умре 8. новембра те године, оставивши за собом проклету успомену.

Становници краљевине Напуљске нису ни у чему могли завидети становницима оближње Пап-

ске Државе. Год. 1823. умро је папа Пије VII а са њим престаде и она тешња релативној благости, која је одликовала владавину његовог секретара, кардинала Консалвија. Конклав, који се тада састаде, изабра за папу кардинала дела Гепгу, који узе име Лео XII. Изабрап за папу под заштитом реакционарне странке, био је суров непријатељ свих тековина модерне мисли. Док су лупежи опусташавали поља, полиција је мислила само на то, како ће се осигурати од либерала, који су били похапшени у толиком броју, да су их тамнице биле препуне. ЈКбири и целати јурили су државом на све стране, нарочито Ромањама, које се под тим кобним јармом држале боље од свих осталих покрајина; кардинал Риварола, послат да умири ту област, изрече страшне казне. Ствари се ништа не изменише по смрти Леона XII, која се догодила 1829., зато што се кардинал Франческо Саверијо Кастиљони, који га наследи под именом Пије VIII држао готово исте политике; он остави сву власт своје државном секретару, кардиналу Албани, који је био потпуно одап Аустрији.

Реакција је, једном речи, беснела на целом полуострву. Али, ако затвори и смртне казне и успевају да успоре ширење идеја, они никада неће успети да их потпуно униште. Зато је, и поред гађања, јака група патриота и даље радила на великом делу италијанског ослобођења. С друге стране, стара генерација, која је познавала владавине што су постојале у Италији пре 1789., нестајала је већ са светске позорнице и остављала место млађима, који су одрасли у наполеонском периоду и морали, разуме се, бити одушевљени много друкчијим осећањима и тежњама.

Француска, ма да је изгубила материјалну

превласт у свету, на интелектуалном пољу ипак је још вршила велики утицај, тако да је свака од њених револуција постајала знак за европску револуцију. Тако, париска револуција од 1830 г. морала је имати одјека и у Италији; није га имала ни на северу ни на југу (у Пијемонту и у Напуљској области, двема покрајинама које су подигле заставу уставности 1820.—21. год.), јер су ту многи либерали били у затвору, многи други у изгнанству; шта више, хапшење Анђела Броферија, адвоката, и два брата Дурандо спречи избијање већ спремљене завере; а у Напуљској области млади краљ Фердинанд II, који биш тада седе на престо, обећаваше брзе поправке. Револуција тада букну у Средишњој Италији.

Већ од неког времена неколико италијанских либерала ступили су у везе са једним комитетом образованим у Паризу зато, да шири револуционарне идеје у Европи, и да, пасупрот савезу северних апсолутистичких сила, створи савез латинских уставних држава; чланови тога друштва били су Лафајет, орлеански војвода Луј Филин итд. Тај тајни рад био је познат Фрањи IV, моденском тиранину. Он је тада био изгубио сваку наду, да ће моћи наследити савојски престо, јер је Карло Феличе био опростио Карлу Алберту. Натеран својом безграничном амбицијом, он помисли да се користи овим либералним савезом, и увуче се у редове завереника, ступивши у тајне везе са Чиром Меноти, богатим моденским фабрикантом, који је био један од првака овога покрета. Фрања IV обећа своју помоћ, само да му се да крупна пове краљевине, која би се образовала у Италији; и Чиро Меноти, ма да је познавао покварену душу свога владаоца, понада се у његову необичну жудњу за влашћу.

Када Јулска Револуција, год. 1830., доведе

на француски престо Луја Филипа, Фрања IV помисли да је близу остварењу свога циља; али нови француски краљ, само да би га апсолутички монарси Европе признали, саопшти Аустрији рад италијанске завере. Фрања IV, опазивши ову до-ставу и претварајући се да ништа не зна, јави бечком двору да се чува Луја Филипа, јер је са-знао да је овај владалац ушао у заверу с итали-јанским либералима, и да је он и сам у њу при-видно ступио, да би је боље упознао. За тим, бо-јећи се да то неће бити довољно, да би добио опроштаја од Аустрије, поче страшно гонити своје саучеснике.

Ноћу, између 2. и 3. фебруара 1831. год. у Модени, у кући Чира Мепогн, били су окупљени прваци завере, да углаве последње одлуке, када пук војводине војске опколи кућу; завереници барикадираше врата и храбро се бранише неко-лико часова, тако да су трупе морале довести и један топ; кућа је била готово разрушена, и за-вереници, готово сви рањени, бише заробљени. Фрања IV посла одмах гувернеру Ређа овакву вест: „Ноћас откривена страшна завера противу мене. Завереници су у мојим рукама. Пошљите ми целата.“

Целат је одмах послат, али је, у исто време с њим, стигла у Модену вест да је у оближњој Болоњи букнула револуција. Ово изазва такво уз-буђење у вароши, да војвода, уплашен, утече из ње, водећи са собом Чира Мепотија, чврсто везаног; и гоњен вихором револуције, није се осећао сигурним, све док се није видео на аустријском зе-мљишту, у добро утврђеној маптовској тврђави.

Како је могла букнути револуција у Болоњи?
Романџама се свирепо управљало за поштификата

Леона XII и Пија VIII. Овај је умро 30. нов. 1830. год., кад су вести из Француске већ производиле вреће у духовима. Конклав је дуго трајао; ово време међувладе учини се либералима као најзгоднија прилика за устанак. Кардинали, намирсавиши опасност, похиташе, 2. фебруара 1831. год. да приступе избору папе, и изаберу калуђера Мавра Капелари, који се назва Грегорије XVI; али пре по што је вест о овом избору приспела у Ромање, Болоњци, раздражени и због догађаја који су се тада десили у Модени, беху устали (4. фебруара). Папски намесник би приморан да напусти варош; и револуција без крви, у миру и реду, брзо се распростре на целе Ромање, за тим па Марке и на део Умбрије; папске власти на све стране предавале су своју власт у руке привремених комисија и мирно се уклањале, заједно са својим војницима.

Посланици ослобођених покрајина, окупљени на конгрес у Болоњи, 26. фебруара 1831. год. објавише да је престала световна власт папа, и образоваше Савез Уједињених Италијанских Покрајина; за председника владе би наименован адвокат Ђовани Вичини. У овом политичком покрету узеше учешћа и два брата Бонапарте, од којих је једноме било суђено, да, мало доцније, умре у Форлију, а другоме, да постане француски цар, под именом Наполеон III.

Тако се за мало дана и готово без проливања крви изврши велики преображај: од обала доњег Поа па до обала горњег Тибра лепршала се тробојна италијанска застава. Али се револуција није зауставила на границама Папске Државе. Бегство Фрање IV из Модене ослободило је земљу сваког страха, и устанак се с успехом ширио по свој Емилији, тако да је војвоткиња Марија Лујза оставила Парму, да би се склопила у вароши Пја-

ченцу, међу аустријске бајонете. На све се стране, међутим, образоваху привремене владе.

Да би повећао одушевљење народа, Ђовани Беркет је тих дана написао врло познату ратну химну:

На ноге, синови Италије, на оружје, напред!

Ова земља је наша: срамна трговина

Нашом својном престаје за краљеве.

Народ, подељен на седам судбина,

Разбијен на седморо, са седам граница,

Стапа се у један једини, више није роб.

На ноге, Италијо, на оружје! Дошао је твој дан!

Сврши се бесна игра непријатељских владалаца.

Од Алпа до Мореуза сви смо браћа!

На отвореним границама, на порушеним престолима,

Побијмо нашу заједничку тробојку:

Зелено, паду толико година гајеву,

Црвено, радост што се испунила,

Бело, братску веру и љубав.....

* * *

На жалост, илузија пије дуго трајала. Папа, моденски војвода и војводкиња од Парме протествоваше противу акта привремених влада, основаних у њиховим државама, и потражише помоћ царских трупа; бечка влада, са своје стране, једва је чекала да сруши те револуционарне владе јужно од реке Поа, чији би остатак претио њепој власти на северу од те реке. Италијанци су се уздали у начело *неинтервенције*, које је прокламовала нова монархија у Француској и које је већ било примењено на догађаје у Белгији; али догађаји брзо показаше да се Луј Филип не стара много да од прохтева Аустрије брани начела које је сам прокламовао.

Још истог месеца фебруара аустријске трупе из Пјачепце повратише војводкињу Марију Лујзу у Парму; дотле ипак начело *неинтервенције* не изгледаше повређено, јер војвоткиња није била

изишла из свога војводства, и трупе, које су је повратиле на престо, могле су се задржати у истом војводству на основу уговора од 1815. год.

Али већ у првим данима месеца марта аустријске трупе уђу у Моденску област и врате на војводски престо Фрању IV. Аустријски двор је и ту могао навести као изговор своја евентуална права на наследство тога војводства; тако да су се Уједињене Италијанске Провинције и даље сматрале сигурнима, и, да се не би и саме [огрешиле о начело неинтервенције, нареди се да се разоружају трупе моденских либерала, које су се под заповедништвом генерала Џуки биле повукле на болоњско земљиште.

Фрања IV, чим се поврати на владу, сматраше да је обавезан дати Аустрију свечан доказ своје оданости, и, да би у томе боље успео, позва к себи страшнога Капозу, који је био министар полиције под Фердинандом I. Напуљским. Једна од првих војводиних жртава био је Чиро Меноти, коме је у данима завере свечапо обећао да ће му сачувати живот, ма шта наступило.

Међутим Аустрија, и не обзирући се на изјаве Француске, зато што је знала какве су биле тајне тежње Луја Филипа, посла један део својих трупа у Ромање. Привремена влада Италијанских Уједињених Области, видећи се у немогућности да се одупре, повуче се из Болоње у Анкону. Код Риминија деси се крвава битка, у којој мала италијанска војска (којој је тих дана био стављен на чело генерал Џуки) би побеђена. Тада привремена влада потписа уговор о предаји (26. марта 1831.) са кардиналом Бенвепути, кога су, кад им га је папа раније био послао, устаници задржали као таоца. Али ни папа ни Аустрија нису поштовали уговор; једна лађа, која је послала велики део устаника, изишавши из апкопске луке, би

узапћена од аустријске ескадре, и ти патриоти бише одведени у млетачке тамнице. Многи од њих, међу осталима и Терепцио Мамјани, после неколико месеци затвора, бише послати у изгнанство у туђе земље, где својим писањем допринеше да се појача саучешће према италијанским невољама; мало њих је задржано у затвору, међу овима и генерал Цуки, који, зато што је једно време служио у аустријској војсци, би сматран као издајник и осуђен на смрт, за тим му заменише казну доживотним заточењем у тврђави Палманова, где ћемо га опет наћи 1848. год.

Тако је, за непуну два месеца, револуција, тако срећно отпочета, била потпуно угушена; опеварошки, које су, нешто раније, биле радосно поздравиле италијанску тробојку, гледаху сада како се на њиховим тврђавама вије аустријска застава и како се, заштићена њоме, подижу вешала.

Али и саме силе које су непосредно или посредно допринеле да се поврати световна папска власт, схватише да су овој владавини апсолутно потребне велике измене. Више није било могућно, усред XIX века, да неколико хиљада свештеника ћудљиво управља стаповништвом од више милиона људи; зато још исте 1831. године, пет великих европских сила (Енглеска, Француска, Аустрија, Пруска и Русија) подвеше Светом Оцу заједничку ноту, познату под именом *Меморандум*, у коме су ударале гласом на неколике неопходно потребне реформе.

Римски двор, као што је увек био његов обичај, учини се као да са паклопошћу прихвата ове савете и обећа да ће јако водити рачуна о њима, али је био одлучно решен да никада ништа не учини. И заиста, устаници који се тада учинише,

били су управо безначајни, и слепи деспотизам је и даље упропашћавао ове крајеве. Тада и они либерали, који су се били уздали у ово мешање дипломатије, видевши да су преварени у својим надама, паумише да прибаве себи задовољење силом; понова се појавише покрети, и организоваше се наоружане чете.

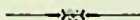
Пошто су се Аустријанци већ били повукли, папска влада, да би се одупрла овим четама, наоружа корпус Швајцараца и даде, осим тога, оружје свима лупежима ромањског становништва, дражећи их противу либерала; тако се догодише крвопролића у Чезени и у Форлију 1832. год. При овим убијањима и пљачкањима — Аустријанци поново интервенисаше и заузеше Болоњу. Тада краљ Луј Филип, оштро прекорен у парламенту због ружне улоге коју је Француска вршила у Италији, помисли да му је дужност учинити штогод и посла један француски пук, да заузме апконску тврђаву. И тако остадоше Аустријанци у Болоњи, а Французи у Апкони до 1838. год.; и под заштитом ових двеју застава ове несрећне покрајине и даље трпљаху управу војничких комисија и војних судова.

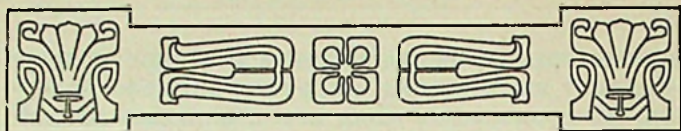

Систем насилног угушивања сваке либералне манифестације наставља се у свима областима Италије; па и у Пијемонту, где је Карла Феличе, који је умро 1831. год., наследио Карло Алберто.

Он је дошао на престо у врло живом очекивању готово свих италијанских либерала, који се у њему сећаху карбопара из 1821. год. Ове успомене, међутим, не беху ни најмање радосне за повога краља, јер су биле везане за опу страшну оптужбу издаје, за коју је знао да је није заслужио; оне му, према томе, беху улиле велику про-

тивност према револуционарима и учинише да је сумњао у свакога, тако да више није био поверљив ни према коме. Леп, весео, живахан младић од пре десет година, био је постао за павек бледа, свечана, ћутљива фигура човека, стално утопула у дубоку меланхолију. У првим годинама своје владавине, изгледаше као да се одрекао својих младићских снова о слободи, да се одрекао свете идеје народне независности; изгледало је као да се сећа само грепадира са Трокадера!

ГЛАВА VII

ЋУЗЕПЕ МАЦИНИ И „МЛАДА ИТАЛИЈА“

Мацинијево писмо Карлу Алберту. — Породица Руфини. — Завера 1833. — Експедиција на Савоју. — Свирена угушивања. — Цар Фердинанд I. — Краљ Фердинанд II Напуљски и сицилијански немири. — Уметност и наука устају за отаџбину.

Ваш у првим данима владе Карла Алберта, ишло је од руке до руке италијанских патриота једно писмо, штампано у Марсељу и управљено новом краљу, које је свуда будило одушевљење. И Карло Алберто га доби и прочита га:¹

Сирс.

....Јесте ли икада бацили поглед, један од оних орловских погледа који откривају свет, на ову Италију, лепу осмејком природе, увенчану са двадесет векова узвишених успомена, отаџбину генија, моћну безбројним спагама, које само треба ујединити, заштитиenu таквим беодемима, да би јака воља и мали број храбрих људи били довољни, да је заштите од туђинске увреде? Јесте ли икада рекли: хој је намењена велика судбина? Јесте ли икада посматрали овај народ који је насељава, сјајан и поред сенке коју роиство баца на његову главу, велики листиком живота, јасношћу ума, енергијом

¹ Ово писмо има готово двадесет страна; ја из њега вадим само значајнија места.

страсти, јаросних или лудих, пошто времена не допуштају друге, али које су ипак елементи из којих се стварају народи; овај парол, у истини велики, пошто га несрећа није могла оборити, нити му одузети наду? Да ли се у вашој души породила једна мисао: извуци, као Бог из хаоса, свет из ових растурених елемената; сједини растурене удове и изговори: *Сви је моја и срећна је*; ти ћеш бити велики као што је творац, и двадесет милиона људи узвикуће: Бог је на небу а Карло Алберто на земљи?

Сире, ви сте једном били надахнути том идејом; крв вам је узаврела у жилама, кад је она, сјајући великим надама и славом, изишла пред вас; ви сте провели многе бесане ноћи, предати тој јединој мисли; ви сте постали завереник због ње. И пазите, Сире, немојте првенети због тога! Нема на свету каријере светије од каријере завереника, који постаје осветник човечанства, тумач вечитих природних закона. Времена су онда била несрећна; али зашто би прохујалих десет година и измољена крува увиштили жељу ваше младости, сав ваших ноћи?....

Сире, ако је душа ваша запета умрла за велике мисли, ако од своје владавине не очекујете ништа друго до ли да уђете у бедни круг краљева који су вам претходили, ако имате васалску душу, онда остајте; савијте врат под аустријским ударцима и будите тиранин, али истински, Сире, тиранин, јер један једини корак, који бисте показали да желите учинити преко обележене границе, изазваће вам непријатељство код оне Аустрије, које се ви бојите. Аустрија нема вере у вас, али баците јој пред ноге десет, двадесет глава; другима ударите теже ланце; платите јој безграничном подчињеношћу за презирање, које сте пре десет година осетили према њој. Може бити, да ће тиранин Италије заборавити да сте градили заверу противу њега; може бити, да ће вас пустити да му још коју годину причувате завојевање, које он још од 1814. год. на овамо намерава завршити. — А ако вам се, читајући ове речи, душа врати у оне тренуте, у којима сте се усудили гледати преко граница аустријског¹ феуда; ако у својој души осећате глас који вам узвикује: „ти си био рођен за нешто велико“; ох, послушајте тај глас генија, глас времена које вам нуди своју мислицу, да се из века у век уздигнете у вечност; то је глас цело Италије, која очекује само једну реч, једну једину реч, на да постане вапа.

Изговорите ту реч!... Ставите се на чело народа и на-

¹ У оригиналу стоји: *...tedesco* (немачки); ја сам превео „аустријски“, зато што у овом случају први придев несумњиво стоји место *austriaco*. — Прев.

пишите на својој застави: *Јединство, Слобода, Независност*. Прокламујте слободу мисли. Прогласите се осветником, тумачем народних права, обновљоцем целе Италије. Ослободите Италију од варвара! Учврстите будућност! Дајте своје име једном веку! Дајте почетак једној ери...

Спре, ово подухеће може изгледати гигантско људима, који знају само за рачун бројних сила; људима, који, кад хоће да промене владавину, не знају други пут до пут преговора и изасланстава. Али то је пут сигурног тријумфа, ако budete умели схватити цео свој положај; ако budete чврсто убеђени да вам је намењена висока мисија, да пођете отвореним, одлучним и енергичним путевима. Мишљење је, Спре, сила која се једначи са свима осталима. Велико се ствари не свршују протоколима, него схватањем свога времена. Тајна моћи је у вољи. Заберите пут који је у сагласности са мишљу народа; оставите непроменљиво на њему; будите одлучни и користите се временом; победа је у вашим рукама...

Спре!... Не budete ли ви хтели радити, радиће други, без вас, и против вас. Немојте допустити да вас обмане народна радост, која је поздравила први дан ваше владавине; испитајте, одакле је дошла радост, запитајте за мишљење мноштва; та радост је зато, што су, поздрављајући вас, поздрављали наду, јер је ваше име подсећало на човека из 1821. год.; изneverите ли очекивање, јарост бесила замениће радост, која гледа само на будућност...

Спре! Ја сам вам рекао истину. Слободни људи очекују ваш одговор у догађајима. Ма какав он био, знајте добро, да ће потомство прокламовати у вама: *првога међу људима или последњег међу италијанским тиранима*.

Бирајте!

Једин Италијанац.

Ко је био тај Италијанац, што је тако јасно изражавао идеју италијанског ослобођења и уједињења?

Био је то један млад Ђеповљанин од двадесет и шест година, који тек што је изишао из затвора у Савони: био је то Ђузепе Мацини. Још док је био ђаком, одупевљавао се светим идеалима отаџбине и слободе; кад се на њ посумња да је ушао у ред карбопара, био је ухапшен и морао је издржати неколико месеца затвора. У затвору је дуго размишљао, и најзад се убедно да су дота-

дашњи италијански покрети пропадали зато, што народ пије у њима узимао учешћа. Требало је, према томе, васпитати масу за овај нови култ, објашњујући, пре свега, да под отаџбином не треба разумевати само свој крај, него целу Италију. Мацини је, према томе, био први истински апостол италијанског уједињења.

Кад је био ослобођен затвора, сардинска влада му предложи ову алтернативу: или да иде на границу у коју малу варош Пијемонта, или да изиђе из краљевине. Ђузепе Мацини, који је у тинџи, у затвору, био већ спремно организацију једног повог тајног друштва, које се имало основати, мишљаше да у једној малој пијемонтској вароши, под сталном присмотром полиције, не би могао привести у дело свој план; и зато претпостави изгнанство и оде у Марсељ и ту управо, у Марсељу, он написа писмо Карлу Алберту. Доцније изјави да је то учинио, да би извео из заблуде оне либерале, који су се још падали у тога владоца, и да придобије све да усвоје републиканску идеју. Карло Алберто одговори збиља на Мацинијево писмо опако, како је овај очекивао: заповеди да се попиљалац ухапси, ако би се икада појавио на граници, и постаде строжији према либералима.

* * *

Мацини је, међутим, био основао у Марсељу друштво за које је сам дао идеју, назвавши га *Млада Италија*, а под тим је именом издавао и лист којим је хтео васпитати италијански народ у мисли о слободној, уједињеној, независној и републиканској Италији. Својом јаком вером, својим беспрекорним животом, својим отменим духом, својим узбудљивим стилем, Ђузепе Мацини усне да од љубави према отаџбини створи веру, и учини чаробан утицај на италијанске патриоте, који се у великом

броју уписахе у *Младу Италију*. Полиције разних држава на полуострву често су вршиле хапшења ових, у које би се посумњало да имају везе са њим; али тиме нису могле спречити да се Мацинијев часопис не шири на све стране, пошто се многи излагаху опасности да оду у затвор, па и у смрт, само да би га могли читати и да би га могли распростирати.

У Ђенови највећи пријатељ Мацинијев и најоданији следбеник његових идеја био је Јакопо Руфини. Ухапшен, бојећи се да би полиција, каквим од својих страшних средстава, могла ничупати од њега какво признање, он пауми да се убије: скиде са врата на затвору једну гвоздену зарђалу шипку, изоштри јој врх о зид, и отвори себи жиле. Тако се, у двадесетосмој години живота, обесмрти Јакопо Руфини 19. јуна 1833. у Ђеновском затвору, званом дела Торе. Његов брат Ђовани, успевши с тешком муком да утекне од полицијске потере, склони се најпре у Марсељ, за тим у Швајцарску и најзад у Енглеску, где је доцније стекао леп глас својим романима *Доктор Антонио* и *Лоренцо Бенони*.

Исте те године отишао је из Сардинске Државе у изгнанство, такође због политичких разлога, један млад свештеник, који је био почео излазити на глас својим филозофским списима: опат Винченцо Ђоберти.

По песрећи, реакционарни двораши, који окружаваху Карла Алберта, беху одлучили да он *окуша крв* и успеше у својој свиреној намери: било је неколико завереника из 1833. год. осуђених на смрт, као два наредника Фрапческо Миљо и Ђузепе Биља, учитељ борења Антонио Гавоти у Ђенови, и прокуратор Андреја Вокјери, пушкарач у Александрији, који је показао за време целог претреса до последњег тренутка занста херојску јачину дунге.

Гоњења, која је пијемонтска влада вршила према мацинијевцима, натераше Мацинија да организује напад противу Пијемонта. Он прикупи неколико стотина бегупаца и стави их под заповедништво пуковника Раморина, који је био стекао гласа у једном мало рапијем устакну у Пољској. У почетку 1834. год. ови устаници упадоше у Савоју, али дочекаше да их становништво, које се ни најмање не одушевљаваше ватрепим прогласима Ђузепе Мацинија, прими веома равнодушно, тако да се после једног сукоба са краљевским трупама повукоше.

Било је уговорено да се у исто време дигну устаници у разним варошима краљевине; али, видевши рђав исход експедиције на Савоју, одложи се све. Али полиција ипак, извештена о томе, предузе хапшења. У ову заверу је био уплетен један млад морнар из Нице, Ђузепе Гарибалди, који се трудио да нађе присталице Мацинијевим идејама у редовима краљевске морине; зато га исте 1834. год. осудише на смрт. На велику срећу Италије, Гарибалди је већ био успео да се спасе.

Ово свирепо угушивање револуционарних покушаја у 1833.—34. год. у неколико умањи симпатије италијанских либерала према Карлу Алберту, али не успе да их сасвим избрише; и нешто мало реформама, које је он био увео у државној управи, биле су довољне, да се код неколицине одржи вера у његове либералне тежње. Он се, заиста, старао да се изради пов грађански и казнен законик, који би водио рачуна о напрецима цивилизације, и издао је читав низ пројеката у циљу да се подстакне развој уметности, наука, трговине и индустрије, посведочавајући на тај начин да је његова стална тежња побољшање прилика његових поданика.

Године 1835. умре аустријски цар Фрања, и на томе престолу наследи га Фердинанд I, владалац потпуно неспособан, човек тако ограничене памети, да је обично говорио како би царски положај био доста угодан, да није вечите досаде од потписивања декрета. Разумљиво је како је поред таквог владаоца сва власт прешла у руке првога министра, кнеза Метерниха, најупорнијег представника апсолутистичких идеја, најодлучнијег противника патриотских тежњи Италијанаца, опога који је изговорно врло познату реченицу: *Италија је само географски израз.*

Метерних смисли да би било потребно довести цара у Италију и круписати га у Милаџу за ломбардијско-млетачког краља; и реши се да позове на овај свечани чин све владаоце са полуострва, да, као васали, укажу част своме заједничком тирапину (1838.).¹ Али Карло Алберто одби да учествује; и овај акт независности био је довољан, да се у душама Италијанаца попова пробуде према њему она осећања симпатије, која су се била почела гасити.²

¹ У тој прилици Ђузепе Ђусти (1809.—1850.) написа врло познату песму *Крунисање*, која почиње:

Нака Бог подржи стомак и капије
Краљу краљева који нас држи у ланцима;
И гомила круписаних лица и малих зечева
Повећава се око њега, и, пружајући руке сувереном стришцу,
Довикује: Ми ћемо после стришца, бабо, у твоје име...

² Треба поменути да је Ђусти написао *Крунисање* пре него што се извршила свечаност и када је свако мислио да ће Карло Алберто на њој учествовати; зато је он управно противу њега врло оштре стихове:

Погледај, како први прља колена
Савојац, зелен од гриже савести,

Други једап италијански владалац, Фердинанд II Напуљски заслужио је пак, да га сви од срца презиру.

Када је 1830. год., нешто старији од двадесет година, дошао на престо, дао је повода, да се понадају добру од њега објављујући прокламацију, у којој је изјављивао да му провинције ставља у дужност залечити рапе, које су типтале напуљски народ, и да ће његова владавина бити владавина правде и мудрости. Али наименовање дел-Карета за министра полиције брзо је показало поданицима да су се преварили.

Фердинанд II био је подчињен двома страстима: незајажљивој жељи за влашћу и необичној лакоумности за новцем; због прве пије хтео апсолутно допустити у својој држави и сенку уставне владавине; због друге је пуштао своје чиновнике да глобе, само да би их мање плаћао. На овај начин уведе у управу краљевином најбезобзирнија корупција; сви државни чиновници просто су пљачкали свет. И нико се није усуђивао жалити се на то, јер је штампање и најмање алузије на јавне злоупотребе излагало тако дрекога писца, да буде ухапшен или изгнат. У кога би се пак по-

Онај који је на Трокадеру

Збрисао своју кратковремену славу.

О карбонари, то је ваш војвода, то је онај

Који вас је одвео на вешала и у тешку тамницу.

Он сада краљевски одржава уговоре из 1821.

Како, међутим, Карло Алберто не оде у Милано, прва два стиха изгубише значај; што се, пак, тиче суда израженог у даљим стиховима, треба поменути, како је уверење да ће Карло Алберто отићи на крунисање Фердинанда I лако навело Ђустуија да понови оптужбу коју је Беркет већ био изнео (види ст. 78), и који је велики део италијанских либерала тада прихватио као истиниту.

сумњало да је либералних идеја, био је бацап у затвор, а влада није сматрала за дужност да да икакво објашњење о хапшењу; и у свима сталезима накупило се толико шпипа, да се свако устезаше открити своје мишљење. У осталом, краљ Фердинанд је говорио: Моме народу није потребно да мисли; ја се бринем о његовом благостању и о његовом достојанству.

Једина личност на томе двору, коју је народ још могао волети, била је крајева жена, Марија Кристина Савојска, (кћи Виторија Емануела I), коју је напуљски народ због њених врлина назвао *свето*м. Кад умре Марија Кристина год. 1836., Фердинанд II, који се увек брутално понашао према њој, одмах је отишао у Беч, да се вери са једном аустријском великом војводињом.

Незадовољство у Сицилији претвори се год. 1837. у устанак. Тамо је тад беспела колера; страх, незнање, сујеверје онога стаповиштва учинили су, да се поверује у глас који се распрострло као да влада пиље грађане у смрт; на неколиким местима букнуше побуне. Либерали хтедоше да се користе овом народном јарошћу, да ослободе Сицилију од бурбонског јарма. Сиракуза устаде, и револуција се одатле прошири и на оближњу Катанију. Али Фердинанд II посла тамо дел-Карета, који, опкољен жбирима и целатима, и подижући вешала у свима селима, усне повратити *ред* на острву.

Мацини, међутим, отерап и из Француске, беше се склонио у слободнију Енглеску, где својим списима знатно допринесе да енглеска публика боље упозна италијанску књижевност и да разлије топлу струју симпатије за ствар полуострва. Одатле он неустрашљиво настави своје политичко апостол-

ство, трудећи се да што више пробуди у италијанским срцима мржњу према унутрашњим тиранима и према туђину.

Али Италијанци нису стицали ова осећања само ватрепим Мацинијевим списима; сва тадашња италијанска проза и поезија била је, може се рећи, стално припремање завере. *Моја Тамновања* Силвија Пелика, та мирна прича мучеништва, које је он светитељски поднео, напела је Аустрији више штете од изгубљене битке; и стихови његове *Франческе из Римини* потпаљивали су ватру, нарочито када их је декламовао Густаво Модена:

За тебе, за тебе, која имаш храбре грађане,
Италијо моја, борићу се, ако ти завет
Нанесе увреду. И ниси ли зар најнежнија
Земља међу свима које сунце греје?
Ниси ли мајка сваке уметности, о Италијо!
Није ли прах твој прах хероја?...

Али још више по Пеликове трагедије распаљивале су Николинијеве трагедије гнев према тиранима и љубав према слободи. На представи *Ђовани из Прочиде* (легендарни инспиратор Сицилијанског Вечерња) аустријски посланик у Фиренци, обраћајући се француском посланику, рече да је та трагедија писмо, адресовано Французима, али садржином упућено Аустријанцима; италијански народ је показивао да је управо тако и схвата. У *Арналду из Бреше*, једној од трагедија које су пробудиле највећи интерес, речити стихови Николинијеви шибали су, да је крв врцала, пороке све штепства и неправде световне власти.

Поред Николинија омладину је управо очаравао Франческо Доменико Гвераци. Он је говорио Мацинију: „Написао сам ову књигу (*Опсада Фиренце*) зато, што писам могао да бијем битку.“ Заиста, оне његове ватрепе стране допринеше да се у средини италијанског народа роде хероји.

У романима д' Азеља, Гросија, Манзонија, као у историјама Балба, Колете, Амарија, Троје, као у делима Томазеа. Вапучија. Капопија, Каптуа, као и у стиховима Росетија, Беркета, Ђустија, Пратија, свуд и на све стране, дрхтала је увек патриотска пота, која је имала одјека чак у музици Белинија, Росинија, и доцније Вердија. Писци су баш тражили предмете који би боље представљали народно осећање, и публика, која се осећала у складу са писцем, прихватала је и најмање алузије, одмах у лету; тако, када се у Беркетовом *Ломбардијском Савезу* (*Lega Lombarda*) долазило па ове стихове:

На ноге, Ломбарди, забодите мач
У падушеног, досадног Алемана.
Ослободите своју отаџбину,
Ову лепотицу, коју вам небо даде,

пиџија се мисао пије управљала Немцима Фридриха Барбаросе, него је ишла аустријским трупама Фердинанда I.

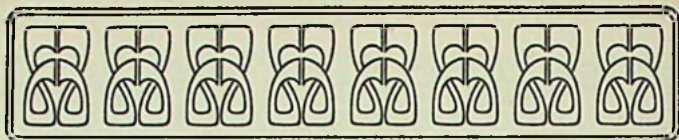
Сва ова дела знатно доприпеше да идеја о васкрсу Италије, која кроз дуго времена беше остала тежња малог броја умова, постаде најзад општа жеља.

Да се ове идеје што више распростру, много користише и научни конгреси. Леополда II, великог војводу тосканског, убедише да ће научни конгреси донети славе њему, који влада том лепом тосканском земљом, у којој су се науке увек помагале; и Леополд II, примамљен пажљивим ласкањем, допусти да се отпочне серија конгреса у Пизи 1839. год. Пример, који даде тоскански велики војвода, трудећи се чак и да укаже част научницима икупљеним у Пизи, утицао је на амбициозније владоце. Карло Алберто и Фердинанд II допустише, најзад, и сами ове конгресе, који су се доцније држали у свима италијанским

државама, изузевши папске. Ма да су били без стварног значаја по науку, они много користиле пародној ствари, олакшавајући везе међу најугледнијим људима, растурајући по разним покрајинама Италије, и будећи полуострво из овога политичког мртвила, у коме су га његови управљачи дотле са највећом пажњом држали.

Мало по мало, цела се италијанска средина преображавала, тако да многе пове установе одмах стекоше ватрене присталице; ствараху се пољопривредна друштва, да се по полуострву распростру усавршепија средства, на другим местима већ уведена у земљорадњи; осниваху се штеднишце, ствараху се књижевни и илустровани листови; трудило се да се помогне пародном образовању, и отвараху се, заслугом нарочито Феранта Апортија, многа дечја склопишта. У ваздуху се осећао напредак, а после се одлучно учвршћивао грађењем првих железница. Звиждање пароброда за мало ће показати свима, да је за навек свршено са старим светом.

ГЛАВА VIII

МОЋ ЈАВНОГА МНЕЊА

Смрт браће Бандијера. — Ђоберти и његово *Првенство*. —
Порекло ново-гвелфске странке. — Балбове *Италијанске*
Наде. — Понтификат Григорија XVI. — д' Азељев *Последњи*
догађаји у Римању.

Мацини је говорио: — „Мучеништво никад није без користи“ — и зато је помагао све уставничке плавовае које су му његове најватреније присталице предлагале. Тако су постале неколике, одмах угушене, побуне у Абруцима (1841.), у Ромањима (1843.), и у Калабрији (1844.). За овај покрет у Калабрији везује се славна епизода браће Бандијера.

Атилио и Емилио Бандијера, млади млетачки официри (синови онога аустријског адмирала који је био узаптно, на изласку из анкопске луке, лађу што је носила побуњенике из 1831. год.) били су се одушевили читајући Мацинијеве списе, и одлучили да посвете свој живот ослобођењу Италије. Године 1842. саопште ову своју одлуку Мацинију и од тада су били у сталној пренисци с њим. Они успеше да придобију за своје идеје другог једног официра млетачке морине, Доменика Моро, напустише аустријске бродове, који су били под њиховом командом, и склонили се на Крф, очекујући

да их вест о каквој побуни, која би избила у ком делу Италије, позове, да се боре за свету ствар.

Догоди се горе поменути устанак у Калабрији, али се угуши, чим је букнуо. Јакији гласови међутим, који стигоше на Крф, учинише да браћа повероваше, како устанак још траје у планинама. Тада браћа Бандијера одлучише полетети у помоћ устаницима, и њима се придружише још неколики други патриоти. Њих деветнаест па броју искрцаше се у Котроне (у Калабрији) и одатле се упутише у Козенцу. На жалост, и у пиховим редовима био је једап издајница. Они у брзо увидеше да их је околно зпатаи број бурбонских војника; после кратке борбе бише ухваћени и одведени у Козенцу, где их осудише на смрт. Деветорица између њих претрпеше смртну казну 25. јула 1844. год., у Валои дел Ровито: Атилио и Емилио Бандијера, Доменико Моро, Никола Риготи из Фрозинола, Лупатели из Перуђе, Рока из Луга, Венеручи из Форлија, Бerti из Равене и Нарди из Модене, падоше ведре лица под куршумима бурбонских војника, узвикнувши још једном: „Живела Италија!“

Смрт браће Бандијера узбуди цело полуострво; али оплакујући, истина, тужан крај ових отмених духова, велика већина Италијанаца разуме да ти изолисани покрети, те агитације, не могу дати јаке резултате; они увидеше да се треба упутити другим путем, следовати другом реду идеја, које је, управо тада, отпочео износити једап из Пијемонтеких писаца, којима је био на челу Винченцо Ђоберти.

Овај турински опат, који је морао бежати из Пијемонта године 1833., склопио се у Брисел, где је стекао леп глас својим философским списима.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
"РАДНЕ ДОМАШНИЦЕ"
ПЕСНОВАЦ

Ту је 1843. године објавно дело *Морално и цивилизацијско првенство Италијанаца (Il primato morale e civile degli Italiani)*. У ствари, тих година Италијанци не само да се пису могли хвалити никаквим првенством, него се налажаху на врхунцу понижења и беде, и Ђоберти и сам то признаваше:

— „Шта велико и лепо радимо ми, Италијанци? Која су то велика дела наших минци и нашега ума? Где су наше флоте и наше колоније? Какав ли углед заузимају, какву снагу или какав утицај имају, угледом или саветом, наши представници на страним дворовима? Каква се важност даје италијанском имену на европским територијама? Зар туђинци познају и походе још наше полуострво због чега другог, осим да уживају у непромењивој лепоти његовог неба и да посматрају његове рушевине? Али шта ја говорим о слави, богатству и моћи? Може ли Италија рећи да постоји у свету? Може ли она о себи рећи да има свој живот и политичку аутономију, кад је ма каквом безобразнику и амбициозном човеку слободно да је подјарми? Ко не би уздрхтао при помисли да ми, овако поцепани као што смо, плен смо свакога који нас нападне, и да оцу бедну сенку независности, која нам се даје у дипломама и протоколима, дугујемо само милосрђу наших суседа?“

Али је завршавао: „— То се дешава само нашом кривицом; само са мало добре воље и снаге могли бисмо, без потреса, без револуција, без неправди, бити ипак један од првих народа на свету.“

Програм је, разуме се, био примамљив и Ђоберти га је правно још примамљивијим својим стилем, топлим од одушевљења, које је умеравала необична умереност идеја. Он је хвалио све, народе и владоце, трудећи се да их сложи; хвалио

је парочито папство, које је називао славом Италије, и показивао је жељу да се оснује *мирољубив и вечити савез италијанских владалаца, под вођством и заштитом папе*; у овом савезу узела би учешће и Аустрија.

Утисак овог дела било је необичан. Владаоци, виђени се похваљени, допустише да се оно јако распростре по Италији; народ, погорђен оним речитим страпама, које су показивале да је он пекад имао првенство у свету и да треба опет да га задобије, топло поздравил писца; свептенство пак, одушевљено успехом једнога од својих, који је показивао, како љубав према отаџбини и религији морају бити удружене, ватрено пригрли Ђобертијеве идеје. Једини, који су јасно увиђали далеке, опасне резултате ове књиге, били су Језуити, који су оштро напали и писца и дело; али им је Ђоберти одговорно године 1845. *Прологменима* и, доцније, *Модерним Језуитом*.

Ђобертијеве идеје задобише толику наклоност јавног мњења, да се основа нова странка, названа *новогвелфска*, зато што је хтела да стави папу на чело италијанског покрета.

Друга једна књига, изишла 1844. год., такође је привукла пажњу многих; то су *Италијанске Наде* од Чезара Балба. И Чезаре Балбо је јако хвалио папство и показивао се веома умерен у својим жељама; и он је изјављивао жељу да се оснује савез италијанских држава; само је хтео да на челу овога савеза буде сардински краљ Карло Алберто, као једини италијански владалац који је имао јаку војску. Он је говорио да прва тежња Италијанаца треба да буде народна независност и да зато треба искључити из италијанског савеза Аустрију, али није хтео да се то изведе ратом; требало је чекати пропаст Отоманске Империје; тада би Аустрија, ширећи се на истоку,

могла уступити Италији Ломбардијско-млетачку област.

Овакве претерано умерене идеје исмејане су од опозиционара у овим стиховима, упућеним Италији, који су одмах постали популарни:

Ђоберти допкује да си рѣпа,
Ако се сва не предаш папи у загрљај;
А Балбо допкује: од лакомих Немаца
Могу те ослободити само Турци.

Али треба поменути да су се ова дела писала овим тоном и из једног практичног циља, да се успе т.ј. да их владе не забране.

* * *

Веома је чудновата ова појава, да се могло папство поздрављати као благослов Италије у делима, објављеним за папства Грегорија XVI, који заиста није био један од најбољих папа. Овај камалдолешки калуђер био се прославио великом љубављу према студијама из црквене историје, у којима му је био сарадник његов бербери, Гаetano Морони.¹ У осталом он је био необично слаб према орвијетском вину, и остављао да се о политичким пословима брину његови државни секретари, најпре кардинал Бернети, за тим кардинал Ламбрускини. Становништво Папске Државе и даље је живело у најпотпунијем незнању и у највећој беди; разбојници су пустошили покрајине, а папски двор је водио са њима преговоре. Једном речи, ти становници су плаћали срећу што су поданици па-

¹ Управо под именом Морони отпочео се у Млецима 1840. велики *Речник историјско-црквеног знања* од св. Петра до данашњих дана, који је имао 103 свеске.

наследника св. Петра тиме, што су били искључени од свих тековина модерне образованости.¹

На одушевљене странице Ђобертијеве Грего-рије XVI одговори гонени још бешће либерале. Тада се догодише догађаји у Риму (1845.); једна група патриота, који су се искрцали близу те вароши, успеше да је заузму без озбиљне сметње; али у истој тренутку, у коме су дигли оружје противу папске власти, они осетише потребу да оправдају пред Европом свој устанак и објавише прокламацију, коју је написао Карло Лујиги Фарини, у и њој изложише озбиљне патње поданика и праведне реформе за којима се жуди.

Главни њихови захтеви били су: потпуна и општа амнестија за политичке кривце; грађански и казни законци, удешени према законцима других цивилизованих европских народа; општинске одборе бирају грађани а папа одобрава избор; провинцијске скупштине именује папа према листама које му предложе општински одбори; пај-вици Државни Савет (са решавајућим гласом у питањима буџета и саветодавним у осталим пи-тањима) бира папа са листа, које му предложе провинцијске скупштине; сва звања и грађанска, војничка и судска достојанства остављају се све-товним лицима; ограничење превентивне цензуре за штампу; отпуштање туђинских трупа и уста-новљавање грађанске гарде. На крају су тражили да влада крене путем свих оних друштвених ре-форама које захтева дух века, по угледу на све

¹ Године 1838. велики енглески историк Меколе писао је из Рима: — „Црквеном Државом се најгоре управља у целом цивилизованом свету. Глупост полиције, продаја јавних звања, очајно стање поља, ниског народа, привлаче пажњу најравнодушнијег путника. Није никаква претераност рећи да се становништво састоји поглавито из странаца, свештеника и спротиње.“

цивилизоване европске владе. Прокламација се овако завршавала: „Вратићемо мачеве у кације и бићемо мирни и покорни поданици папни, чим он, уз јемство осталих великих сила, буде задовољно наше захтеве и допусти оно што тражимо“, а то доказује колико се већ развила умерена идеја у овом периоду времена. Наравно, устаници се нису могли дуго одржати у Риму, и пред швајцарским трупима, које су се приближавале, склопише се у Тоскану.

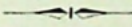
Тада се тамо налазио Масимо д' Азељо, који је већ стекао леп глас као ромањер и пејзажист, и на својим честим путовањима дуж полуострва задобно симпатије многих Италијанаца, због свога карактера савршено отменог човека.

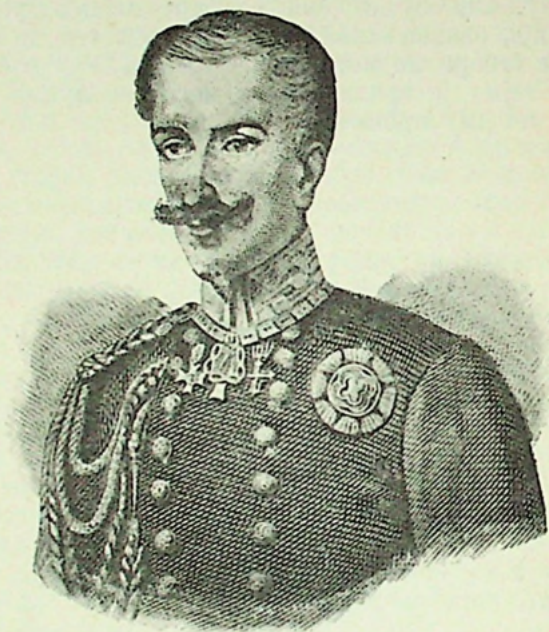
Видећи те несрећне бегунце, он написа познато политичко дело: *Последњи догађаји у Римању*. У њему је, израчивши се противу завере и насиља, ватрепим речима нападао папску владу и завршавао препоручујући да се више не праве завере, него да се отворено протестује у свима могућним приликама, противу свих неправди које су се чиниле. „Оваква завера на беломе дању, са именом, записаним на телу свакога; оваква завера је једино корисна, једино достојна нас и паклопости јавнога мпења... Када у једном народу сви признају какву ствар за праведну и хоће је, ствар је свршена“. И ова књига је имала дубоког одјека у целој Италији.

Једном речи, италијанско питање се претресало на све стране и умерени писци, т.ј. они, који су се трудили да доведу у сагласност теорије о револуцији са стварношћу прилика, најлазили су на највећи пријем код публике. Између публикација које су тада изашле, знатна је књига Ђакома Дуранда: *О италијанској народности*; у њој се излагала идеја како Италија треба да образује две

велике, пријатељске и савезне државе: једну на северу под Карлом Албертом, другу на југу под Бурбонима; у центру би и на даље постојала папска световна држава, али сведена на пајмању меру.

Истина, међу писцима није било сагласности односно новог уређења које треба дати полуострву, али су се сви слагали изјављујући да Италија, оваква каква је, не може опстати, да такво стање ствари не може више трајати. У утроби народа тајно је врела велика маса револуције, као лава на дну провалије у Етни.

Карло Алберто.

ГЛАВА IX

ОД РЕФОРМА РЕВОЛУЦИЈИ

Карло Алберто и пијемонтски народ — Избор Пија IX: амнестија и реформе — Силно буђење народне свести — Агитација народа и држање владалаца: реформе у Тоскани и у Пијемонту — Фердинанд II и сицилијанско-калабријски покрет — Прилике у Ломбардијско-вентачкој области и у војводствима Модени и Парми — Италија у почетку 1848. год. — Устанак у Палерму — Устав у Напуљу, у Пијемонту, у Тоскани, у Риму.

Краљ Карло Алберто, који се увек показивао неодлучан у погледу пута, којим мисли да иде; коме су, као што је говорио, карбонари претили пожем, а језуити чоколадом, почео је сад откривати дубоку мржњу, коју је у своме срцу гајио према Аустрији. Публика је са задовољством посматрала, како је онај Чезаре Балбо, који је објавио *Италијанске Наде*, био интиман са Карлом Албертом; многи су опажали да и други његови интимни познаници показују патриотске тежње. Год. 1845. Масимо д'Азељо, у једном разговору са Карлом Албертом, добио је поруку да саопшти либералима из осталих покрајина Италије, да у згодном тренутку могу рачунати на њега.

То су били добри знаци за патриоте, кад ево у год. 1846. указа се краљу прилика, да јавно и

званично покаже своју мржњу према Аустрији; а повод је томе било — једно царинско питање.

Још од 1843. год. Пијемонат је допустио Тичинском Кантону слободан провоз соли, коју би тај кантон набављао у Марсељу или у слободном Ђеновском пристаништу. Аустрији, која је дотле снабдевала овај део Швајцарске из Млетака, није се то свидело и она изјави, да је допуштење сардинске владе противно уговорима, који постоје између две земље. Дипломатске ноте се измењиваху с једне и с друге стране са обичним резултатом, који дипломатија уме тако лепо да постигне: да утроши време не решивши ништа. Најзад, Аустрија, паљућена због новог понашања, које, чинило се, Карло Алберто заузима према либералима, науми да га батера једним смелим ударцем, да промени пут, и 20. априла год. 1846., не известивши о томе пијемонтску владу, удвоји царину на пијемонтска вина. То је јако погађало интересе пијемонтске трговине, која је у Ломбардији имала главну пијацу за своја вина; Аустрија је према томе мислила, да ће Карло Алберто бити приморан да попусти. Али овај, разгневљен, не само да се не покори пред царским захтевима, него нареди да се у *Пијемонтским Званичним Новинама* од 2. маја објави извештај о спору, који се завршавао изјавом, да је Аустрија, усвајајући ову меру, извршила акт *репресалије*.

Усред сервилности свих италијанских држава према Аустрији, ове смеле речи изгледаху нешто мало мање од објаве рата и пробудиле велико одушевљење код туринског становништва, у толико више, што се био пронео глас да је краљ у министарском савету, када га је граф де ла Тур упитао: „Али шта ће радити Пијемонат, ако Аустрија, која пам је до сада била пријатељ, постане непријатељ?“ одговорио: „Ако Пијемонат изгуби Аустрију,

задобиће Италију, и тада ће Италија моћи сама радити“; то беху речи, које је све становништво понављало узбуђена гласа.

Прваци либералне странке наумише да се користе овим одушевљењем и приредише манифестацију, да покажу краљу, како је жеља земље да настави тим путем. Карло Алберто је обично свакога четвртка одлазио да присуствује војничким вежбањима на војничкој пијаци, и првог четвртка после објаве чланка у *Званичним Новинама* (то јест 7. маја 1846. год.) грдна маса народа, око десет часова пре подне, искупи се на пијаци Кастело пред краљевим двором, чекајући да краљ изиђе, да га великом, свечапом овацијом поздрави. Оно становништво, које се за петнаест година показивало веома хладно и уздржљиво према своме владоцу, сад је хтело да загреје његову душу својим одушевљењем.

Иза једног прозора на двору, Карло Алберто, у парадној униформи генерала, посматраше гомилу на пијаци; осмејак радости лебдео је у краљевим очима при помисли на пово узбуђење, које би осетио поздрављен клицањем, необичним за њега. На жалост, још није дошао за њега час смелих одлука! Његови реакционарни министри му изнесе хиљаду разлога да одустане примити израз народног одушевљења; он се још колебао, кад дође де ла Тур, који је, како је сам говорио, трчао да спасе монархију. Де ла Тур саопшти како аустријски посланик зна да ће се за време демонстрације чути усклици непријатељски за аустријску владу и да ће то Аустрија сматрати као изазивање од стране Пијемонта. Поколебан овим речима, бојећи се да не убрза догађаје, Карло Алберто се одлучи да не излази и тако се манифестација не изведе, и туринско становништво се незадовољно врати својим кућама.

Небо се понова помрачаваше над целим полуострвом, кад се наједанпут из Рима расу светлост лепших дапа.

*

Нове идеје су као они врло јаки мириси, што продиру и у места, која се држе врло затворена; и папски двор је био веома затворен новим идејама за петнаест година паповаља Грегорија XVI. Па ипак, тек што он умре (1-ог јуна 1846.) одмах се у кардиналском колежу паједном појавише оне исте странке које су се између себе отимале о свет: реакционари и либерали, људи прошлости и људи будућности.

Реакционарни кардинали јасно су означили свога кандидата у ђеновљанину Ламбускини, који је као државни секретар управљао папском политиком за последњих десет година; друга странка, истинна, није имала првака, који би надмашавао остале, као што није имала ни тачно пречишћен програм рада; либерални кардинали су се у опште задовољавали да изјаве како треба извести реформе у државној управи и трудили се да се у њој примене резултати цивилизације; њима се учинило, да човек погодан за остварење њихове идеје може бити кардинал Ђовани Мастаји Ферети из Сенигаље.

У почетку, странка њему наклоњена, изгледала је много слабија од оне друге, али ојача због две жеље, које у копклавима имају увек велики утицај: једна, да нови папа буде различитих погледа од претходног, и друга, да је пореклом из римске државе. После првога гласања, некоје присталице Ламбускиније, видевши да ће њихов кандидат тешко успети, приближише се Мастаји, зато што су се, сматрајући да је он слабог карактера, понадали, да ће и под њим очувати свој утицај; и тако, само после три дапа копклава. 16. јуна год. 1846., Ђовани Мастаји би изабран за папу и узео име Пије IX.

Пије IX.

Имао је 54 године; запало се о њему да је добре и благе нарави, а таквим се био показао као гувернер Имоле. Ту је живео у пријатељским односима са грофом Ђованијем Пазолини, одушевљеним либералом, и заједно су читали и уживали у *Првенству* Ђобертијевом, Балбовим *Италијанским Надама* и д' Азељевим *Догађајима у Римању*; шта више, полазећи на конклав, кардинал Мастаји понесе са собом у Рим ове три књиге, да их поклопи, говорио је, новом папи.

Његова добродушна, пасмејапа, отворена физиономија, његово пријатно и љубазно понашање, одмах пробудише живу симпатију, коју је он и заслуживао, зато што је био одарен великом добротом и имао најбоље памере. На жалост, доброта и добре памере пису довољне за онога који је на челу државе, нарочито у тако озбиљним тренуцима. Пред ситуацијом, у којој су се тада налазиле Папска Држава и Италија, Пију IX биле су потребне озбиљност духа и јачина воље, што он није имао.

Он није био довољно свестан ни ове тепике ситуације. Једна од најживљих жеља које су се показале па конклаву, и у виду молби из разних вароши Папске Државе, била је амнестија за политичке кривце; напредак који су сви желели и који се тада остваривао у целој Италији, изузевши у Папској Држави, било је грађење железница. Довде је само нишао програм, који је Пије IX тада био себи поставио, тако да на једном састанку дипломата, који се одржа у првим данима повог поштификата, кардинал Ферети, сиповац папич и тумач његових идеја, разговарајући са Пелегрипом Роси, тадашњим француским амбасадором код римског двора, рече: Добитћемо амнестију и железнице, и све ће бити лепо.

16. јула 1846., тачно месец дана по своме избору, Пије IX. сврши свој први политички акт,

дајући општу амнестију политичким кривцима. Душама Италијапаца, које је повогвелфска странка већ била припремила, одмах се учини како се заиста појавио папа, о коме је Ђоберти сањао, васкрслица италијанске слободе и величине; и тада одјекну право одушевљење за Пија IX. Наименовање комисије, којој је било поверепо да прегледа и проучи реформе, потребне Папској Држави, изгледаше као да је оправдало те поздраве и похвале управљене новоме папи; сваки пут, кад је папа излазио у вароп, носила га је одушевљена гомила, која је у усклику *Живео Пије IX* изражавала све паде и завете Италије.

Свечаности су се ређале једна за другом стално и при најмањем поводу, и народ се навикавао и уживао да сиђе на пијацу и покаже своја осећања литијама, узвицима, песмама. Један човек из народа, који је вршио извештај на римски народ, Анђело Брупети, назван Чичеруакјо (*Cicernacchio*), био се направио, готово бих рекао, директором ових манифестација; у исто време, један сицилијански калуђер, отац Вентура, са предикаторице слављаше савез између свештества и демократије. Одушевљење престонице било се одмах пренело на све области Папске Државе; изгледало је као да пеки нови дах буди срца и умове, овако као што се природа буди, кад се сунце на хоризонту појављује.

Пије IX се са задовољством предавао пријатним емоцијама популарности, али, на своје велико запрепашћење, примећаваше како народ манифестује сваки дап по коју нову жељу; мало по мало иницијатива за реформе, уместо да је потицала од њега, долазила је од гомиле. Слободу штампе више отеше по што се она допусти; још од јануара 1847. отпочеше се појављивати у Риму и у Болонји (у две главне вароши у држави) по-

литичке новине, а за њиме дође увођење клубова, који постадоше покретачи и управљачи јавних манифестација.

Док су се проучавале трасе железничких линија, папа у априлу 1847. год. објави уставову *Државног Савета* са решавајућим гласом у питању пореза; он је морао да буде састављен из 24 грађанска саветника, које је папа бирао са листа, што би их поднеле окружне скупштине. Ово је био велики корак у напред, пошто до тада грађанска лица нису узимала никаква учешћа у управи државом; Пије IX, шта више, мишљао је да је тиме достигао крајњу границу реформама.

*

Одушевљење према новом папи распростре се на један мах целим полуострвом; сви се слагаху у мишљењу да је са Пијем IX отпочела нова ера за Италију. Али, у ствари, овај покрет, који је изгледао да долази из Рима, долазио је, напротив, од саме народне свести; то је био глас целе Италије, који се дизао моћан, као што се диже шуптање реке, која пређе преко брана.

Прва земља, у којој се осетиле одједи тога, била је Тоскана. Отпоче се јавним манифестацијама у част папе; повод за то би пролазак кроз Фиренце великог енглеског економиста Ричарда Кобдена, којом се приликом поздравише одушевљеним акламацијама либерална начела, која је он представљао. За тим, користећи се благошћу владе, осмелише се поћи напред и створено позову великог војводу, да следује примеру папшином.

Леополд II, заморен тим сталним пецкањем од страпе јавнога мњења, а било му је досадило и ширење нотајне штампе, реши се у мају год. 1847. да да пов и слободнији закоп о цензури. После овога закона, одмах се појавише велики ли-

стови у Фиренци, у Пизи и у Ливорну. Али се овде, много више но у Риму (зато што је земља била културнија и што је постојала многобројнија буржоазија) одмах разви новинарство, и њему поклонише ум и веру многи одлични људи: поред Сицилијанца Ђузепе Ла Фарине, Тосканци: Ато Ванучи, Бетино Риказоли, Винченцо Салвањоли, Ђузепе Монтапели, Франческо Доменико Гвераци, Мацони, Чентофанти, Ђорђини и т. д. Под утицајем новинарских подстицања, тосканска влада се и сама реши, да изведе велике судске и административне реформе.

Карло Алберто, кога је дотле, у његовим патриотским наклоностима, прилично задржавао страх од прекора цркве, сад је видео како га је поглавица цркве претекао на путу либерализма. Сада је, дакле, у тим истим својим религиозним осећањима, која су дотле представљала сметњу, налазио подстрек, да настави даље тим путем, којим је већ био направно неколико кратких и непоузданих корака. Зато се он, у овом буђењу Италије новим животом, трудио да одврати пажњу својих поданика са идеја унутрашње политичке слободе, како би концентрисао и скренуо напор јавнога мпења противу Аустрије.

У септембру год. 1846. одржа се у Ђенови осми конгрес италијанских научника. У те дане, у којима је одушевљење било свима завладало, овај конгрес пробуди жив интерес; ту се слеглоше готово сви најодличнији духови са полуострва, тако да га је Балбо могао назвати првим правим италијанским парламентом. Више него ли о науци говорило се о политици, и ту се манифестоваше топле патриотске аспирације. Прилика се лако указивала свима говорницима, јер се баш тада навршио један век, од како су Ђеновљани, па смели чин једнога дечка, што је бацио први камен, били

протерали Аустријанце из вароши. Учесници конгреса посетилише место, на коме је пајпре букнуо устанак; и ђеновско становништво, узбуђено, одлучи да свечано прослави годишњицу протеривања Аустријанаца. 5. децембра догоди се та демонстрација и испале веома бурна. Пијемонтска полиција као да је постала потпуно глува и слепа.¹

*

Ова грозница, која је била прожела Италију и која је у својим егзалтацијама давала начина, да се тачно одреди колико је дубока мржња Италијанаца према Аустрији, узбуни кнеза Метерниха. Он, који је изјављивао да је либералац папа невероватно биће, труђаше се да пре свега скрене с тога пута папски двор и даде упуства у том смислу и дворовима у Фиренци и у Турину; али, видевши, да се велики војвода повео за народном вољом, и да у Турину и у Риму његове пријатељске опомене нису давале никаква резултата, он одлучно запрети. Уговорима од 1815. год. корпус аустријских трупа био је смештен у ферарској тврђави (на земљишту папском); у августу 1847. г. ове трупе у потпуној ратној опреми заузеле и остали део вароши.

Такво насиље пробуди дубоко узбуђење у целој Италији; Пије IX, под утицајем јавнога мњења,

¹ Годишну дана доцније млади ђеновски песник Гофредо Мамели (1827.—1849.) опева ту годишњицу химном, чији је рпторичел овако гласио:

Јер, ако се народ пробуди,
Бог се бори на његову челу,
Свој гром му даје.

А у другој строфи додаваше:

Велико је увек оно што он ради,
Он поздравља успомену,
Али спрема победу!

епергично протествова, и Карло Алберто, весео што у папи има друга у својим сукобима са Аустријом, понуди му своју помоћ. Што се тиче становништва, овај је акт Аустрије утицао на њ као удар мамузе љутоме коњу тј. ражљуту га, још више. Узбуђење је било неописано; изгледало је, као да је папа готов објавити свети рат и очекиваше се да оп попови узвик Јулија II: *Напоље варвари!* Сам Мадзини, понесен јавним мпењем, придружи свој глас општем хору, који је подстицао папу да ослободи Италију. Још месец дана раније. Пије IX, на жива наваљивања штампе, допустио је образовање пародне гарде, а сад она одмах би организована не само у Папској Држави, него и у Тоскани, у којој је велики војвода одмах допустио, пошто је изгледало да аустријска пајезда највише прети овим двома државама. Међутим, патриотски квасац се уносио и у најзабитија села трудом, парочито, универзитетских студентата, који су се баш тада вратили својим кућама на школски одмор. На све стране настајаше мржње између породице и породице, између места и места; сви осећаху потребу да се вежу новим нежним везама; и на све стране су се славиле велике свечаности федерације.¹ Ова агитација продре и у мало војводство Луку, тако да Карло Луј Бурбонски, видевши се немоћан да је обузда, уступи ово земљиште Тоскани (октобра 1847.) по цену обећане годишње пензије.²

¹ Овом приликом Флорентинци вративше Пизанцима тешке ланце, које су одузели у пизанском пристаништу 1362. године, и које су држали као победни трофеј у крстоници цркве Сан Ђовани; данас се они чувају на пизанском гробљу.

² На основу уговора од 1815. год. велики војвода Тоскане, задобивши војводство Луку, морао је уступити земљиште Фивизана војводи Модене, а земљиште Поитремоли војводи Парме. И против врло живог противљења становника они се уступци извршише крајем 1847. год.

Карло Алберто, међутим, решавао се да врло одлучно открије своја осећања. У првим данима месеца септембра 1847. одржа се земљораднички конгрес у Казалу, и ту се чуше доста смели политички говори, а пијемонтска полиција се прављаше као да ништа није приметила. Али на последњој седници се догоди много озбиљнији случај; гроф Кастањето, који је био интиман са Карлом Албертом, устаде и прочита писмо, које му је краљ тих дана написао, писмо, које се завршавало овим речима: — „Ако ли нам се Бог једном смилује, да могаднемо предузети рат за ослобођење, ја бих сам заповедао војском; а ја сам готов да за гвелфску ствар учиним оно, што Шамил чини противу грдне руске царевине...¹ Ах, да лепа дана, у који ћемо покликнути за народно ослобођење!“

Карло Алберто најзад сасвим отвори своју душу и обележи програм свога живота. Разуме доше га учесници казалског конгреса у својим одушевљеним акламацијама; разумедоше га становници целог Пијемонта, који га, у половини септембра, када оде да постави камен-темељац једном мосту, што је требао да се подигне на Бормиди код Акви, опколише у гомилама, дочекујући га необичним аплаузима.

Али у Ђенови демонстрације се не свршаваху простим акламацијама, оне су биле повод да се открију друге наде; Турин је и даље ћутао. Свакако и престоница је била одушевљена краљевим лепим патриотским речима, али се већ желело нешто више; чекало се да краљ пође путем реформа, које су увели Пије IX и велики војвода.

¹ Шамил је јунак дуге борбе, коју је водило кавкаско становништво противу Русије; више од двадесет година он се борио са војском, слатом противу њега; тек 1859. био је ухваћен и послат у унутрашњост Русије, у Калугу.

Наумило се да се у томе успе на исти онај начин, који се са толико успеха употребио на југу, то јест аплаузима. У вече 1. октобра (1847.), уочи краљевог рођендана, скупн се велика гомила на шеталишту Рипари, да пева химну Пију IX, и кличе краљу „живео!“ и тражи реформе; али па један мах чете стражара и карабинијера јурну на демонстранте и ухапсе прве, који им дођу под руку.

То је било веома тужно изненађење за цело становништво. Да ли се краљ покајао због својих либералних подвига и је ли се окренуо противу својих тежња, које су обећавао? Је ли он заиста *Краљ Оклевало*, како га је назвао млади песник Доменико Карбоне у једној песми, коју је управо те ноћи 1. окт. написао, и која је одмах постала популарна? У њој се подсмевало оној сталној супротности у краљевом понашању, која је чинила да држи поред себе као министра спољних послова графа Соларо дела Маргерита, који је био најистакнутији представник реакционарних идеја у Пијемонту, а као министра војног маркиза Виламарину, који је уживао (нешто претерао) глас либерала:

....Он је назван Тентена¹ први,
Час га љуљкао Бијађо, час Мартино;
Али један брзо, други полагано,
А краљ је говорио: — брзо, полако,
Браво Мартино, красно Бијађо!..

Краљу је морала изгледати веома дрска смелост, кад једно јутро, прегледајући своју приватну преписку, пађе ту песму; он се заустави нарочито на овим стиховима:

Хвално се капларека погледа
Како ће не знам кога избацити.
Мартино је говорио: — Окренн се Риму,

¹ Il Tentenna — оклевало.

Аустрија показује знаке агонije,
 Расклин везе, стреп терет.
 Ударн јој чифте.
 Бијаћо је говорно: Рпм се хвално:
 Не води се рат водницом,
 Држи се Аустрије: за топово
 Се тражи нешто друго, а не лепи крстини.
 А краљ: — Да покушам, ако успем:
 Живео папа, живела Аустрија!

Ко би могао рећи, да те строфе, доста несрећно написане, пишу имале одлучног утицаја на краљеву душу?

Народним манифестацијама помагао је и рад дипломатије, да се Карло Алберто ослободи *колебања*. Тих дана дошао је у Турин лорд Минто, који је, правећи се да путује Италијом ради свога задовољства, у ствари вршио тајну мисију енглеске владе. Он је отворено саветовао савојском краљу, да прекине са оклевањем, да да велике реформе и отпусти реакционарне саветнике. На мало дана после тога, краљ се ослободио у исто време дела Маргерите и Виламарине; за тим отпоче спремати читаву серију рефорама, које се објавише у *Званичним Новинама* од 30. октобра.

Ко данас чита та четири ступца ситнога слога, готово не уме себи да објасни пензмерпу експлозију радости, која се манифестовала код пијемонтског народа. Биле су у главном доста ограничене повине: успостављао се слободан избор општинских и провинцијских одборника, у неколико се побољшавало уређење полиције и администрација правосудја и ограничавала се цензура штампе. Али у сравњењу са ранијим апсолутизмом, оне представљаху одлучан корак на либералном путу; с друге стране, маса стаповиштва је била направила себи нејасан идеал о *реформама*, као да су оне требале да инаугуришу златно доба. Од туд одмах,

па све стране, илуминације, музике, заставе, *Тебе Бога хвалим*, натписи; па све стране, парочито неизоставно, сонети, песме, химне. И па мало дана после тога, Карло Алберто, полазећи из Турипа, да, по обичају, проведе месец дана у Ђепови, дочека, да га за цело време његова пута поздрављају одушевљеним овацијама; сама Ђепова, која је увек била противна господарству пијемонтских краљева и изгледаше, као да још жали за својом старом републиком, сама Ђепова га дочека као у триумфу.

* * *

Сасвим друкчије ствари дешавале су се у краљевини Напуљској.

Избор Пија IX произвео је и тамо оно исто дејство егзалтације и пада, које у целој осталој Италији; али се краљ Фердинанд II одмах одупре новој струји и показа својим поданицима, како он неће да подражава никаквој фигури, која је у моди. Тада преу нестрпљива и гневна мржња буржоазије у једном безименом напису, коме полиција срећом не могаде открити писца, а то је био Лујиги Сетембрини. У тој књижици, која се зове *Прошест народа двеју Сицилија*, описиваху се ватреним речима срамоте овога режима:

— „Ова владавина је неизмерна пирамида“ — ево неколиких речи из *Прошестја* — „чију основу чине жбирни и свештеници, а врх краљ. Сваки чиновник, од војника до генерала, од жапдарма до министра полиције, од свештеника до краљева исповедника, сваки писарчић је пемилосрдан деспот, и још горе, пад својим потчињенима, и најпонижнији роб према својим претпостављенима. Према томе, ко пије међу угнетачима, осећа како га са сваке стране гњави тирација хиљаде лупежа, а мир, слобода, имања честитих људи зависе од њуди, не велим, владоца или кога министра, него

ма од каквог чиновничина, јавне женске, шпиона, језуита. О браћо Италијанци, немојте мислити да су ове речи сувише опитре, немојте писати у својим новинама да би требало говорити са више умерености и смотрености; него дођите к нама, осетите и ви како нас рука, врела као грожђе, жеже, како нам притиска срце; подпесите оно, што ми подносимо, и онда пишите и саветујте нас.“

Многобројне су биле ове публикације кришом штампање, које су све издржавале општу тежњу за побуном; само насиљем могло се надати да се учини крај сувише дугим патњама.

1-ог септембра 1847. плану побуна у исто време у Ређу и у Месини; овде, пред вече. педесетина одлучних људи узвикну: *Живела Италија, живео Пије IX, живео устан!* и крепе се, да изнепада похвата официре, који су били окупљени на банкету; али се они, извештени о томе, беху склопили у тврђаву. Трупe тада почеше јурити улицама за малим бројем побуњеника, који се, пошто су се са очајном храброшћу борили, растуре на разне страхе и успеју готово сви да се спасу, У Ређо — Калабрији, међутим, победа се осмехнула побуњеницима; под вођством Доменика Ромеа извојују предају тврђаве и оспују привремену владу; али одмах стигну поразне речи о пропалом устанку у Месини, за тим дођу две краљевске лађе, које бомбардоваше варош и искрцаше војнике. Устаници морадоше напустити Ређо и склопити се у планине Аспромонта, где издржаше читав месец дана борити се; али, гоњени и у својим последњим склопнитима, бипе великим делом похватани. Доменика Ромеа нађоше у једној камари сламе, у коју се, рањен, био склопио, и ту га убише. Једини резултат ових устанака била су за тада само нова и опитрија гађања, каква су владоци волели, а агенти бурбоиске куће у Напуљу умели вршити.

Поред свега тога, реформе, које су тада дали велики војвода и Карло Алберто, све више су запаљивале духове; у новембру се догодише демонстрације у Напуљу и у Палерму. У децембру најистакнутији либерали у Пијемонту и Риму паумише обратити се петицијом краљу Фердинанду II, не би ли га склонили, да следује политици Пија IX, Леополда II и Карла Алберта; могао би данас когод назвати и највиша потписници те петиције, али они су хтели показати свету да је Италија покушавала поћи умереним путем убеђивања, пре него што приђе насилним мерама. Свакако Фердинанд II се морао презриво осмехнути, видећи ту, за њега некорисну хартију, и да би спречно икакву агитацију, забрани у својој земљи узвик *живео Пије IX*.

Овај мађијски усклик, који је представљао будућност и убрзавао је, морао се, природно, сматрати као бунтовнички у свима општим местима, у којима се хтела очувати петакнута прошлост.

У Модени, још од јануара 1846. умро је Фрања IV, издајник Чира Менотија; али се рђава управа ове војводине није ни најмање изменила под његовим сином и наследником, Фрањом V. При првим демонстрацијама у корист папе, војводине трупе јурнуше са оружјем против гомиле, а Фрања V објави својим поданицима, да ако његови жбирни не би били довољни обуздати либерале, како, тамо преко реке По, чека на његов миг читава војска. Заиста, мало после тога, на војводини захтев, аустријска војска уђе у војводство, да спречи у њему сваку либералну манифестацију.

Ништа се боље није стајало у суседном војводству Парми и Пјаченци. Марија Лујза, Наполеопова удовица, старећи, осетила је потребу да се каје за многе учињене грехе и зато је пустила

калуђере и свештенике да господаре у војводству. И када она умре (у септембру 1847.), наследи је Карло Луји Бурбонски, ранији војвода Луке, који, да би одмах објаснио својим поданицима какве су му намере, позва један корпус аустријских трупа, да уђе у његову државу.

Што се тиче Ломбардијско-млетачке области, Аустрија је паумила да их германизује, али није успела у томе. На једној страни су били Аустријанци, угнетачи, на другој Италијанци, угнетани, два елемента, који се пису могли стопити у једно; шта више, Италијанци, мало по мало, даваху из-раза својим осећањима горчине. У Милану се потпуније оличавао овај покрет опозиције у Чезару Корентти; у Млецима душа целе патриотске опозиције био је Данијеле Манин.

Одушевљење према Пију IX овладало је, разуме се, и областима, потчињеним Аустрији, које од тада употребише сваку прилику да мирно протестују противу туђинске тираније, очекујући да повн догађаји раде са више успеха. Прва политичка демонстрација у Милану догоди се приликом сахране грофа Федерика Конфалопијерија, који је умро у једном швајцарском селу 10. дец. 1846., на десет година по доласку из Штилберга.¹ Год. 1847. одржа се у Млецима девети научни италијански конгрес и Данијеле Манин се умеде њиме користити да у Млетачкој области још више разбуди осећања слободе и независности и да учврсти јаче везе са осталим италијанским покрајинама.

Пошто царске трупе заузеле Ферару, покрет се повећа. 5 септембра (1847.) нови милански архиепископ, гроф Ромили, свечано уђе у варош. Био је

¹ Место у Моравској, у коме су таминовали италијански патриоти, као „велеиздајници“ аустријски. Прев.

Италијанац који је долазио за Аустријанцем Гајсрухом; био га је наименовао Пије IX; то је било довољно да га дочекају са великим свечаностима и врло живом радошћу. Три дана доцније, како је била Мала Госпођа, поновн се илуминација са повим одушевљењем народа и честим узвицима *живео Пије IX*; али, на један мах, намештени жандарми јурну на гомилу; један оста мртав, неколики бише рањени. Ово насиље владе и полиције припоможе још више, да се учврсте везе између разних класа становништва, тако да су сви једнодушно били сагласни противу Аустрије.

Аустријска влада оставила је у животу две централне конгрегације, једну за Ломбардију, другу за Млетачку област, које су имале права подносити представке о питањима управе. У децембру 1847. један бергамашанин, одборник Нацари, поднесе молбу ломбардској конгрегацији да се наименује комисија, којој би било поверено израдити извештај о стању у земљи и о узроцима пародног незадовољства; и конгрегација одобри предлог. Данијеле Манин, чим доби препис те молбе, наштампа је и растури по млетачкој централној области, а за тим поднесе сличну молбу млетачкој централној конгрегацији. У исто време, одлични књижевник, Никола Томазо¹ држао је лекције у млетачком Атенеуму, изражавајући жељу за слободнијом штампом. Пред овим покретом, који се све више ширио, аустријска влада је удвајала надзор и строгост.

Једном речи, Италија, у освиту нове 1848. год. изгледаше подељена у два дела, који су ишли веома различним путовима. У Папској Држави, у

¹ Томазо је родом из Шибеника у Далмацији. На нашем је језику написао *Искрице*, које је С. К. Задруга издала као 50. књигу своју. —

Тоскани и у Пијемонту, развијаше се политика рефорама, праћена светковинама, акламацијама, одушевљењем; шта више, између ове три државе постављаху се основи царинског савеза, први корак ка политичком савезу. У краљевини Напуљској, међутим, у Ломбардијско-млетачкој области и у војводствима Модени и Парми и даље се наста-вљао најсуровији реакционарни систем. Разумљиво је, према томе, да је у овим државама морала букнути револуција.

Први потрес изби са вулканског земљишта Сицилије.

У самом почетку месеца јануара (1848.) излени се по угловима у Палерму и за тим се растури на хиљаду начина један смео проглас, у коме се говорило да је прошло време молитава и мирних демонстрација и сви синови Сицилије се позиваху на оружје за 12. јануар, рођендан краљев. Прокламација је, разуме се, била безимена; тек после, пошто букну револуција, дознаде се да ју је написао млади скулптор, Франческо Бањаско. У почетку, полиција јој се смејала, сматрајући је самохвалисањем; али ипак ухапси, зарад сваке сигурности, ноћу између 9. и 10. јануара, једанаесторицу од најистакнутијих либерала (Франческа Переца, Габријела и Емерика Амарија, Франческа Ферару и т. д.); војне власти са своје стране предузеше потребне мере. И чудновато је да је у оваквим приликама револуција могла букнути и остати не-савладана и успети, после толиких припрема, мирно у напред спремљених од стране владе, док револуционари, који су се били нарочито понадали у стање духова и срећу непредвиђенога, што често претвара усамљене побуне у величанствене народне револуције, и пису били готово ништа озбиљно

сипремили. У осталом, управо тако, без икаквих припрема, догодила се чувена револуција Сицилијанско Вечерње, како је баш тих дапа доказао одлични историчар Микеле Амари, улиштавајући легенду о Ђованију из Прочиде. То је зато, што револуција спонтано избија, кад је у свести народа.

Нико, међутим, то не би могао очекивати у зору 12. јануара. Грађани су у гомилама излазили улицама, примећивали су полицијске мере предострожности, али у залуд тражаху обећане наоружане чете и вође устаничког покрета. Зебња је била крајња, тако да око 8 часова пре подне један младик, који је изишао наоружан на једно од највише посећених места у Палерму, видећи се сам, повика на издају, и готово очајан, испали пушку у ваздух. Тада неки храбрији грађани изиђоше наоружани на улице, а са покеке звонаре поче се зовити из све спаге; Ђузепе Ла Маза, ставивши се на чело једној чети наоружаних људи, отпоче борбу. Војнички команди не смедоше извести трупе из тврђава и касарна и одлучише да се ограпиче на одбрапу. Преко поћи, стигоше у помоћ побуњеницима неколике чете са поља и оближњих села. Бурбонске чете бомбардоваху варош са утврђења; грађани са своје стране нападаху и освајаху касарне, које су биле у унутрашњости вароши; за тим, охрабрани успехом, организоваше привремену владу под председништвом уваженог адмирала Руђера Сетима.

Борба се настави и даљих дапа са све већом срећом на страни устаника, који опажаху како се њихов број сваког часа повећава. Ни ратне лађе, које су биле дошле из Напуља, ни стално бомбардовање са тврђава, не могаху укротити Палермо. После петнаест дапа крваве борбе бурбонци су били приморани да сасвим напусте варош.

Други крајеви Сицилије пођоше одмах за

примером Палерма; у првим данима месеца фебруара цело острво се ослободило бурбонског депотизма изуzeвши неколике тврђаве.

Узбуђен вестима из Сицилије, крете се и Напуљ; кроз варош је кружила молба коју је био написао Руђеро Бонги, којим се тражио устав; 27. јануара велика демонстрација, и поред свих предреха полиције, смело пројури главним улицама вароши. Тада се Фердинанд II, видећи своју круну у опасности, претвори као да драговољно даје оно, што више није могао одбити, и указом од 28. јануара, објављеним 29. у зору, обећа устав, који, направљен према француском од 1830. год., даваше законодавну власт двома скупштинама: једној, званој скупштина перова (Pari), које је краљ доживотно именовао, другој, скупштини посланика, које је парод бирао.

Догађаји у Јужној Италији убрзаше ствари у осталим италијанским покрајинама.

У Пијемонту су се трудили још од првих дана месеца јануара да саопште краљу нове и одређеније жеље. Ђоберти је тада објавио оно своје страшно дело, које се зове *Модерни Језуити*, и одјек његових речи разпео се у срца свих италијанских либерала, тако да се свуда манифестовала жеља да се протерају језуити и њихови чланови, нарочито оне *Даме Светог Срца* (Dame del Sacro Cuore), које су Тосканци оштроумпо називали *језуитске ластавице*. У Ђенови наумише приредити јавну петицију и потражити од Карла Алберта изгнање језуита и устаповљење оне грађанске гарде, која је већ неколико месеци постојала у Тоскани и у Риму. И из Ђенове се крете парочита комисија, да подпесе ове молбе краљу.

Тада турински новинари одржаше седницу, да потраже начин, како би потпомогли молбе Ђеновљана. Како је величанствен скуп имена на томе састанку новинара 7. јануара 1848. год.: Камило Кавур, Микеланђело Кастели, Пијетро де Роси ди Сантароза, Карло Бопкомпањи, Ерколе Рикоти, Лоренцо Валеријо, Рикардо Синео, Анђело Броферио, Ђакомо Дурандо и Предари, и Монтеземоло и Галвањо и Корнеро и т.д. Дск се чинило као да су готово сви склопи изјавити само своју сагласност са Ђеновљанима, директор *Ризорђиментѿа* (*Risorgimento*) отворено изјави да се већ мора тражити нешто више, т.ј. устав

Смели овај предлог, што показиваше за онога који га је изпосио, дубоко познавање озбиљних прилика времена, потицао је од једног човека од тридесет и осам година, који је припадао најстаријој пијемонтској аристократији, и који је у младости био инжењерски потпоручник, за тим је, давши оставку, путовао по Француској и Енглеској, прикупљајући богато искуство из практичних знања и друштвених студија, и сада новинарством смело улазио у јавни живот: хоћу да кажем — гроф Камило Бенсо ди Кавур. Ту су међу онима, који су слушали његово разлагање, били скупљени у већини људи убеђени либерали по инстинкту, по васпитању, по самом избору новинарског занимања; па ипак се погледаше у почетку пред овим предлогом као узнемирени; некоји изнесоше сумњивост успеха, и састанак би одложен за сутра у вече. Међутим, дасио се знаменит догађај: краљ је одбио да прими Ђеновско изаслаништво. Али ипак зато новинари, који су били одобрили Кавурову идеју, не одусташе од своје намере, и на другој седници потписаше адресу краљу у томе смислу: и маркиз Роберто д' Азело, старији брат Масима и исто

толико заслужен колико и он у ширењу либералних идеја, узео на себе да је непосредно саопшти краљу. Карло Алберто прочита докуменат, размисли о искреним и лојалним мишљењима, али одговори да су за ослобођење Италије потребни војници а не адвокати, и да у самоме интересу италијанске независности, којој је он сад намеран да посвети свој живот, не би никако допустити устав. Он је одлучно остајао при овом своме мишљењу и зато, што се сматрао везан за навек заклетвом, коју је у томе смислу положио пред силама Светог Савеза.

Али ево стигоше у Пијемонт вести о револуцији, која је букнула у Палерму 12. јануара, за тим гласови о уставу, који је обећао напуљски краљ. Тада и у Турину отпочеше велике демонстрације и 5. фебруара сама општинска управа, на предлог Пијетра де Роси Саптарозе, Кавурова познанага пријатеља, одлучи потражити од краља устав. Карло Алберто, пошто се исповеди и причести, откри своју душу архимајориту верчелском, монсињору д' Анжеш. Овај, који је био свети човек, победи верске скрупуле, који задржаваху краља, и он 8. фебр. 1848. год. обећа устав, утврђујући одмах његове опште одредбе. Од 8. фебр. до 4. марта, дапа, у који је устав био објављен, у Пијемонту су се стално ређале демонстрације оданости краљу. И Карло Алберто је, занста, заслуживао љубав свога народа, јер супротно осталим владоцима, који су обећавали, решени да обећања не одрже, он, савладавши једном своју колебаљивост и пошавши уставним путем, инако је стално напред са највећом лојалношћу.¹

*

Чудновато су утицали на италијанско јавно

¹ Види главне параграфе устава Карла Алберта у додатку, на крају књиге.

мњење гласови о уставу у овим првим месецима 1848. год. Вести из Напуља и Турина породе у Тоскапи велике демонстрације; и флорентинска општина, којој је тада био председник Бетино Риказоли, изгласа одмах похвалну адресу Карлу Алберту. Сви пајистакнутији либерали стану наваљивати на великог војводу, да и он да сличан устав, и Леополд II га обећа 11. фебруара.

Друге државе су већ биле јако превазишле Рим, који је први кренуо напред. Пије IX је био врло далеко од идеалног наше, каквог су Италијанци замишљали. Он је просто хтео да нешто побољша стање својих поданика и никад му није ни на памет падало да постапе весник револуције. И сада, када је примећавао ток, који су ствари узеле, хтео би да се врати патраг; али га је струја, коју је сам био створио, неодољиво гурала напред. Народ, који је запазио ову напину неодољивост, правно се као да за то криви његову околину и језуите, и узвикиваше: *живео само Пије XI*. 1. јануара 1848. стече се велика множина света пред Квиринал, у коме је папа становао, да му пожели срећну Нову Годину; али затече двор окружен стражом и каице са спуштеним полугама, и, разуме се, свет показа своје незадовољство. Сутра дан Пије IX, да би отклонио ту врсту неповерења, изиђе у варош, и би опет дочекал необичним усклицима.

12. фебруара се у Црквеној Држави установи прво световно министарство. Али то пије више било довољно; и овде се наметала идеја о уставу; општински одбор Болоње отворено га је тражио. Несумњиво, било је озбиљних тешкоћа у одређивању граница између питања црквених и световних; али дође вест да је у Паризу букнула револуција и да је у трену оборила престо Луја

Филипа, и то прекиде студије, препирке, оклевања. Тада (14 марта 1848.) Пије IX такође даде устав, којим се, осим два законодавна тела, заједничка осталим уставима, давао сувереној моћи и Свети Колегијум Кардинала, као *сенат нераздвојан од понтифекса*.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
"РАДНЕ ДОМАЊИЦЕ"
ЈЕСЕНОВАЦ

ГЛАВА X

РАТ 1848. ГОДИНЕ

Ломбардијско-млетачка област у првим месецима 1848. год. — Ширење револуције Европом — Ослобођење Млетака — Пет миланских дана — Рат за независност — Први успеси италијанског оружја — Беседа Пија IX 29. априла — 15. мај у Напуљу и повлачење напуљских трупа из рата — Тосканици у Куртатону и Монтанари — Последње победе пијемонтске — Пораз код Кустоце — Повлачење — Примирје — Догађаји у појединим италијанским државама на крају 1848. год.: на низбрдици.

Почетак 1848. год. био је на све стране поздрављен правим усхићењем; и стаповници Ломбардијско-млетачке области хтели су га поздравити демонстрацијама. За 1. јануар растурно се међу грађане позив да се уздрже од пушења, да би се на тај начин оштетиле државне финансије; и позиву су се одазвали, нарочито у Милану. Тада гнев аустријске полиције пређе меру; 2. јануара преобучени жбигри крстарили су улицама са упаљеним цигарама у зубима, бацајући пуна уста дима пролазницима у очи, изазивајући их на све начине; неколики одговорили на изазивања; од туда туча и хапшења. Али се много озбиљнији предиди догодише сутра дан. Војницима се даде изобилно ракије и цигара, за тим их послаше по варошким улицама са палогом да приморају гра-

ђане да пуше, да их изазивају, и по томе да употребе оружје. Вече 3. јануара било је страшно у Милану: на сваком крају вароши догодише се опште туче које су изазвали пијани војници и, као да то пије било довољно, с времена на време, пролазила је у галопу коњица, која је пале коњима газила и копљем пробадала оне који не би стигли да утекну; при овим крвавим сукобима било је педесет и девет жртава.

Док се цела Италија ужасавала на глас о овом крвопролићу, Аустрија је неустрашво постављала свој пут и поновила сличне кржаве призоре у Павији и у Падови; одбила је да наиме-пује комисије које су тражиле обе конгрегације, ломбардијска и млетачка, шта више, нареди се да се у Млецима ухапсе Данијеле Манин и Никола Томазо. Али ово, уместо да умири духове, још их више распаљиваше. Готово сваког дана аустријска полиција имала је прилике да посматра дивну слогу италијанских грађана у демонстрацијама противу владе; она се трудила да открије конце завере, уређење тајног одбора, али у залуд; пошто је ова завера, као што је Масимо д' Азељо тих дана то лепо и отворено износио у књижици *Туге Ломбардије*, била најстрашнија међу заверима: „завера целог народа, који има само једно срце, једну једину љубав, једну једину вољу; то је завера заједничке наде, заједничког презирања, општег гнева који пламти у свакој души, који гони сваког човека на последњу жртву; то је она завера, којој су сви прваци и нико није вођа; јер сваки, који изговара реч страха, говорећи у своје име, говори и у име свију; сви су убеђени, сви сложено иду за њим; постоји завера очевидних истина и општих убеђења.“

Да се појача врење, дођоше, једна за другом, необичне вести: пајире о побуну у Сицилији, за

тим о уставу, који је дао Фердинанд II, и најзад о уставу Карла Алберта. Тада Аустрија, прибегавајући крајним средствима, објави у Ломбардијско-млетачкој области ванредно стање са преким судом, по коме су власти могле с места осудити на вешала. Са своје стране, грађани се спремаху за револуцију, прикупљајући повац и оружје, и учвршћујући везе са пијемонтским либералима и са Карлом Албертом. Може се рећи да су у Ломбардијско-млетачкој области поданици и влада стојали једно према другом као два непријатеља који чекају знак, да се ухвате у коштац.

Француска револуција дође да убрза догађаје; таласи те борбе јако одјекнуше у срцима Италијана и после сјајне победе, коју је задобио народ у Паризу, у свих се породил вера у неодољиву снагу барикада. Али одлучан ударац, који изазва устапак, дође од куда су му се најмање надали. Сами Беч, гнездо апсолутизма, није могао избећи либералном покрету целе Европе: 13. марта бечко становништво устаде и затражи устав; кнез Метерних би приморао бежати.

Вест о овој револуцији стиже у Млетке 17. марта и ту произведе необично одушевљење; становништво се у маси крете пијаци Св. Марка, тражећи гласним узвизима да се ослободе политички затвореници, нарочито Манин и Томазео; појурив ка тамницама, и, не чекајући одговора, отвори их, и понесе у триумфу ову двојницу патриота. Сутра дац, врење поста још јаче: истакоше се тробојне заставе; отпочеше звонити звона из све снаге; већ је било дошло до тога да плание борба између војника и масе, када општинска власт, да би предупредила проливање крви, затражи од представника владе допуштење да организује грађанску гарду. Палфи, грађански управник, и Зичи, војни заповедник, допустише. Међутим, из Беча је сти-

зала вест да је цар дао устав, и управник Палфи сâм га прочита народу са балкона своје палате, изјављујући да је радостан што је први уставни управник Млетака. Духови се умирише и варош попова доби свој обичај израз: изгледало је да је свршено са немирима.

Сасвим су се друкчије развијале ствари у Милану. На вест о револуцији у Бечу, која је стигла ноћу између 17. и 18. марта, једна група патриота беше углавила да 18. по подне општинско изасланство, уз пратићу велике гомиле, оде пред палату владе, да тражи најхитније реформе. Вицекраљ Рајнер био је отпутовао, потпредседник О' Допел, пред разјареном светином, потписа све што се затражи од њега, тј. указе, којима се установљавала грађанска гарда и стављало у дужност општинској управи да се постара за јавну сигурност; али, док се депутација враћала општинској кући из једне чете војника плаћу пушка и уби једног човека из народа. Како паде крв, устанак, који је тињао, букну на један мах и рашири се пространом вароши. На све стране се подигоше барикаде (бише их свега пет стотина двадесет и три): столови, столице, кола, све, чак улична калдрма, добро је дошло да се подигну ове одбране; сви полетеше оружју; у целом Милану има само једна једина мисао: да се истерају Аустријанци.

Немогућно је испричати ту грозничаву борбу, која је у исти мах пламтела у сваком крају вароши за време тих славних дапа; може се рећи да је свака улица имала своју славу епизоду, свака кућа свога јунака. Младићи, старци, дечаци, сви су вршили своју дужност; и само свештенство је узимало учешћа у борби. Уз пуцњаву пушака, грмљавину топова, разлегаше се бурно звонење звона из све снаге, тако да је за пет дапа и пет

поћи без престанка трајало, претећи Аустријанцима, готово као тумач јарости грађанске.

20. марта маршал Радецки, заповедник аустријских трупа, предложи примирје, које би одбијено; 21. Аустријанци бише отерали са свих унутрашњих тачака вароши; али тврђава и градски зидови још бејаху у њиховим рукама. 22. устаници наумише да пробију овај непријатељски кордон, да себи створе везу са пољем и са осталим побуњеним варошима; у тој намери се борило на капији Тоза (данас зваој Победна Капија), борба је била дуга и крвава; али када млади Луцијан Манара потпали ту капију, за Милано се могло рећи да је слободан. Са висина пирамида Дуома вила се италијанска тробојна заставица и велики песник Александро Манзони, у одушевљењу тих момената додаваше ову последњу строфу својој оди *Марти 1821.*:

О дану нашег ослобођења!
Тужан ли је за навек онај,
Који ће о њима, у даљини, са туђих усана,
Као туђинац слушати!
Који ће, причајући о њима једнога дана својој деци,
Морати, уздишући рећи: „ја ту нисам био“,
Који није свету, непобедну заставу
Поздравно тога дана!

Ко може изразити радост што су је тога дана осећали они грађани, који су били успели да истерају из своје вароши војску од 14.000 људи, добро наоружану и добро дисциплиновану? И ова слава Милапада била је чиста, неупрљана никаквом мрљом, јер док су се Аустријанци и крвожедно понашали, они су, међутим, били великодушни. Поменућу само један случај: 20. марта, баш кад је борба била најстрашнија, пађен је, скривен у прозору на крову куће, гроф Болца, управник полиције, који се у томе тренутку морао сетити како је пре толико година он ухапсено грофа Копфало-

нијерија готово у истоветном положају, и са њиме сети се тога и милапски народ, који је мрзео овога ниског слугу Аустрије. Кад га разјарени народ ухвати, он се сматрао изгубљеним; али угледни грађанин Карло Катанео одговори маси која је тражила од њега савета шта да чини; „Ако га убијете, учинићете праведну ствар; ако га не убијете, урадићете свету ствар“, и народ прими овај последњи савет.

Револуција се није зауставила у Милану, него се одмах распрострла на целу Ломбардију, тако да су аустријске трупе, са свих страна у опасности, морале напустити ову област и повући се ка Минчу.

У Млецима после дводневног мира, поче се сумњати да је управник обећао само лепе речи, да би добио времена и припремио бомбардовање вароши; па то још дођоше прве вести о побуни у Милану, да понова још више пробуде духове. Тада отпочиње нова револуција: командант арсенала, Мариновић, кога су раденици мрзели због његове строгости, би убијен. На тај глас, Данијеле Манин, уз пратњу велике гомиле, оде у арсенал и само моралном снагом успе, да му га адмирал Мартини уступи. У исто време, општинска управа, схватајући озбиљност прилика, посла депутацију, да преговара са ова два аустријска управника. Грађански управник Палфи, чувши од одборника Медина и од осталих чланова ове депутације, да је општа жеља грађанства да се аустријска влада одрекне сваке власти у Млецима, предаде своју власт војничком заповеднику Зичију; овога уплашише одлучне речи адвоката Авезапи и пристаде оставити варош са трупама, предавши своју власт општинској управи и оставивши сав ратни материјал.¹

¹ Треба ипак признати, зарад части Зичија, да је он капитулирао не толико из страха, колико из љубави коју је

И тако на пијаци Св. Марка 22. марта 1848. год. би прокламовао пад аустријског господарства и изгласана република; а сутра дан у јутру општинска комисија, која је трепутно била узела управу у своје руке, предаде је привременој влади, коју је наименовала грађанска гарда, са Данијелом Манином као председником.

Готово исти догађаји су се видели у осталим варошима Млетачке области; заповедници Тревиза и Удине капитулираше као Зичи; исто то урадише заповедници тврђава Озопа и Палмапове, у којој стари генерал Цуки, пошто му вратише слободу, би постављен за заповедника Друге вароши, као Падова, у којој је било доста војске, која оде, да се придружи Радецкијевим трупама у квадрилатеру, тим самим постадоше слободне. Тако од целе Млетачке области једна једина покрајина, Веронска, остаде и даље под аустријским господарством; друге приђоше привременој влади у Млечима.

Аустријска војска, према томе, заузимаше у Италији само земљиште између Мипча и Адиджа са четири тврђаве у Мантови, Пескјери, Верони и Њењагу; притиснута усташком, имала је један једини отворен пут ка Аустрији, уску долину Адиджа, са пијемонтском војском пред собом.

* * *

Чим стигоше у Турин прве поуздане вести да је Милано устао и отпочео борбу против Аустријанаца, све становништво осети како га обузе права патриотска грозница. Под палатама министарстава и под краљевским двором ствараху се сталне гомиле грађана, који су тражили оружје и

гајио према Млечима, у којима је провео више од 20 год. Њега је после аустријска влада осудила на доживотни затвор, али је 1851. био помилован.

захтевали рат; пајодлучнији, шта више, оружаху се и одмах кретаху ка Тичину; 22. марта велика група универзитетских студената и ученика Академија Лепих Вештина организова се у берсальерске чете и праћена радосним поздравима гомиле одлажаше на границу. 23. после подне разнесе се као муња целим Турипом необична вест о ослобођењу Милава; у исти мах стиже изасланик Миланаца Карлу Алберту, тражећи помоћ Пијемонта противу Аустријанаца, који су се повлачили, пометени, ка квадрилатеру.

Листови објавише одмах извапредна издања, која су електрисала становништво; у *Ризорђименту* се објави епергичап члапак Камила Кавура, који је овако отпочињао: — „Узвишени час за савојску монархију куцнуо је; час јаких одлука, час од кога зависи судбина царевина, судбина народа. Пред догађајима у Ломбардији и у Бечу, устезање, сумње, оклевања, пису више могућни; то би била најкобнија између свих политика. Људи хладног разума, навикнути да много радије слушамо упуте разума, него ли подстреке срца, одмеривши пажљиво сваку своју реч, ми морамо по савести изјавити: један једини пут је отворен народу, влади, краљу — рат, рат одмах и без оклевања.“

Мноштво света се искупи пред краљевском палатом, очекујући да сазна одлуке министарског савета, за који се знало да је скупљен. Часови су пролазили и гомила, уместо да се смањивала, постајаше све гушћа. Била је већ попоћ, када се отвори познати балкон на Оружпој Галерији, и усред светлосних праменова, који су силазили са осветљених сала на пијацу, појави се висока фигура Карла Алберта у пратњи Енрика Мартини, изасланика привремене ломбардијске владе. Више по оно мало речи што је краљ изговорио, учини један његов акт, да цела ова пензмерна гомила,

која је дрхтала и ћутала, би извап себе од радости; узевши тробојну италијанску ешарпу, којом је Мартини био опасап, краљ замаха њоме око себе, што је било символ ствари коју се спремао да помогне. Нико не може описати одушевљење тога тренута: савојска династија и пијемонтски народ су се заједнички свечано заветовали да се посвећују ослобођењу Италије.

Сутра дан, објави се ова прокламација, коју је то исто вече, у име краља, написао Федерико Склопис, министар правде:

Народи Ломбардије и Млетака!

„Судбина Италије приводи се крају: срећнија судбина се осмејкује неустрашљивим браноцима погажених права. Због љубави према нашем племену, због истовестности прилика, због заједнице жеља, ми смо се први придружили оном једнолушном дивљењу које вам одаје Италија.

„Народи Ломбардије и Млетака. Наша војска, која се већ прикупљала на вашој граници, када сте ви извели ослобођење славнога Милана, сада долази, да вам пружи у доцнијим искушењима ону помоћ, коју брат очекује од брата, пријатељ од пријатеља. Помоћи ћемо ваше праведне жеље, уздајући се у помоћ онога Бога, који је очевидио са нама, онога Бога који је дао Италији Пија IX, онога Бога, који је тако изванредним подстицајима ставио Италију у положај, да може сама собом да ради. И да бисмо спољашним знацима што боље показали осећање италијанског уједињења, наређујемо да наше трупе, ступајући ногом на земљиште Ломбардије и Млетака, носе савојски грб, постављен на италијанску тробојну заставу.¹

„Карло Алберто“

На мало дана после тога, пијемонтска војска пређе Тичин и триумфално пролажаше Ломбардијом, идући па Минчо.

¹ По 77. § Устава, краљевина Сардинија је задржала своју плаву заставу; али, још није прошло ни 20 дана како је дат устав, Карло Алберто је, горе наведеном прокламацијом, уништио тај §. усвојивши тробојну италијанску заставу.

Међутим, неизмерни усклик слободе, радости, рата, одјекиваше целим полуострвом. Модена и Ређо, Парма и Пјаченца обараху одмах своје владарчиће и шиљаху трупе у помоћ браћи у Ломбардијско-млетачкој области. Тоскански велики војвода и папа, поведени пародним одушевљењем, видеше се такође приморани да пошљу војнике у свети рат. Чак папуљски краљ мораде обећати да пошље корпус од 15.000 људи. Сицилија, која се борила са напуљским Бурбоњима, бранећи своју независност, није могла одвајати на другу страну своју снагу; па ипак, из пачела пародности, посла неколико стотина добровољаца. Сва италијанска омладина, загрејана одушевљењем једнаким одушевљењу старих крсташа, хиташе на ломбардијска поља, певајући славну химну Гофреда Мамели:

Браћо Италијане,
Италија се пробудила;
Сципионовим шлемом
Украсила је главу.
Где је победа?
Нека јој пружи косу,
Јер ју је Бог створио
Робњом Рима.
Збацимо се у чете,
Будимо спремни за смрт,
Италија нас зове.
Нас вековима
Газе и исмевају,
Што ипсемо народ,
Што смо поцепани.
Нека нас прикупи једна
Једина застава, једна крв,
Већ је куцнуо час
Да се ујединимо....

За тридесет векова историје Италије ово је био први пут да се види цело полуострво, како устаје у заједничком покрету противу истог непријатеља; ништа слично није се видало ни у

римској Италији, па и сама славна епизода општина тичала се само једног дела полуострва. Сада је ова изванредна слога, ово право чудо за којим су у залуд уздисали сви велики Италијанци, било могућно само зато, што су слободе, санкциописање уставима, сваком грађанину дале право и дужност да се његов глас чује у јавним стварима. Италијански народ, израђен догађајима толиких векова, устајао, најзад, свестап себе, и сав, од Етне до Алпа, дижући италијанску тробојну заставу, попосно понављао са Карлом Албертом: „Италија ће се сама створити!“

У осталом, стање у Европи било је такво, да се мало могло рачунати на помоћ других сила: једино две, Енглеска и Француска, нешто јој се показиваху паклоњене. Али је Енглеска, после париске фебруарске револуције, била нешто обуставила свој либерални утицај, јер није желела да се пожар из Париза попово препесе на целу Европу; све што је највише била вољна да учини, било је да помогне одвајање Сицилије од Напуљске области, падајући се да ће од пове краљевине, која би постала под њеном заштитом, добити велике трговачке уступке. Што се тиче републике Француске, она изгледала да није склона узети одлучну акцију, да потпомогне образовање једне велике краљевине у горњој Италији; с друге стране, њено посредовање испало би сумњиво монархијским владама у Италији, нарочито Карлу Алберту.

Италија ће се, дакле, сама собом створити; али да се постигне ова врло племенита намера, била би потребна потпуна, искрена, трајна слога свију: владалаца и народâ. Међутим, пису сви владаоци били сагласни са својим народима, а још мање међу собом. Изузевши Карла Алберта, остали пису били ни најмање расположени за рат: Пије IX се колебао између љубави према отаџбини и оп-

штег интереса католика; велики војвода тоскански био је аустријског порекла и, осим тога, подозриво је гледао амбициозну политику Карла Алберта; највише перасположеп био је напуљски краљ, који је одмах отпочео да одуговлачи са пиљањем својих батаљона. Кад се, једном речи, дође до дела, само оно, што је било искрено и јако, остаде на бојном пољу, да издржи пробу; остали се по-вукоше.

И овога пута, судбина Италије имала је да се реши у опом чувеном квадрилатеру, који образују четири утврђена места Пескјера и Маптова на Минчу, и Верона и Мењаго на Адиђу, који се може сматрати као класично бојиште италијанских битака.

Почетком априла, пијемонтске чете почеше стизати на доглед непријатељу на обале Минча, и борбама код Гојита, Валеђа и Монзамбана (8., 9. и 10. априла) оне успеше да се ставе на горњи ток реке, зауевши мостове у средњем делу између Маптове и Пескјера.

Пијемонтска војска била је проникнута јаким војничким духом који су улиле целом становништву Пијемонта вековне традиције земље; била је дисциплинована и одапа краљу и ствари за коју се борила. Имала је храбре и смеле официре, али који, по несрећи, пису имали много студија; они су мислили да у рату све зависи од личне храбрости. И ово погрешно мишљење, које су о рату имали готово сви официри, пело се, шта више, до самога краља.

Карло Алберто, следујући традицијама своје породице, узео сам главно заповедништво; али по своме карактеру, он је био човек најмање подобан да буде на челу војске; она његова сталпа неизвесност, која је у политици његово понашање учи-

пила сумњивим и подозривим за толико време, сад га је чинила неодлучним, сплстеним, на бојном пољу, где се напротив траже енергичне и брзе мере. За шефа генералштаба био је изабран генерал Карло ди Саласко, образован и честит човек, али без духа, иницијативе и без великог ауторитета, тако да су под њим сви хтели да заповедају. Најбољи генерал у пијемонтској војсци био је заповедник првог корпуса Еузебио Бава, човек од студија и јасних и тачних идеја; али он није умео толико да завлада умом и срцем свога владоца, да му паметне своје планове. А Карло Алберто, оскудан у својим сопственим идејама, слушао је плапове и предлоге своје околине, узимао нешто од једнога нешто од другог, и правно од тога мало користан избор. Па и сама његова храброст, хладна и нема, није била таква, да се могла претити на војнике: тражећи истински опасност, он је увек продирао до првих убојних редова и стајао је непомичан ту, где су куршуми најгушће падали; али он не нађе ниједне речи да каже, у њега није било ниједног покрета, којима би пробудио одушевљење чета, које су пролазиле испред њега.

У другој половини априла, Карло Алберто је имао под својим заповедништвом 60.000 пијемонтезаца, 6.000 тоскапаца и 3.000 моденаца и пармљаца, који су сви били на обалама Минча; осим тога, могао је располагати са 17.000 папских војника, који су под заповедништвом генерала Ђовани Дурандо били стигли на обале доњег Поа, и са 4.000—5.000 ломбардских добровољаца, који су са обала језера Гарде покушали да уђу у Тирол; укупно је дакле имао око 90.000 људи, не рачунајући чете млетачких устапика и војску из Напуљских области, која је још марширала.

Међутим Радецки, због губитака које је имао

у борбама, због капитулација и због тога што су војници бежали, виде како се његове трупе сведоше на 50.000 људи; био их је концентрисао у квадрилатеру, одржавајући с тешком муком везу с Аустријом, долином Адиђа. Ова војска, застрашена, деморалисана, опкољена са свих страна непријатељима, изгледала је као да је била уочи свога потпуног пораза; међутим она је однела сјајну победу, јер, осим тога што је била добро дисциплинована, одлично је познавала земљиште на коме је имала да се бори, пошто је сваке године долазила ту да врши маневре, и имала је одличног заповедника у маршалу Радецком, који је, и поред своје 82 године био сачувао збиља необичну јачину тела и окретност духа.

Карло Алберто, придржавајући се правила класичке стратегије, наместивши своју војску на Минчу, поче нападати најближу од четири тврђаве квадрилатера, тј, Пескјеру; и да би пресекао везу између Пескјере и Вероне, покуша да отме од непријатеља неколике позиције између Минча и Адиђа; шта више, 30. априла се пусти до Пастренга на Адиђу, на север од Вероне. Између епизода ове борбе остаде слава јуриш коњице, који су извршили карабинијери из краљеве пратње.¹

Радостан због срећног резултата битке код Пастренга, Карло Алберто одлучи да учини покушај ка Верони, у толико више што су га уверавали да је стаповништво спремно да устане: 6. маја крете се напред, борећи се, до села Св. Луције, али од обећаваног устанка не би ништа, и пијемонтска војска, учинивши чуда од храбрости, мораде се повући натраг. Тада краљ одустаде од

¹ Код Пастренга паде смртно рањен маркиз Ђироламо Бевилаква, брешански добровољац; мати и сестра, као утеху у неизмерном болу, наместивше у Валеђу болницу за италијанске рањенике, које су оне саме са пуно љубави неговале.

смеле акције, тако да је за неко време пијемонтска војска била заузета само опсадом Пескјере; и ту, у маршевима и коптрамаршевима, у монотонији и досади од умора око опсаде њепо одушевљење поче хладнети.

Међутим Радецки, затворен у свој страшни квадрилатер, мирно је чекао долазак појачања од 14.000 људи, које је прикупио генерал Нугент на Изонцу. У половици априла, генерал Нугент пређе Изонцо и остављајући у страни Палманову, коју је бранио генерал Џуки, крећу се на Удине (које после отпорне борбе капитулира); за тим, марширајући брзо и даље, стиже, не наишавши нигде на озбиљан отпор, до Пјаве. Противу ових Аустријанаца послаше се папске трупе под Дурандом; али борба, која се догоди код Корнуде 8. маја, не омете наступање Нугента. Овај, шта више, поступајући у брзом маршу, покуша да изненада заузме Виченцу, али без успеха, јер Вичентинцима дође у помоћ Дурандо.

У сваком случају Нугентов циљ био је постигнут: он се сједини са Радецким између Виченце и Вероне. Радецки, водећи рачуна о важној позицији Виченце, посла попова Нугентове трупе, да још једном покуша да је заузме; 23. маја понови се напад на Виченцу, који је трајао и добар део ноћи; али добре мере, које је Дурандо био узео, и храброст његових трупа и грађана, однеше победу над бројем непријатеља; Аустријанци се морадоше одрећи Виченце и повући се ка Адињу.

Док се развијала ова прва фаза рата, у осталим крајевима Италије догађаху се озбиљне ствари.

Од 25. марта био се састао у Палерму сицилијански парламенат, који утврди у дужности председника привремене владе Руђера Сетима; за тим

отпоче претресати питање о новом политичком уређењу које треба дати Сицилији. Општа струја, која је тада владала духовима у Италији, није била за јединство, него за федерацију; Сицилија је, према томе, намишљала да оспује засебну краљевину, која би доцније ушла у савез са осталим италијанским државама. Отпочеше тајни преговори са Фердинандом II Напуљским, да уступи крупну овога острва једноме од својих синова, али краљ одби; тада скупштина у Палерму изјави да је бурбонска династија за увек збачена са сицилијанског престола. Тако се изврши дефинитиван расцеп између Напуља и Сицилије.

Међутим, из опога Рима, одакле је дошао први покрет у буђењу пародне свести, сада дође прво папуштање. Пије IX, слаба карактера, коме није било ни до какве напорне и опасне службе, у брзо се осећао рђаво у раду, који је сам отпочео. Од како је у Риму ступио у живот уставни систем између њега и његових министара се отпоче отврати права борба; они се труђаху да он каже више но што би сам хтео, а папа се трудио да смањи и оно на шта је присегао под њиховим утицајем; кад плаву рат, то га баца у највеће муке; реакционари га застрашаваху могућношћу какве нове немачке шизме, и он се тада одлучи да се повуче из рата. 29. априла, не саопштивши рапије своје мисли министрима, он прочита у консисторiji говор у коме отворено изјави, да као представник Бога мира на земљи, он не може да жели рат, и да у очинском загрљају грли и Аустријанце и Италијанце. Ове његове речи произведоше озбиљне переди у Риму; папа још једап пут попусти пародном притиску и римске трупе, које су већ биле прешле По и ушле у Млетачку област, наставише и даље да ратују; али одушевљење свештенства за италијанску ствар умањи се. Ђобертијев сан

— о папи препородиоцу Италије — ишчезао је за навек.

Морална реакција, отпочета у Риму енцикликом од 29. априла, претвори се 15. маја у Напуљу у материјалну реакцију.

У Напуљској области, због неразвијене трговине и оскудице индустрије, она буржоазија, која је свуда чинила јавно мишљење и била спага која је подржавала пове идеје, била је малобројнија по у осталој Италији; уставној влади је, према томе, недостојала чврста и пространа основа у земљи. Само сила околности приморала је краља да да устав и пошаље у рат у Ломбардију 15.000 људи под заповедништвом генерала Гуљелма Пепе, који се тада вратио у краљевину, после дугог изгнанства; али краљ намеравао је да што пре одузме оно што је уступио и да врати своје трупе из рата, у коме се сам није осећао заинтересован. Зато се одмах појави неповерење између либерала и краља, које се све више појачавало. И док су вести из Сицилије све јаче надражавале либералну страху и гониле је у претераности и ексцесе, папин говор од 29. априла згодно дође краљу да се одлучи поћи реакционарним путем. Сад је била потребна само прилика па да се дође до непријатељства; она се указала приликом отварања парламента (15. маја).

Породи се препирка између двора и посланика око формуле за заклетву; буржоазија, која је имала разлога подозревати у намере двора, наоружа се да заштити посланике, а краљ Фердинанд, који је то једва дочекао, посла на њу своје верне трупе и лазароне. И кад је скупштина на овај начин растурена и сваки мир угушен, Фердинанд рече смешени се: И ја сам направио своју демонстрацију. Овом *краљевском демонстрацијом* од 15. маја 1848. инагуриса се у Европи контра-

револуција; од тога дана попова се омогући повратак прошлости, која је, чинило се, за навек и неповратно отишла.¹

Овај државни удар умањи такође вероватноћу повољног успеха народног рата, зато што Фердинанд посла одмах заповест Гуљелму Пепе, који је већ био стигао у Ферару, да се врати са војском. Али стари генерал, прави ветеран италијанског либерализма, уместо да се покори краљу издајци, предаде другоме своју дужност, за тим покуша приволети војску, да пође за њим преко реке Поа, у славну борбу за народну независност. Само неколико стотина војника појоше за њим. Они стигоше у Млетачку област, кад ју је Аустрија била готово целу понова заузела и зато се затворише у Млетке.

Тако је било отпочело одвајање владалаца од народне ствари; али и међу народима је била већ опала дивна слога првих дана. Италијанци су сувише дуго живели одвојени једни од других, да би покрајинска идеја била уништена одмах у првом покушају. У оној силини одушевљена устанком, идеја независности и народности претегла је над сваким другим осећањем; али, после првих успеха рата, као да је борба са туђинцем била већ решена, понова се виде како су локалне идеје и тежње већој политичкој слободи на првом месту. Тако,

¹ Исто вече 15. маја неколики посланици потписаше протест (који је израдио адвокат Пасквал Станислав Манчини) *против овога акта слепог и неоправдливог деспотизма, изјављујући да скупштина одлаже своје седнице, зато што је приморана бруталном силом; али далеко од тога да напусти вршење својих свечаних дужности, она се само тренутно разлизи, да се понова састане где и чим буде могли, да донесе оне одлуке које захтевају права народа, озбиљности ситуације и поштовања начела човечности и народног достојанства.*

док су Парма и Модена одмах изгласале непосредно спајање са Пијемонтом, Млеци су обновили републику Св. Марка, а у Милану су радикали агитовали противу присаједињења Пијемонту, па, и када је оно плебисцитом изгласано (29. маја), не престадоше покретати љуте препирке месне суревњивости због питања о престопици нове краљевине.

Ова неслога духова одјекиваше, разуме се, и у редовима војске, којој стиже, храбрећи је, само топао поздрав Подалпинског Парламента, који је 9. маја био отпочео свој рад, изјавивши преко Лоренца Валерија *свечано уверење дубоке захвалности и поуздања, које цела земља гаји према краљу и према војсци.*¹

* * *

После битке код св. Луције, краљ Карло Алберто тежећи стално да опседне Пескјеру, прикупио је своју војску између Пескјере и Веропе, слабећи своје десно крило, тако да је око Маптове било улогорено само шест хиљада Тосканаца. Радечки науми да груне на ове трупе и да их уништи, пре по што би им могла стигли помоћ, за тим да крепе десном обалом Минча уз воду и да тако притесни пијемонтску војску између Минча и Адиджа; тада би лако могао спадевати Пескјеру

¹ Подалпински Парламенат отворио је у Турину 8 маја кнез Евгеније Савојски — Карињано (који је, у одсуству краља који се налазио на бојном пољу, био наименован Главним Намесником Краљевине) у палати званој *Мадама*, зато што је војвоткиња Јованка Батиста од Савоје-Немур, у почетку XVIII в. доиздала староме дворцу овај нови део, са великим степеницима и монументалном фасадом. Та палата доцније се увек употребљавала за свечане седнице отварања Подалпинског Парламента и била је седиште сената, док се скупштина наместила у палати Карињано.

намирницама и људима. Зато 27. маја, док је пажња Пијемонтеза била сва скрећута Пескјери, која, чинило се, тек што се није предала, Радецки са 35.000 људи изиђе из Веропе, упутивши се Маптовн.

29. маја сукоби се оп са Тосканцима, прикупљеним близу села Куртатона и Моптапаре; и ту на опим обалама Минча, где су певали Виргилије и Сордело — две личности којима се Данте послужно да скупн у извишепој епизоди своје најлепше тежње за велику италијанску отаџбину — ту су се, са светим именом Италије на успама, борили и пали као јунаци млади студенти из Пизе, Фиренце и Сијене, који су полетели у рат под вођством својих професора. Читав талас јуначке поезије развија се из те борбе.¹ Радецки, који је располагао пензмерно надмоћницом снагом, пајзад победи; али отпор тосканских трупа био је много дужи по што је оп очекивао (трајао је читав дан), тако да пијемонтска војска, извештена, имаде времена да се прикупи на Минчу, и сутра дан, када се Радецки појави, нападајући мост на Гојиту, паиће на тако страхан отпор, да је био приморан повући се натраг. На бојном пољу код Гојита, кад је већ одјекивао усклик победе, за коју су се тако тешко борили и задобили је, Карло Алберто доби и радосну вест да се Пекјера предала (30. маја). Ова двогуба победа пробуди понова одушевљење међу духовима; али, на жалост, ово су били по-

¹ Флорентинска општина дала је те су се пенисала на двема бронзаним плочама имена Флорентинаца, изгинулих борени се за независност у рату 1848. год.; али, када после пораза од 1849., реакција поче беснети, ове се плоче скидоше по заповести владе великог војводе. Али Тосканци, потајно прикупљеним прилозима, дадоше те се опет нарадише и послаше их туринској општини, која их са отменним осећањем Италијанства намести под капијом своје палате.

• следњи успеси италијанског оружја у рату 1848. године.

Карло Алберто се крете напред до висоравни Риволи (на северу од Вероне), али даље није смео покушати никакав смели корак, да продре у Млетачку област, да би се спојио са устаничким четима. Међутим, стари маршал аустријски, одлучнији и довитљивији од њега, хтеде одмах да поврати морал својих трупа, који је био пао после пораза код Гојита, и оставивши у тврђавама једва 6.000 људи, колико да завара непријатеља, бацни се са највећим делом својих људи на трупе генерала Дурандо у Млетачкој области, у намери, такође, да олакша марширање повој аустријској помоћној војсци, која је тада силазила са Тирола. Око Виченце се још једном храбро био бој; али најзад Дурандо мораде капитулирати (11. јуна); посада изиђе из вароши са оружјем и пртљагом под једним јединим условом да се три месеца не бори противу Аустрије.¹

Радечки после паузи довршити заузеће Млетачке области, и док се он хитно враћао квадрилатеру, да стане пасупрот Карлу Алберту, посла део својих трупа, да заузму Падову и Тревизо; мало доцније паде и Палманова Аустријанцима у руке. Најлепши отпор у Млетачкој области дао се у месецу мају, у Кадоре, чији су становници, под енергичном управом Пијетра Фортуната Калви, кога је тамо послала млетачка влада, више пута одбили непријатељске нападе; али првих дана месеца јуна и они морадоше уступити пред неизмерним бројем и понова савити главу под туђинским јармом. И тако се од све Млетачке области, само у Млечима,

¹ У одбрани Виченце би рањен Масимо д' Азељо, који је учествовао у рату као помоћник шефа штаба генерала Ђованија Дурандо.

усред њихових лагуна, и на утврђењу Озопу, са његових стена у подножју Ална, и даље лепршала италијанска тробојна застава. Међутим, Карло Алберто, држећи се свих најситнијих правила старе стратегије, заузевши једном Пескјеру, одлучи да управи своје трупе противу Мантове, другог утврђења које лежи на Минчу.

Пред успесима Аустријанаца и Млеци одлучише да се повере Карлу Алберту, и 4. јула, покоривши се највишој потреби тренутка, реши се њихово сједињење са Пијемонтом; тога дана сам Данијеле Манин позва своју странку да жртвује републиканску идеју победи пародне независности.

Тих истих дана, сицилијански парламенат понуди крупу краљевине Сицилије другом сину Карла Алберта, Фердинанду, војводи од Ђенове; али, ако је то помагало да се лакше повећају савојске државе, стварало је ипак озбиљне незгоде Пијемонту, који, заузет ратом са Аустријом, није желео имати у исто време да издржава борбу противу напуљских Бурбона. Војвода од Ђенове, дакле, по савету очеву, оклеваше да да одговор. Све је зависило од исхода рата за независност, а тај резултат је већ био озбиљно доведен у питање.

Сад је Карло Алберто једини остао да води борбу; напуљска војска се повукла; папске трупе су капитулирале у Виченци; тосканске готово све уништене код Куртатона и Монтанаре; ломбардијски добровољци, који су покушавали да упадну у Тирол, били су од туда одбијени и сад су чекали да се понова организују; Млеци, уместо да њему пошљу помоћ, морали су је од њега тражити. И дух његове војске био је много пао; ове трупе, које су се ипак могле хвалити да су готово увек излазиле као победници, нису од толиких борби виделе никакву одлучну корист, и биле су непрестано на оним обалама Минча, па које су дошле са толико одушевљења

још у априлу и на којима су се сада трошиле у напорној досади нове опсаде, око Мантове. Због маларије, што је долазила са баруштина које опкољавају ову варош, неколико хиљада војника лежаше болесно у болницама. Карло Алберто, једном речи, могао је рачунати само на војску од 65.000 људи, док је Радецки, са појачањима која је добио, попео број својих на 75.000.

Ових 65.000 Пијемонтеза били су растурени на грдној линији, од висоравни Риволи до околине Мантове, где је краљ био паметно језгро својих трупа. Ова линија, тако дугачка, била је наравно слаба на неколиким тачкама, а појачања им нису могла лако доћи. Радецки науми упиштити лево крило свога противника, а за тим да нападне на центар. После једнога јуриша на Риволи, који патера Пијемонтезе да се повуку ка Пастренгу, он нападе са свима својим трупама положаје код Сомакампање и Кустоце; на оним узвишењима између Минча и Адиђа борило се три дана, од 23. до 25. јула, и ту је била одлучена судбина ове прве борбе. Препос хране, који се у пијемонтској војсци још од почетка рата показао рђаво уређен, тих је дана био тако рђав, да многи пукови никако нису добили намирница; жега је била врло јака; изнурени војници падали су од сунчанце, од жеђи, од stomачне болести; па ипак само четири пијемонтске бригаде бориле су се три дана против ист аустријских корпуса. Најзад се повукоше у добром реду и вратили се патраг преко Минча.

Да би Карло Алберто осигурао повлачење, требало је да се повуче ка Пјаченци и да на тај начин између њега и непријатељске војске буде ток реке Поа; али он претпостави да се крене у одбрану Милана, како се не би рекло да је папустио ову варош. По несрећи, после устанка у марту, сматрало се немогућним да се Аустријанци по-

ворате и према томе није било спремљено никакво отпорно средство ни па Ољу ни па Адн. Од Минча до Милана краљ се није смео ни па коме месту сукобити са непријатељем; па и борба која се десила 4. августа под самим зидовима Милана испале неповољна по Пијемонтезе.

Кад је отпочео рат, Карло Алберто није хтео проћи кроз Милано, намеравајући да уђе у њ тек по свршеној победи; много друкчије по што је он замишљао испао је сада његов улазак у Милано. Ни једног усклика „живео“, ни једног јединог поздрава није он сада добио; очај и гнев владали су духовима; по улицима су се подизале барикаде; ударало се у звона из све снаге; становништво изгледаше готово да се очајно брани, да обнови славну борбу од месеца марта. Али гепералски савет нађе да је немогућан икакав отпор; Карло Алберто се мораде решити на тешку жртву да потпише капитулацију Милана.

Када се, 5. августа по подне, разнесе по вароши овај глас, запрепашћење би дубоко; и један део народа, који је постао махнит од ужаса и од гнева, оптужи краља да је издајница. Тада Карло Алберто најави да, ако су Миланци занста решени да буду покопани под зидовима своје вароши, он и његови синови остају да поделе судбину са њима, али милапска општинска управа свесна озбиљности ситуације, прими капитулацију.

Врење поста још јаче, поампа гомила опколи палату Грени, у којој је Карло Алберто стаповео, добацујући му увреде и проклетства. У залуд је он покушао да говори са балкона палате; она страшна несвесна маса, као што је гомила, доведена у очајање од беснила, још јаче загрме и поче врећати. Краљ се мораде повући у своје собе, а па пољу се међутим почеше дизати узвици који су тражили смрт; већ се чуше неколики пуцњи из пушака у

прозоре палате. Опасност за краља постајаше велика, зато што је он, да би показао своју веру у миланско стаповништво, оставио своју војску изван градских зидова, и имао са собом малу пратњу карабинијера. Најзад један пук берсаљера, под вођством пуковника Алфонса Ла Марморе, добивши вест о врло непријатном краљевом положају, дотрча, да га ослободи; и гомила се растури и не покушаваши да се одупре.

Поноћ је већ била близу: дубоку помрчину прекидали су само црвенкасти пламенови упаљених кућа, које су биле у околини вароши, како непријатељ не би имао где да се склони; Милано је готово сав био утопуо у тишину; само се, с времена на време, у даљини чуо по који пуцањ пушке и у неком делу вароши по неко звоно у које се ударало из све снаге. Карло Алберто, пешке, веома блед, постарео у лицу и ходу, излазио је из палате Грени, сломљена срца, али убеђен да је извршио своју дужност.

За пијемонтском војском, која се повлачила пут Тичина, добровољно су изабрале изгнанички пут многе хиљаде ломбардијских породица и уз ову тужну пратњу Карло Алберто се врати у Пијемонт. Али његова дупа и личност уздижу се, баш у несрећи, на највишу висину. Како је отмене, достојанствене, јаке речи управљао он у ове дане народу :

„...Нису ми непознате оптужбе, којима би неки хтели умрљати моје име, али Бог и моја савест су ми сведоци, да сам часно поступао у својим делима. Остављам непристрасној историји да суди о њима.

„За сад је углављено примирје са непријатељем;¹ или

¹ 9. августа било је закључено Саласково примирје, по имену шефа пијемонтскога генералштаба, који га је потписао; у њему се одређивало да за време обуставе непријатељства, гранична линија између две војске мора бити сама граница двеју држава.

ћемо у међувремену имати часно услове мира или ћемо понова ући у борбу. Моје је срце увек куцало за италијанску независност; али Италија још није показала свету да може радити сама.

„Народи краљевине! Покажите се јаким у првој несрећи. Процените нове слободне установе које се развијају међу вама. Ако сам вам их, упознавши се са потребама народа, ја први дао, ја ћу их умети у свако време и очувати. Сећам се узвика „живео“ којима сте поздрављали моје име; они су и у окршају битке одјекивали у мојим ушима. Поуздајте се спокојно у свога краља. Питање италијанске независности још није изгубљено“.

Последњи који је положио оружје, био је Ђузепе Гарибалди. Овај млади морнар из Нице, који је 1834. год. морао да иде у изгнанство због својих политичких идеја, отишао је у Јужну Америку, где је својом смелошћу, храброшћу, војничким духом стекао лепо име као кондотијер. Вест о његовим смелим успесима допрла је у Италију у јесен 1846. год., управо кад се полуострво будило новим животом, и би поздрављена као добар предзнак за отаџбину. Али ипак, ко би могао помислити да ће будућа судбина Италије бити тако тесно везана за живот младог јунака од Монтевидеа?

Чим је добио вест о новом правцу италијанских ствари, крете се са једном четом ратних другова, да помогне светом предузећу ослобођења отаџбине. Стигавши у Италију, оде у главни стап Карла Алберта, да понуди своје услуге краљу, у чије је име био осуђен на смрт 1834. год.; али Карло Алберто, окружен људима који су се плашили народне војске, дочека са колебањем ватреног капетана из Америке. Овај, нестрпељив да се бори, заморен оклевањима краља и одуговлачењем министара, понуди своје услуге миланској привременој влади, која му у половини јула повери заповедништво над добровољцима, растуреним између Милана и Бергама, којима он придружи и

свој легион ветерана из Монтевидеа, обучених у црвено са зеленим панталонама. Али тек што је организовао свој корпус добровољаца, кад наиђе примирје, које је Карло Алберто закључио са Аустријанцима (9. августа 1848. год.). Гарибалди не хтеде да га призна, и на челу хиљаде људи одржао се под оружјем на обалама језера Мађоре; док се најзад, гоњен читавим корпусом, мораде, после последњег отпора код Морацона, склонити у Швајцарску.

Ни браћоци утврђења Озона, у долини Таламента, нису хтели признати примирје и одупираху се аустријској војсци више од два месеца; најзад у октобру морадоше и они капитулирати.

Једном речи, цела побуњена земља потпала је попова под Аустрију, изузевши Млетке, који се заштитени својим лагунама, и даље држаху слободни и независни. И у Млецима је вест о примирју разгневела духове противу Пијемонта; 11. августа, комесари, који су после анексије дошли да приме владу у име Карла Алберта, повукоше се, а Данијеле Манин са лођа дуждева дворца објави народу да ће се после два дана састати скупштина, да наименује нову владу, додавши: „за ових 48 часова владам ја“, што народ дочека са одушевљеним пљескањем и радосним усклицима, који су били доказ вере која се имала у њега.

Аустрија несумњиво није имала разлога жалити се на напу, који је својим дволичним држањем допринео да ослаби одушевљење код Италијанаца; па ипак Радецки посла један аустријски корпус и у Легације. Али енергичан отпор Болоњаца и протести Рима успеше најзад да га приволе одустати од сваке експедиције на то земљиште.

За шест месеци Италијанци су били прешли од најсмелијих пада најочајнијој клопулости. Али су били стекли искуство да, ако су неколики дани

борбе на барикадама довољни подићи револуцију, за добивање и одржавање независности потребни су сасвим други напори.

Несрећан исход рата 1848. год. морао је, разуме се, утицати на догађаје целогa полуострва.

Савојска кућа, побеђена, није могла више мислити на Сицилију; војвода од Ђенове одби дакле крупу, коју му је био попудно сицилијански парламенат. Тада Фердинанд Напуљски крете своје трупе, да укроти острво. 3. септембра отпоче оно бомбардовање Месине, због кога сви цивилизовани народи омрзнуше Фердинандово име и због кога доби надимак *краљ бомба*. Варош, коју су бомбардовале посада, затворена у тврђаву, и бурбопска флота, која је стигла у пристаниште, храбро се одуширала неколико дана, али 7. септембра мораде се предати. Тада се виде приказ који су само бурбопске трупе имале обичај давати: пљачкања, крвопролића, пожари опустошише Месину; најзад команданти флота, које су Енглеска и Француска држале на сицилијанским обалама, посредовање у име човечности и успеше да се за неко време обуставе непријатељства.

Међутим, краљ Фердинанд је угушивао и у Напуљској области свако семе слободе. Он је лепо умео искористити догађаје од 15. маја; у почетку се био задовољно да измени изборни закон; али пи ново сазвана скупштина, ма да је показивала велику умереност у идејама, није дуго трајала; састала се 1. јула а 5. септембра је затворена; сазвана попова 1. фебруара 1849. би дефинитивно распуштена 13. марта исте године. И тако устав, ма да по имену још није био укинут, у суштини није већ постојао.

У Папској Држави ствари су нагло ишле у назад. За кратко се време увидело да уставни систем није могућан у теократској држави. Управо у тренутку, кад је министарству била потребна велика спага и енергија, да реорганизује државу, Пије IX је јавно показивао како не одобрава рад својих министара. Послуживши се Мамјанијем, Фабријем и другима, Пије IX се обрати Пелегриноу Росију, који је, оправдано, био стекао име ученог законодавца и вештог дипломате, и који је после прогласа републике у Француској, остао у Риму као приватан грађанин. Окретап и енергичан карактер, он је мислио да ће моћи савладати страхе, и повратити престиж владе, али паде као жртва мржње коју је био изазвао против себе на разним страхома. 15. новембра 1848. год. Пелегрино Роси, кад се поо уз степенице палате Канцелерија, у којој је римска скупштина држала седнице, паде од убилачког пожа. Тога дана у вароши настаде силна пометепост, и неред; сутра дан, парод подстакнут од екстремне странке, поче се комешати и пред вече оде под прозоре Квиринала, у коме је становао Пије IX, где се чак изабацише неколике ципке. Папа, под притиском гомиле која је правила ларму, постави пајзад демократско министарство; тада светковине и бакљаде поздравине тријумф радикала. Али десет дана доцније озбиљна вест тужно дирну варош: поћу између 24. и 25. новембра Пије IX беше утекао.

Он оде, да потражи гостопримство у папуљског краља, који му стави на расположење дворач у Гајети. Римска влада посла депутацију, да приволи папу вратити се, али је папа и не прими; међутим изиђе указ Пија IX, којим се објављивало да не важи ниједан акт, извршен у Риму после 16. новембра. Тада се решише да позову представништво, које би одлучило питање о облику влада-

давине који треба усвојити; папа баци екскомуникацију на све оне који би узели учешћа у изборима, што је учинило само то да умерени не приђоше урнама и да радикали потпуно тријумфоваше. 5. фебруара 1849. састаде се римска скупштина; 9-ог она изјави да је престала световна власт папина и прогласи *Римску Републику*.

И у Тоскани велики војвода није са задовољством примио уставну владу; он ју је само трпео. Међутим Ливорно, у коме су радикали агитовали, бунио се, и велики војвода би приморан наименовати демократску владу, у којој узеше учешћа и Гвераци и Монтанели (27. октобра 1848.). Они су изнели идеју о Уставотворној Скупштини која би се, по њима, састала у Риму, да реши о политичком уређењу које треба дати полуострву, а после папиног бегства, почеше живо радити да се ова идеја оствари. Али Леополд II, када виде да ствари иду низ брдо, науми следовати примеру Пија IX; најпре оде у Сијену, центар реакционарне странке (30. јануара 1849.); за тим оде у Порто Сапто Стефано, а одатле у Гајету. Тада се прокламова у Тоскани привремена влада, са триумвиратом Гверација, Монтанелија и Мадонија.

Тако, у средњој Италији у почетку 1849. год. влада беше прешла у руке радикалима.¹ Међутим у војводствима Модене и Парме Аустрија је повратила старе владавине, а у Ломбардијско-венецијској области је вршила своје освете.

¹ Тада је био председник министарства у краљевини Сардинији опат Винченцо Ђоверти, који је сматрао да Пијемонт треба да интервенише у средњој Италији, да поврати великовојводеку и папску власт, јер би се тиме не само избегла туђинска интервенција, него би се доцније могло располагати силом те покрајине у поновном рату са Аустријом. Овај предлог ипак не наиђе на велико одобравање и Ђоверти даде оставку (21. фебруара 1849.).

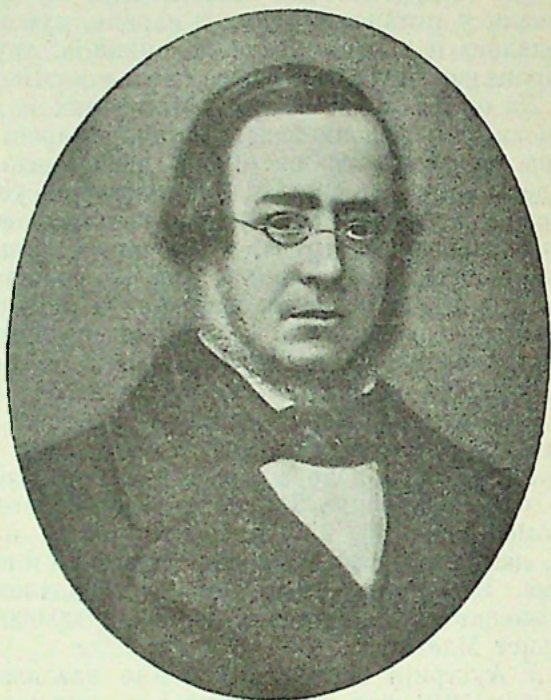
Једини су се и даље брапили Млеци, који су још једном дали доказе јунаштва и величине. После Саласкова примирја и одласка пијемонтских комесара овај град образова привремену владу, поверивши председништво у њој Данијелу Манину, а он узе за другове два човека који су се разумевали у питањима војске и морине, пуковника Каведалиса и вицеадмирала Грацијанија; трупама је заповедао напуљски генерал Гуљелмо Пепе.

Да би се уздигао дух у опсађених и да би се раскинуо гвоздени ланац, којим је варош била везана, одлучише да се отвори излаз, што се и изведе 27. октобра 1848. год. Млетачке трупе успеше да освоје Местре, у коме је било главно заповедништво опсађивачких трупа, и Млечани причинише озбиљну штету непријатељу; али се задовољише само тиме што су показали своју снагу, и повукоше се. У овој борби тешко је био рањен напуљски песник Алесандро Поерио, који мало дана по том умре, ожаљен од свију.

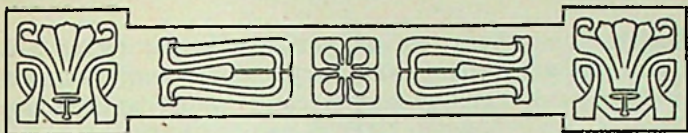
Кад видеше стару заставу Св. Марка, Млечани осетише радост у срцима својим; али је њима било потребно да понова нађу и благајне и галере своје старе републике. На сваки начин сви, од најбогатијег патриција до последњег човека из народа, дали су доказа незаинтересованости и патриотизма. И с поља стиже помоћ, и Подалпински Парламенат изгласа месечну помоћ од 600.000 лира у корист Млетака.

У Аустрији се међутим мењао владалац: у децембру 1848. год. Фердинанд I се одрицао престола у корист синовца Фрање Јосифа, младића од осамнаест година. И поред победа, задобивених у Италији, аустријска влада се налазила утонула у море тешкоћа; док су у унутрашњости и даље трајала револуционарна ровења, Угарска се бунила, Млеци су се борили, Пијемонат је претио.

Данијеле Манин.

ГЛАВА XI

РАТ 1849. ГОДИНЕ

Поновно ратовање Пијемонта са Аустријом — Пораз код Новаре и абдицирање Карла Алберта — Десетодневна брешанска борба — Повраћај апсолутизма у краљевини Напуљској; подвлашћење Сицилије — Обнављање велико-војводеке власти у Тоскани — Римска Република; интервенција Француза — Гарибалди — Јуначки отпор Млетака; Данијеле Маннин.

У Пијемонту је све гоњило у рат: и парламентар, и штампа, и емигранти; и европска дипломатија није могла обуздати ту великодушну и величаствену ватру; сам Карло Алберто желео је понова предузети борбу. Он, који је после војне од 1848. био изјавио намеру да се одрекне престола, био се доцније уздржао од тога једино из далеке наде да ће ратом моћи задобити победу, или бар из помисли да ће, узимајући попова оружје, показати свету лажност клевета које су на њ биле бачене. 12. марта 1849. г. престаде примирје; 20. су се имала отпочети непријатељства.

Овога пута, Пијемонат је заиста био сам; Напуљ и Сицилија се спремаху понова отпочети своју братоубилачку борбу; владе у Риму и Фиренци беху заузеле једино око учвршћења својих република; Ломбардијско-млетачка област је очекивала,

пијемонске трупе, па да устане; Млеци су се морали старати за своју властиту одбрану: пијемонтска војска се, дакле, налазила сама према аустриској војсци. Број бораца, истина са огромним жртвама, био се понео на 90.000; али то су, великим делом, биле скоро рекрутоване трупе, које још нису виделе ватре; шта више, екстремне страхе су уносиле незадовољство у војску, и ова се пије уздала у официре који су управљали ранијим ратом.

Краљ, увиђајући да је његова снага недовољна, одрече се врховног заповедништва; ово је била једна од најмучнијих жртава, коју је оп учинио за добро Италије. Једини пијемонтски генерал, који би га могао заменили, био је Бава; али је Бава управо тада, да би скинуо са себе оптужбе које су биле изнесене противу њега, био објавио извештај о рату 1848. год., који је дубоко рањив краља; њега, дакле, оставише на страну. Помислише да потраже каквог генерала од Француске, али Француска Република не хтеде да се замери Аустрији, да би учинила услугу Пијемонту, и постави велике тешкоће. Тада би изабрали за врховног заповедника Пољак Чарповски, познат по учешћу које је имао у ратовима за независност своје отаџбине. На жалост, овај избор није био срећан; Чарповски је свој глас дуговао више симпатији коју је пољско питање било пробудило у целој Европи, него ли своме таленту; осим тога, он није познавао ни језика ни обичаја Пијемонта, ништа му је било познато земљиште на коме је имао да се бори; пајзад ружап, мали, хладна карактера, није имао чак ни спољашњих особина, које би биле кадре да улију војсци поверење.

Према њему, Радецки је тада држао у Италији војску од 100.000 људи, распаљених и одушевљених последњим победама; он сам, осећао се подмлађен својим последњим успесима, и у овом

последњем периоду рата још је више умео повећати већ стечени глас.

Река, која је обележавала границу између Пијемонта и Ломбардије, то је Тичино, који извире из језера Мажоре и, после тока од 100 км. од прилике, улива се у По, нешто ниже Павије. Радецки пауми да прикупи сву снагу крај Тичина, да одлучно уђе у Пијемонт и да се одмах енергично судари са пијемонтском војском; успе ли, устанци, који би могли букнути у Ломбардијско-млетачкој области, одмах би били угушени. Зато је концентрисао своју војску ка Павији, и ту 20. марта 70.000 Аустријанаца пређоше Тичино, не паншавши на отпор.

Па ипак, требало је бранити тај пролаз; то је било поверено генералу Раморину, о коме истоме што је 1834. год. управљао експедицијом маџинџеваца у Савоју, и који је сада, на захтев најекстремније странке, добио од владе тако важно заповедништво. Раморино је добио заповест да оде са свима својим трупима у Ла Кава, позицију која доминира прелазом Тичина код Павије; он, међутим, остаде на десној обали реке По, пославши у Ла Каву нешто батаљона, који се, кад панђоше Аустријанци, морадоше повући напрат. Због тога је био оптужен издајом; несумњиво била је доказана непослушност, коју је називало или лакоумље или неподобност или и суревњивост према Чарновском, који се борио са њим у Пољској у истом чину, а сада му је био претпостављени. Раморино је некусно казну за ову своју непослушност; осуђен на смрт, доцније је пушкаран у туринској тврђави.

Аустријска војска беше, дакле, ушла у Пијемонт. Истовремено Чарновски, са Карлом Албертом и са највећим делом пијемонтске војске, прелазно је Тичино много северније, преко

код Буфалоре, и улазио је, не видивши непријатеља, у Мађенту. То је био покрет сличан ономе што је извршио Радецки, али су биле потребне одлучност и смелост, да се од њега добију добри резултати; требало је смело унасти у Ломбардију, не обзирајући се на Радецког. Шта би, заиста, могла урадити аустријска војска усред непријатељског стаповништва, док би, међутим, Ломбардијско-млетачка област устала за њеним леђима, а пијемонтска војска би јој могла пресећи повлачење? Али Чарновски, уместо да следује своме сопственом плану, уради, као што се дешава свима генералима медиокритетима: усвоји непријатељски план; одлучи да се врати назад и пређе Тичину.

Земљиште, на коме је имала да се одлучи судбина ове војне, комад је земље који се простире између Сезије и Тичина; у средини уздиже се варош Новара, а нешто мало на југ налази се Мортара и Вићевано. Близу ове две последње вароши Пијемонтези се сусретоше са Аустријанцима 21. марта; код Вићевана и код оближњег места Сфорцеска они победише, али код Мортаре бише побеђени.

Тада Чарновски концентриса целу своју војску под Новаром, где се 23. марта изведе последња сцена драме. Трупе су биле под тужним утиском тешког пораза, претрпљеног код Мортаре; осим тога, комора је и овога пута била тако рђава, да су многи морали остати без памирница; тужна предосећања су обузимала духове. Па ипак, у почетку је судбина изгледала повољна за Пијемонтезе; и војвода од Ђенове, под којим су два коња била убијена, успе да одбије Аустријанце од Биккоке; али Чарновски, који је био направно одбрањени план и није хтео одустати од њега, уместо да му понуде појачање за одсудан удар, заповеди му да се повуче. Међутим, Аустријанцима

стигоше свежје трупе, и они после упорне борбе, која се завршила тек касно у вече, остадоше победници.

Како је било страшно вече 23. марта 1849. год. код Новаре! Киша је ишла као из кабла; расирштапе пијемонтске трупе бежале су; кола, пуна рањеника, закрчавала су путеве, и још је аустријска артилерија непрестано сејала смрт. Карло Алберто, бледа и наборепа лица, стаса погуренијег него обично, посматрао је овај тужни приказ; у залуд је улазио опамо где је изгледало да је опасност била највећа; у залуд је желео да умре на овоме бојном пољу, на коме су били пали генерали Пасалаквa и Пероце и толики други храбри војници његове војске. Склонивши се за зидове Новаре, остаде ту неко време, руку скрштених на грудима, и поче изазивати усномесе свога живота. Годину дана пре тога, управо 23. марта у вече, он је био објавио са краљевског двора у Турину рат за независност, и ево како је прва годишњица тога тако срећнога дана морао бити тако кобан и трагичан датум по Италију и по њега. Може бити у томе тренуту је размишљао како је пре двадесет осам година, напустивши ствар уставоваца, дошао баш у ту исту Новару; без сумње морао се опоменути да су његови пријатељи из 1821. год., ту под овим истим зидовима, такође бранили италијанску тробојку и да су, побеђени, били приморани отићи у изгнанство. И сада је и за њега нестало сваке паде па величину и славу.

Његови генерали, упитани да ли има још могућности да се настави рат, одговорилише негативно. Он посла Радецком захтев за примирје, али му се услови, које му овај предложи, учинили сувише тешки. Њему се учини да је једино оп лично сметања, што не могу да се добију бољи услови, и принесе и последњу жртву италијанској

стварл: одрече се престола у корист сипа Виторија Емануела II; и да не би нико мислио како он хоће опет да се меша у јавне послове, одлучи да се повуче веома далеко од Пијемонта, у Португалију.

Хитајући да се што пре уклони, он се хтеде сачекати ни освит дана, и исте ноћи, у колима, која се ту на месту нађоше и опремише, крете се у изгнанство; и као да је у тој прилици све морало да га подсети на његову младинску погрешку: у Ници, баш кад је излазио из своје државе, дође да му изјави последње речи утехе управник те области, који је био син Сантора Сантарозе, његовог друга из 1821 год. Како је напорно и тужно било његово путовање, кроз Француску и Шпанију, до удаљеног Опорта, где мало месеца доцније, 28. јула 1849. год., Великодушни Владалац, скрхан болима, и умре.¹

Угазивши у рат, Пијемонт се трудио да побуни Ломбардијско-венецијанску област, и неколике вароши, као Комо, Бергамо, Брешиа, занета устадоше; само, на глас о пијемонтским поразима, побуњеници одмах положише оружје. Једино Брешиа, преварена лажним гласовима, остаде одметнута и опседе аустријску посаду у тврђави; али у брзо и њу опседоше аустријске трупе под заповедништвом генерала Хајнау. Нападнута из тврђаве и споља, Брешиа се и даље борила; то је била крвава десетодневна борба. 31. марта Аустријанци уђоше у варош, али још нису могли рећи да су је заузели; морадоше, једну за другом, освајати кућу за кућом; тек 1. априла, стављена под мач и огањ, и прелупа лешина, Брешиа се покори Аустрији. Колико су се Брешијанци показали јуначки, толико

¹ Његово тело доцније је пренесено у Италију и похрањено у Суперги, близу Турина.

су Аустријанци били дивљачни; тако, док је, због свирепства која су Аустријанци починили, генерал Хајнау постао мрзак целом цивилизованом свету, име Бреше сијало је пеумрлим сјајем.

*
*
*

За Италију су настајали кобни дани; пораз код Новаре морао је сасвим природно имати одјека на целом полуострву.

Фердинанд II Напуљски, радостан због аустријских победа, узео одмах оружје, да доврши подвлашћење Сицилије. На крају марта, 20.000 бурбопаца кретоше се из Месине противу устаника; 4. априла заузеше Таормину, 6. Катанију, за тим се кретоше на Палермо. Привремена влада отпоче преговарати, и патриоти, који су се највише били истакли у револуцији, напустише острво; али палермски народ, наинеповавши себи друге старешине, хтеде покушати отпор. Три дана су се краљевске трупе морале борити, пре но што су ушле у варош, и заузеше је тек 15. маја, обећававши добре услове, за које се краљ доципије постарао да их не одржи. Острво би притиснуто јармом још горим од пређашњег.

У Напуљској области, пак, Фердинанд, скинувши најзад маску, не само што више није сазивао парламенат, него се само бринуо о томе, да се ухапсе најистакнутији либерали, као Лујџи Сетембрини, Антоније Шалоја, Карло Поерио, Силвије Снавента и толики други. На жалост, он је напшао покварене и ниске судије, увек готове да изврше његове гадне захтеве.

Блаже су прошле ствари у Тоскани. Бегство великога војводе оставило је власт у рукама радикалне странке; шта више, Гвераци је најзад постао диктатор Тоскане. Али република није била владавина која је одговарала томе крају; она је

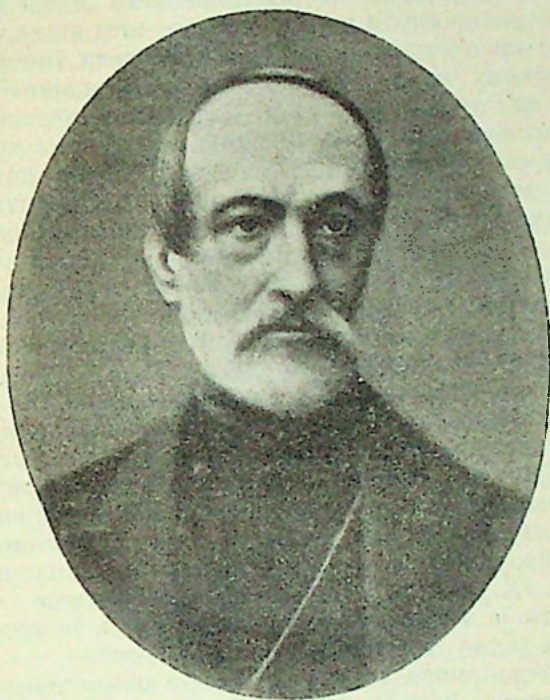
реметила павике опога благог стаповништва. После пораза код Новаре, изгледала је неизбежна интервенција аустријских трупа у Тоскани; тада умерени Тосканци наумише одузети сваки изговор интервенције, позвавши сами натраг великог војводу. — Риказоли, Капопи, Перуци и некоји други угледнији људи из умерене странке, заједно са флорентинском општинском управом, приграбише власт у име великог војводе Леополда, 12. априла 1849. год.; и ова промена би брзо примљена у свима варошима Тоскане. Само Ливорно остаде у рукама револуционара.

Умерена странка позва тада великог војводу који се налазио у Г'ајети, да се врати у своју државу. Он пристаде на оно што је било урађено у његову корист, али посла пред собом аустријску војску, која у брзо угуши сваку побуну у Ливорну (11. маја). И, као да понижење од стране интервенције није било довољно, да ражљути онај народ који је спонтано васпоставио велико-војводски престо, Леополд II, узимајући власт у Фиренци, обуче униформу аустријског генерала. Од тога дана цело тосканско стаповништво потпуно напусти судбину лотриншке куће; па и умерена странка се изјави противна овој кући, која се покоравала сваком мигу из Беча.

Много се озбиљнији догађаји десеше у Папској Држави.

Када се, у фебруару 1849. год., објавила у Риму република, Ђузепе Мацини је дотрчао у Рим ухватић. Мацини, који је толико година био пајодушевљенији апостол италијанске независности и уједињења, год. 1848., када земља устаде против непријатеља, био је као пометен, зато што Италијанци нису остварили његов идеал републике, неге

Ѓузепе Мацини.

су хтели да буду, под утицајем Ђобертија и Балба, сагласни са својим владоцима и са папом; зато Мацинијев рад год. 1848. пије био користан по италијанску ствар, јер је потпомагао раздор. Али када 1849. год. из Рима одјекну глас републике, он се попада да ће се републиканска идеја моћи одатле распрострти на полуострво; шта више, пролазећи кроз Фиренце, покуша приволети тамошњу привремену владу, да одмах објави спајање Тоскане са Римском Државом. Овај његов предлог не би примљен, зато што су Тосканци желели да сачувају своју аутономију, и он, који је био најмепован послаником Фераре у римској скупштини, оде одмах у Рим. Овде, после пораза код Новаре, пред озбиљном ситуацијом, помислише да појачају владу, давши извршну власт триумвирату, састављеном од Ђузена Мацинија, Аурелија Сафија и Карла Армелинија; у ствари Мацини је управљао као диктатор.

Римској Републици претиле су озбиљне сметње. Још 18. фебруара Пије IX је позвао из Гајете католичке силе, да поврате његову владавину. Шпанија, увек ревностан бранилац олтара, понуди одмах своју помоћ; папуљски краљ, на чијем је земљишту папа био, изјави да му је готов помоћи; Аустрија, која је потпомагала ново држање које је Пије IX узео, обећа такође да интервенише; али оно, што је највише запрепастило, била је интервенција једне републике, — Француске.

10. децембра 1848. год. био је најмепован за председника Француске Републике Луји Наполеон. Он, који је још од тада смишљао како ће уништити републику, којој је председавао, да на њој утврди царски престо, разумеде да му је за то потребна помоћ клерикалне странке и да је једино средство за успех у томе, ако поврати папу; али наплавивши на јаку опозицију у парламенту, у коме

је била у надмоћности либерална странка, држала се довољне политике. Изјави како је интерес Француске да се спречи ширење аустријског утицаја у Италији, и нареди те се опреми мала флота да одвезе у Папску Државу војску, под заповедништвом генерала Удино, да заштити, говорио је Наполеон, интересе праве слободе и остави да се Римљани слободно изјасне за своју судбину. Али Римска Република сматраше ову страну интервенцију као повреду и изјави да ће силом одбити. Међутим Удино, изјављујући да долази као пријатељ, успе приволети становништво Чивитавекје да се не одушне његовом искрцавању, и 30. априла стиже он са својим трупима под Рим; али се овде сукоби са добровољцима, који су се стекли из целе Италије у одбрану Вечите Вароши. Борба је трајала више од шест сати; најзад Французи бише приморани повући се испред храбрости добровољаца, којима је мудро управљао Гарибалди. Ово проливање крви отвори очи француским либералима; да би се ублажило њихово огорчење, би послат у Рим као изасланик Фердинанд де Лесепс (онај коме је доцније било намењено да стекне бесмртну славу просецањем Суецког капала). Лесепс отпочне преговоре са Римском Републиком и споразумеде се о примирју.

За време овога обустављања непријатељства између Француске и Рима, Аустрија је заузела територију Фераре, ушутила се на Волонју (која се после одлучног отпора мораде предати) и, силазећи дуж Јадранског Мора, заузме Анкону; али ту се мораде зауставити, зато што су Французи хтели само за себе сачувати част да поврате напу у Рим. Док је Аустрија продирала са севера, корпус шпанолских трупа искрцавао се у Понтинским Барама. Ови браћуници Христове вере, пошто су прејурили преко земљишта на коме пису видели непријатеље

и готово триумфално ушли у Фјумичино, не сретнувши чак ни једног жапдарма, вратили се у своју земљу, да причају велика јуначка дела, која су извршили у славу Шпаније и Бога. Противу Римске Републике долазио је и Фердинанд Напуљски. Сав попосан и срећан због повољног успеха, постигнутог у Сицилији, он намеравао је стећи велике заслуге код напе; пренавши границу Папске Државе он стигне до Велетри, где сrete римске трупе, које га приморао да се врати патраг (19. маја); Гарибалди, годећи га, пређе границу и да га не опозва Розели, главни командант, може бити да би се Бурбоново повлачење претворило у пораз. У сваком случају Фердинанд, после ове борбе, науми оставити другима част која је имала толико тежкоћа.

Међутим, Луји Наполеон, савладавши сваки отпор код куће, посла нове трупе генералу Удино. 3. јуна излазио је рок примирју; Удино, и ако је изјавио да неће предузимати непријатељства до 4., нападе тога истога дана позиције Виле Корсини и Виле Памфили; ту се догоди једна од најсјајнијих борби у одбрану Рима, јер су ту гарибалдинци дали велике доказе личне храбрости; ту паде ранеи млади песник Гофредо Мамели, који умре месец дана по томе, кад су његови другови већ били приморани отићи у изгнанство. У славној одбрани Рима паде и Луцијан Манара, храбри копотијер Ломбарђана; умре Емилије Морозини, и обесмрти се Ђакомо Медичи, храбри бранилац куће зване *Вашело* (*Il Vascello*).¹

Било је немогуће да то мало хиљада добровољаца истрају у отпору многобројним трупам француске војске. 2. јула римска скупштина из-

¹ Велика лађа.

јави како је сваки отпор узалудан; и сутра дап, док су Французи улазили у варош, посланици, као у знак протеста, објавише републикански устав, који су они за време опсаде претресали и припремали: 4. јула скупштинска сала би затворена и Удино поврати укинуту папску власт.

Гарибалди са 4000 људи намеравао је да настави за свој рачун рат у планинама, али како су га у Лацијуму гонили Французи, а у Маркама му претили Аустријанци, виде како му се трупе проређују; тада оде на земљините републике Сан-Марино, где ослободи своје људе сваке обавезе. Три стотине њих ипак хтедоше да га прате до Млетака, јер је он одлучио отићи у помоћ овој вароши, која се још једина одупрала Аустрији. У Чезепатику се укрцаше у тринаест барки. По несрећи, те ноћи на потпуно ведром небу подизао се месец, да осветли бегунце; та месечина, коју су бродари толико пута благосиљали, би кобна по бегунце, јер учини те аустријска флота приметити њихове барке, и поче их одмах гонити и ухвати њих осам. Пет барки успеше да се дохвате обале крај ушћа реке По; у једној од ових био је Гарибалди са својом храбром женом Анитом, која, ма да је у велико била у другом стању, хтеде да га прати у овим опасностима. Како су то били тужни тренуци у животу јунака! И како сјај епопеје има причање, просто али јако, које пам он сам даје у својим *Успоменама* :

— Ја остављам да се замисли какав је био мој положај у тим несрећним тренуцима. Моја несрећна жена на самрти! Непријатељ нас је гонио с мора са оном веселошћу, коју даје лака победа, и са изгледом да се искрцамо тамо, где је била сва вероватност да наиђемо на друге и многобројне непријатеље, не само Аустријанце, него

и папалине,¹ тада у јакој реакцији. Ма шта било, ми се искрцасмо. Ја узедох своју драгоцену другарицу у паручја, изиђох из барке и спустих је на обалу. Рекох својим друговима, који ме погледом питаху шта треба да раде, да се упуте један за другим и да потраже уточишта где могу паћи: у сваком случају да се удаље са места на коме смо се налазили, пошто је неизбежан скорни долазак непријатељских барки. Што се мене тиче, било ми је помоћу да наставим даље, пошто не могу да оставим своју жепу на самрти.

Људи, којима сам се био обратио, били су ми такође веома драги: Уго Баси и Чичеруакјо са два сина! Баси ми рече: „Одох да потражим какву колибу, где бих могао паћи какве панталоне, да променим, пошто су ове несумњиво много подозриве.“ Он је носио црвене панталоне, које је неко од наших скинуо са леша једног француског војника у Риму и поклопио пре неколико дана Угу Баси, да замени своје, сасвим поцепане. Чичеруакјо се љубазно поздрави са мном и удаљи се са сиповима. Одвојисмо се од тих врло лепих Италијанаца, да се више никад не видимо. Аустријска и поповска радост задовољавала је своју крвожестност пушкарањем тих лепих људи и тако се светлила, па мало дана касније, због прошлог страха.²

Ја остадох близу мора у пољу од елде са својом Анитом и са поручником Леђеро, својим нераздвојним другом, који је, прошле године, после

¹ Папске присталице, који су, због понашања републиканаца према папи, били веома непријатељски расположени према њима. Од туда и ове речи Гарибалдијеве о опасности од папалине. Прев.

² Калуђер барнабита Уго Баси, кога су ухапсили Аустријанци код Комакја, био је пушкаран у Болоњи, 8. августа; два дана даније били су пушкарани Чичеруакјо и његова два сина.

догађаја код Морацона био остао и у Швајцарској са мном. Последње речи жене мога срца биле су управљене њеној деци, за коју је осећала да их више неће видети.

Остадосмо неко време у том пољу елде нешто неодлучни шта да радимо. Најзад, ја рекох Леђеру да зађе мало дубље унутра, не би ли открио какву кућу у суседству. Оп, смео као што је увек био, крете се одмах. Ја остадох прилично времена чекајући, али на скоро чух свет који се приближавао; изиђох извап склоништа и видех Леђера у пратњи човека, кога одмах упознах, и веома се утеших, кад га видех. То је био пуковник Нино Боне, један од мојих најодличнијих официра, рањен у Риму за време опсаде, где је изгубио једног храброг брата. Био је отишао кући, да се лечи. Ништа ми се срећније није могло десити од сусрета са тим својим братом по оружју. Живећи и радећи имаће у тој околини, он је чуо пучњаву, и, предосећајући наше искрцавање, приближио се морској обали, да нас нађе и помогне пам. Храбар и интелигентан, Боне, са великом опасношћу по себе, потражи и нађе онога кога је тражио. Кад сам једином нашао такву помоћ, ја се потпуно предадох њему, и то је, паравно, био наш спас. Он одмах предложи да одемо једној колибици, која је била у близини, да нађемо ту што за моју несрећну другу, да се поткрепи. Приближисмо се подржавајући Аниту у двоје, и с напором стигосмо тој кући сиромашног свега, где нађосмо воде, прву потребу болесници, и не знам шта још. Одавде пређосмо део долине Комакја, и примакосмо се Мандрини, где је морао бити лекар. Стигосмо у Мандрини и Анита је лежала на сламњачи у двоколицама на којима је пошена. Тада рекох доктору Забини, који је такође стигао у том трепутку: „Гледајте да спасете ову жену.“ А доктор мени: „Постарајмо

се да је пренесемо на постељу.“ Тада нас четворо узесмо сваки за један крај од сламљаче и препесемо је у постељу једне собе која се налазила у врх малих степеница у кући. Спуштајући своју жену у постељу учини ми се да открих на њеном лицу израз смрти. Узех, да јој видим било..... више се није осећало! Преда мном је мати моје деце, коју сам ја толико волео, лежала као леш! Они ће ме при првом сусрету питати о својој мајци!

Горко сам оплакивао губитак своје Аните, оне која ми је била пераздвојна другарица у најбурнијим приликама живота мога. Препоручих доброме свету који ме је окружавао, да покопа тај леш, и удаљих се умољен од тог истог света, који сам излагао непријатности, ако бих се задржавао дуже. Упутих се опрезно кроз Сан Алберто са вођем, који ме одведе кући једног кројача, сиромашног али честитог и великодушног човека. Са Боцеом, коме, признајем, дугујем живот, отпочиње серија мојих заштитника, без којих не бих могао лутати тридесет и седам дана, од ушћа реке По до залива Скарлино,¹ где се укрцах за Лигурију....²

*

Звекет оружја беше престао на целој полуострву, изузевши око Млетака. Кад је у марту

¹ Звали и Фолоника или Пјомбино. У Скарлину је подигнут, као спомен на ово Гарибалдијево повлачење, споменик на коме су написана имена добрих људи који су помогли да се спасе велики јунак у оним тужним приликама.

² Пијемонтска влада, и поред живог протеста парламента, бојећи се да Гарибалди не пазове агитације, примора га да понова оде у изгнанство. Он је био неко време у Тангеру, затим у Ливерпулу и најзад оде у Њу-Јорк, одакле се врати у Италију год. 1854, када Пијемонтат понова заузео смелије држање. Намести се у Ници, а доцније на малом острву Капрери, где је купио од сардинске управе државних добара нешто земље.

1849. год. Пијемонат понова заратио са Аустријом, Млеци су са одушевљењем дочекали ту вест и 22. марта су са веома живим надама прославили прву годишњицу ослобођења вароши. На жалост, у брзо се чу вест о поразу код Новаре. Генерал Хајнау јави Данијелу Манипу о поразу Пијемонтеза и о закљученом примирју, позивајући Млетке да се одмах покоре аустријском цару; али стара дуждевска варош написе тада једну од најлепших страна своје историје. Би сазвапа скупштина млетачких представника у сали Великог Савета; сад се Република пије могла надати помоћи ни од куда, па ипак у тој чувеној скупштини од 2. априла скупштина једнодушно одлучи да ће се Млеци одупрети по сваку цену. И славна варош под чврстом и просвећеном управом Данијела Манина, умеде одржати своје обећање.

Тада отпоче право блокирање Млетака. Одбрана се сведе само на лагуне, од Тре Порти до Броцдола; па сувозомној страши центар борбе било је утврђење Малгера. 4. маја десн се страшап напад, Аустријанци су били тако сигурни у пениновап триумф, да је сам маршал Радецки са тројицом младих аустријских надвојвода дошао на бојно поље, да присуствује заузећу утврђења. Са врха куле у Местре, посматрали су помамну борбу која се ту била; и Млечани су, такође, попевши се па кровове и па звонике своје вароши, дрхтећи присуствовали овој борби, од које је зависила њихова судбина. Топовска пуцњава трајала је цео дан; најзад Млечани могоше радосно поздравити триумф својих браћулаца.

Напад на Малгеру понови се 6. и следећих дана, али увек у залуд. Али пошто се напад настави и даље, одбрана овога утврђења се учини немогућом; мали број грађевина, које су се још држале, претио је да се сруши, и велики део бра-

пилаца био је убијен. Тада се даде заповест посади у Малгери, да се повуче у варош. На ноћ између 26. и 27. маја, у тишини, бранници се повукше на дугачки мост који спаја варош са копном; они порушише неколико лукова на њему, а у средњој платформи се намести једна батерија. Аустријанци заузеше Малгеру и од туда се отпочеше борити са батеријама на мосту. Колико је јунаштва било показало на тим луковима! Ту, на централној платформи, умро је лепом јуначком смрћу Чезаре Росарол, син напуљског генерала, који је 1821. год. у залуд покушавао да одржи живом револуцију у Месини; ту је заслужно бесмртну славу Еприко Козенц.

Отпор се и даље упорно настављао, ма да је почело понестајати намирница и ма да су Аустријанци успели бацити бомбе и на варош; за двадесет и четири дана падоше на Млетке двадесет и три хиљаде пројектила; па ипак, на сваки позив да се предаду, одговараху: не. 1. августа, под вођством Сирторија, учинише испад ка Бродоло, у коме успеше да отму 200 волова и на тај начин се збинуше за храпу грађанима на неколико дана. По несрећи, за глађу и ратом дође још и колера. Иако је разумети како је страшна болест морала беснети у томе изгладнелом становништву, које је морало подносити хиљаду недаћа, које је било приморано становити тек на трећини вароши, зато што је остатак био засипан бомбама. Тада се најзад отворише преговори са непријатељем. Данијеле Манин, који се у свима несрећним приликама показао велики умом и срцем, изговорно је, кад је грађанска гарда последњи пут марширала пред њим, ове речи, које су прави израз његовог рада: „Ви ћете, може бити, рећи: овај се човек преварио; али нећете никада моћи рећи: он нас је преварио.“

22. августа престадоше непријатељства, а 24. би потписата предаја: Манин, Томазо, Пепе и многи други одоше у изгнанство изван отаџбине; 30. Радечки свечапо улажаше у Млетке и оде у цркву Св. Марка, да слуша *Te Deum*.

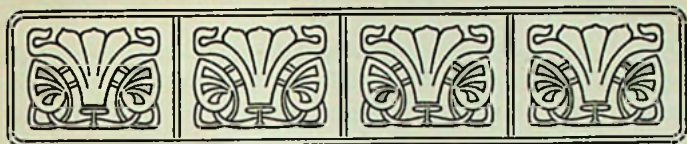
*

У потпуној пропасти свих италијанских пада, једна једина држава није била све изгубила: Пинјемонат. Аустрија га је била победила, али је он сачувао устав; то је била срећа његова и Италије, то је била велика, прва заслуга онога краља Виторија Емануела, који је прихватио на крвавом новарском пољу стару савојску круну.

Виторио Емануеле.

ГЛАВА XII.

ПОЧЕЦИ ВЛАДАВИНЕ ВИТОРИЈА ЕМАНУЕЛА II.

Разговор Виторија Емануела са Радецким у Вињалу — Реакција триумфује у целој Европи — Узбљене тешкоће нове краљевине — Масимо д' Азељо и монархистичка прокламација — Почети грофа Кавура — Тужно стање у осталој Италији — Гледстопова писма о бурбонској владавини — Суђење у Мантови; 6. фебруар 1853. у Милану — Убиство војводе од Парме.

Виторио Емануеле II, владалац коме је било намењено да створи Италију, рођен је у Турину 14. марта 1820. год., управо у оној години, у којој је Италија први пут протествовала противу трактата од 1815. год.; родно се, када се у глави његовог оца јавила идеја о италијанском васкрсу. Али, у како је тужном тренутку он дошао на престо! Његова владавина имала је да отпочне великом жртвом: да се помири са положајем побеђенога.

24. марта 1849., у пратњи малог броја официра, Виторио Емануеле оде, да лично преговара са Радецким у једном месту близу Новаре, званом Вињале. На вест о абдикацији Карла Алберта, Радецкий се падао да је за павек свршило са италијанским жељама Пијемонта и да су уставна слобода и тробојна застава оставиле земљу заједно са колима, која су носила побеђенога краља у изгнан-

ство; у толико пре, што се Виторио Емануеле био оженео Маријом Аделандом, ћерком аустријског надвојводе Рајнера. Радецки, који је био присан познаник Рајнеров и који је видео књегиницу Аделанду кад се родила, дочека младога краља са много пажње и стави му у изглед могућност територијалног проширења, ако обнови апсолутну владу и попова развије стару савојску плаву заставу. Али Виторио Емануеле одлучно одговори да савојска кућа никада не гази дате речи. Приморан приликама, он потписа тешке услове о примирју, али не сави оне тробојне заставе, која је представљала сагласност савојске династије са револуционарним идејама.

Али ипак изгледаше да земља, која, утучена претриљеним поразима, лако оптуживање свога владаоца, не признаје ову сагласност, која је у његовој души била чврсто укоренепа. Опај Виторио Емануеле, коме је било суђено да доцније задобије толику популарност, будио је у опште сумњу, као аустријски човек; у самом Турину писало се по зидовима: „борба је свршена: имамо краља и краљицу Аустријанце.“ И тумач јавнога мњења био је парламенат, који дочека краља с ћутањем, пуним неповерења, када дође да положи заклетву верности на устав. Овог истога дана (29. марта) букну противу њега устанак у Ђенови.

Вести о поразу код Новаре биле су произвеле јако врење у целој краљевини. Републиканска странка, која се увек снала својих републиканских традиција, сматрала је да је дошао згодан тренутак да покуша устанак у Ђенови; пропесе се глас да ће аустријске трупе заузети варош; тада се покуша пробудити мржња Лигурије према Пијемонту. Агитација, отпочета 28. марта, доби сутра дан размере праве револуције; и побуњеници, пајзад, постоадоше господари вароши. Али у првим данима

априла дође генерал Алфонсо Ла Мармора са једним делом трупа, и енергичном строгошћу успео гуштити буну.

У те дане реакција је триумфовала не само на италијанском земљишту, него у целој Европи; на све стране се укидаху уставн, дати 1848. год. Виторија Емануела су живо подстидале готово све велике силе, да и он изврши државни удар и поврати апсолутну власт; јака опозиција, коју му је правила демократска странка, изгледале као да га гони на тај пут; али он се умео одупрети томе искушењу. Одужевљен племенитим осећањем синовље оданости и вођен тачним схватањем политичког момента, он одржа устав који је дао његов отац; шта више, да би одмах показао правда који је намеравао дати пијемонтској политици, у мају 1849., он изабра за председника министарства човека чије је име било сигурно јемство поштења и патриотизма: Масима д' Азеља, који је веома лепо окарактерисао тачну и сталну тежњу Пијемонта чувеном реченицом: *Отпочећемо с почетка и урадићемо боље.*

Међутим, примирје са Аустријом није могло вечито трајати; морало се прићи једном решењу: или ићи опет у рат или закључити мир. Прво је било немогуће, узевши у обзир стање у коме су се тада налазили Пијемонт и Италија. Отпочеше, дакле, преговори за мир, који су били дуги и тешки, и који су довели до уговора, потписаног у Милану 6. августа 1849. год., којим се Пијемонт обвезивао платити ратну накпаду од 75 милиона.

Пијемонтски парламенат требало је да одобри овај уговор мира. У знаменитом претресу овога питања, између осталих, узео реч и Чезаре Балбо, који је био послао у рат за независност пет синова, од којих је један био славно пао код Новаре.

Балбо изнесе мишљење да би било достојно хутке одобрити уговор; али се његов предлог не допаде већини, која је међутим тражила, да се обустави његово одобрење. То су били доста тужни тренуци по краља и по министре, који су исто тако били осетљиви у питању части Пијемонта, али су увиђали да се није могла попова кушати срећа оружја. Тада краљ, по савету Масима д' Азеља, распусти скупштину, и, сазивајући другу, објави следећу прокламацију (20. новембра 1849. год.), која је, по имену места у коме ју је краљ потписао, пазвана *монкалијерска прокламација*:

У садашњим озбиљним приликама, лојалност, за коју мислим да сам је до сада доказао и у речима и у делима, требало би, може бити, да буде довољна да отклони од дукхова сваку непзвесност. Па ипак зато, осећам, ако не потребу, а оно жељу да управим своме народу речи које су нова залога сигурности и, у исто време, израз правде и истине.

Распуштањем скупштине не прети никаква опасност унутрашњим слободама. Над њима бди достојна поштовања успомена краља Карла Алберта, оца мога; поверене су части савојске куће; њих штити светиња мојих заклетова: ко би се могао бојати за њих?

Пре по што бих сазвао скупштину, ја сам се обратио народу, управо бирачима, искреним речима. У својој прокламацији од 3. јула 1849. год., ја сам их опомињао да се тако држе, да се не доведе устав у питање. Али само једна трећина или нешто мало више од њих изиђоше на биралиште. Остали су пренебрегли то право, које је, у слободној држави, у исто време тесна дужност свакога. Ја сам своју дужност испунио, зашто они нису испунили своју?

У престоној беседи ја сам износио, што, на жалост, није било потребно чинити, тужно стање земље. Ја сам указивао на потребу да се престане са свима партијским страстима, и да се одмах реше животна питања, од којих је зависила судбина јавне ствари. Моје су речи потекле из дубоке љубави према отаџбини и неограничене лојалности. Какав су плод пожелеле?

Већ прва дела скупштине била су непријатељска према

круни.¹ Скупштина је употребила, истина, своје право. Али ако сам ја заборавио увреду, није требало она да заборави.

Прелазим преко безразложног рата, који је опозиција водила противу оне политике, коју су моји министри лојално водили и која је једина била могућна. Прелазим и преко напада управљених на штету оне прерогативе, коју ми даје устав. Али имам пуно право да тражим строга рачуна од скупштине због њених последњих поступака, и позивам се за то, са поуздањем, на суд Италије и Европе.

Ја сам потписао са Аустријом уговор, частан а не убитачан. Тако је захтевало добро народа. Част земље, светиња моје заклетве, заједно су захтевале да се он изврши верно, без дволучности или околишења. Моји министри су за то тражили пристајак скупштине, која је стављајући један услов, чинила тај пристајак таквим, да се није могао примити, зато што је уништавао међусобну независност три власти, и на тај начин газила је устав краљевине. Ја сам се заклео одржати у њој правду и правну слободу свакоме. Обелио сам да ћу спасти народ од тираније странака, ма какво било име, циљ, положај људи, који их састављају.

Распуштајући скупштину, која је постала немогућна, ја само извршујем ово обелиање, ове заклетве; али, исто тако, ја их извршујем и када одмах саопшtam другу; али, ако ми земља, ако ми бирачи одрекну своју сурадњу, на мене више неће пасти одговорност за будућност, и у наредима, који би могли наступити, они се неће моћи жалити на мене, него ће се морати жалити на себе.

Ако сам сматрао за своју дужност да у овој прилици кажем строге речи, уздам се да разборитост, јавна правда, знају да су оне у исто време прожете дубоком љубављу према моме народу и према његовој истинској користи, које се састоје у мојој чврстој вољи да одржим његову слободу, и да је браним и од спољашњих и од унутрашњих непријатеља.

Савојска се кућа до данас ипакда није у залуд обраћала верности, разуму, љубави свога народа. Имам, дакле,

¹ Краљ овде прави алузију нарочито на избор председника скупштине Лоренца Парета, који је био министар Карла Алберта, али је после учествовао у Њеновској револуцији, шта више генерал Ла Мармора био га је унео у списак дванаесторице грађана, на које се не може применити амнестија, и који дугују за свој опроштај само личној учешћу Виторија Емануела, јер није хтео казнити човека, који је једном био министар његовог оца.

право да се, и у овој прилици, поуздам у њега, и будем уверен да ћемо моћи, удружив, спасти устав и земљу од опасности које јој прете.

Ова прокламација учини голем утисак и о њој се различно судило. Несумњиво, била је врло озбиљан акт, зато што је стављала краља у сукоб са скупштином, и позивала бираче да отворено изјаве своје симпатије; а испадну ли избори противу краља, овај би неизоставно морао извршити државни удар. Али, оцењујући ову прокламацију, треба имати на уму да је она, поред краљевог потписа, који је тада још уливао мало поверења, носила и потпис Масима д' Азеља, коме су сви признавали да је поуздан и искрен представник либералних идеја; и, осим тога, да је била упућена пијемонтском народу, који је кроз сва времена давао доказе разборитости у најтежим приликама и љубави пуне поштовања према савојској кући. И овога пута разборитост свога становништва спасе земљу. Краљеве речи бише послушане и у скупштину дођоше представници, који без претреса одобрише уговор о миру.

Тада се Масимо д' Азељо даде на унутрашње уређење краљевине, држећи се потпуно либералног правца. Год. 1850. гроф Сикарди, министар, правде, поднесе закон о уређењу црквеног правосуђа, овог заостатка средњовековних повластица, који је спречавао једнакост свију пред законом. Рим се узбуну; са предикационце, кроз повинарске ступце, са исповедаоница чак, црква отпоче пападати овај предлог. Али поред свега тога, оба дома га примише и краљ га сакциописа; бискупин у Турину и у Каљари, који хтедоше да се одупру његову извршењу, бише прогнати. Исте године 1850., министар земљорадње, индустрије и трговине, гроф Пијетро ди Сантароза, који је био на самрти, за-

тражи последње утехе религије. Свештеници, који су били око његове самртничке постеље, захтеше да најпре изјави како је противап закону Сикардијеву. Ма да је био веома побожап, Сантароза одби; и свештенике онда нико не могаде умолити да га причесте; само га једап његов присни пријатељ, опат Гирингело, исповеди.

Наместо Сантарозе позваше на управу тога министарства грофа Кампила Бенса од Кавура (директора листа *Risorgimento*), који је већ био стекао велики ауторитет у скупштини својим јасним и прецизним говорима. Либералан у најширем смислу те речи и одушевљени присталица Енглеске, он би радо волео применити начела слободне трговине; али, водећи рачуна о приликама у томе времену, задовољи се да закључи готово са свима силама трговинске уговоре са доста ниским тарифама, које, док су с једне стране дале велики полет трговини Пијемонта, помоглоше му и у међународним односима, зато што је Кавур умео да их представи као пријатељске уступке, учињене појединим државама. Из министарства земљорадње он брзо пређе у још важније, у министарство финансија, и у брзо задоби одлучну превагу над колегама у влади. Краљ је, међутим, обраћао своју пажњу на војску, служећи се нарочито сарадњом генерала Алфонса Ла Марморе, који је био доведен у министарство војно.

Многи Италијани, који су из политичких узрока утекли из других држава полуострва, наставили се у краљевини Сардинији и доста допришле новом животу и радљивости, која се ту отпоче развијати. И тако је Пијемонт мало по мало понова добивао веру у себе и у своју будућност и стицао симпатије европског јавног мњења.

*

Узвишени пример слободе у реду, који је Пи-

јемонат давао свету, није се свиђао осталим италијанским владаоцима, који су поставили, могло би се рећи, санитетске мере предохране, да у њихове државе не процре болест либерализма.

Фердинанд II Напуљски упутно је све своје бриге само на то да затвара и кажњава; најобразованији и најчеститији људи, који би под каквом поштенom владом били понос земље, пунили су његове галере, приморани да мучно проводе свој живот у друштву најгорих зликоваца. Енглески државник Вилем Гледстон, који се налазио у Напуљу за време ових политичких претреса, осетио је толико презирање пред оваквом тирањом, да је, кад је дошао ред на његов пријем у двору, који је тражио чим је стигао у Напуљ, похитао да оде из вароши: толико му је већ било мрско да изиђе пред таквог краља. Вративши се у Енглеску, он објави 11. јула 1851. год. писмо које је управо шефу енглеске владе, лорду Абердену, о приликама у краљевини Напуљској. У томе писму он вели о држању бурбошке владе да је оно *стална повреда вере, цивилизације, хуманости и јавне присвојности*.

„.....Ја вам пећу причати о обичној несавршености, о примерима покварености нижих чиновника, о каквом случају претеране строгости, него о сталној, систематској, намерној повреди сваког људског писаног закона, извршеној у циљу да се повреди сваки други закон неписан и вечан, људски и божански; то је апсолутно гањање врлине, кад је ова удружена са интелигенцијом, то је гољење толико распростра, да ниједна класа не може бити заштићена од њега... Шта је створио овај систем? Поремећај сваке моралне и друштвене идеје. Закон, уместо да прибави себи поштовање, овде је постао мрзак. Влада не почива на љубави народа, него на сили. Идеја слободе и идеја реда

овде више не иду заједно, него је између њих јака противност. Краљевска моћ, која се назива Божја слика на земљи, излази пред очи огромне већине присутне публике обучена у најружније пороке. Често сам слушао како се понавља овај јак, али ипак истинит израз: *Од одрицања Бога направљен је систем владавине.*“

У овом своме писму Гледстон, објективно, хладно и одсечно, излаже тужне прилике краљевине Напуљске, за тим се зауставља да особено говори о политичким претресима: — „Мислим да се не претерује, кад се рачуна да број лица, ухапшених због политичких кривица, достиже 20.000.... Затвореници, пре по што им се суди, леже у затвору по неколико месеца, годину, па и две године дана; обично рок је дужи... Ја смело тврдим да се — пошто се помоћу лажних тумачења и пристрасних навода сведока, успе да се формулише оптужба, — ако ова пропадне, прибегава кривоклетству и клевети. Влада свесно употребљава несрећнике (којих има у свакој земљи, али нарочито тамо где је она сама велики коруптор народа), лупеже, готове да за повац продаду слободу и живот својих ближињих, да изгубе, шта више, своју душу, — такве људе она употребљава, да сведоче против човека кога хоће да упропасти. Ви ћете помислити да оптужени може доказати лажност тога с помоћу противдоказа. Јако се варате; он може имати безброј аргумената у своју корист, али му се не допушта да се њима послужи.“

Ово мирно, одмерено излагање енглеског државника замењено је презривим гневом, кад почиње прича о Карлу Поерцију, о неправди и тортурама које је претрпео тај одлични човек, строги присталица уставности: — „Испитавши пажљиво ствар, ја морам казати да се осуда таквог човека за издајство толико подударна са истином, правдом, при-

стојношћу, колико би то било осудити овде најодличније политичаре: лорда Русела, лорда Лансдауна, сир Џемса Грэхама и вас самога.“

Морални утисак овога писма, којим је један обичан грађанин заратио са једним апсолутним краљем, био је неизмеран. Многи италијански патриоти штампахе књижице у којима су захваљивали Гледстону. Са своје стране бурбонска влада покушавајући да ублажи морални утисак Гледстонова писма, које ју је поразило, објави званичну исправку у којој ипак није могла побити ни стоти део подигнутих оптужаба. Узимајући попова перо, да још јаче одговори на њих, Вилџем Гледстон је узимао на себе пуну одговорност за то :

— „Стигавши двадесетој години свога политичког живота, са својом јасно одређеном улогом у времену и земљи где је живот и покрет, ја не могу наводити, као извинијење или одбрану због своје дрскости, изговор да сам новајлија бити могу оставити другима и најмањи део одговорности за ову публикацију... Ја сам добро знао да сам, што се тиче истинитости порекла мојих оптужаба, *упоћребљавао свој глас, који је, ма како мала ствар сам по себи, за мене много.*“ То су племените и горде речи онога веома отменог човека, који се увек инспирисао својом ведром савешћу.

У Папској Држави последице нису биле толико свирепе, зато што су Французи допустили уклонити се свима онима, који су имали разлога бојати се освете папине; то ипак није спречило да се створе многа политичка суђења и да неколики либерали, који су остали у отаџбини, буду гањани.

Стање у држави било је враћено на онај облик, као што је био у време Гргура XVI, пошто

је Пије IX већ био напустио своје либералне тежње и предао се потпуно у руке реакционарних кардинала и језуита. Председник француске републике, Луји Наполеон, који је и даље држао своје трупе у Риму, не хотећи да изгледа саучесник у толикој реакцији, саветовао је папи да учини уступке, али у залуд, зато што је кардинал Антонели, који је био стекао одлучан утицај на вољу Пија IX, ометао сваку идеју напретка и повлачења. Међутим, хајдучија је и даље опустошавала читаве области.¹

И у Тоскани се више није говорило о законским скупштинама и о уставу; ова покрајина, коју су биле окупирале царске трупе, могла се већ сматрати као анектовапа аустријској царевини. Па ипак, рестаурисана владавина попапшала се много блаже него на другим местима, тако да је сам Гвераци био осуђен само на изгнанство.

У Модени је Фрања V ишао за очевим стопама, али не толико свирепо; у Парми напротив Карло III (који је наследно оца, Карла Луја Бурбонца, који се био одрекао престола у марту 1849.),² био је прави пример малог средњевековног тиранина: раскалашац, ослон, незналица и злико-

¹ Тих година постаде нарочито чувена разбојничка чета коју је водио Стефан Пелони, зван и Пасаторе. Између многих смелих напада које је ова чета извршила, остао је чувен напад извршен у Форлимпополију год. 1851., кад, појавивши се на бини позоришта са пушкама управљеним на гледаоце, успе да јој они даду све што су имали у џеновима и чак и кључеве својих кућа, да могући и красти без каквог узнемиравања. Пасаторе је убијен месец дана доцније у једном сукобу са полицијом, али су хајдучко чете и после његове смрти крстале пољима Папске Државе.

² Карло Луји Бурбонац живео је после тога у Швајцарској, у Француској и у Немачкој; он признаде италијанску краљевину и умре близу Луке, год. 1879.

вац; под његовом владом, бич је постао прва власт у држави.

У Ломбардијско-млетачкој области Аустрија је знала, да је сад омрзнута, и трудила се, да за-служи ту мржњу; у Милану, по зановести полиције, биле су батипане чак и жене. Становништво је, дрхтећи од мржње, посматрало беле униформе Аустријанаца, и многи су са поуздањем управљали поглед ка Пијемонту. Некоји су ипак и даље проповедали Маципијеве идеје и одржавали сталну преписку са великим револуционаром, који је тада био склоњен у Лондону; Аустрија је, опет, хапсила и вешала. Међу мученицима овога периода заслужује особити спомен радник Шеца, осуђен на смрт зато, што је изленио један револуционарни проглас по условима улица; кад су га водили на губилиште, понудише му слободу под погодбом да каже име онога, који му је дао манифест, а он ведро одговори: *Tirerai innanzi (Хајдемо напред)*, и пође у смрт (2. августа 1851.). Два месеца доцније, био је обешен у Млецима Лујиги Дотезио, из Кома, зато што је јако припомогао ширењу у Италији историјско-политичких публикација швајцарске штампарије у Каполагу.

Међутим, организовала се веома разграната завера; некоји од завереника замишљали су чак како ће моћи успети да ухвате цара, приликом његовог каквог пута у Млетке. Редови се из дана у дан све више прошириваху; случајно, полиција ухапси једнога из тога друштва, и мало по мало успе да открије целу заверу. Тада отпоче страшно суђење у Мантови; 7. децембра 1852. свештеник Еприко Тацолн, лекар Карло Пома, Анђело Скарселини, Бернардо Канал и Ђовани Замбели, пошле се на вешала; мало доцније, други одлични ломбардијско-млетачки грађани, као свештеник Бартоломео Грациолн, гроф Карло Монтапарн, Тито

Спери и други такође падоше од целатске руке; некоје послаше, као Финџија и Кавалетија, да чаме у тамницама у Моравској.

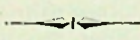
Ова хапшења одузеше акцији вође револуционарног покрета, па ипак стотина милаца из народа опет покуша препад. 6. фебруара 1853. они изненада пападоше на неколике аустријске стражаре и побише их, надајући се да ће створити општи устанак; али покрет би одмах угушен. Многи бише похапшени, а шеснаесторицу од њих повешаше.

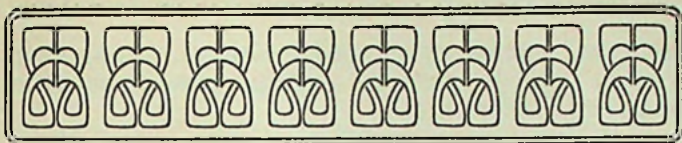
После ових догађаја Аустрија узапти имања емиграната из Ломбардијско-млетачке области, који су се готово сви били склопили у Пијемонт, представљајући као да су они потпиривали ове уставке. Кавур, који је у овом међувремену био постао председник министарског савета у краљевини Сардинији, протестова у једном свечаном меморандуму противу овог насиља Аустрије, изјављујући да би уређена влада морала, пре по што би осудила, да докаже саучесништво тих емиграната; за тим успе да субалпински парламенат изгласа кредит да се помогне опима који су остали голи, учвршћујући на тај начин све више политику Пијемонта.

Са своје стране, Ђузепе Мадзини и даље је организовао револуционарне покрете. Под његовим утицајем, потпуковник Пијетро Фортупато Калви, јунак у одбрани Кадора год. 1848., рачунајући управо на престиж који је тада био стекао код тога становништва, науми да га дигне на устанак; али га Аустријанци ухапсише у трепутку, кад је покушавао да прође кроз Трентино, у намери да пређе у Кадоре (6. септембра 1853.); тада га одведоше у затвор у Мантову, где је доцније, год. 1855., био обешен. Тако је Аустрија настављала, не плашећи се, овај систем насилног угушивања патриотских тежњи италијанских; али, супротно ономе што

се догађало у Напуљу и у Папској Држави, она није заборављала, да се стара о материјалном побољшању потчињене земље.

У Парми војвода Карло III био је завео најсрамнији систем владе који се може замислити; у тој малој држави, за четири године само, више од 300 лица претрпело је мацке; може се према томе разумети колико се мржње накупило противу овога владарчића. 26. марта 1854. год., усред бела дана, на улици, кад се у пратњи једног официра враћао у двор, Карло III би избодеп ножем од неког човека — увијеног у огртач — који је успео да умакне. Цела Парма, може се рећи, знала је име убице, који је хтео да се освети за личну увреду, али оћута; мржња према убијеноме толика је била, да је чак измењивала морални критеријум у савестима. Војвоткиња удовица, Марија Лујза Бурбонска (сестра војводе од Шамбора), према којој се њен муж увек грубо понашао, узе памесништво у име сина Роберта, објављујући својим подапницима смрт мужа прокламацијом, која је почињала овим речима: „Пошто је Свемогућем Богу било угодно да позове к себи напег веома драгог мужа.....“ Сви су, једном речи, осећали како им се скинуо велики терет; али, ако је влада и постала човечнија, ипак је и даље у војводству владала Аустрија, као и раније.

ГЛАВА XIII

ЗВЕЗДА ПИЈЕМОНТА

Кавур председник министарства: развој националних осећања — Учество Пијемонта у Кримском Рату — Кавур на Париском Конгресу — Прибирање италијанског живота у краљевини Сардинији — Нестрпљивост страике акције; експедиција у Сапори — Промена аустријске политике у Ломбардијско-венецијској области — Смело држање Пијемонта; Кавуров говор — Савез са Француском.

Винченцо Ђоберти, који је, тако рећи, био пророк револуције од 1848., повукавши се доцније у Париз, написа ту год. 1851. своје дело *Грађанска Обнова Италије (Rinnovamento civile d' Italia)*, у коме, изложивши погрешке које су Италијанци били учинили 1848.—1849. год., у којима је и сам учествовао, изјављиваше да се одриче сна, што га је изнео у *Првенству*, и додавао, да Италија мора, због свога мира, да се опрости световне власти папа, и указивао на мисију која чека Пијемонт, да узме т.ј. управу народним покретом у своје руке и изврши обнову Италије у световном и грађанском Риму. Овим делом он је изпосно пред италијански народ јасну визију будућности, и, као да је тиме завршио свој рад, он умре мало после тога (16. октобра 1852.), баш у дане, када је управа пијемонтском владом прелазила у

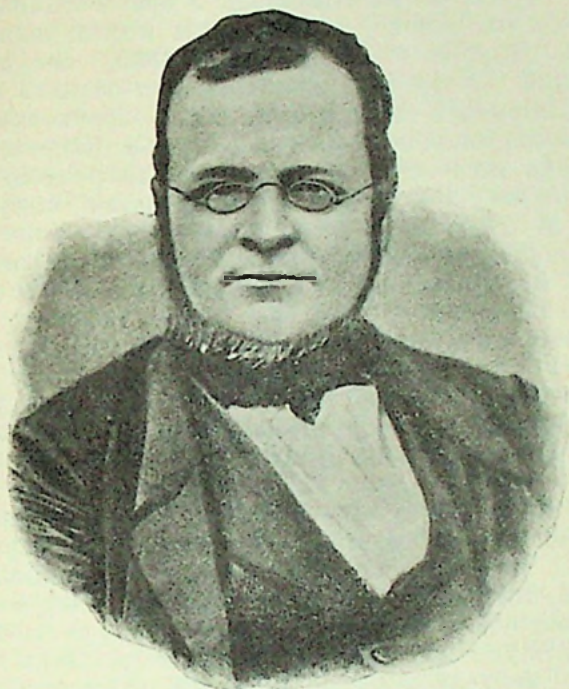
смеле и чврсте руке грофа Кавура, генијалног човека, који је умео да оствари готово потпуно нови сан Ђобертијев.¹

Кавур отпоче крећући снажно живот Пијемонта; у брзо железничке и телеграфске мреже пресекоше земљу у свима правцима; трговина и индустрија достигше јак развој, а влада отпоче помагати сваку корисну иницијативу; и тако Пијемонт, не само да пакнади штету од прошлога рата, него постаде напредан и богат. У исто време, Кавур храбро брљање независност грађанске власти од цркве, не губећи, осим тога, из вида да у свакој згодној прилици да израза јаком осећању Италијанства. Односи са Римом и са Аустријом били су, према томе, увек јако затегнути.

С друге стране, Пијемонт, ма да је отпочео задобивати многе симпатије, пије ипак имао никаквог савезника; у таквим приликама био је немогућан поновни рат са Аустријом. На срећу, дође Кримски Рат, те му пружи прилику, да изиђе из усамљености.

Француска и Енглеска биле су позвале Аустрију, да узме учешћа у борби, али нису код ње наишле на повољан пријем, коме су се надале. Кавур помисли да би Пијемонт, учествујући у овом озбиљном питању европском, задобио, осим симпатија западних великих сила, већу важност у политичком свету, и савлађујући велике тешкоће, он успе закључити уговор о савезу са Француском и са Енглеском (јануара 1855. год.), обвезујући се да пошаље на Крим 15.000 људи. Овај уговор наиђе на опозицију у пијемонтском парламенту, јер један део посланика пије разумевао, како би овај

¹ Занимљив је случај да су Ђоберти и Кавур рођени у истој улици (сада званој Магранж) у две куће, које гледају једна у другу.

Камило Кавур.

далеки рат могао користити пародној ствари; али Кавурова реч, топла убеђењем, успе убедити већнику, да одобри уговорени савез.

Тих дана Виторио Емануеле имао је и тешке породичне несреће: разболеше се његова мати Марија Тереза, жена Аделајида и брат Фердинандо, војвода од Ђевове, и за непуних месеца дапа (12. и 20. јануара и 10. фебруара 1855.) сви троје умреше. То је била грдна жалост за њега и за цео Пијемонт, који је већ, после првих сумњи, везивала топла љубав за свога краља. Клерикална странка хтеде се користити овим несрећама, говорећи како Божји прст кажњава краља Виторија, што је допустио да влада изнесе пред скупштину предлог да се укину многе верске корпорације; краљ није био поштеђен ни од какве моралне тортуре, због чега је имао врло горке трепутке. Посланици су одобрили нови законски пројекат; али, док се он спремао да се претреса у сенату, бискуп из краљевине, користећи се моралном утученошћу дуза која је владала краљем, понудише му да приложи извесну суму на име потреба државне благајне, само да се именовани закон повуче. Краљ прими ову понуду, али Кавур не хтеде чути ни речи о томе и поднесе оставку (26. априла 1855.). То је дало повода живим агитацијама у земљи, толико, да је Масимо д' Азељо сматрао за дужност објаснити краљу опасност, којој се излаже попуштајући паваљивању клерикалаца. Тада Виторио Емануеле позва опет Кавура на владу; и у месецу мају сенат прими закон о укидању верских корпорација и краљ га потписа.

Међутим 15.000 Пијемонтаца, под заповедништвом Алфонса Ла Марморе, бежу отишли на Крим, и тамо, у сукобу који се десно на обалама Чернаје (16. августа 1855. год.), повратише стару

славу своје храбрости, оправши љагу код Новаре.¹ Крајем те године, краљ Виторио Емануеле посети владаоце своје савезнике; а у Паризу и Лондону дочекаше га и влада и народ топлим симпатичним манифестацијама.

На конгресу који се састао у Паризу, да преговара о миру (1856.), оде, да представља Пијемонт, гроф Кавур, који успе приволети представнике Енглеске и Француске, да покрепу на којој седници италијанско питање. Заиста, пошто се претресоме одредбе уговора о миру, француски министар, Валевски, председник конгреса, устаде и рече, како, зарад консолидовања свршеног дела, треба у напред узети предохране противу других компликација које би могле настати; осим тога, он помену апормално стање Папске Државе и подврже оптрој критички напуљску владу.

После њега говорио је енглески министар Кларендон, који парочито нападе папску управу, позивајући је срамом за Европу: — „По моме мишљењу — рече Кларендон — да би се штогод олакшало веома несрећном стању Папске Државе као и самом суверенитету папе, требало би му предложити да црквену управу замени световном бар у Легацијама, са одвојеним административним и судским уређењем и са домаћом војском.“ — А што се тиче краљевине Напуљске, додавао је, да „пошто су владе, представљене на конгресу, све једнодушно расположене да бране монархистички принципи и да сузбијају револуције, они морају подићи свој глас противу система који, уместо да се труди да у грудима масе угаси револуционарне страсти, он их још више потхрањује. Ми

¹ У кримској експедицији умре од колере генерал Алесандро Ла Мармора (брат Алфонса), оснивач берсальерских корпуса.

хоћемо да се не поремети европски мир; али, пошто нема никаквог могућег мира без правде, наша је дужност да доставимо папуљском краљу жељу конгреса: да поправи своју управу и да дâ амнестију политичким затвореницима.“

Аустријски представници изјавилие да немају ни инструкција ни овлашћења претресати италијанско питање; а Кавур, ма да им је признавао ово право да не претресају питања која нису предвиђена у добивеним инструкцијама, рече, како му је дужност истаћи тежак положај Пијемонта, који, док је с једне стране видео око себе, у осталом делу полуострва, стаповинство, које се стално одржава у стању револуционарног немира због назадног и насилног рада рђавих управа, с друге стране осећа, како му прети Аустрија, која је, на позив владалаца мањих италијанских држава, да одрже своје поданике у покорности, најзад војничком силом заузела велики део полуострва, снуштајући се с једне стране до Анкопе, с друге до Пјаченце, и на тај начин уништила политичку равнотежу између разних италијанских држава.

Седница се настави доста бурно, и заврши се изјавом, да се аустријски пуномоћници придружују францускима, што се тиче жеље да аустријске и француске посаде напусте Римску Државу, чим то буде било могуће, без опасности по папско суверенство; и да већина пуномоћника признаје, како би добро било да се уведе умеренији, блажи систем у италијанским владавинама, парочито у двема Сицилијама. Кавур по томе, пре по што би отишао из Париза, предаде лорду Кларендону и грофу Валевском меморандум, у коме је, пошто је напоменуо да је опозиција Аустрије спречила да се ма најмање помогне бедама Италије, скретао најљу Фрацуске и Енглеске на опасности, које прете краљевини Сардинији, јединој италијанској

држави, која је подигла несавладљиву преподу револуционарном духу, која је умела остати независна од Аустрије и бити сметња њеној освајачкој тежњи.

После овога, италијанско питање није се могло више називати сап малог броја револуционара: на њега је била скренута пажња на једном дипломатском конгресу европских великих сила, на коме је Пијемонт званично узео улогу заштитника угнетених Италијана и тужноца Аустрије и домаћих тирапа. То је био велики морални успех, због кога се на целом полуострву благосиљало име Кавура, кога су већ поздрављали као човека који управља народним покретом.

Овај угао италијанске земље, на коме се и даље лепо знала тробојна застава, постаде за италијанске патриоте народна звезда; Пијемонту придоше и многи републиканци, као Манин, који из Париза, где је био отишао у изгнанство, тада написа изјаву: „Убеђен, да пре свега треба створити Италију, да је ово претходно и претежно питање, републиканска странка вели савојској породици: *Створиће Италију, и ја сам са вама; ако не, не.*“ У исто време, Ђорџо Палавинчино, стари швилбершки заточеник, и Ђузепе Ла Фарина, сицилијански изгнаник, основаше у Турину *Народно Друштво* за ширење на полуострву идеје: да се сви уједине око Пијемонта, како би се извршило велико дело ослобођења Италије; идеје, коју је Гарибалди примио и коју ће он доцније изразити у речи: *Италија и Витторио Емануеле*. Међутим, у Пијемонт се стицаху многи нови емигранти и сви ту падоше пову отаџбину, у којој су добили не само службе и катедре, него и место у парламенту; тако се у Турину припремало уједињење Италије.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
РАЈСКИ ДОКЛАДИ
ИДЕСНОВА

Некоји маџинијевци, међутим, и даље се надаху спасу отаџбине с помоћу завера, које су поглавито биле управљене противу папуљског краља, кога су сматрали као најгорег међу владоцима. У тој краљевини управа је била таква, да су устанци прешли у сталну и обичну ствар. У новембру 1856. год. млади барон Франческо Бентивеџа покушавао је дићи на устанак становништво у Термини (Сицилија); али чете које је он водио биле разбијене, а он са осталим вођама пушкаран. Управо тих дана, један војник, Агесилај Милапо, ранио је бајонетом краља Фердинанда, кад је овај вршио преглед трупа на војничкој пијаци у Напуљу.

Неколико месеца доцније, група патриота, који су пошли из Њепове на броду *Каљари* који је ишао за Тунис, кад изиђоше на морску пучину, примораше капетана, да промени правац и да их одведе у Напуљску област; они ослободише ансенике који су били на острву Попци, за тим се искрцаше на Сапри (у области Салерно). Необразовано становништво поверова гласовима, које је о овим устаницима распростирала влада, представљајући му их као разбојнике; и ово се, према томе, уместо да им притекле у помоћ, удружи се бурбопским жандармима противу њих. Дође до неколиких сукоба, и у последњима од њих, код Падуле, готово сви устаници, после херојске борбе, изгибоше или падоше рањени (30. јуна 1857.); између осталих, Карло Пизакане, који им је био заповедник, славно умре, увијен тробојном заставом; рањеници, међу којима је био и Ђовани Никотера, били затворени у галере Бурбона.¹

¹ Ђованија Никотеру, баченог у тамницу на острво Фавијана, доцније су ослободили гарибалдинци, 1860. год.

Ови покушаји морали су тужно убедити свет, да се од тих покрета не могу очекивати срећни успеси; зато је Пијемонат све више постајао једина кула светилња, која је са пешто светлости обасјавала мрачну будућност.

Претреси на Париском Конгресу и све јачи углед, који је Пијемонат задобивао у јавном мњењу целе Европе, бацнише у бригу Аустрију; она, која је два пута била победила Пијемонат, она, моћна оружјем и људима, сада се не осећаше више сигурна пред том малом државом, која је била успела да стекне толике симпатије.

Дотле је Аустрија вршила у Ломбардијско-млетачкој области праву политику притиска, и била је за то награђена страним мржњом, која се читала у сваком погледу, која се разумевала у свакој речи; може се рећи да се између угнетача и угнетених подизао брорзаци зид. Почетком 1857. год. њој се учини умесно да промени политику: Ломбардијско-млетачка област изгледаше као да је постала аустријско мезимче. Цар помилова политичке кривце, дође лично у Млетке и у Милано; за тим посла свога брата Максимилијана, отменог човека, који се трудио да га стацовништво заволи, да управља Ломбардијско-млетачком облашћу. Али овај покушај Аустрије већ није више могао измењити расположење у тој покрајини; а Манин је управо давао израз мисли својих сународника, кад је писао из Париза: — „Ми не тражимо да Аустрија постане човечнија, ми захтевамо да она иде“.¹

Управо тих дана, у које је цар Фрања Јосиф

¹ Данијеле Манин умро изгнанником у Паризу управо те године 1857. (22. септ.). Његови остаци били су пренесени десет година доцније у Млетке, и покопаше се крај цркве Св. Марка.

свечано улазио у Милано (јануара 1858.), туринска општина је одређивала веома угледно место, па пијаци Кастело, за споменик, који су миланци паменили сардинској војсци. Поклањање овога споменика и његово јавно излагање толико наљутише аустријску владу, да опозва свога представника из Турске; тако се прекидоше односи између две владе.

Пијемонт је, с дапа у дап, узимао све енергичније држање; утврђивао је тврђаву у Александрији,¹ повећавао арсенал у Специји и ступао у све тешње односе са Француском. Кавур је био успео да убеди Наполеона III (који је, у осталом, осећао поприлично љубави према Италији, у којој је провео један део своје младости), како је потребно да каквим делом, повољним по нашу земљу, учини, да се заборави француска експедиција противу Римске Републике 1849. год. Атеп-тат, који је извршио Италијанац Феличе Орсини у јануару 1858. год. противу личности француског цара, изгледаше да је морао ослабити добре мере Наполеона III; међутим, цар допусти да се објави писмо, у коме га је Орсини позивао да се побрине за Италију; ово је био добар знак. Кавур онда настави са још више ревности преговоре, и да би задобио код италијанског јавног мишљења још више наклоности према Пијемонту, он 16. априла 1858. год., у говору, држаном у скупштини, веома јасно изложи каква је дотле била политичка тежња Виторија Емануела:

„ — После пораза код Новаре и мира ју Милану пред нама су стајала створена два политичка пута. Ми смо се мо-

¹ Турински лист *La Gazzetta del Popolo* (Народне Новине), да би што боље показао осећање јавног мишљења, отпоче прикупљати прилоге да се влади поклоним 100 топова за тврђаву у Александрији, и за кратко време овај се предлог оствари усред општег одушевљења.

гли, савијајући главу пред несрећном судбином, потпуно одрећи свих тежњи, које су водиле великодушнoг краља Карла Алберта у последњим годинама; ми смо се могли затворити строго међу границе наше земље и, обарајући очи к земљи, да не видимо оно што се догађало преко Тичина и преко Магре, да се посветимо искључиво материјалним и моралним интересима њеним; ми смо могли на неки начин понова отпочети и наставити политику, која је била у животу пре 1848. год., политику, коју је са многа јасности изложио посланик, гроф дела Маргерита у своме *Меморандуму*;¹ ми смо могли отпочети ону веома обзирну политику, која се старала само за унутрашње ствари... Други правац, међутим, састојао се у томе, да приммо свршене догађаје, да се прилагодимо тешким приликама времена, чувајући ипак, у исто време, живу веру која је надахнула великодушна дела Карла Алберта...

„Први правац пружао је, несумњиво, многе и знатне користи; да се он применио, могле би се ублажити последице кобнога рата 1848—1849. год., могле би се финансије брже довести у напредније стање, а народ ослободити толиких нових намета. Али усвајање овога правца, условљавало је апсолутно напуштање славних традиција савојске куће, презриво одбацивање тужног али славног наследства краља Карла Алберта. Његов племенити син није се могао устезати; ма колико да је тежк, он је изабрао други пут...

„Ако је ова политика имала корисних резултата, она је имала и неколико тешких последица, није била и није ни сада без опасности. Занета, господо, било је немогуће да ми останемо верни тежњама краља Карла Алберта, да се трудимо сачувати либералну и италијанску политику, а да тиме не изазовемо противу себе незадовољство некојих сила, које имају у Италији интереса различитих од наших... Ја пошмам да ово ствара стање тешких прилика, стање о коме треба озбиљно да размисле духови који управљају, као и сам народ. И збиља, господо, сраћимо ли нашу снагу са материјалном свагом спла, на које сам мало час мислио, ми не можемо, а да бар не сматрамо да је наше стање везано са опасностима... Како да се избегне та опасност и како да се припремимо противу ње? Ми смо покушали да решимо то питање системом савеза, старањем да остваримо, одржимо, проширимо са-

¹ Кавур циља на *Историјско-политички меморандум*, који је објавио гроф Соларо дела Маргерита, год. 1851., у намери да изложи и похвали свој рад, као министар Карла Алберта од 7. фебруара до 9. октобра 1847. год.

везе са западним силама, које нису имале у Италији интереса, супротних нашим...

„Ако се политичка питања претресају дипломатским путем, потама, протоколима, меморандумима, законским аргументима, доцније се решавају на бојним пољима, батаљонима и ескадрама једних и других сила. И на жалост, у свомо срећа није увек пријатељица строге правде; срећа је још, као у време Фридриха Великог, на страни густих чета. Кад неки народ не може да располаже многим ескадронима, он треба да се потруди да негде нађе, наступи ли му потреба, помоћ јаких ескадрона својих пријатеља, својих савезника.“

У лето те године, у бањи Иломбијер (округ Вож), Наполеон III и Кавур постављаху основе савеза између Француске и Пијемонта. Вративши се у Италију, велики министар дозвола Гарибалдија и рече му да буде спреман. Одлучни тренуци се приближаваху; цела их је Италија предосећала и у својим жељама убрзавала; Меркантини је могао написати *Химну Гарибалдију*:

Отварају се гробови, устају мртви,
Наши мученици сви су васкрели,
Са мачевима у десницама, са лаворикама у коси,
Пламена срца и с пмеом Италије на уснама!

Хајдемо, хајдемо, на поље, младе чете,
Нека ветар леприша на све стране наше заставе!
Напред сви с мачем, напред с огњем,
Напред сви с ватром Италије у срцу.

На поље из Италије, на поље, време је,
На поље из Италије, на поље, о странци...

ГЛАВА XIV

РАТ 1859. ГОДИНЕ

Припреме за нов рат — Кавуров говор — *Ултиматум* Аустрије — Прокламација Виторија Емануела — Стање једне и друге војске — Монтебело, Палестро, Мађента и Мелењано — Гарпбалди и *Алпијски Ловци* — Солферино и Сан Мартино — Преговори у Вилафранци и Циринки Мир — Анексија Емилије, Ромања и Тоскане краљевини Виторија Емануела — Уступање Савоје и Нице Француској.

1-ог јануара 1859. год. Наполеон III, примајући дипломатско тело, окренувши се аустријском амбасадору, рече му: *Ја сажалевам, што наши односи са вашом владом нису онако добри, како су били у прошлости; али ипак реците своје уверењу, да се моја осећања према њему нису изменила.* Присутни амбасадори похиташе да саопште својим владаоцима ову вест, која учини утисак на целу Европу.

Може се мислити онда, са каквом се радозналостију слушао говор који је Виторио Емануеле држао 10. јануара у Палацо Мадама при поновном отварању парламента. Са колико је снаге, са колико боје Виторио прочитао последњи део :

„Господо Сенатори, Господо Посланици, — Хоризонат, усред кога настаје нова година, није потпуно ведар. Па ипак

зато, ви ћете се посветити са обичном ревизијом вашим парламентарним пословима.

„Охрабрени искуством прошлости, одлучно идемо евентуалностима будућности. Та ће будућност бити срећна, пошто наша политика почива на правди, на љубави према слободи и отаџбини. Наша земља, мала пространством, стекла је поверења у саветима Европе, јер је велика идејама које представља, јер је велика симпатијама које ужива. Ово стање није без опасности, јер, и ако поштујемо уговоре, *нисмо неосетљиви према тужном крику који се са толиких страна Италије подиже к нама.*

„Јаки слогом, пуни вере у наше право, очекујмо, обаврени и одлучни, наређења божањског провиђења“.

Немогућно је изразити одушевљење, неизмерну радост, коју су пробудиле ове речи.

На мало дапа доцније, дошао је у Турин кнез Наполеон Иером, царев синовац, да запроси руку најстарије кћери Виторија Емануела, кнегиње Клотилде; ова жељидба је показивала, да је за том породичном везом био политички савез.

Аустрија, видевши овако држање Пијемонта и Француске, помисли да јој се треба оружати, и посла у Италију нове трупе, које размести дуж граница Пијемонта. Кавур тада постаде још смелији и, док је позивао Гарибалдија да образује корпус добровољаца под именом *Алпијски Ловци*, изнесе законски предлог, да добије извапредни кредит од 50 милиона.

Врло је важан Кавуров говор, одржан 9. фебруара 1859. у скупштини, за време претреса овога законског предлога:

„Поштовани говорници, што су устајали против овога законског предлога,¹ који је тако повољно примљен у скупштинском одбору, покушали су доказати да је он после-

¹ Између осталих гроф Соларо дела Маргерита, бивши министар Карла Алберта за време апсолутне управе.

лица пренагљене и изазивачке политике, политике којој је циљ да увуче ову земљу у рат, и, може бити, да га изазове у целој Европи. Један између ових говорника, одлазећи још даље у својим оптужбама, представио је ову политику као лично дело председника министарског савета, и, напуштајући своју обичну резерву и љубазно понашање које нам иначе указује, чинило се као да хоће да каже, како председник министарског савета, да би нашао начина ослободити се тешкоћа у којима се влада налази, гура из личних побуда своју земљу у ратне авантуре.

Да бих оправдао себо и владу од тако тешких оптужба, требало би, господо, да поновим говор, који сам одржао прошле године на овом месту у једној свечаној прилици; требало би да понова изнесем политичку историју краљевске владе од 1849. год. до данас. Али ја нећу понова да злоупотребљивам ваше стрпљење, надам се да велики број међу вама није заборавио речи, изговорене у оној знаменитој прилици.

Ограничићу се, дакле, господо, да вас подсетим, како је наша политика била увек сагласна са самом собом, од дана у који је наш племенити краљ примио наследство од свога оца на Новарском Пољу, до пре месец дана, када је изговарао знамените речи, од којих је закуцало срце свима Италијанцима и које су учиниле снажан утисак у Европи.

Наша политика, господо, никада није била изазивачка или револуционарна; али она је увек била либерална, народна и италијанска. Ми никада нисмо мислили у прошлости, нити то сада мислимо, да имамо права изазивати рат; али ми смо увек били убеђени да је наша дужност, не само да развијемо унутра у земљи начела слободе и народности, на којима почивају институције које је Карло Алберто дао своме народу, него, исто тако, да постанемо, пред лицем целе Европе, тумачи италијанских потреба, тумачи патњи и нада Италије. (*Бурно одобрвање*).

Ми смо овај свој програм увек јасно пекаивали, и износили смо га не само пред народом, не само у парламенту, него и у самим европским саветима, на дипломатским конгресима. Овој нашој политици није био у прошлости добачен прекор да је дрска, да је изазивачка. Најозбиљнији европски државници, државници, чији ауторитет, сигуран сам, не би порекао ни поштовани гроф Соларо дела Маргерита, дали су овој нашој политици најотвореније признање.

Ја ћу се задржати, господо, да вас само подсетим на речи, управљене представницима западних народа на Париском Конгресу. Те су речи биле исто толико јасне и исто толико одлучне колико оне, које смо по који пут изговарали у овој

средини; ако су по облику звучале више дипломатски, у суштини нису биле различите од оних које [покадшто] опичу са уста најживљих говорника у ватри импровизације.

После Париског Конгреса наша се политика није променила, није постала ни нападачка ни изазивачка. Ја бих смео изазвати своје поштоване противнике, позивајући их да наведу акте, који су више изазивачке и отвореније природе од оних које сам сада поменуо.

Ми смо, истина, вративши се из Париза, сматрали за потребно да се врло живо и ефикасно постарамо за одбрану државе, и предузели смо подизање утврђења у Александрији. Али, ако смо то урадили, то је било зато, што смо се, после свега онога што се догодило у Паризу, уверили да не можемо постићи мирним и дипломатским средствима решење тешкоћа у италијанском питању. Али радећи то, господо, ми нисмо прешли границе законитости; нисмо урадили никакав у истини изазивачки акт.

По томе се прекидоше дипломатски односи са Аустријом. И овде нећу да помињем узроке који су довели до овог догађаја; довољно ми је да кажем како иницијатива није дошла од нас. Ни овде нас гроф Соларо дела Маргерита неће моћи оптужити, да смо били изазивачи и дрски.

Шта смо ми доцније урадили, што би било изазивање и дрскост? Ја понављам, ја позивам своје поштоване противнике, да их наведу. Само је ово било: ми нисмо напуштали свој задатак, него смо и даље, кад год се указивала прилика за то, скретали пажњу Европе на беде Италије, на њен аномалан положај, на опасности које су ове беде, ово аномално стање носили са собом. И нека ми је допуштено казати: да ли су остале европске силе сматрале ову политику за дрску и изазивачу? Већ сам напоменуо: протести Пијемонта, написани у доста енергичном облику, ако се размисли о природи документа, добили су на Париском Конгресу отворено одобравање Енглеске и Француске; и не само одобравање, пошто су ове две велике силе сматрале да треба тражити заједно са Сардинијом, да се у срцу конгреса претреса италијанско питање, што су те силе, нарочито Енглеска, учиниле то речима, које нису уступале јачином, дејством, онима, које смо ми употребили у дипломатском акту, који је објављен.

А да ли је наша политика строго цењена доцније? Да нису, може бити, те силе изјавиле да смо их ми навукли на погрешку? Да нису оне, може бити, морале признати да их је Пијемонт обмануо у питањима стања у Италији?...

Али, веле противници, ако наша политика није дрска ни изазивачка, нашто те одбрамбене мере!? Зашто прикупљате

па границама сву посаду земље? Зашто хитате са наоружањем Александрије и Казала? Зашто, да би се припремила одбрана спрема, долазите и тражите од нас велики зајам? Аустрија нема никаквих нападачких намера, увек је поштовала и поштоваће уговоре; само је ви некојте нападати, и она ће се увек према вама најпријатељскије и најљубазније понашати. (Смех).

Поштовани гроф Соларо, изгледа ми, отишао је тако далеко у своме поуздању, да нам је саветовао, да бисмо помогли својим орунелим финансијама, да пошаљемо кући један део наше војске, и да се потпуно поуздамо у наклоност Аустрије и у помоћ својих савезника. (Смех). Ја мислим, господо, да би први савет био одличан, кад би био до краја изведен, кад би се т.ј., док би се један део војске послао кући, дозволили да управљају судбином државе други људи, представници других начела. У том случају би, извесно, сигурност од стране Аустрије била и без војника потпуна. (Одобравање).

Али, како ја мислим да се бар овај други део савета, део који се подразумева, може остварити само уз учешће народне већине, налазим да би било мало мудро имати ово неограничено поверење у благонаклоне намере Аустрије. С друге стране, да видимо да ли догађаји одговарају изјавама поштованог грофа Солара дела Маргерите.

Још пре мене, посланик Мамјани вам је изнео у своме речитом говору поновљена изазивања Аустрије; изнео вам је како је она за последњих десет година проширила своје стално господарство од обала реке По до далеких граница Јадранског Мора, до Анконе; како је повећала, у пркос уговора, одбрану Пјаченце; како је посада те вароши сада смештена и у утврђења која је опкољавају. Али, господо, нашто нам да тражимо старе догађаје? Нас су покренуле нарочито садашње ствари.

Као што вам је изложено у извештају, који је скупштини поднео мој колега, министар финансија,¹ ма да се није десило никакав догађај ни с наше ни ма с које стране Италије, аустријска влада је известила Европу да шаље нов корпус војске у Италију, и за овом објавом дошло је и извршење тога са таквом брзином и ревношћу, које су изгледале да подсећају на ратове првога царства. Неколико дана, све редовне транспортне, све транспортне на железницама влада је монополизирала у своме интересу; на железницама између Беча и Трета и

¹ Тада је био министар финансија Ђовани Манца који, рођен у Казале Монферато год. 1810., доспео до највиших положаја у држави и умре год. 1882., сиромашан и скроман, као што је увек живео.

између Млетака и Милана само се видело како стижу људи, сваковрсна муниција. А како су распоређене ове трупе? Да ли су, може бити, задржане у великим варошима, где би се могла претпоставити могућност народних побуна? Не; било су на-против распоређене на нашим границама, у варошима у којима је, мање но игде на другом месту, могло бити страха од народних побуна: једном речи, Аустрија је заузела према нама не одбранбено него, потпуно нападачко држање; док се, ја то понављам, са наше стране није био извршио никакав акт, док није било никаквог кретања трупа; док је у дипломатској сфери било, рекао бих, примирје; било је протекло то јест неко време, а да Пијемонт није имао прилике привући пажњу Европе на италијанске ствари. Мислим, према томе, да сам овлашћен гласно изјавити пред парламентом, пред земљом и пред Европом, да, ако је било изазивања, то није било од стране Пијемонта и да се оно, напротив, десило од стране Аустрије.

Мени је добро познато да је Аустрија поверљивим кабинетским путем, у дипломатским канцеларијама, изјављивала своју љубав према миру, своје поштовање према институцијама Пијемонта. Али, господо, зар би то, може бити, био први пут да се разне намере прикривају велом мирољубивих речи? Проф Соларо дела Маргерита је и сувише упознат са историјом дипломатије, да би могао бранити такво мишљење. Обаврзност, дакле, и велика дужност захтевале су, да ми поступамо енергично и брзо.

Влада је урадила све оно што је било у границама извршне моћи: прикупила је на границама државе сву силу којом је располагала; а за оно, што прелази границе извршне власти, она се обраћа вама, тражећи од вас средства да се корисно постара за одбрану отаџбине, за своју част, за своје најсветлије интересе....

Ја мислим, господо, да сам вам доказао, како наша политика није дрска, како наша дела нису изазивачка. Тражећи од вас сада средства, да се одупремо, ми немамо намере да променимо политику, нити да пређемо на изазивачке акте; али, ипак зато, нећемо ни да оћутимо, када Аустрија прети, када ниље и прикупља на наше границе оружје и војску. *(Пљескање)*.

Она политика, објављена отвореним и лојалним начином, задобиће, надам се, одобравање не само Пијемонта, него свих европских људи од срца. *(Браво, тако је!)*.

Ја се надам, господо, да се ви, задовољени овим објашњењима, нећете устезати да повољно примите наш захтев.

Ја се надам да ће одговор, који ће парламенат дати, јасно показати Европи да смо ми, ма какве биле наше унутрашње препирке, једнодушни у нашим жељама, када се тиче одбране не само сигурности и независности, него исто толико и части народа. (*Врло жива и дуга одобравања у скупуштини и на галеријама*).

Кавур је парочито истицао тврдњу да је изазивање долазило од Аустрије, зато што се, уговором са Наполеоном III, било утврдило да ће Француска притећи Пијемонту у помоћ само у случају, ако Аустрија нападне Пијемонт. Кавур је, према томе, морао тражити свако средство да буде изазван. Колико сметњи, колико неизвесности, колико бојазни тих дапа, од фебруара до краја априла! Да би се разумеле неизмерне тешкоће, које је Кавур савладао, требало би изнети историју тога периода дап по дан.

У марту, он отпутова у Париз, да покрепе Наполеона да се одлучи; на жалост, јавно мишљење у Француској није било расположено за рат и цар се показивао колебљив. Русија и Енглеска предложиле да се питање реши на конгресу, и Наполеон III пристаде; Кавур се сматрао изгубљен, јер Виторио Емануеле није могао с разлогом одбити тај предлог. Срећом, увредљиви захтев Аустрије спасе Пијемонт овога положаја: она је тражила да се Пијемонт разоружа пре конгреса и 23. априла посла *ултиматум*, на који је захтевала одговор за три дапа.

Таква претња је одговарала објави рата, а Виторио Емануеле, који је са пестрпљењем очекивао час, да врати жао за срамоту, саопшти то одмах својим војницима са врло живом радошћу:

„Војници,

„Аустрија, која повећава војску на нашим границама и прети да упадне у нашу земљу, зато што овде влада сло-

бода у реду, зато што овде владају државом не сила, него слога и љубав између народа и владоца, зато што налазе олјека болни крици угнетене Италије; Аустрија се осуђује да прети нама, наоружаним само да се бранимо, да морамо положити оружје и оставити јој се на милост и немилост. Увредљива претња морала је да добије пристојаћ одговор. Ја сам јо презриво одбио.

„Војници! Ја вам то саопштавам, уверен да ћете сматрати за своју, увреду напесену вашем краљу, вашем народу. Саопштење које вам дајем, то је саопштење рата. На оружје, дакле, војници!

„Сукобљено се са непријатељем који вам није нов; али, ако је он храбар и дисциплинован, ви се не бојите сукоба са њим, ви можете да се понесете данима код Гојита, код Пастренга, код Св. Лучије, код Сомакампање, па и код Кустоце, где су се само четири бригаде три дана бориле противу пет корпуса. Ја ћу вас водити. Раније смо се упознали са великим делом од вас у окршају борбе; и ја сам се, борити се поред свог великодушног родитеља, с поносом дивео вашој храбрости. На пољу чести и славе ви ћете, уверен сам, сачувати, шта више, повећати глас храбрих војника.

„Другови не вам бити они неустрашни француски војници, победници из толиких и знаменитих битака, са којима сте се заједно борили код Чернаје и које нам Наполеон III, који увек хита тамо где има какво праведно питање да се брани и да цивилизација однесе победу, великодушно шаље у помоћ у многобројним четама.

„Пођите, дакле, уверени у победу, и новим лаворикама украсите своју заставу, ову заставу, која вам са три своје боје и са одабраном омладином, која је овамо дошла са свих страна Италије и под њу се скупља, указује да вам је задатак независност Италије: ово праведно и свето подухеће, које ће бити ваш ратни поклич.“

Аустријском војском, састављеном из 170.000 људи, осим оних који су остали у ломбардијско-млетачким тврђавама, заповедао је генерал Ђулајн, последњик Радецког, који је био умро годину дана раније, у 91. години. Ђулајн је наумио да груне на пијемонтску војску и да је уништи, пре но што би јој се присајединила француска војска.

29. априла пређе Тичино, за тим се креташе дуж Сезије, лиљући своје извиднице до Киваса. Ова поља су обрађена ширпцом и испресецана су многим каналима; зато су се могла потопити, и на тај начин се успори папредовање аустријских трупа ка Турину.

Међутим, пијемонтска војска, састављена из 60.000 људи, чекала је на десној обали реке По долазак француске војске. 12. маја Наполеон III, пре кога су већ биле стигле у Италију његове трупе на број 120.000 људи, искрца се у Ђенови, а 14. је био у Александрији; овде се, код ушћа Танара, изврши спајање ове две војске.

Аустријска војска је држала дугачку линију, од Новаре до Верчели, за тим, силазећи дуж Сезије до реке По, и одавде ширећи се према месту где избија река Танаро. Ђулаји, видећи непријатељску војску прикупљену на десној обали реке По, помисли да Наполеон III хоће да пређе По код Пјаченце, као што је учинио Наполеон Бонапарта 1796. год.; зато прикупи своје трупе ка југу. Баш тих дана један део његове војске судари се са Франко-пијемонтесцима код Монтебела, где је била крајња десница савезника (20. маја). У овој борби Аустријанци папђоше на тако јак отпор, да је њихов главпокомандујући генерал био убеђен, да је ту непријатељски центар, и све више је био убеђен, да је погодно Наполеонову намеру; зато нареди да његова војска настави свој марш ка југу. Они, према томе, напустише Верчели, коју Пијемонтесци одмах понова заузеле.

Наполеон се, међутим, спремао да изврши смео покрет с бока, крећући се од реке По ка Тичину, и, да би маскирао ово скретање у лево, био је поверио Пијемонтесцима да се крену мало напред. Тако, док је Виторио Емануеле на челу својих људи

од Верчели јуришао на Палестро (30.—31. маја), заслуживши да га, због храбрости, једна регимента Зуава, који су се уз њега борили, пазове својим капларом, Французи, послуживши се железницом Александрија—Казале—Новара, стигоме на мост код Буфалоре, на Тичину. Тек тада Ђулаји примети овај вешт стратегијски маневар, који је отварао његовом непријатељу Ломбардију, и би приморао и сам прећи Тичино, и одвести своје трупе ка северу, потрчати, не би ли зауставно непријатељске трупе на путу за Милано.

4. јуна, код Мађенте, судари се попово цела аустријска војска са Французима; упорна борба трајаше од јутра до вечера, и ту се учинише права чуда од храбрости; Аустријанци су били утерани у Мађенту, али и у селу настаде отпор, тако да су Французи морали освајати кућу по кућу.¹ 6. јуна Виторио Емануеле и Наполеон III свечано уђоше у Милано, већ слободан од Аустријанаца, који су се повлачили ка Минчу. Истог дана, један француски корпус одбио је аустријски корпус код Мелењана, док је опет Гарибалди улазио у Бергамо.

Гарибалди, који је 1848. год. последњи напустио Ломбардију, 1859. год. био је први, који је ступио ногом на њено земљиште; на челу *Алпийских Ловаца* још 23. маја стигао је на ломбардијске обале језера Мађоре, и победивши Аустријанце код Вареза ушао је у Комо, попова је потукао непријатеља код Сап-Ферма, и сад се упутио на Бергамо и на Брешу, у намери да стигне до Трентињских Алпа и пресече повлачење Аустријанцима.

После битке код Мађенте, Ђулаји је био сме-

¹ Велики део заслуге за ову победу припада генералу Мак Махону, коме Наполеон III даде доцније титулу војводе од Мађенте.

њем са главног заповедништва и наместо њега дошао је сам цар Фрања Јосиф, да узме управу над војском, уз припомоћ старог маршала Хеса. Ноћу 23. јуна аустријска војска пређе, повлачећи се, Минчо; али неколико сахата доцније, врати се патраг, попова пређе Минчо и заузео позиције на брежуљцима јужно од језера Гарда. 24. из јутра француско-пијемонтска војска, кренувши се у марш у освиту зоре, наиђе на своје велико запрепашћење мало доцније на Аустријанце, јер је знала да су једно вече раније били прешли Минчо. Судар је био страховит; за кратко време борба се водила на простору од дванаест километара.

Позиције, које је француско-пијемонтска војска имала пред собом, састојале су се из више брежуљака, на којима су била највиша два вена: Солферино и Сан Мартино. Код Солфериноа су се борили Французи, који су после борбе, што је трајала више од двапест часова, успели да заузму позицију. Пијемонтези, којима је заповедао Виторио Емануеле, јурпуну на Сан Мартино; четири пута су заузимали и губили позицију; пети пут, најзад, могаху се одржати на њој. Око шест часова у вече аустријска војска била је на све стране потучена; у томе трепутку страшна пегогода, којој су претходили вихори прашице и пратила је киша као из кабла, паде на две војске и, увијајући их у таму, поможе аустријским батаљонима да утеку. Наполеон III намести свој главни стап у Кавријани, у истој кући у којој је Фрања Јосиф био сместио свој за време битке. На том пространом пољу борило се 300.000 људи т.ј. 260.000 Аустријанаца противу 140.000 Француза и Пијемонтеза, и борба је била веома крвава: 25.000 људи, које мртвих које рањених, покри то земљиште.

После неколико дана одмора, Французи и Пијемонтесци пређоше Минчо и почеше опсађивати

Пескјеру. Већ је пада Италијанаца да не истерати страпце почела постајати извесност. Очекивали су се са поуздањем гласови о ратним делима, која су се имала догодити у квадрилатеру и о успесима француско-пијемонтске флоте, послате на Јадрапско Море; међутим стиге вест, којој се нико није падао.

8. јула Наполеон III био се састао са Фрањом Јосифом, да се споразумеју о примирју, и, три дана доцније, он је потписивао претходне услове мира у Вилафранци; по њима је требало да Аустрија уступи Ломбардију Наполеону, коју би он опет предао Пијемонту; италијанске би државе образвале федерацију под председништвом папе; Млетачка област, ма да би учествовала у овој конфедерацији, и даље би остала под Аустријом. Вест о овим претходним условима мира произведе неизмеран бол у Италији. Кавур, који је свој високи дух био посветио идеји народног ослобођења и који је мислио да је близу да дође своме циљу, отрча на бојно поље, и у једном тужном разговору са Виторио Емануелом саветова му речима, по готову доста оштрим, да не прими те услове. Али, Виторио Емануеле, ма да му се срце цепало, потписа уговор, додајући ипак ове речи: „Примам, у колико се мене тиче.“ Кавур тада даде оставку.

Какав је био разлог, који је одлучио Наполеона, да одустане од обећања, датог неколико месеца раније, да ће ослободити Италију од Алпа до Јадрапског Мора? Многи су били разлози, који су га на то навели. Ово неизмерно поље, покривено мртвима, јак отпор аустријских војника, тешкоће на које се имало да наиђе у квадрилатеру, незадовољство због ове италијанске експедиције које је у Француској показивала клерикална страпка и коме је царица Евгенија била веома ревњосан тумач, непријатељско држање Пруске, сви ови

узроци укупно утицали су на Наполеонову душу; али је исто тако друга једна ствар морала утицати на њега. Наполеон је увучен у овај рат без тачног познавања италијанског јавног мишљења. Он је хтео Италију независну од *Алпа до Јадранског Мора*, али није хтео италијанско уједињење; желео је, међутим, да се у Италији створи конфедерација, на коју би Француска увек могла распростирати своју превласт. Чим је стигао у Италију, морао је приметити да су осећања у њој сасвим различна од онога што је он замисљао. Бол је био створно у духовима Италијана врлину обазривости и мудрости. Зато 1859. год. стаповиштво полуострва не попови погрешке из 1848. и 1849. год.; више није било препирака око облика владавине, него на све стране једнодушна жеља: прикупити се око савојске либералне монархије.

На прву вест о рату, велики војвода тоскански био је приморан бежати из своје државе (27. априла).¹ Наполеон је мислио, да би се у тој области, староме центру италијанског муниципализма, могла образовати нова држава, и да би та круна могла украсити главу каквог Бонапарте; зато се његов пети корпус, под заповедништвом кнеза Наполеона Жероме, искрцао у Ливорну, под изговором, да образује војну снагу Средње Италије и да после нападне на Аустријанце на крајњој левој страни. Али су Тосканци брзо дали разумети какве су биле њихове тежње; и привремена влада, која се ту образова под председништвом Бетина Риказоли, показа одмах тежњу да се Тоскана присаједини Пијемонту; кнез Наполеон, видећи држање земље, сам поче саветовати апексију.

¹ Леополд II се више није вратио у Тоскану и умро је 1870. год. оставивши наследником у војводини сина Фердинанда, који стапује у Салцбургу (Аустрија).

И војводе од Парме и од Модене били су утекли из својих војводства,¹ а папски легати су такође морали папустити Ромању; и тада и стаповници ових области објавише своје стапање са Пијемонтом. И овај покрет стапања се и даље распростирао: Марке и Умбрија се одметаху од папе са узвиком *Живео Витторио Емануеле*; али се ту покрет угуши крвопролићем, које извршише швајцарске трупе.

Наполеон III виде са срдњом како Италијанци теже јединству и по паговору својих саветника потписа уговор о миру у Вилафранци.

Мир је био закључен 10. новембра у Цириху, и ту је понова била изражена идеја италијанске конфедерације.

Одбегли владари требало је да се врате у своје државе; али како би се вратили? Нису се, заиста, могли падати да их позову њихови поданици, пошто су их баш они отерали; нису могли заузети своје државе сопственим трупима, јер их нису ни имали; страна помоћ је била немогућна, зато што је Наполеон III уговором утврдио начело непритервенције.

Тада пароди централне Италије дадоше доказа велике разборитости и велике политичке смелости: под управом Бетина Риказоли, који је био наименован диктатором у Тоскани, и Луиџи Карла Фарини, диктатора Емилије и Ромања, народ изјави, преко скупштина својих посланика, своју живу жељу да се присаједине краљевини Вито-

² Ни они се више не вратили у своје државе. Роберто од Парме, који је тада имао само 11 год. живи сада у Шварцау (Schwarzen, Аустрија); Фрања V од Модене умро 1875. год. и с њиме се угаси мушка лоза ове гране аустријских Еста.

рија Емануела. Ново министарство, које се образовало у Пијемовту после Кавурове оставке, бојећи се да не пробуди подозрење и незадовољство европских сила, које су се све показивале противне покретима Средње Италије, све, изузевши Енглеску, која је са уживањем гледала незадовољство Италијанаца према Наполеону III и била предузела да потпомаже народни покрет, надајући се да ће на тај начин успети да отргне пову краљевину од француског утицаја,—ново министарство плашљиво поступаће у овоме. Стање за Пијемонат било је озбиљно и тешко, али се могло савладати користећи се вешто овим такмичењем двеју западних сила. Сви су, међутим, увиђали, да би усред толиких опасности само гвоздена рука Кавурова умела одвести лађу пристаништу, и Виторио Емануеле, као примеран уставни владалац, понова му повери председништво владе (јануар 1860.).

Кавур одмах даде смелији правац пијемонтској политици, пославши свима силама циркулар, у коме је изјављивао како је Виторију Емануелу већ немогуће да се одупире природном и неминовном току догађаја. Он је мислио да Наполеон III, који је дошао на царски престо плебисцитом, не може бити противак једној таквој проби у Италији; и изнесе ову своју идеју Наполеону, који не могаде на то, него је одобри. Али француски народ показиваше своје незадовољство, јер му изгледаше да му крв, просута у Италији, није доносила никакве користи; шта више, он је гледао завидна ока како се с ове страпе Алпа образује јака држава. Тада се Кавур реши на велику жртву.

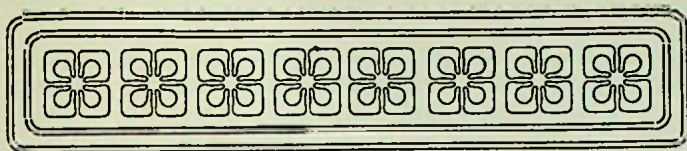
На састанку у Пломбијеру уговорило се да ће при образовању краљевине од Алпа до Јадранског Мора са 11,000.000 стаповника, Пијемонат уступити Француској Савоју. Пошто је Вилафранским Миром Млетачка област остала под влашћу Ау-

стрије, то се више пије говорило о уступцима Француској, али са анексијом Средиње Италије Виторио Емануеле је задобивао краљевину управо од 11,000.000 становника. Кавур, да би успео да француски цар одобри те анексије, понуди овоме Савоју; али је Наполеон захтевао и Ницу, и његови захтеви су се морали задовољити. 24. марта 1860. год. Савоја, колевка владајуће династије, и Ница, Гарибалдијева отаџбина, бише уступљене Француској. Ђузепе Гарибалди, тужно увељен у својим најптимнијим осећањима, пададе Кавура у парламенту са свом жестином; али скупштина, ма да је поштовала бол великог јунака, одобри овај уговор, који је у тим трепуцима био потребан.¹

Истовремено Парма, Модена, Ромање и Тоскана једнодушним општим гласањем изразиле своју чврсту намеру, да се сједине са Пијемонтом, и мало дана доцније анексија тих земаља била је свршен чин. 2. априла 1860. год. Виторио Емануеле отварајући нови парламенат, могао је овако резимovati велике постигнуте резултате: „За врло кратко време одбијен је један упад, Ломбардија је, славним јуначким делима обе војске, ослобођена, Средиња Италија, извапредном храброшћу народа, слободна је, а данас, окупљени око мене, стоје представници народних нада и права“.

¹ Разуме се, и за Савоју и за Ницу са околином било је одлучено да се изврши плебисцит, које је био 15. и 22. априла, са огромном већином у корист анексије са Француском!

ГЛАВА XV. ЕКСПЕДИЦИЈА ХИЉАДЕ

Франческо II, напуљски краљ — Гарибалди и Хиљада од
Кварта у Марсалу, у Калатафими, у Палермо, у Милано, у
Волтурно — Војска Виторија Емануела у Маркама и у Умбрији
— Енглеске симпатије за италијанско питање — Предаја Гајете
— Проглас Краљевине Италије.

Док се у Горњој Италији отпочињао други
рат за независност, у краљевском двору у Казерти
умирао је, проклет од свију, Фердинанд II. Напуљ-
ски (22. маја 1859. год.). На престолу га је насле-
дио син му Франческо II, опште позвани Фран-
ческјело, тада младић од двадесет и три године, сла-
бог карактера, незпаница и празноверан.

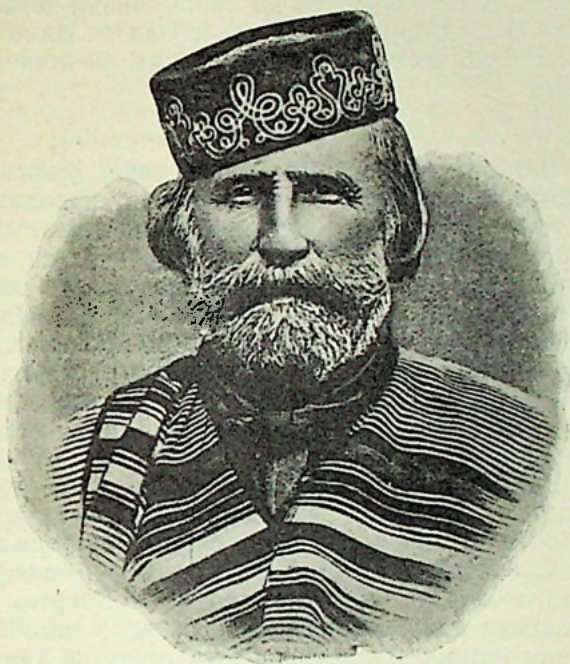
Виторио Емануеле, водећи рачуна о породич-
ним везама које су га везивале за Франческа
(сина оне Марије Кристине Савојске, коју је на-
пуљски народ био позвао *свето*м), саветава мла-
доме краљу да дâ устав и да уједини напуљске
трупe са пијемонтским у рату који се водио про-
тив Аустрије. Али Франческо, који, окружен ре-
акционарном камарилом, намеравао да следује
очевим стопама, презриво одби понуду и удружи
се, напротив, са Пијем IX, који се тада спремао да
угуши побуне у Маркама и у Умбрији.

Папини жбири, пролевајући крв у тим крајевима, успеше да им попова наметну папску управу; али се ове покрајине спремаху да је се отарасе. Папа, да би спречио њихов поповни устапак, узео најам трупе са свих страна Европе, и повери заповедништво над њима француском генералу Ламорисијеру. Франческо II хтеде притрчати Пију IX у помоћ, не би ли одузео од Виторија Емануела и Ромање, које су биле успеле да се ослободе папске управе; али је после краткога времена морао да се брине о самом себи.

Велика победа, коју је задобила француско-нијемонпска војска код Солферина и код Сан-Мартина, и анексија Средње Италије биле су узбудиле духове и у краљевини Напуљској; имена Виторија Емануела и Гарибалдија била су на устима свију, и у многим општинама су се приређивале мале либералне манифестације.¹ Почетком 1860. године, Франческо Криспи, сицилијански изгнаник, оде два пута на своје острво, да добро упозна стање духова и да поткрене паде патриота. У марту исте те године, други један сицилијанац, Розалино Пило, укрцавао се с малом пратицом у Лигурији пут Сицилије, да позове своје земљаке на оружје; али, пре још него је он тамо стигао, устапак је већ букио. 4. априла, у Палерму, ударање у звона из све снаге на манастиру Ганча даде знак за побуну; и у вароши, устаници су били побеђени, али пољима су чете либерала и даље јуриле.

¹ Кнез Луисјан Мират (син краља Јоакима и сестрин Нанолеопа III) који је живео у Паризу, понада се тада да ће успети и остварити своја права на краљевину Напуљску, и покуша да задобије присталице; али се ова његова намера не могаде остварити, јер јој бежаху противни сви они Италијанци који су тежили уједињењу, а и због опалог угледа Нанолеопа III у Италији, после преговора о миру у Вилефранци.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОЖАНОВИЋ“
ПЕШОВАЦ

Ђузепе Гарибалди.

Када вест о овоме допре на копно, у свих се заче идеја да треба потешћи браќи у помоћ; Агостино Бертапи је скупљао добровољце, а Ђузепе Лафарија је прибирао повац и оружје. На челу експедиције су желели да виде Гарибалдија, али је он био неодлучан; бојао се да се не поновн неразмишљена експедиција на Сапри; најзад га Нино Биксио и Фрањеско Криспи ватреним речима приволеше.

* * *

Четвртога маја 1860. год. у вече, ђеновским улицама се тискала велика мпожина парода; од уста до уста ишле су речи: „Ноћас одлазе!“ При толиком узбуђењу духова изгледало је да само влада спава. Кавур је био схватио огроман резултат, који се од ове експедиције могао очекивати: ако пропадне, одговорност би за њу носно једино Гарибалди; успе ли, онда би много користила народној ствари; зато не само што је пустио да се ради, него је посредно свима средствима помагао експедицију.

Ноћу између 4. и 5. маја Нино Биксио, тобож насилно оте две лађе у ђеновском пристаништу, *Ломбардо* и *Пијемонаџи*, које су биле својина друштва Рубантипо (са којим је то. међутим, било уговорепо) и одведе их у суседно село Кварго, где се укрцаше 1200 добровољаца, да оду у помоћ побуњеном острву. Успомена на те трепутке увек је толико одушевљавала Гарибалдија, да се он, причајући у својим *Успоменама*¹ полазак *Хиљаде*, уздиже стилем, и готово изгледа да постаје песник:

„— Где има брзће, која се боре за слободу, Италијани, ту треба притећи у помоћ! — рекосте

¹ *Garibaldi, Memorie autobiografiche*, Firenze, G. Barbèra, стр. 332.—333. Прев.

ви и притекосте у помоћ, не питајући да ли има много непријатеља, против којих се треба борити, да ли је довољан број добровољаца, да ли су довољна средства за смело подузеће. Ви сте полетели, пркосећи непогодама, оскудици, опасностима, које вам непријатељи и лажни пријатељи ставише на пут. У залуд вас је Бурбон унакрсно јурио са многобројном флотом, опасујући гвозденим кругом Тринакрију, која није хтела трпети јарам, и јурио Тирепским Морем у свима правцима, да вас потопи у његове бездне. У залуд! Пловите, пловите, аргонаути слободе! Тамо на крајњој тачки југа сја звезда, која вам неће дати да залутате, која ће вам помоћи да извршите велико подузеће; звезда која вам неће дати да залутате, која ће вам помоћи да извршите велико подузеће; звезда која је гледала божанственог песника Беатриче,¹ и која је и у најмрачнијим тренуцима буре гледала велике синове, који су после њега били: звезда Италије...

„Пловите! Пловите неустрашни *Пијемонти* и *Ломбардо*, племенити бродови, који носите врло племениту чету; историја ће спомињати ваша славна имена у пркос клевете. И када последњи учесници *Хиљаде*, према којима коса времена буде најпоштеднија, седећи крај домаћег огњишта, буду причали упуцима о славном предузећу, у коме су имали част учествовати, они ће се сетити да помепу пред пажљивом младежи славна имена, која су састављала неустрашну експедицију.“

У тој лепој групи јунака истицали су се Нипо Викено (који је, као што је писао Гарибалди, заиста био главни учесник овога необичног подухвата), Криспи, Тир, Ла Маза, браћа Кајроли, Спиртори, Мосто, и један млади падовски песник, Иполит

¹ Данте.

Нијево, коме је било суђено да годину дана доцније бедно умре у бродолому.

Ломбардо и *Пијемонаџи* зауставише се код рта Теламона, и овде *Хиљада* успе да добије од пијемонтског команданта оближње тврђаве Орбетела много метака, неколико пушака и један мали топ. Гарибалдију се учини како ће добро бити да ту искрца шесет људи и да их упути у Папску Државу, да би скренуо пажњу сила и да би се помислило како је експедиција управљена противу папе.¹ За тим обе лађе поставише пут ка Сицилији, држећи се ипак изван уобичајеног пута, како би избегле да се сретну са бурбонским бродовима.

11. маја стигоше на доглед Сицилије, према Марсали; Гарибалди, који је најпре мислио да се искрца код Шаке, одлучи се, напротив, да одмах покуша искрцавање, како би избегао могућност да буде примећен, обилазећи острво. Ушавши у луку Марсале, пађе у њој два енглеска брода, *Аргус*, који се био укотвио, да заштити британске интересе, и *Недојшу* (*Intrepid*), управљен ка Малти; две напуљске крстарице биле су изишле нешто мало раније из луке управо зато, да мотре на обале. За непуну два часа велики део гарибалдинаца, под мудрог управом Тира, искрца се на суво; али у то напђоше оне две напуљске крстарице, и чим дођоше на домак гарибалдијеваца, почеше бомбардовати њихове лађе и обалу, где су се добровољци били искрцали. Међутим, њихови картечи једва су стизали прећи линију мола, тако да се њихово дејство свело само на то, што унесоше страх у становљивство вароши, не чинећи никакве озбиљне штете. Капетан једне енглеске

¹ Ова добровољци пређоше папску границу 20. маја, али кад их код Аквапенденте нападоше жандарми, они се склонише у Тоскану.

лађе оде на једну бурбопску лађу и позва команданта да поштеди енглеске магацине и зграде, који су сви обележени британском заставом. За време овог малог прекида, искрцаше се на суво са свом муницијом и последњи добровољци, који су још били на лађама; тако да су се бурбопски морнари морали задовољити тиме, што одведоше са собом празан *Пијемонај* и оставише у пристаништу *Ломбардо*, који се био потопио.¹

У том међувремеу једна група добровољаца била је отишла у телеграфско надлежство, да спречи сваку предају вести бурбопској влади. Они стигоше управо у трепутку, када је чиповник саопштавао вест о доласку два сардинска брода са трупима које су се искрцале. Један од ових младика, који је био вешт телеграфисању, овако настави депешу: „Преварио сам се, у питању су две трговачке лађе“. Очекују одговор, који се сведе на просту, али врло изразиту реч: „*Глујаче*“; за тим пресеке жице.

Из Марсале *Хиљада* се упути у Салемн, где Гарибалди објави прокламацију, у којој је изјављивао да узима диктатуру у Сицилији у име Виторија Емануела. Напуљска влада која пије успела спречити искрцавање ових *филибустијера*,² каквим их је именом она удостојила, сад, кад увиде озбиљност ситуације, поче обасипати европске кабинете протестима противу подмуклости пијемонске владе, док с друге стране издаде заповест у Палермо, да се пошаље генерал Ланди са јаким трупама против Гарибалдија.

¹ Ово је верпо испричана (доста ограничена) улога Енглеза, који су припомогли искрцавање у Марсали, као што се види и из ту скоро објављене књижице генерала Стевана Тира: *Од Кварти у Марсалу, у мају 1860.* (Бенова, 1901.).

² *Филибустијери* — име које се даје ам ричким гусарима. Црв.

Две војске се сукобише 15. маја код Калата-фими; Ланди беше заузео позицију на једном терасастом брежуљку и ту очекиваше јурини гарибалдијеваца. Борба је била страшна. Добровољци, ма да су били наоружани рђавим пушкама и ма да су били малобројни према густим непријатељским батаљонима, извршише напад са таквом жестином, да су бурбонци морали, после другог отпора, устукнути.

Гарибалди се тада упути на Палермо, прикупљајући око *Хиљаде* многе чете сицилијанских добровољаца. 20. маја стиже на доглед престонице острва; врло вештом маневром, обилазећи брежуљке који окружавају Палермо, он науми да повуче за собом велики део посаде, како би лакше могао ући у варош.¹ Он, занста, успе да их изазове за собом на корлеонски друм; за тим, оставивши ту мали број војника, упути се са најодабранијим трупама, преко стрмених пролаза, на Палермо; смелим јуришем с ножем на пушци 27. маја уђе победнички у варош. Али у тврђави је још било бурбонских трупа, а у пристаништу је стајала укотвена напуљска флота; варош, дакле, би бомбардована са две стране. Ноћу, добровољци, уз припомоћ палермског стаповништва, подигоше барикаде, и могоше се одупрети непријатељима, који се, после неколико дана крваве борбе, видеше приморани затражити примирје, и 6. јуна оставише Палермо.

Међутим, револуција се распростирала на цело острво, и пијемонтска се влада, сигурна већ у успех, одлучи на смеле кораке; и тако се кре-

¹ У чаркањима, која су се десила тих дана између гарибалдијеваца и бурбонских трупа, изгуби живот Розалино Пило, који је одмах потекао са својим друговима, да се сједини са Гарибалдијевим четима.

тоше из Ђепове друге лађе, посећни Гарибалдију нове добровољачке чете, које су водили Медичи и Козенц.

Бурбошке трупе се концентрисаше код Милаца, и Гарибалди се крете тамо, да их нападне. У почетку борбе, срећа би на страни бурбопаца; тек пред вече она се окрете у корист Гарибалдија. 20. јула (дан у који је била борба код Милаца) бурбошка управа је била оборена, може се рећи, на целом острву; верна јој је остала само тврђава у Месини, па и она обвезана, да не сме бомбардовати варош.

Франческо II, видећи рђав исход ствари, помисли да ће добро бити по њега, ако да устав и обећа да ће склопити савез са Пијемонтом; али је већ било доцкап; нико није озбиљно узимао његова обећања. На сваки начин, пијемонтска влада је морала обазриво поступати, зато што ту се све силе, изузевши Енглеску, показивале љуте због њеног држања у гарибалдинској експедицији; зато Виторио Емануеле, да би показао како хоће да задовољи жељу Наполеона III, написа званично писмо Гарибалдију, позивајући га да не прелази мореуза. Али је Кавур истовремено поручивао Гарибалдију преко адмирала Персаиа, да се подухеће не може зауставити на по пута. Тада смели кондотијер, не обзирајући се на јавну опомену Виторија Емануела, пређе мореуз поћу између 19. и 20. августа.

Са своје стране Кавур се трудио свима средствима да дигне устапак у Напуљу, служећи се тамошњим пијемонтским послаником, маркизом Виламарина. Устапак се не оствари у Напуљу, али букну у Базиликати; 16. августа варош Потенца истаче тробојну заставу уз узвик: *Италија и Виторио Емануеле*. Бурбошке трупе, које су се налазиле у Калабрији, чувши за овај устапак који

ним је букнуо за леђима, уплашише се, и неколико хиљада војника, који су били под заповедништвом генерала Бригаити, не хтедохе да се туку; Бригаитија, оптуженог због издаје, искасапише, неколико дана доцније, исти ти војници који су га оставили.

Револуција се, триумфујући, шпирила свима покрајинама краљевине Напуљске. Гарибалди, оставивши своје трупе за собом, у пратњи само малог броја официра, наступаше ка Напуљу, поздрављан од стаповништва као ослободилац; од Калабријског Ређа (*Reggio-Calabria*) до Напуља он је чинио велики, одушевљен, триумфални марш. 6. септембра, Франческо II, видећи да га и сами његови саветници почињу напуштати или покушавају издати, отпутова из Напуља, да се повуче у Гајету, и позва своју флоту да пође за њим; али она, уместо да га послуша, сједини се са пијемонтском флотом, која беше стигла у пристаиште. Сутра дан Гарибалди уђе у варош, усред овација народа, који је био извап себе од радости.

* * *

Дело, инак, није било довршено. Педесет хиљада највернијих и најодабраијих војника бурбонске војске налазило се концентрисано у тврдињама Гајете и Капуе, заштићене реком Волтурно; готово цела европска дипломатија се показивала мало наклоњена револуцији, док су Марке и Умбрија показивале жеље за слободом. И као да то још није било довољно да направи озбиљним тешкоће тога тренута, Гарибалди, који, великодушна срца као што је био, лако допушташе да на њ утичу лица, која су га окружавала, поче слушати ватрене савете Ђузепе Мадинија, који је одмах био дотрчао у Напуљ.

Пијемонтат је желео да се одмах анектују те

области, како би пред европске силе могао изнети свршен чип. Гарибалди, међутим, изјави да хоће најпре да ослободи Рим, за тим Млетачку област и, пајзад, да отргне Ницу од Француске; тек тада на Капитолу, говорио је, он ће положити мач у руке Виторија Емануела. Кавур је био исто толико смео и одлучан колико и он, али је увиђао да је све то немогућно у тим тренуцима; то изроди између ова два велика човека несугласице које заоштрише њихове односе, и опако мало срдачке после уступања Нице Француској. У таквим приликама, Кавур памисли, како сам краљ треба да узме управу пародним покретом, и смелом иницијативом успе да се предузме папад у Маркама и у Умбрији, што је имало послужити не само на то, да се сједине Ромање са Напуљском облашћу, него и да дâ начин папархији, да се обузда пагли ток револуције, и да се дело боље приведе циљу. Зато 7. септембра (тј. истог дана у који је Гарибалди ушао у Напуљ) пијемонтска влада посла изасланика у Рим, да изјави папи, како крвопролића, која најамничке трупе Ламорисијера сваки дан врше у Маркама и у Умбрији, не могу оставити неосетљивим срце Виторија Емануела, и да ће он, ако се ове трупе не отпусте, бити приморап да интервенише у корист становништва. 11. септембра, још пре по што би добио папни одговор (одговор, који је био много оштар) италијанске групе су већ прелазиле границу.

Требало је радити веома брзо, како би се осујетило противљење сила, које су све (изуевши Енглеску, која је и даље показивала своју паклопост према уједињењу Италије) биле опозвале своје представнике из Турина;¹ и то су умела извршити

¹ У ствари ни Пруска није опозвала свога посланика, али она је отворено изјавила пијемонтској влади, како не одобрава политику коју води у Средњој и Јужној Италији. Пру-

два генерала, Чалдини и Фанти, који су заповедали италијанским трупама. 18. септембра код Кастелфидарда папска војска је била потучена; Ламорисијер се тада затвори у Анкону, која се, опсађена са сува и блокирана са мора, 29. истог месеца мораде предати.¹ Виторио Емануеле оде и стави се на чело победничке војске, и са њоме уђе у Напуљску област.

У овом међувремену бурбонски ђенералштаб смишљаху смео удар: са педесет хиљада људи које је држао окупљене на обалама реке Волтурна, он намисли да пробије ланац гарибалдинских трупа (тада двадесет и четири хиљаде људи) и да тако отвори себи пут за Напуљ, где се припремала контрареволуција. Напад на Гарибалдијев логор изврши се 1. окт. и то је била најкрвавија битка у целом рату 1860. год. Око два часа по подне, Гарибалдијева војска изгледаше савладана, али Гарибалди успе да са једне висоравни завлада ситуацијом и изврши последњи распоред, после чега је могао око пет часова по подне телеграфисати у Напуљ: „Победа на целој линији.“ Утеха због те победе била му је ипак загорчапа губитком многих храбрих људи, а нарочито Пиларда Броцети, који се, зарад општег спаса, био жртвовао са сво-

ском изасланику, кад му је саопштавао ову ноту, Кавур одговори: „Ја дајем пример, који ће, вероватно, после неког времена, Пруска бити врло срећна да подражава.“

Што се тиче Наполеона III, он је већ, због окупације Савоје и Нице, постао саучесник Виторија Емануела, тако да, и ако није одобравао његову политику, није смео да јој се противи; шта више, министрима, које му је краљ Виторио послао да му саопште одлуку о упаду у Марке и Умбрију, одговори врло познатим речима: „*Faites vite*“ (Радите брзо).

¹ 4. и 5. новембра 1860. год. изврши се свечани плебисцит у Маркама и Умбрији, које готово јединогласно изјавише како хоће да постану део уставне монархије краља Виторија Емануела II.

јих триста другова, ушавши у сигурну смрт. Сутра дан бурбонци поновише покушај, али и он заврши одсудним триумфом гарибалдинаца, којима је у овој другој битки помагао батаљон пијемонтских берсаљера, мало раније искрцаних у Напуљу.

Гарибалди је, међутим, позвао у Напуљ одличног патриоту Ђорђа Палавичинија и био га наименовао за продиктатора; овај, као ватрени присталица непосредне анексије, покуша да отме Гарибалдија од републиканског утицаја, а нарочито од Криспијевог, који је, као министар спољних послова, великим делом управљао његовим политичким делима. Велики јупак, који је изјављивао да се разуме у рату али не у политици, није се умео одлучити између две струје које су ратовале око њега; пајзад Палавичинио, уз припомоћ генерала Тира, успе да га убеди у потребу анексије. Стаповници Напуљске области и Сицилије, позвани на плебисцит, готово једнодушно изјавише своју жељу, да се сједине са монархијом Виторија Емануела (21. октобра 1860. год.).

Тако је пала бурбонска краљевина, и само је Енглеска, услед општег неповерења Европе, поздрављала дело револуције. Лорд Русел, министар спољних послова, у једној поти, написаној управо тих дана (27. октобра) и послатој енглеском посланику у Турину, Худсону, поменувши пајпре напуљске револуције од 1820. и 1848. год., додавао је: „Какво чудо што су наплетаци, пренуни мржње и неповерења, отерали Бурбоне, као што су Енглези, 1688. год. отерали Стуарте“, и завршавао је своја опажања овако: „— Треба признати, да је италијанска револуција вођена са необичном умереношћу и трпељивошћу. С падом постојећих власти, пису се распламтеле, као што се врло често

дешава, народне освете; ни у ком крају нису добиле превагу крајње идеје демократа; јавно мњење је спречило претераности народног триумфа; форме уставне монархије, које заслужују поштовање, удружене су са имепом владоца, који представља стару и славну династију. Испитавши узроке и спорне услове италијанске револуције, влада Њ. В. не увиђа довољна разлога којим би оправдала строги прекор, што су га Аустрија, Француска, Русија и Пруска учиниле делима сардинског краља. Влада Њ. В. више воли да скрене пријатне погледе утешној перспективи једног народа, који подиже зграду својих слобода и консолидује дело своје независности усред пријатељских симпатија и жеља Европе.“

26. октобра Викторио Емануеле, који се кренуо напред из Тронта ка Напуљу, усред клицања стаповништва, сrete се са Гарибалдијем у близини Теапа (провинција Казерта), и ту му народни јунак полете у сусрет, поздрављајући га речју *краљ Италије*; мало дапа доцније, примером који је потпуно епски, уступи заповедништво краљу, и повуче се на острво Капреру. Гарибалдија и Виторија Емануела везивала је међусобна жива симпатија; у обојице је била иста отвореност карактера, иста смотреност у одлукама, иста жарка љубав према Италији; могло се рећи да је у овим двома честитим и отменим личностима представљена потпуна и савршена сагласност италијанског народа са савојском династијом.

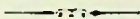
Сада је била дужност редовне војске да доврши дело, које су тако славно отпочели добровољци. 2. новембра би заузета тврдиња у Капуи, за тим се опсади Гајета. Ову опсаду је отежавало то, што је Француска флота спречавала, да се тврдиња блокира са мора. Виторио Емануеле се поводом тога жалио Наполеону III, говорећи да

оп на тај начин газн почело *неинтервенције*; и у јануару 1861. год. Француска повуче своју флоту. Гајета, блокирана са сува и са мора, брзо би притешњена; 12. фебруара, Франческо II се укрца у једну француску лађу и оде у Папску Државу; сутра дан Гајета се предаде. Доцније положише оружје и посаде у Месини и у Чивители на Тропту, и тако цела краљевина признаде власт Виторија Емануела.¹

Истог месеца фебруара 1861. год. састаде се у Турину први Италијански Парламенат; у престолој беседи Виторио Емануеле управи нарочите захвалне речи Енглеској: — „Влада и народ Енглеске, старе отаџбине слободе, високо су потврдили наше право да будемо господари своје рођене судбине, и обилно су нам учинили услуге, које су нас храбриле и о којима ће вечито трајати благодарна успомена“.

Виторио Емануеле, ма да је владао највећим делом полуострва, званично је био просто краљ Сардиније. 14. марта 1861. год., приликом његовог рођендана, скупштина једногласно одобри предлог, да се Виторио Емануеле назове *краљ Италије*; 17. марта овај предлог постаде државни закон.

Још истог месеца марта нову краљевину Италију (која је на површини од 260 хиљада км. бројала 21,777.000 становника) признаде Енглеска, а у априлу Швајцарска и Америчке Уједињене Државе.

¹ Франческо II умре 27. децембра 1894. год. не оставивши потомака; тада пређе његово право претенденства и његове титуле на брата му Алфонса, грофа од Казерте, који живи у Кану (Француска).

ГЛАВА XVI

РИМСКО ПИТАЊЕ

Кавурови говори о римском питању — Смрт великог министра — Тешке прилике нове краљевине: хајдучија — Агитације акционе страшке: Аспромонте — Пут Гарибалдијев у Енглеску — Конвенција од месеца септембра 1864. год. и пресељавање престонице из Турина у Фиренце.

Велике ствари су се постигле, и за мало времена, али су још остала да се реше два озбиљна питања: Рим и Млечи. Кавур, коме величина тешкоће, место да ослаби, повећаваће снагу духа и смелост, одлучно се подухвати да паје начин и реши римско питање.

Још 11. окт. 1860. год., то јест кад је бурбонска војска још била у добром стању, кад су готово све силе опозвале своје представнике из Турина и кад су се царевн Аустрије и Русије и краљ Пруске спремали да се састану на конгрес у Варшави, у намери да реше шта би предузели противу Пијемонта, управо тада Кавур је одржао у скупштини говор о потреби да Рим постане престоница Италије:

Озбиљна је ствар. кад један министар мора да каже какво је његово мишљење о великим питањима будућности; па ипак, ја признајем да државник, да би био достојан овога

пмена, треба да има пзвесне утврђене погледе, који су, тако рећи, његова поларна звезда водиља, остављајући себи да бира средства или да их мења, према догађајима, али управљајући свој поглед увек на тачку која треба да му служи као вођа.

За последњих дванаест година поларна звезда краља Виторџа Емануела била је тежиња за народном независношћу; каква ће бити ова звезда у питању о Риму? (*Примећује се јача пазења*). Наша је звезда, господо, ја вам то отворено изјављујем: успети да Вечита Варош, која је кроз двадесет и пет векова уживала сваку славу, постане сјајна престоница краљевине Италије. (*Врло бурно и дуго Плескање*).

Али, може бити, овај одговор неће потпуно задовољити поштованог интерпеланта, који је питао каква средства имамо да постигнемо тај циљ. Могао бих рећи: одговорити, ако ми ви најпре кажете у каквим ће приликама бити кроз шест месеци Италија и Европа; али, ако ми ви не дате ове податке, ове познате у проблему, ја се бојим да нећемо ни ја ни неко од математичара у дипломатији успети да нађемо непознату коју ви тржите. (*Смех*). Па ипак, господо, ако не нарочита средства, ја могу да изнесем пред вас, и ја се не устежем то учинити, какве, по моме мишљењу, треба да буду велике ствари, које ће нам помоћи да доснемо овој мети....

Ја мислим да решење римског питања треба да дође као пропзвод убеђења (које ће се све више развијати у модерном друштву, каогод и у великом католичком друштву), — да слобода јакo помаже развој верског осећања. (*Браво! добро!.....*)

Кад ово мишљење буде примљено од свију, господо, а оно ће то у скоро бити, (само држање наше војске, држање нашег великодучиног владоца тежиће да то погврдо); кад се ово мишљење буде укоренило у духу осталих народа, као и у срцу модерног друштва, ми се не устежемо тврдити да ће велика већина просвећених и искрених католика признати, да преузвишени папа, који је поглавар наше религије, може вршити много слободније, много независније, своју узвишену дужност, обасут љубављу, поштовањем 31,000.000 Италијана, него заштитен од 25.000 бајонета.

Сада већ, после анексије краљевине Напуљске, питање о престоници постајало је врло озбиљно. Турин, који је на граници Италије, није више могао бити престоница краљевине, која се пружала до крајње тачке Сицилије. У марту 1861. год. римско питање је било изнесено пред парла-

мепат и, 25. истог месеца, Кавур је одржао о овом питању значајан говор:

.....Питање о престоници не решава се, господо, ни климатским ни топографским, па ни стратегијским разлозима; да су ови разлози морали утицати на избор престонице, Лондон, заиста, не би био престоница Велике Британије, а, може бити, ни Париз не би био престоница Француско.

Избор места престонице одређен је великим моралним разлозима. Осећање народа решава о питањима која се на то односе.

У Рим се, господо, стичу све околности историјске, интелектуалне, моралне, које треба да одреде погодбе за престоницу једне велике државе. Рим је једина варош у Италији која нема искључиво муниципалних успомена; цела историја Рима, од времена Цезара до данас, историја је вароши чија важност недосежно прелази границе њене територије, вароши то јест одређене да буде престоница велике државе. Убеђен, дубоко убеђен у ову истину, ја сматрам за дужност да то најсвечаније изјавим пред вама, пред народом, као што сматрам да сам обавезан учинити у овој прилици апел на патриотизам свих грађана и представника њених славних вароши, да престане свака препирка о овом питању, како бисмо могли изјавити пред Европом, како би онај, који има част да представља ову земљу пред страним силама, могао рећи: цео је народ признао и прокламовао потребу да Рим постане престоница. *(Одобравање).*

Претрес о римском питању наставио се 27. марта; тога дана министар Кавур овако заврши своја излагања:

Влада вам је рекла да она мисли решити римско питање убеђујући честити део католичког друштва, да присаједињење Рима Италији не доноси никакве штете независности цркве; влада вам је рекла да, када би здрав део католичког друштва усвојио ово њено мишљење, споразум са Француском, која у овоме представља и сматра да треба да представља католичко друштво, био би лакши; да, када би здрав део католичког друштва био убеђен и када би споразум са Француском био углављен, било би основано понадати се да би сам папа признао истинитост наше теорије, и да, кад је папа баш не би признао, одговорност због догађаја, који би могли настати, не би пала на нас.

Изгледа ми немогућно искренције формулисати овај програм, који је одлично изложен у дневном реду посланика Бонкомпани. И ика се, господо, не каже да се ја варам. Изгледа ми, господо, да је везивање независности папе за његову световну власт погрешка, математички доказана поштенним католицима, којима ће се рећи: световна власт је јемство независности, када ономе који је има даје оружје и новац, да је заштити, али кад световна власт владаоца, уместо да му даје оружје и новац, приморава га да иде и проси ова средства у других сила, онда је очевидно да је световна власт доказ не независности, него његове апсолутне зависности, *(Браво!)* Човек који мирно живи код своје куће, који нема ни дугова ни непријатеља, изгледа ми хиљаду пута независнији од каквог врло богатог сопственика латифондија, који је узбунио против себе духове свих својих суграђана, и који сме да пзије само у пратњи берсаљера и војника. *(Браво. Добро!)*

Изгледа ми, дакле, да треба да имамо престанак поштенних католика у овом питању.

Остаје нам да убедимо папу како црква, губећи световну власт, може остати независна. Али, овде ми се чини, да када изиђемо пред преузвишеног првосвештеника, и када му кажемо: Свети Оче, световна власт није више никакво јемство независности за вас; одредите је се, и ми ћемо вам дати ону слободу коју сте три века у залуд тражили од свих великих католичких сила; трудили сте се да који део те слободе пшчувате конкордатима, којима сте ви, о Свети Оче, били приморани да уступите у накнаду повластице, или боље, више но повластице, да допустите употребу духовног оружја световним властима, које су вам давале нешто мало слободе; на лепо, оно што ви никако нисте могли добити од тих сила, које су се хвалисале да су ваши обвезници и ваши побожни синови, ето, ми долазимо да вам то понудимо у свој потпуности, ми смо готови прокламовати у Италији ово велико начело: *Слободна црква у слободној држави. (Добро!)*¹

¹ Као што излази из овога говора, и као што се још јасније види из многих објављених докумената о проговорима, које је Кавур био предузео да реши римско питање, он је нудно Пију IX да усвоји у Италији велико начело *Слободна црква у слободној држави* само под условом: да се папа одрекне своје световне власти. Кавурови наследници, међутим, узимајући апстрактно то начело, а не у практичном и позитивном смислу, у коме га је схватио велики министар, применише га великим делом, и поред тога што је папа одбио да

Ваши прави пријатељи признају као ми очевидност овога, признају тј. да световна власт, оваква каква је ваша, не може постојати. Они вам долазе са својим предлозима реформама, које ви као поглавица цркве не можете извести; они излазе пред вас предлажући вам да промугујете уредбе, у којима су начела што се не слажу са максимама које морате да чувате; и они ваши пријатељи стално наваљују на вас и стално вас прекоревају због ваше упорности; ви се упорно опирете њиховим саветима, и добро радите; ја вас не прекорем, када онима, који вам пребацују што немате војске, прикупљене регрутовањем, одговарате како не можете наметати принудно беженство младим од 20—25. год., тј. у добу најјачих страсти; ја вам не замерам кад нећете да прокламујете ви самп слободу вероисповести, слободу наставе; ја вас разумем. Ви морате проповедати извесно доктрине и према томе не можете рећи да је добро, ако сваки проповеда доктрину коју хоће; ви не можете усвојити савете својих истинских пријатеља, зато што они траже оно што ви не можете дати и приморани сте остати у томе аномалном стању Оца верних, који је приморан да страним бајонетима одржи народ под јармом или да усвоји начело слободе, лојално, широко примењено у најстаријем народу латинске расе, у земљи у којој католицизам има своје природно место.

Изгледа ми, господо, да је немогућно да ово мишљење, овај предлог, изнесен са овом лојалношћу, не буде повољно примљен.....

Ја ћу поменути, у прилог искрености наших предлога, да су они сагласни са целокупним нашим сметомом. Ми смо да треба увести слободан сметом у свима гранама верског и грађанског друштва; ми хоћемо економску слободу; ми хоћемо административну слободу; ми хоћемо потпуну и апсолутну слободу савести; ми хоћемо све политичке слободе, сагласне са одржањем јавнога реда; и према томе, као потребна последица овога реда ствари, ми смо да је хармонија зграде, коју хоћемо да подигнемо, потребно да начело слободе буде примењено на односе цркве и државе. (*Добро*)....

Јавно мишљење ће примити ове истине, и не могући предвидети време, потребно да ова мишљења задобију силу, ја мислим да се не вaram, изјављујући да ће у веку, у коме

се упусти у преговоре. Од туда је дошло да се црква, која је остала непријатељски расположена према италијанској краљевини, ипак код нас нађе у повољнијим приликама, него ма у којој другој земљи, и да се могла користити свима добрм странама слободе, борели се противу државе.

се прави употреба од локомотиве, и у интелектуалном свету ове идеје у скоро свако примити. Када се то буде извршило, тада ће се, као што сам већ рекао, доћи до споразума са Француском.

Ја се надам, када се буду постигле ове две ствари: када католици буду убеђени и када се буде дошло до сагласности са Француском, — да ће се наћи начин да се изведе споразум са св. оцем. Ја нећу да предвиђам случај немогућности споразума, али мислим да, ако ова немогућност не буде долазила од нас, неће бити нама ни приписана, а и у случају те претпоставке, Рим би могао бити присаједињен Италији, а да од туда не произиђу кобне последице ни за нас ни за цркву....

Дискусија се заврши готово једногласним одобравањем следећег дневног реда, који је предложено послати Бонкомпани:

„Саслушавши изјаву владе, а надајући се да ће се, пошто се осигура достојанство, углед и независност папи и потпуна слобода цркви, споразумно са Француском, применити начело неинтервенције, и да ће се Рим, престоница, коју је изгласало народно мишљење, присајединити Италији, скупштина прелази на дневни ред.“

Кавур је, већ од неколико месеци, отпочео преговоре са Римом на основу апсолутног одвајања двеју власти: духовне и световне; али управитих дана папје један тужан догађај, да ожалости његову душу.

Решавало се о положају гарибалдинских официра, који су ушли у редове сталне војске; неколицини од њих учини се да влада не води довољно рачуна о њиховом раду и они надражине Гарибалдија против Кавура, отварајући попова још не залечену рану, коју је осетио због уступања Нице Француској. Гарибалди отрча у Турин, и у једној тужној седници у скупштини изјави да никада неће стиснути руке човеку, који га је створио strapцем у Италији. Краљ је био ожалостен овим сукобом, који је избио између две највеће личности у земљи, и покуша приволети их да се из-

мире. Они се руковаше у Оружној Галерији краљевског двора у Турину; а да је измирење било искрено, имамо речитог доказа у писму које је Гарибалди упутио Кавуру 18. маја 1861. год.; у њему се налазе ове речи: „Верујући у вашу извазредну способност и чврсту вољу да учините добра отаџбини, ја ћу чекати срећни глас, да ме још једном позове на бојно поље“.

Али је Кавур, већ истрошен напорима последњих година и сталном напрегнутошћу духа, био изгубио здравље. 29. маја 1861. год. он доби грозницу; 2. јуна устаде из постеље и проведе цео дан у раду; у вече му се грозница поврати, 6. јуна умре; једва да је имао 51 годину.¹

Виторио Емануеле, који је мало раније био лично отишао, да га поздрави на самртничкој постолји, желео је да Кавурово тело почива у цркви Суперли поред гробница савојске куће. То је била племенита, врло нежна пажња; али је Кавур био оставио жељу, да му се кости покопају у његову породичну гробницу у селу Саптеи (код Кјери) и та се његова жеља и испуни.

Често је између Виторија Емануела и Кавура долазило до несугласица, али би се увек изравњале, јер су обојица осећали да је њихова слога потребна Италији; Кавур је увек говорио да се Италија не би створила без Виторија Емануела, али

¹ Његов парох, један добар брат францускишканац (отац Такомо), који је имао пријатељских веза са Кавуровом породицом, дође самртничковом одру, чим га известише, уклањајући на тај начин озбиљно незадовољство, које би било у Турину противу свештенства, да се поновно случај министра Сантарозе. Римска курија, која се падала скапдалу и која га је хтела, би тиме веома наљућена, позва свештеника у Рим и не само да га лини парохје, него га рашчини и посла, да испита до краја живота у једном удаљеном манастиру.

је и краљ схватио, да је тадашње врло заплетене политичке теешкоће могао савладати само моћни дух Камила Кавура.

Лорд Палмерстон, тадашњи председник енглеске владе, рече: „Име грофа Кавура вечито ће живети, и, готово бих рекао, убалсамовано у успомени, у благодарности и у дивљењу човечанског рода, докле буде историје која ће спомињати догађаје“. Лорд Русел му намени *једно од најузвишенијих места људског рода*, а сир Роберт Пил (сир великог министра истог имена), који је такође заузимао високе положаје у енглеској влади, рече о њему да је *највећи државник који је икада управљао судбином ма кога народа на путу слободе*. И потомство је потврдило ова мишљења која су изrekli људи, што су се добро разумевали у политици. Прошло је већ, може се рећи, читава генерација од Кавурове смрти, и његово име, уместо да потамни, сваким даном сја све то јачом светлошћу, и дело, које је он извршио, изгледа све више необично.

Са Кавуровом смрћу завршују се најсјајније страпе италијанског васкрса. Министри, који су се често ређали од тада на управи владе (Риказоли, Ратаци, Фарини, Мингети, Ла Мармора, Лапца и т.д.) сви су намеравали да продуже Кавурове методе и традиције, али се нису умели дићи до те висине, на ни приближити јој се.

Истипа је да су прилике нове краљевине биле врло тешке: четири династије (напуљска, тосканска, моденска и пармска) тежиле су да поврате изгубљене престоле; Аустрија је са подозрењем посматрала са тврђава квадрилатера нову краљевину, претећи упадом; и громови папске ескекомуникације покушаваху да поруше нову зграду; На-

полеоп, под утицајем клерикализма који је господарио у његовој царевини, престаде помагати довршење задатка Италије; и док су готово све европске државе са неповерењем гледале Италију, препорођењу новим животом, гарибалдизка странка је била нестрпљива, желећи да се одузме Рим од папе и Млеци од Аустрије. Стаповништво разних области, вековима навикнуто да живи раздвојено, није се стапало; један део становништва, који су дотле угњетавали тирапи, непријатељи сваког напретка, био је нешто заостао у цивилизацији; финансије су биле исцрпене, војска се тек стварала, администрација је била дезорганизована, а, као да то још није било довољно, разбојници су пустошили јужне области.

Хајдучија је била стални бич јужних покрајина, било због крајње беде сељака, који, одмећући се у поље, покушаваху да се опросте глади и сталног притиска својих господара, било због тога, што власти овде нису никада биле довољно јаке и довољно поштоване; с друге стране, оскудица путова и станова у пољима давала је погодну средину за његово развијање. Сада, користећи се трепутком, у коме је старе администрације нестајало, а нова се још није била образовала, хајдучија се још успешније појави и доби политичку боју. Прогнати краљ Франческо II слао је из Рима оружје, новац и титуле пуковника и генерала пајгорим лупежима: Чипријану Ла Гали, Кроку, Карузу и многим другим, који су нарочито пустошили Абраце, Базиликату и Калабрију. Неколико хиљада разбојника беху се скупили око њих; год. 1861. једна њихова банда поста господар вароши Мелфи, главне вароши у округу.

Мало доцније, у септембру исте године, шпански прописвет доп Јозе Борјес, одушевљен легитимистичким идејама, мислећи да ће моћи понова

подићи бурбонски престо у краљевини двеју Сицилија, искрца се на калабријску обалу, стави се на чело разбојника, и са њима заузео многа места у Калабрији и у Базиликати. Његове трупе иђаху напред пустошећи, пљачкајући и убијајући; и он брзо приметил да бурбонској страни служе једино лупежи, који су само били жељни пљачке. Тада науми да их остави; али, пре него што би остварио своју намеру, разбојници, пошто му одузеше све што је имао, напустише њега. Са деветнаест другова он покуша да се дохвати граница Папске Државе, да оде и каже Франческу II како позак свет служи његовој ствари; али паде у шаке италијанским трупама и би пушкаран (8. децембра 1861. год.).

Са Борјесовом смрћу не престаде и хајдучија, шта више, она постаде још бешча, у колико је више губила свој политички карактер. Да би је уништила, влада је морала употребити силу и повац, морала је дозети и неодложно примењивати страшне законе, и у овој мрачној и мучној дужности италијанска војска је дала узвишене доказе оданости отаџбини. На жалост, ова борба је дуго трајала, зато што су хајдуци могли, кад би им запретила озбиљна опасност, врло лако прелазити у Папску Државу.

Међутим, странка, која се називаше *сипранка акције*, зато што је хтела да се смело приступи освојењу Рима и Млетака, отпочињаше агитацију, и 1862. год., користећи се доласком на власт Урбана Ратација, који се показивао наклоњен демократији, одлучи да отпочне борбу. Гарабалди узео сам собом да изведе наоружање, али влада, којој је Аустрија претила својим држањем, морала узаптити слагалиште оружја у Саринко (област Бергамо) и ухапсити неке, који су у Брешини и у Бергаму наговарали становништво да уђе у рат.

С друге стране, папа, кад италијанска влада понова отвори преговоре за споразум, одлучно одговараху: *Non possumus*;¹ шта више, скупштина од 300 епископа, сакупљених у Рим са свих страна света, подпесе папи Пију IX адресу, изјављујући да му је потребна световна власт. Готово као одговор на то изазивање, Гарибалди оде у Сицилију и уз поклич *Рим или смрт!* поче купити добровољце. Влада се пађе у озбиљној пеприлици. У Риму се палазила стална посада Француза, и Наполеон III, под утицајем клерикалне странке, даде на знање да ће оп улазак гарибалдијеваца у Папску Државу сматрати као изјаву рата од стране краљевине Италије. Ратаци је тада био приморан спречити Гарибалдијев покушај.

Овај се са 2500 добровољаца искрца у Калабрији и ту пређе на висове Аспромонта. Ту га опколи корпус берсаљера под заповедништвом пуковника Палавичини. Сви Италијани жељаху да не дође до проливања крви; па жалост, неколике се пушке испалише и с једне и с друге стране, и сам Гарибалди би рањен (29. августа 1862. год.). Би одведен у тврђаву Варињано на Специјском заливу, и неколико месеца доцније, пуштен на слободу, врати се на Капреру.

Поводом ових догађаја, у септембру 1862. год. одржа се у Лондону велики митинг у част Гарибалдија. Енглеске симпатије увек су биле врло живе за Италију, и Гарибалди, под изговором да консултује славне енглеске хирурге о својој рапи, у марту 1864. год. отпутова у Енглеску; он је тада мислио на ослобођење Млетака и падао се да ће моћи, с помоћу јавног мишљења, уснети код енглеске владе, да му да помоћи и новаца за рат противу Аустрије. У Енглеској су се сви друштвени редови

¹ Не можемо.

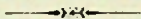
такмичили указујући му своје дивљење; у Лондону нико никада није био примљен са толиким и тако општим одушевљењем (11. априла 1864. год.); али влада, ма да му је указивала сву своју наклоност, одузе овоме путу сваки политички карактер.

Мацини опет, који је стално веровао у успех завера, био је организовао тајне комплоте у варошима Млетачке области, падајући се да ће, кад устапак буде букнуо, италијанска влада бити приморапа да зарати. Овом приликом, он вађе моћног присталицу својих намера у самом краљу Виторију Емануелу II, који, јако перасположен због плашљивости своје владе (којој је тада председник био Милгети), ступи у везу са великим револуционарем, преко једног тајног агента. Овај се плап не оствари, али он служи да покаже, како је код та два Италијана патриотско осећање било изнад сваке друге идеје.

Међутим, у Италији питање о престоници постајаше сваки дан све заострепије; сам Наполеон увиде да треба дати пеко задовољење италијанском осећању, које је са пезадовољством гледало француске трупе у Риму; да би их уклопио, он приволи Милгетијево министарство па конвенцију од 15. септембра 1864. год. Њоме је Француска обећавала повући своје трупе из Рима, али се италијанска влада морала обвезати да ће поштовати и учинити да се поштују границе Папске Државе, какве су тада биле, и да би, готово, дала јемство како се одрекла сваке идеје о Риму, морала је преместити престоницу из Турина у Фирепце. Они Туринци, који су шесете и шесет-прве године топло плескали Кавуровим речима о потреби да Рим постане престоница, били су врло ожалошћени, што је савојски орао остављао обале

реке По, да се спусти, не па обале Тибра, него па обале Арна; због тога се у Турину догодише демонстрације противу владе, и, на жалост, проли се грађанска крв.

Па ипак, 1865. год. престоница би премештена у Фиренце. Управо те године била је шеста стогодишњица Дантеова рођења и са целог полуострва се стече спонтано указивање поштовања у Фиренце, отаџбини *највишег Песника*.

ГЛАВА XVII

РАТ 1866. ГОДИНЕ

Савез Италије са Пруском — Стање две војске — Битка код Кустоце — Гарибалди у Трентину — Поморска битка код Лисе — Мир — Анексија Млетачке области краљевини Италији.

Још првих дана 1861. год. Кавур се решио да отпочне преговоре о склапању савеза са Пруском, и, пиљући генерала Алфонса Ла Мармору, да поздрави краља Вилхелма приликом његовог доласка на престо, он му је давао палог да саопшти краљевској влади, како су, „због аналогија које постоје између историјских тежња Пруске и Пилемота, Италијани навикнути да у Пруској гледају природну савезницу“. Време још није било дошло за то, али ово семе доцније уроди плодом.

Када се, после рата са Данском, отпочеше примећивати први знаци непријатељства између Пруске и Аустрије, у Италији је био председник владе баш Ла Мармора, који, на Бизмаркову понуду, бејаше веома радостан, што може остварити тај стари план. 8. априла 1866. год. би потписан у Берлину тајни уговор, којим су Пруска и Италија обећавале једна другој међусобну помоћ у нападној и одбрамбеној рату противу Аустрије. Ова последња, видевши да јој прети опасност са

две стране, попут Италији, преко цара Наполеона III, да јој уступи Млетачку област, само да напусти савез са Пруском; али Виторио Емануеле, увек лојалан и веран обећањима, не хтеде примити ову понуду.

20. јуна отпоче рат. Заповедништво над италијанском војском узде Виторио Емануеле, који изабере за шефа свога Ђенералштаба генерала Алфонса Ла Мармору, а овај уступи председништво владе Бетину Риказолију. Гарибалди би понова позван, да управља добровољцима, који полетеше у великом броју на оружје. Виторио Емануеле имао је смелу и врло срећну идеју: да пошаље Гарибалдија на далматинске обале; ту би храбри генерал лако успео подићи стаповништво, и за тим би могао, крећући се на Беч, приморати Аустрију, да пошаље противу њега знатан део својих трупа. Гарибалди је био одушевљен овим планом, који се не оствари, зато што се дворска околина бојала да народни јупак не добије сувише престижа; зато послаше Гарибалдијеве добровољце у Тиролске Планине.¹

Италијанска војска, заједно са добровољцима, имала је на бојном пољу на расположењу 220.000 људи; највећи део био је прикупљен на обалама Минча; али један јак део, под заповедништвом генерала Чалдини, налазио се у Ферарској области, на доњем току реке По. Аустријска војска била је бројно слабија (имала је око 150.000 људи), али јој је то, што се налазила у тврђавама квадрилатера, појачавало положај; њом је заповедао надвојвода Алберт.

✱

¹ Слаба симпатија, коју су тадашњи италијански управљачи имали према народним покретима, и оскудица сваке смелости код њих спречише исто тако да се оствари план (који је предложио, споразумно са Кошутом, генерал Тир): да се побуни Угарска и да се Аустрија узнемири с леђа.

13. јуна Италијани пређоше Минчо; 24. се сударише са аустријским трупама на оним узвишењима код Кустоце, која су била онако кобна по италијанску војску 1848. год. Битка се била са великом жестином и храброшћу; али, због оскудице веште управе, једва се могла борити трећина италијанске војске, окупљене на Минчу. Ла Мармора показа много личне храбрости, јурећи стално гаљопом усред ватре и предводећи сам различне дивизије, да заузму позиције; али, је исто тако показао да му недостају оне подобности и дар, који су потребни главном команданту. Ништа није користило јунаштво појединих чета, које су се бориле без реда и без јединства управе; није користила ни храброст два краљева сина, кнежева Умберта и Амедеја, који су се у овом рату први пут окушали; италијанска војска, издржавши страпан окрпај, мораде се повући натраг и вратити се преко Минча. Како су Италијанци очекивали сигурну победу, вест о оваквом исходу борбе дође као велики пораз; преувелича се претриљени губитак, и то порази духове.

На срећу, рат се повољно развијао на страни наших савезника у Немачкој: 3. јуна Пруска је разбила аустријску војску код Садове. Тада Аустрија, да би могла опозвати своје трупе из Италије, да би брањила саму престоницу, којој је, изгледале, претила опасност, понова понуди преко Наполеона Виториу Емануелу, да му уступи Млетке; али краљ и овог пута одби понуду, потпуно сагласно са осећањем свих Италијана, који су желели да поврате част оружју.

Одлучено је, дакле, да се понова енергично предузме папад; генерал Чалдини доби заповест да пређе По и уђе у Млетачку област. Већ је велики део аустријских трупа био отишао ка Бечу;

паступање, према томе, испаде веома лако; 20. јула Чалдини је стигао у Пјаве.

У исто време, Гарибалди се на челу добровољаца крећуо напред са обала језера Гарда у Трентино, савладао је јак отпор код Бецске, и ушао дубоко унутра, удаљен само мало миља од вароши Трента.

Италијани су се много надали у своју флоту под заповедништвом адмирала Персана, човека који је умео стећи глас, много већи од своје вредности. Он проведе прве дане рата не предузимајући никакву акцију; био се затворио у анконско пристаниште, док је адмирал Тегетоф давао доказа велике смелости и одлучности, изазивајући га у борбу. Најзад, незадовољство јавног мпења натера владу да заповеди Персану да одмах пређе у напад, запретивши му да ће му иначе одузети заповедништво.

16. јула Персано се крете од Анконе и пође да нападне острво Пису (Вис); док је још трајао напад на утврђења, појави се, 29. јула, аустријска флота, која одмах нападе свом снагом на италијанску флоту. У томе трепутку Персано напусти адмиралску лађу *Краљ Италије* и склони се на *Алфондаџоре*, коју је држао изван борбе; то беше чин, који се ничим не да извинити и који, зато што за њ није одмах дозпала цела флота, учини да се прекиде свако давање знака односно правца којим лађе треба да иду, тако да се свака лађа морала борити за свој рачун. Тегетоф са својом адмиралском лађом нападе с бока *Краља Италије*, који одмах потону заједно са заповедником Фајди Бруно и са 600 морпара, од којих једва третица успе да се спасе; друга италијанска крстарица, *Палестро*, запали се, и заповедник, Алфредо Канелини, и ако је предвиђао како неизбежно мора наступити експлозија барута, очекују, док се

рањеници препесу на другу лађу, а не остави свога места, те мало после тога оде у ваздух са својих триста мрпара, уз усклик *живела Италија!* После тога аустријски адмирал се повуче у добром реду, а Персапо, који се врати у Анкопу, не смеде га нападат.

Пораз код Лисе дубоко ожалости Италијане, који су били убеђени у надмоћност своје флоте над аустријском. Адмиралу Персану, који је пајпре био оптужен за издају, доцније одузеше чин због неспособности и немарности.

*

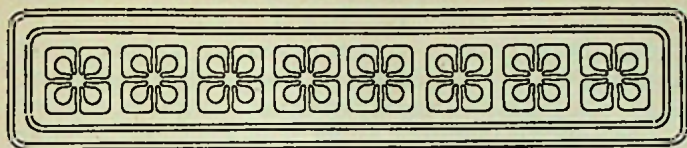
22. јула Пруска је закључивала примирје са Аустријом, без претходног споразума са Италијом. То су били тужни, страшни трепуци за италијанску владу; Аустрија је могла групти у једном тренутку на полуострво са целом војском, која је постала смела због победа, добивених у Италији. Нужда примора да се одмах углави Кормонско примирје (12. августа)¹ и да се приме услови прашког уговора о миру (24. августа); њиме је Аустрија уступала Млетачку област Наполеону III, који, узевши улогу посредника у спору, изјави да је уступа Виторију Емануелу, после плебисцита становништва, које се, разуме се, једнодушно изјасни за спајање са осталом Италијом (21.—22. октобра 1866. год.). У Бечу се, међутим, још 3. октобра закључно особени уговор о разним питањима између Италије и Аустрије, и по њему цар Франца Јосиф врати Италији чувену гвоздену крупу, која је 1859. год. била однесена из Монце у Беч.

¹ Гарибалди, који се са својим четама налазио на мало километара од Трента, доби заповест да се повуче и напусти Трентино; и, ма да му се срце цепало, он одговори: „Поко-равам се“.

Свакако, начин на који се добила Млетачка област, био је унижавајући за Италијанце; али, када је 7. новембра 1866. год. Виторио Емануеле ушао у лепу вереницу мора, сјајну и свечау, као у веселим дањима њене моћи, свако заборави несрећни исход овога рата, да би уживао потпуну радост што се осећа ослобођен туђинаца.¹

¹ Рђав исход рата ипак је много умањпо углед владе, тако да најфанатичније присталице бурбонско-клерикалне странке помислиле, како је дошао згодан тренут да се покуша покрет у Сицилији, у нади да се оздо, с југа, доцније распростре на остату краљевину. Зато, користећи се незадовољством, произведеним на острву због рекруговања младих за војску и због других новина, организоваше чете које 16. септембра 1866. год. упадоше у Палермо и заузеле га готово цело, извршивши у њему невероватну пљачку и свирепости. Тек после неколико дана генерал Кадорна, добивши појачања, успе да угуша побуну.

ГЛАВА XVIII.

РИМ ПРЕСТОНИЦА.

Гарибалди и добровољци у Папској Држави — Интервенција Француза и битка код Ментане — Неутралност Италије за време Француско-немачког Рата — Италијанске трупе заузимају Рим (20. септембра 1870. год.) — Закон о гаранцијама.

Остајало је још само римско питање да се реши. Нада, да се папство може измирити са духом модерне цивилизације, показа се немогућна од дана, у који је Пије IX објавио *Syllabus* (8. дец. 1864.), у коме је осуђивао, као јеретичке доктрине, слободу мисли, штампе и наставе, и нападао на резултате либерализма и напретка. Италијанска влада, са своје стране, остајући и даље на путу реформама што су их нова времена захтевала, уређивала је питање о браку, уносећи обавезу грађанске церемоније поред верског обреда, који је био задржан; доцније одлучи да се укидају многе верске корпорације и поче одузимати црквена добра. Противност, дакле, између римске курије и италијанске владе постајаше живља но икада.

Међутим, Наполеон III, саобразно конвенцији од 1864., повлачио је, мало по мало, своје трупе из Рима, тако да је крајем 1866. престала ова туђинска окупација, која је трајала седамнаест го-

дипа. Папска влада сстаде сама са својим поданицима. Тада, док су се у Риму неки тајни одбори трудили да изазову устанак, акциона странка у краљевини решила је да и сама узме учешћа, да би се спор решио, падајући се да је влада, којој је понова био на челу Урбано Ратаци, неће у томе ометати. Гарибалди прокрстари неколиким областима, да подстакне грађане на рат.

У септембру 1867. год. припреме за устанак биле су већ добро изведене; али италијанска влада, која је дотле мирно пуштала да се ради, заплашена сада држањем Наполеона III, који је изјављивао да је готов устати у одбрану папе, 23. истог месеца ухапси Гарибалдија и посла га на Капреру, где су четири лађе водиле надзор над њим.

Али се добровољачке чете образоваху и у одсуству Гарибалдија и упадаху у Папску Државу. 22. октобра у вече у Риму се покуша устанак; зидари Монти и Тоњети покушаше да мином баце у ваздух касарну Серистори, док је стотина младих људи заузела капину Св. Павла; али овај покрет, чим изби, би у крви угушен.

Надајући се да ће затећи варош још побуњену, два брата, Еприко и Ђовани Кајропи, пређоше границу са седамдесет другова, у намери да прискоче побуњеницима у помоћ; они се спустише Тибром до па две миље од Рима и овде заузеше позицију на Парнолским брежуљцима покрај виле зване Глори, чекајући да добију вести о устанку. Уместо тога стиге јака чета папских жбира. То није била битка, него страшна борба груди у груди; свих седамдесет падоше, мртви или рањени. Еприко Кајропи остаде мртав у борби; Ђовани, тешко рањен и заробљен, успе доцније, па заузимање једног енглеског прелата, да буде пуштен у слободу, али умре после нешто више од годину дана, памучивши се силно боловима од задобивених рапа.

И тако ова јуначка породица, којој је већ један од њених славно пао код Вареза у рату од 1859. год., и други један умро у Сицилији, изнурен у напорним маршевима у експедицији *Хиљаде*, даде сада пове жртве у реду италијанских мученика.

Мало дапа после тога, папине труне опколише у самоме Риму, у Трастaверском крају, једну радионицу, у којој су били окупљени неколики патриоти, што су спремали патропе; они одговореше пуцњавом из пушака и бомбама, али бише побеђени и великим делом исечени; међу мртвима била је и Ђудита Тавани Арквати, смела жена, која је била душа отпору.

Гарибалди је, међутим, успео да утекне са Капрере. 16. октобра, ноћу, стари јунак, сам, ускочи у малу барку и, измакнувши надзору лађа, искрца се у Магдалени, одакле се упути у Тоскану. Ратаци, коме је било познато да је Наполеон III љут због развоја италијанских ствари, и осећајући се непогодан да заустави догађаје што су се развијали, даде оставку. За време министарске кризе нико немаде храбрости да се одлучи на енергичне кораке, и тако гарибалдински покрет напредоваше. Гарибалди, стигавши у Фиренце, одржа говоре на јавним местима, подстичући ставовиштво на рат, за тим оде, да се стави на чело већ прикупљених оружанних чета.

Наполеон III, који је, под притиском клерикала, већ наредно да се у Тулону опреми флота и крене папи у помоћ, на те гласове изда заповест да опа отпутује у Чивитавекју. Гарибалди, међутим, прешавши границу, сукоби се 26. октобра са папским трупама код Монтеротонда и потуче их; па и после, пошто чу да су се Французи већ искрцали на папско земљиште, он подстицаше своје да паставе борбу. 3. новембра десн се други

сукоб, код Ментане; у њему Гарибалди успе да патера иапску војску у бегство, али иза ње су долазиле француске трупе. Добровољци, наоружани рђавим пушкама, не могаху се дуго одупирати Французима, снабдевеним њиховим *chassepots*,¹ које су, како се несрећно изразио генерал де Фајн, командант експедиције, *тога дана чуда починиле*. Гарибалди, повукавши се, распусти добровољце и, вративши се у краљевину, би по заповести италијанске владе одведен на Капреру.

Тако је пропала гарибалдинска експедиција 1867. год. Готово као да се појача несагласност, која се због ових догађаја појављивала између Италије и Француске, председник француског министарског савета, Руе, да би угодно скупштинској клерикалној већини, изјави одлучно у парламенту: *Ми изјављујемо у име француске владе: Италија неће овладати Римом; никада, никада Француска неће отићи тако далеко да употреби на своју част и католичанство. Ако се Италија крене на Рим, она ће отићи наћи Француску пред собом.*

* * *

Цела је Италија, међутим, мислила на Рим, и још у децембру те исте 1867. год., готово као да одговара на Руеове речи, Ђовани Ланца, примачући се скупштинског председништва, отворено је изјављивао: „Ми смо јединодушни у жељи да се доврши народно уједињење, и Рим ће, раније или доцније, по сили ствари и по праву времена, морати бити престоница Италије.“

Доцније, када се повећа згорчелост између Француске и Пруске, Наполеон III сматрао је за корисно да се чвршће веже са Аустријом и са

¹ Пушка, која се тако зове по имену свога проналазача, контролора оружја Chassepot-a

Италијом. Цар Франца Јосиф радо је помишљао да се освети за Садову, али није желео да му понова запрети с бока опасност од Италије, о којој је он мислио како жели да се користи првом приликом те ишчупа испод његове управе још потчињене земље Трст и Тренто; он изјави, дакле, да ће ступити у савез са Француском, само у случају да и Италија узме у њецу учешћа. Италијанска влада постави услов, да француске трупе напусте Рим, у који су се 1867. год. повратиле; али Наполеон, потчињен клерикалној страпци, не хте ни чути о томе, и савез пропаде.

Римска курија, међутим, готово као да је хтела дати доказа о својој моћи, сакупи у Риму Васелепски Сабор, који је био двадесети у историји католицизма, и отвори се после више од три века од како је затворен последњи, тј. сабор у Тренту. На овом сабору победише идеје најсупротније начелима која су триумфовала у последње време, и као да су се хтеле изазивати либералне владе, прокламова се догма о папиној непогрешности (20. јула 1870.).

Управо тих дана објављен је рат између Француске и Пруске. Понова се покренуше дипломатски преговори о француско-италијанско-аустријском савезу, али упорност царева, који никако није допуштао Италијанима да заузму Рим, учини да они пропадоше. После првих пораза француског оружја, Наполеон повуче своје трупе из Рима, и посла у Ференце кнеза Жерома Наполеона, да формално тражи помоћ од Италије, обећавајући да ће јој оставити одрешене руке, да ради шта хоће у Римској Држави. Краљ Виторио Емануеле радо је хтео полетети у помоћ савезнику из 1859. год., али је јавно мпење у Италији било противно Наполеону III; осим тога, ако су се Французи борили раме уз раме са Италијанама 1859., они су

исто тако били савезници Пруске 1866. год.; мистарски савет се, дакле, најасни за неутралност.

Када, после пораза код Седана, побуњено париско стаповништво обори царевину и прокламова републику (4. септембра 1870.), италијанска се влада осети ослобођена обавеза, датих цару 1864. год. Тада се донесе одлука о интервенцији у Папској Држави. Виторио Емануеле посла писмо Пију IX, у коме га *синовљом љубављу* мољаше да узме у обзир италијанске прилике и да се одрекне световне власти; али Пије IX одговори да ће устукнути само пред насиљем.

19. септембра италијанске трупе, под заповедништвом генерала Рафаела Кадорне, стигоше пред капије Вечите Вароши; 20., после кратке борбе код Порта Пија, оне провалише зидове. Тада Пије IX, који је просто хтео показати како је претрпео насиље, заповеди својима да се повуку, а он се затвори у Ватиканску палату, понашајући се као заробљеник пове Италије, која, по праву народности и отаџбине, победе на Капитолу тробојну заставу. 2. октобра 1870. стаповништво Римске Државе изјави свечаним плебисцитом своју жељу, да се присаједини краљевини Виторија Емануела, и тако се оствари један од највећих догађаја модерне историје: уништење оне световне власти, која је, једанаест векова раније, постала поклопом Пипина и која је увек спречавала уједињење Италије.

5. децембра 1870. год. Виторио Емануеле, отварајући у Фиренци пову скупштини, могао је са оправданим поносом узвикнути: „Са Римом, престоницом Италије, искупио сам своје обећање и крунисао предузеће, које је пре двадесет и три године отпочео мој узвишени родитељ. Моје срце краља и сипа осећа свечану радост, што поздрављам, овде први пут сакупљене, представнике наше

миле отаџбине и што могу казати ове речи: Италија је слободна и уједињена; сад само од нас зависи да је учинимо великом и срећном.“

Италијански парламенат, пре но што би пренео своје седиште у Рим, донесе закон, назван *закон гаранција*, којим се папи даваху све прерогативе и достојанства суверена, остављаху му се палате Ватикан и Латеран и вила Кастел Гандолфо, ослобођене сваке таксе или терета, и одређивала му се годишња дотација од 3,225.000 лира. Папа не хтеде признати овај закон, одби дотацију и стално је протествовао противу италијанске владе.

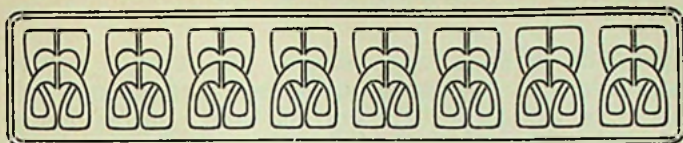
2. јула 1871. год Виторио Емануеле свечано уђе у Рим и намести се у палати Квириналу, изговарајући чувену реченицу: *У Риму смо и у њему ћемо остати*. Скупштина се намести у палати, званој Монтечиторио, а сенат у палати, званој Мадама, по Маргарити Аустријској, кћери Карла V, која је у њој становала.

И тако се могло рећи да је остварења велика идеја италијанског уједињења, о којој су толико времена с љубављу размишљали најјачи мислиоци и о којој су певали најзпатнији италијански песници; готово цела територија, географски италијанска, пађе се прикупљена у једну државу, која је по попису, извршеном управо 31. децембра 1871. год., имала 26.800.000 становника.

Од старих италијанских области Аустрија је задржала само Тренто и Трст; Тичински кантон је и даље остао саставни део швајцарског савеза, коме је био пришао још у почетку XVI в.; Корсика и Ница са околином остадоше присаједињене Француској, која после 1860. врши и неку врсту протектората над малом кнежевном Монако, која је зашла у територију Нице; група Малте и даље је остала зависна од Енглеске. Поред ово мало

земаља које зависе од странаца, у састав нове италијанске краљевине није ушла мала република Сан-Марино, која је, управо зато што никада није будила амбицију моћних, једина италијанска држава, која је успела да прође неузнемирена кроз толике буре које су се догађале на полуострву. Стара република, која живи на врховима брда Титона (у близини Римини), има површину 60 км². и 9.000 становника, а уређена је као средњовековне општине, тј. има два савета (велики и мали) и два капетана управника, који остају у дужности шест месеца.

ГЛАВА XIX

ПОСЛЕ 1870.

Унутрашње развијање — Смрт Мацинијева — *Десница* и *левица* — Долазак *левице* на власт — Смрт Виторија Емануела II — Смрт Пија IX и избор Леона XIII — Почетак Тројнога Савеза — Смрт Гарibaldiјева — Унутрашње реформе; велики развој јавних радова — Заузеће Асаба и Масауе; живот Италијана у Африци — Банкарске парнице и морално питање — Буле у мају 1890. — Изложба у Турину — Избори 1900. — Убиство краља Умберта — Почетци владавине Виторија Емануела III.

Поставши пајзад уједињена, Италија је сада могла посветити сву своју снагу развијању у свима правцима унутрашње управе. Имало се врло много радити, нарочито у Јужној Италији и Сицилији, у којима се раније несрећне владавине никада нису старале да подигну благостање становништва. Као пример довољно ће бити помепути, како је 1859. год. жељезничке мреже у саобраћају било у Пијемонту и Лигурији 807 км., у Ломбардији 200, у Тоскани 308, док је у Напуљској области (која површином одговара свима горе побројаним областима укупно), било само 124 км., а у Сицилији, чија површина одговара површини Пијемонта, није било ни једнога километра. Слична би се опажања лако могла навести за све оно што се тиче путова, поштанске и телеграфске службе, итд.; тамо, на југу,

трговина је била врло слаба, индустрија готово никаква, сама земљорадња веома запемарена; већ да и не говоримо о јавној настави, јер је непписаност била његова позната карактеристика. Требало је, дакле, дини ниво тих области на ниво осталих и доцније се потрудити да све напредују, како би брзо достигле пајобразованије народе у Европи. И праведно је призпати да се много урадио, нарочито у јавним пословима.

Већ 1871. год. железничка мрежа је била толико проширена да је обухватала 6377 км., понеки пут морале су се савлађивати велике природне тешкоће, да би се оне саградиле; на овом пољу италијански дух стекао је још тада велику част, зато што се управо 1871. год., после дугогодишњег рада, доврши просецање тунела Фрејуса (званог и Монченизио), најдужег (12 км.),¹ који се до тада у свету извршио. И многи путеви се саградише, трговина се знатно повећа, индустрија се отпоче развијати, икоме се на све стране подизаху. Разуме се, ово унутрашње побољшање и трошкови, подвесени за раније ратове, и завођење нове администрације, исцрпљивали су државне финансије, тако да су се стаповиштву морали наметнути велики терети. На овом месту дужност је подсетити Италијане на благодарност коју дугују имену министра Квинтана Селе, који је био готов заслужити и непопуларност, само да би довео финансије у ред.²

¹ Просецање тунела Монченизио отпочело се 1857. год. смелом иницијативом краљевине Сардинске, која је тада имала обе падине Алпа, Пијемонт и Савоју; овим су просецањем управљали инжењери: Сомеје, Гратони и Граилс. — Доцније (1874.—1881.) подиже се Св. Готхардски тунел (15 км.), а 1899. отпочеше се радови за Симплонски тунел, чија дужина пролази 19 км.

² Налазим да је умесно поменути, како су тешке финансијске прилике нове краљевине Италије пробудиле, неколико година раније, у врло отменој души новинара Ђ. Ђ. Бо-

Међутим, све више нестајаше са светске позорнице геперације која је довршила дело уједињења Италије. 10. марта 1872. год. умре у Пизи Ђузепе Мацини; овај човек, који се сав био посветио припремању италијанске револуције, доцније није одобравао монархијски правац, који је она узела; али ово ипак не смета да га сви Италијани поштују као првог и пајватренијег апостола уједињења и независности отаџбине. Његове кости почивају у гробљу његовог места рођења, у Ђенови.

Међу умрлима те године помепућемо Урбана Ратаци, који је сматран као вођа скупштинске странке зване *левица*, тј. папредни.

После Кавурове смрти власт је готово сталпо била у рукама *деснице*, тј. конзервативаца; али управо зато, што је сталпо била на влади, ова странка поста пајзад многима антипатична, у толико више, што се њена акција, пошто су била решена велика патриотска питања, развијала па доста сувом пољу финансијског сређивања. Неколике њене погрешке и претерана суровост, која се истицала у папљивању пореза, у памери да се брзо постигне равнотежа, створише у земљи живо незадовољство, које се брзо пренесе и у парла-

тера идеју да позове све Италијане па добровољно уписивање прилога за исплату државних дугова. Овај предлог, који је он изнео у туринским *Народним Новинама* 14. фебруара 1866., би врло одушевљено примљен, тако да се за мало недеља уписа више од 300 милиона. По несрећи, рат од 1866. пресече у најленим тренутку триумфални ток ове нове установе, назване *Consortio Nazionale* (Народна Задруга), зауставивши уписе и отежавши уплаћивање већ уписаних сума. У сваком случају, тада прикупљени новац и интереси па капитал представљају данас (септембра 1901.) капитал Консорцијума у знатној цифри од 55 милиона, драгоцену резерву, којој је намењено да једнога дана учини знатну услугу земљи.

менат. Исте године, које се после дугих напора успе пајзад постићи равнотежа у државном буџету,¹ опозиција доби већину; министарство, коме је тада био председник Мингети, даде оставку, и са њиме дефинитивно сиђе с владе десница (18. марта 1876.).

Виторио Емануеле, као добар уставни владалац, повери образовање владе Агостину Депретису, који је тада био вођа левице и који је у говору, одржаном мало раније у своме изборном срезу Страделин, изнео опште црте нове политике која се имала инаугурисати: проширење права гласа, укидање приреза на мливно, реформа закона о општинама, срезовима и окрузима, обавезна и бесплатна настава итд. Скупштински избори, који се мало за тим изведоше, дадоше левици неизмерну већину; али се новине уведоше лагано и без јаких потреса.

5. јануара 1878. год. умре у Фиренци генерал Алфонсо Ла Мармора, а мало дана за тим (9. јануара), после врло кратког боловања, издахну у Риму, у добу од 58 год. само, Виторио Емануеле II, заслужни и лојални краљ, у коме се, тако рећи, оличавала слава италијанског васкрса. Његова сарана би од пајсвечанијих коју је икада икоји народ приредио своме краљу. Њега сахрамише у Риму, у Пантеону, а на његовом гробу се памиса потпуно заслужена похвала: *Оцу Отаџбине*.

Виторио Емануеле II остави за собом два сина: *Умберта*, који је тада имао 34 год. и који се десет година раније био оженио сестром од стрица Маргаритом (кћери Фердинанда, војводе од Ђенове), женом којој се у брзо свако дивно, не само због њене извазредне лепоте и због пријатне дражи њепог понашања, него и због њепог отме-

¹ Буџет за 1875. год. дао је ове резултате: приходи 1,096 милиона, расходи 1,082 милиона.

пог срца и широке и генијалне образованости; и Амедеја, војводу од Аосте, који је у децембру 1870. год. позват на шпански престо, али он, увидевши како су сви његови племенити папори да ублажи неслогу, која је раздирала ову земљу, узалудни, одрече се у почетку 1873. те круне и врати се у приватан и миран живот, у свој омиљени Турин. Разуме се, на италијански престо дође старији син, Умберто I, који, узимајући власт, изјави како је његова једина амбиција да буде достојан свога оца.

Месец дапа доцније (7. фебруара 1878. год.) умре папа Пије IX, који је заиста био од користи италијанској ствари, било дајући први подстрек народном покрету, било повлачећи се из њега и упорно одбијајући да се упусти у преговарања, пошто се на тај начин могло довршити италијанско уједињење, правећи папи само оне уступке, који су се односили на његова духовна права.

По смрти Пија IX, нови Рим, престоница Италије, видео је како се у његовим зидовима састаје копклав, који ће остати знаменит у историји цркве, због потпуне слободе са којом је извршен избор. То је, од како се памти, био најмногобројнији копклав; на њему су узели учешћа 64 кардинала; само тројица су били одсутни. За 36 часова, са дивном слогом, без икаквих утицаја интереса ма које владе, би изабран за папу човек, који се чинио најподобнији да управља црквом: кардинал Јоаким Печи, тада у добу од 68 година. Он узде име Лео XIII и настави, са више духа и дипломатске вештине по Пије IX, опозиционоу политику италијанској краљевини, стварајући овој, доста често, озбиљне сметње због забуне, која лако наступа у савести побожног света, између политичких интереса папства и верског осећања.

Ова противност између италијанске краљевине и папства учини да се у Француској, везаној

вековним успомепама за римску курију, укорени опозиција која се после 1870. год. показала у тој земљи према Италији, зато што ова није узела учешћа у рату противу Немачке. Италијанска влада се трудила да одржи добре односе са свима силама, не ступајући у савез ни с којом, али на Берлинском Конгресу (1878.) имале прилике упознати кобне последице ове усамљености; она се падала да ће јој Аустрија, добивши Восту и Херцеговину у окупацију, лако уступити Трентино, једну од још неослобођених земаља; али се виде потпуно преварепа у овим својим аспирацијама.

Док је на полуострву још било живо разочарење, које се осетило у таквој прилици, Француска, уз одобравање осталих сила, смело се упусти у окупацију Туниса (1881.), земље, у којој је Италија имала многе интересе и падала се да ће еднога дана моћи тамо ступити ногом. Агитација противу Француске изведе се доста живо, нешто због незадовољства, што су Италијани били предухитрепи, нешто зато, што је присуство Француза у Тунису дубоко измењивало, на италијанску штету, равнотежу у Средоземном Мору, овоме мору, које је после просецања Суецког канала поново добило свој стари значај.¹ Тада ова два латинска народа још више охладнеше један према другоме и италијанска се влада приближаваше Немачкој и Аустрији, које су већ биле у савезу од 1879. Уласком Италије у овај савез постаде 1882. год. онај Тројни Савез, који, обновљен доцније 1887. и 1892., још траје.

¹ Треба напоменути да са економског гледишта француска окупација Туниса није много оштетила Италију; у тој области има данас 80.000 Италијана, то јест три пута више него што их је било 1881. год., и четири пута више него што има самих француских колониста.

Италија је, међутим, губила свога великог јунака: 2. јуна 1882. год., тамо па усамљеном острву Капрери, испустио је последњи дах Ђузепе Гарибалди, најпопуларнији човек на свету. — „Откриће славе“ — рече Ђозуе Кардучи у говору одржаном тих дана у Болоњи — „откриће славе, која се указа нашем детињском добу, епопеја нашег младинства, идеална визија нашег мушког доба, ишчезле су и затворене за навек. Најбољи део нашег живота завршен је. Она плава глава са лавовском гривом и архангелским сјајем, која је пролазила, будући римске победе, и улевајући туђинцима страх и трепет дуж ломбардијских језера и испод аурелијанских зидова, та глава лежи хладна и непомична на самртничком одру.

„Она славна десница, која је управљала крмом *Пијемонти*а по Сицилијанском Мору, управљена повим тековинама Италије, она непобедна десница која је код Калатафими обарала пред собом непријатеље са сигурном храброшћу наладина, распаде се. Затворене су и за навек угашене очи ослободноца, које су са висова Ђибилросе упрте гледале на Палермо, очи диктатора, које су код Капуе решиле битку и створиле Италију. Глас, онај мупки и питоми глас, који је код Вареза и код Санта Марија Капуа Ветере узвикивао: — „Напред, само напред, децо! Напред, удрите кундацима!“ — а са освојених стена Трептинa одговорно: „Покоравам се“ — тај глас је за навек занемео. Не куда више оно племенито срце, које није очајавало код Аспромонта, нишпи је пренукло код Ментапе. Ђузепе Гарибалди лежи побеђен највишном силом.“

Различна министарства левице, која су се изређала после 1876. (и у којој су парочито били, осим Депретиса, Криспи, Никотера, Запардели и

Кајроли) уведоше обавезну основну наставу, укидоше прирез на мливно и реформисаше изборни закон, јако проширивши право гласа, тако да се број бирача попео од 600.000 на 2,000.000.¹

Пошто се извршише ове реформе, умањили се разлике између две странке *деснице* и *левице*, и Депретис, да би се одржао на власти, потпоможе тако звапи *трансформизам*, прикупљајући око себе безбојну већину, која, пошто је није држао у заједници одређени програм, заче пагло опадање парламентарних обичаја. У исто време, да би се задовољили сви битни локални интереси, који су већ постали једини вођа парламентарне политике, инаугурисала се права махнитост у трошковима на јавне радове, парочито на железнице; и то се дешавало у исто време, кад су се повећавали војни трошкови, које је захтевало врло живо учешће Италије у европској политици. Министар Мађапи, врло вешт фипапсијер, успе за неко време одржати у земљи живу илузију о добром стању државног буџета; али још не беше протекло ни десет година, од како је постигнута равнотежа, а већ отпоче да се јавља дефицит.²

Да се он повећа, дође још и колонијални рат. Још од 1870. год. бродарско друштво Рубатино наместило је стовариште угља за своје бродове у малом заливу Асаб (у Црвеном Мору) и ту је доцније кунило нешто земљишта од малих вла-

¹ Год. 1880. проценат бирача према становницима био је само 2,32. Реформом од 1882. он се попео на 7,09, а 1892. достиже 9,67; али после изванредне ревизије политичких листа, извршене на основу закона од 11. јула 1894. год., која је донела брисање милиона бирача из бирачких спискова, он сипје 1895. на 6,86.

² Завршни буџет за буџетску годину 1. јули 1885. — 30. јуни 1886. дао је ове резултате: приходи 1.409 милиона, расходи: 1.432 милиона.

далаца, који су се налазили на тој обали. Године 1882. оно га уступи италијанској влади, која постаде господар те луке не помишљајући у почетку ни на какво повећање, задовољавајући се да ступи у добре суседске односе са племенима у унутрашњости. Доцније, ипак, и она се поведе за општом струјом, која завлада целом Европом, за колонијалном политиком, и убиство италијанског путника Густава Бјанки и његових другова, у јесеп 1884. године, на путу између Макале и Асаба, даде јој згодан изговор, да спреми експедицију.

У почетку 1885. год., у нади да ће учинити пријатности и Енглеској, која је смерала подвластити Судан, Италија окупира варош Масау-у, надајући се да ће моћи одатле помагати кретање енглеске експедиције. Пад Картума у руке дerviша, спречи остварење те намере; зато италијанске трупе, које су се зауставиле у Масау-и и у околини, морадоше се ограничити само на то да покушају везати добре односе са абисинским пегусом, Јованом, како би успеле да се трговина унутрашњих области управи ка тој луци. Али не успеше задобити пријатељство тог подозривог владоца; шта више, један од абисинских поглавица, рас Алула, са врло великим бројем својих људи, нападе изненада и опколи у Догали једну колону од 500 Италијаца, који, издржавши борбу од осам часова, потрошивши сву своју муницију и побивши велики број непријатеља, бише готово сви посечени заједно са својим заповедником, пуковником Де Кристофорисом (26. јануара 1887.).

Тада и на једној и на другој страни отпочеше припреме за рат. Кад паступи повољно време, у почетку 1888. године, крете се пегус лично са великом војском на Масау-у и у марту дође на доглед тврђава, које су Италијани окупирали; али видевши одбранбене припреме, које је извео генерал

рал Сап Марцапо, не усуди се отворити борбу и повуче се. Међутим, један од његових вазала, Мепелик, краљ Шоа, одметне се од њега, а с друге стране запрети му опасност од дервиша; пегус се крете на дервише и ускоро умре од ране, коју је задобио борећи се са њима (11. марта 1889. год.).

Било је неколико претендената на престо и за неко време Абисинија постаде плен грађанског рата. Италијанска влада, коју је тада представљао Фрапческо Криспи (који је у председништву министарског савета наследио Депретиса, умрлог 1887. год.), науми користити се овом приликом, и док је распростирала своје господарство и на висораван, зауевши Керен и Асмару, везивала је односе са Менеликом, који је, да би лакше савладао своје такмаце, давао Италијанима силна обећања. Изгледало је да се отпочиње повољан период за пову италијанску колонију, којој Криспи тада даде име Еритреја, за успомену на старо име Црвеног Мора. У исто време италијанска влада двама уговорима, закљученим са султанима Оџе и Сомала, успе да установи свој протектор на пространу зону афричке обале на Индијском Океану.¹ У лаком одушевљењу тих дана Криспију се чинило да је поставио основе срећне будућности за колонијалне амбиције Италије.

Али та година 1889. показивала је такође страпан дефицит у државним финансијама: он је

¹ Год. 1891. споразумом, утврђеним са Енглеском, одређени се утицајна зона Италије у Источној Африци; њу огранчшава линија која, полазећи од ушћа Ђубе у Индијском Океану, иде уз њен ток до 6° северне ширине, за тим се пружа дуж шестог упоредника до 35° источне дужине од Гренвича, и најзад, држећи се великим делом овога 35° меридијана, долази до рта Казара (18° северне ширине), који је северна граница наших посела на обали Црвеног Мора. Абисинија је, дакле, ушла у зону италијанског утицаја.

прелазио 200 милиона. Да би се попунио, морадоше се ударити нови памети, који изазваше нерасположење у земљи, у толико више, што је била за-творена најглавнија пијаца италијанских производа, јер није било могуће обновити трговински уговор са Француском, која је била љута због Криспијеве сувише германофилске политике. С друге стране, пример државе утицао је упућујући истим путем претераних и непродуктивних трошкова општине и области, тако да је после тога наступила права економска криза.¹ У јануару 1891. године паде Криспи с власти због једног неповољног скупштинског гласања; за њим су дошли најпре маркиз ди Рудини, за тим Ђолити, који су политиком прибирања и уштеда успели у неколико смањити дефицит.

Али у Африци у брзо избише неспоразуми са Менеликом, који, пошто осигура покорност целе Абисиније, показа како неће више да поштује протекторат, који је Италија тврдила да има вршити над њим. С друге стране држави су такође с незадовољством гледали напредовање Италијана; у децембру 1893. године они пададоше утврђење Агордат, али бише потучени и оставише на месту борбе хиљаду мртвих и седамдесет и две заставе; у тој славној борби италијанским трупама је заповедао храбри пуковник Аримонди, који је због заслуга у рату начињен генералом.

Управо тада, Криспи понова дође на управу министарства, и увек обузет смелим духом иницијативе, угура генерала Баратијери, гувернера Еритреје, у смела подухвата. Овај отпоче кренувши се

¹ Ефективни трошкови свих општина у краљевини, који су год. 1871. били 186 милиона, попусти су се год. 1882. на 365 милиона, а 1889 на 486 милиона; год. 1897 били су 454 милиона. — У буџетима свих општина у краљевини данас се налази више од 52 милиона за отплате општинских дугова.

на дервише, и у јулу 1894. године успе да их истера из Касале, заузевши ову врло важну позицију; тако се отклони свака опасност по колонију са те стране. Али се за то време дипломатски неспоразуми са Абисинијом претворе најзад у отворену борбу. Услед подозрива држања Мангаша, раса Тигре, Баратијери је напашао за потребно предупредити његове покрете, и успе врло брзим маршевима да га изненада нападне и потуче код Коатита и код Сенафе (јануара 1895.); за тим освоји без великих препрека Тигре.

Могло се, међутим, предвидети да ће ово бити само почетак рата; рас Мангаша мољаше за интервенцију негуса Мепелика, који повуче за собом целу Абисинију у ову борбу противу Италијана. Кад наступи повољно време, он се крете напред са војском која је бројала више од 100.000 људи, а италијански гувернер, међутим, није био довољно спреман, и могао му је оставити пасуиот само неколико хиљада војника. То је великим делом зависило од лакоумља владе, која није имала тачних појмова о овим стварима, и мислила да је могућно водити смелу политику проширавања, не казујући ништа о томе земљи и не тражећи од парламента потребна средства. Баратијери, поласкав од свих због ранијих победа, учинио је велику погрешку, што се сагласно са оваком ситуацијом, пуном великих опасности.

7. децембра 1895. године код Амба-Алађи пападе пенизмеран број непријатеља па мајора Тозелија, који је имао само две хиљаде људи, и после дугог и јуначког отпора паде мртав са највећим делом својих. Абисинци, пошавши напред, опколише утврђење Макалè, које је славно бранила готово месец дана мала посада под заповедништвом мајора Галијапа. Генерал Баратијери није ни помишљао да се усуди покушати да га ослободи;

бравиоци утврђења, који су већ били у очајном стању због оскудице воде, зато што је суседни извор већ био пао непријатељима у руке, били су решили да бомбама баде утврђење у ваздух и да очајно ударе на непријатељске редове, те отворе себи пут или умру, када Мепелик, узбуђен због јаког отпора на који је наишао и претрпљених озбиљних губитака, јави Баратијеру како макалској посади даје потпуу слободу да изађе из утврђења са оружјем и пртљагом, да се придружи остатку италијанских трупа, сконцентрисаних у Адиграту. Тако се догоди капитулација Макале (25. јануара 1896. год.)

Из Италије, међутим, била су стигла појачања; али је оскудица потребне припреме учинила, те је било тешко снабдевати свим оним што је потребно ове војнике, усред оних сувих планина и на толиком одстојању од мора. Генерал Баратијери је и даље био у одбрамбеном положају, задовољавајући се да пази и држи на одстојању непријатеља, који се, остављајући Адиграт на страни, беше упутно ка Адун. Али најзад, под утицајем живог наваљивања мишистарства (које је желело да задовољи јавно мњење победом) и сматрајући да ће покрет напред, може бити, одлучити непријатеља, да или нападне Италијане у њиховим јаким позицијама или да се повуче, 1-ог марта 1896. год. крсте напред своје трупе (око 17.000 људи) противу непријатеља који се био улогорио у околини Адус. Али, било зато што су Италијани недовољно познавали место, било зато што су први редови били сувише отишли напред, поједина одељења војске изгубише везу међу собом, и предводница, уместо да заузме позицију и чека непријатељски напад, упути се напред до логора Абисипаца. Ови пак, у знатно већем броју од Италијана, могадоше лако уништити први ред (код Аба-Гариме), пре

но што би дошао на бојно поље други ред, и за тим разбио једно за другим друго и треће одељење. То је био прави пораз, који се још повећа у повлачењу, што се изврши како је ко знао, без вођа и без старешина. Једна четвртина Италијапа паде мртва на бојном пољу, а међу њима генерали Дабормида и Аримонди, пуковници Аират и Ромеро, потпуковници Менини, Компјано и Галијано, храбри браћулац Макале, који је мало пре тога добио тај чин због заслуга у рату; многи (више од две хиљаде) бише заробљени, а међу њима генерал Албертоне.

Али је и негус претрпео знатне губитке, тако да се, и покрај велике победе, не усуди продужити напред; а генерал Балдисера, који је баш тих дана стигао у Масау-у, да замени Баратијера у врховном заповедништву, умео је реорганизовати колонијске трупе и ублажити последице пораза.

Вести о поразу код Адве изазваше живо незадовољство у италијанском народу, који оптужи владу, не без разлога, што је водила са толико непознања тако тешко подузеће, које земља није хтела. Криспијево министарство паде, не усудивши се чак ни да потражи гласање од скупштине (5. марта 1896.); генерал Баратијери изиђе пред суд, али га доцније ослободише, зато што код њега није било кривица, предвиђених законом.¹

Нова влада под председништвом Ди-Рудинија, отворено изјави како ће паустити правац који је Криспи дао колонијалној политици, и отпоче преговоре за ослобођење заробљеника и за мир. После

¹ Криспи и Баратијери умреше год. 1901. у размаку од неколико дана један од другог; Криспи умре, после дуге агоније, у Напуљу 11. августа, у 82. години, Баратијери умре 8. августа у једном климатском месту у Тиролу, немајући више од 60 година.

дугих и тешких преговора заробљеници се ослободише и мир се утврди тиме, што се Италија одрече Тигре и протектората над Абисинијом и што узе на југу за границу линију коју образују река Мароб, њена притока Белеза и Мупа, планински поток који силази са висоравни и завршава се у Дапкалској равнини. Доцније, по споразуму, постигнутом са Енглеском, италијанска влада уступи Енглезима тврђаву Касалу, која им је од користи за суданску експедицију.¹

Колонијална политика није никада била популарна у Италији, зато што је земља мислила, како није довољно богата да се прихвати сличних подухвата, и што је изгледало да освојене земље не могу дати велике приходе. Несрећни исход афричке војне произведе, паравио, велики поремећај у буџету, тако да влада, која је хтела водити велику политику без способности и без потребних средстава, потпуно изгуби углед у јавном мњењу.

Али и развој ствари у унутрашњој управи произведе велико незадовољство.

¹ Еритрејска се колонија, према томе, пружа данас дуж обале Црвеног Мора од рта Казара (18° сев. ширине) на југ од Рахента (12 $\frac{1}{2}$ ° сев. шир.) на мореузу Баб-ел-Манцеб, а у унутрашњост иде до територије Касале, уступљене Енглезима, и до линије Мароб-Белеза-Муна, усвојене за италијанску границу према Етиопији, ма да такво ограничење још није званично признао и усвојило негус Менелик. Еритреја, једном речи, задржа округе Масау, Керен, Асмара и Асаб, са површином од 247.000 км.² и становништвом од 327.500 урођеника и 2014 европљана (по попису од 1899.). Гарнизон има 200 официра и 6600 војника, од којих је више од 5000 урођеника. Колонијом управља грађански гувернер.

Нова Италија као да није потпуно одговорила великим сновима генерације, која ју је тако јако желела. Нарочито се у Напуљској области и у Сицилији још примећавашу, како на моралном тако и на економском пољу, врло тешке последице тужне прошлости ових покрајина. Нова влада није потпуно задовољила ову жељу за правдом, за којом су честити људи од толико времена жудели, шта више, ради угодности и због инертности, најзад се и сама ослонила на ону исту клијентелу покварених људи, која је била задобила толику власт под рапијим владама; зато су несрећне институције *Каморе* и *Мафије* и даље кобно утицале на те земље. С друге стране, порески терети су им били тежи него северном крају Италије, зато што су били економски слабији. Трговина и индустрија овде не дођоше до оног развоја, до кога су дошле на северу, због чега се опет ту није могла образовати буржоазија толико јака и бројна, да замени стару аристократију, тако да и оно мало буржоа, што су се ту обогатили, најзад и сами пређоше на страху великих сопственика земљишта противу нижих класа. И даље је, дакле, трајао овај сукоб, на који су се жалили у ранијим вековима, сукоб између малог броја богатих, који су господарили, и пензмерне множине бедних. Шта више, примена слободних институција у овим земљама послужи само на то, да се да у руке богатом staleжу сва јавна управа, и он се њоме послужи у своју корист, оптеретивши теретом месних припреза нарочито народ.

Сви они, дакле, што су се надали да ће са новим стањем ствари престати вековни притисак који су осећали да их мучи, приметивши, међутим, да снага владе и даље служи истим интересима којима и рапије, у брзо се показаше неза-

довољни. Социјалистичка странка, која се почела пирити и у Италији, покуша да се користи овим незадовољством и организова, парочито у Сицилији, удружења под именом *Раденички Савези* (*Fasci dei lavoratori*); она јаче пробудише свест код угнетених према њиховим бедама и тако учинише да им триљење постаде још мучније.

Крајем 1893. год. догодише се у неколиким местима Сицилије доста озбиљни переди (управљени парочито противу општина), да се добије укидање трошарине и подела општинског земљишта. У јануару 1894. године устапак се прошири: у многим општинама спалише трошаринске кућнице, опљачкаше суднице, отворише затворе, почеше се бацати камењем на војнике, који, на претње народа, бише приморани на многим местима пуцати у гомилу. Влада прогласи опсадно стање у Сицилији, ухапси прваке главног одбора *Савеза*, установи војне судове и енергично угуши устапак. Али у Јужној Италији избише нови переди, и у Лупиђани се појави анархистички покрет агитацијом многих камењара, који су радили у мермерним мајдапима у Карари; и овде се прогласи опсадно стање, ухапсише многе побуњенике и војни судови их осудише на врло тешке казне. Тако се јави ред поврати; али се узроци зла не отклопише, ма да је било марљивих студија одличних људи и широких обећања од стране владе.

Међутим, финансијска криза, која је већ од неколико година претила земљи, повећа се због пада многих банака. У овим приликама, пошто је влада морала продужити на шест година петорим од главних италијанских банака повластицу за издавање папирног новца, отпочеше кружити кроз публику тужбе на неисправности њихове администрације, парочито на ствари у Римској Банци, којом је управљао Бернардо Таплонго. У брзо се

открише и овде врло велике злоупотребе, па јавност избише претеране услуге многим политичким људима. Из тога искресоше парнице, које показаше свима трулеж што је постојао у извесним политичким сферама, али оптужени бише ослобођени, а то ипак не ублажи незадовољство, које је земља осећала.

Вођа *крајње левнице*, Феличе Кавалоти, говорио у скупштини и честим публикацијама, поведе прави рат на тако звапом *моралном питању*, трудећи се да потпуно сруши Криспија, који је тада био на власти. Као што смо видели, Криспијево министарство паде због догађаја у Африци; али, све оно што је било речено и штампано о скандалима бапака, тужно је утицало на јавно мњење, тако да су крајње странке (републиканци и социјалисти, с једне стране, и клерикалци, с друге) лако налазиле аргументе за своју пропаганду. И док се либерална странка, која се већ од толико времена била на власти, уљуљкујући се у пријатној обмани да је једном сигурна да остане вечито на власти; док се она подавала најпотпунијем пераду и пренебрегавала усвојити нове захтеве и нове тежње народа, клерикали и социјалисти, међутим, развијаху заиста извапредну марљивост у пропаганди.

У оваквим приликама средине и припремања, усред општег незадовољства због догађаја у Африци и због скандала бапака, настаде скупона хлеба, као последица Шпанско-америчког Рата. У неколиким местима Јужне Италије, у којима је, због нарочитих околности, што им узроци иду у прошле векове, стање народа доста бедно, појавише се покрети, изазвани економском оскудицом. Овога пута они, због горе наведених политичких разлога, одјекнуше у Горњој Италији и нарочито у Милану, где су крајње странке задобиле многобројне при-

сталице. Покрет се брзо угуши (у мају 1898.), али остави тужан утисак у земљи.¹

Срећом деси се сјајни приказ у Турину, који окрепи духове. Храбра пијемонтска варош, која пије дала да онадне због премештања престонице, него је, напротив, постигла невероватан напредак управивши своју активност индустрији и трговини, беше позвала Италијане на изложбу рада, у част прославе педесетогодишњице Устава; и изложба у Турину привуче за шест месеца (мај—октобар 1898.) неизмерну публику и послужи да се покаже како је Италија прешла славни пут у овој последњој

¹ Сенатор Пасквале Вилари у чланку *Нови Проблеми*, објављеном у *Новој Антологији* (*Nuova Antologia*) од 16. децембра 1899. изложио је својом обичном јасношћу узроке покрета у Милану. Ево из њега неки одељак:

„...Милано је постао велика, јака, радна и напредна варош, чије се становништво неизмерно повећало, и непрестано се повећава, због сталног придолажења света, који долази са свих страна Италије тражећи у њему рада. И тако се у њему нагомилала све незадовољство, сва суревњивост, сва класна мржња што се налазе на полуострву... И овде, усред тако великог центра страсти, плузија и суревњивости, проповедају апостоли субверзивних странака. [Именом субверзивне странке, *partiti sovversivi*, странке које теже да оборе постојећи поредак, означавају у Италији анархисте, социјалисте и републиканце. — Прев.] У земљи не постоји више никаква снага која би могла неутралисати овај отров, што продире у крв, у кости маса, да заустави овај пожар, који се, час видљив, час невидљив, шири на све стране. Влада остаје као равнодушан и немоћан посматрач, прибегавајући, кад се заиста појаве нереди, суровим мерама, које сеју нову суревњивост и повећавају зло. Вера више нема утицаја на духове, и интраинсичентно свештенство потпирује пламен. Приватна лица не сматрају да им је дужност да се организују и да се одупру, износећи програм за програмом, пропаганду за пропагандом. Организују се, међутим, крајње странке, које због тога напредују јако, и њихова штампа је врло активна. Али ни клерикална не стоји скрштених руку....

„Из свих горе наведених разлога, поче се, мало по мало, образовати у Милану убеђење како се живи као на вулкану; како се, због неспособности владе, због индолентности управ-

половини века; она послужila да да̑ целом народу тачан појам о постигнутом великом напретку, о великим користима добивеним благодарећи слободи и озбиљном, сталном, прибраном раду. Тако из ове вароши, која је била колевка италијанског васкрса, сада дође и пример погодан да очврсне душе и обнови духове. Туринска изложба, заплата, обележи почетак моћнога економског буђења, које је за последњих година све више јачало.

Па ипак, на жалост, док је земља, задовољна овим знаком поновног напретка, само тражила да буде остављена, да се мирно развија у раду, Пеллуово министарство, које је дошло на власт после догађаја у мају 1898. године, сматрало је за потребно спремити низ политичких предохрапа, ко-

њих класа, допустило да порасте огромна опасност, и како при првом судару неће бити довољно снаге да се одупре. Тако се и десило, то, када са свих страна Италије, због скупоће хлеба, настанеше подстреци на побуну; када се најзад побуни и Милано, — сви помислише да је дошао судњи дан, и да је катастрофа већ неизбежна. Ово опште веровање учини да се поступило, као да се катастрофа десила, и у мало се заплата вије догодила. Сами побуњеници се бојажу, јер се нису били спремиле, нису имали оружја, нису тачно знали шта би хтели, нису имали вођа, да их поведу. Био је дошао час, у коме је требало да они буду господари; али како, где, на који начин, то нису знали. Буржоазија је један тренут мислила да је близак смак света, власт помисли да није у стању да се одупре. И револуција, које није било, постаде најзад стваран факт, јер су сви мислили да мора наступити. Колебљивост владе у првим тренуцима учини, то се повећа метеж, и реакција, која је сувише доцкан отпочела, плану са жестином, која лиши живота многе невинне. У истини, ако у Милану није било праве и савршене револуције, може се рећи, у извесном смислу, да је било нешто горе. Оно што се догодило доказало је, заплата, постојање друштвеног незадовољства огромног, дубоког, неодређеног, опаснијег од револуције, која бар има тачан циљ, отпочиње, да би га постигла, и престаје, кад га постигне. Ово опште и неизвесно незадовољство, не зна се, куд нас може одвести. А, међутим, ми све радимо да га повећамо..."

јима је намеравало изменити постојеће одредбе о праву збора, удруживања и штампе. Тај законски пројекат наиђе на јаку опозицију у скупштини од стране посланика крајње левице, који, очајавајући да неће моћи на други начин спречити да се он не изгласа, притекоше опструкционој тактици, и сталним тражењем да се врши поименична прозивка и другим говорима спречише настављање дискусије. Влада, да би победила опструкцију, употреби средства, која се осудише као неуставна, и која наведоше крајњу левицу да и насиљем спречи рад у скупштини; најзад, кад се ситуација сасвим замрси, влада вађе за потребно приступити општим изборима (јуни 1900.), који дадоше револуционарним странкама само шире и повољније средство за пропаганду. Крајња левица не само да није била побеђена, него се врати јача и смелија у скупштину, тако да је Пелуово министарство морало дати оставку. Краљ позва на чело владе сенатора Ђузепе Сарака, који умири духове, позвавши посланике да проуче програм економских реформа.

*

По несрећи, баш када ово решење одузе сваку могућност беспоразума о либералним намерама краља, страшан злочин ожалости цео народ. 29. јула 1900. год. у вече краљ Умберто, који је мало дана раније отишао у своју вилу, у Монци, хтеде присуствовати гимнастичком конгресу, што се држао у тој вароши, да још једном покаже задовољство које је осећао, кад се налазио усред народа. Пошто је разделио награде победоцима на утакмицама, седе у кола, да се врати у двор, али, док се он, поздрављан одушевљеним акламацијама гомиле, окретао да захвали, један анархист, коме пећу да поменем имена, испали му неколико пута револвер у груди. Краљ, рањен у срце, паде на паслоне у

колима и издахну неколико минута доцније. Краљица Маргарита, која, на лупу краљевских кола, што се враћаху у вилу, истрча у сусрет мужу, чу од једном за страшну трагедију, и уз јецање изговори: „То је највећи злочин овога века“.

И тако га је заиста оценила цела Италија, која у својој неизмерној жалости није могла схватити, како је Италијанад могао дићи руку, да убије сина великог Краља Ослободноца; није се могла убедити, како је људско биће могло смислити плач, да прекине живот доброме и благоме краљу, који се у свакој прилици јавне и приватне несреће одликовао великом љубављу према народу; ономе Умберту, који је, послушавши глас свога племенитог срца, кад је бесвела колера у Напуљу и у Буски, потрчао, да се изложи опасности, само да би својим присуством донео утехе онима који пате и својим примером опоменуо све на испуњавање дужности.

Кнез наследник, Виторио Емануеле (рођен 11. новембра 1869. и ожењен 1896. црногорском кнегињом Јелепом) доби тужну вест, кад се враћао са својом сунругом са пута у Цариград; он дојурн одмах у Мовцу, да изврши последње дужности нежнога сина, и 2. августа управи Италијанцима енергичну прокламацију, коју је, поменувши отмене примере, што их је наследио од свога узвишеног оца, и од свога великог деда, завршавао овако:

„Нека ми, дакле, Бог помогне и пека ме љубав мога народа утеши, како би могао посветити сву своју краљевску бригу заштити слободе и одбрани монархије, које су обадве везале нераздвојном везом за пајузвишеније интересе отаџбине.

„Италијани! Пролијте сузу и укажите част светлој успомени краља Умберта I Савојског, ви, који сте још једном показали да тешку жалост моје куће сматрате као своју домаћу жалост. Ова солидарност мисли и љубави била је и биће увек

најсигурнији ослопац мојој краљевини, најбоље јемство јединству отаџбине; она је у узвишеном имену педодирљивог Рима, симболу величине и јемству интегритета Италије.

„Ово је моја вера, моја амбиција грађанина и краља.“

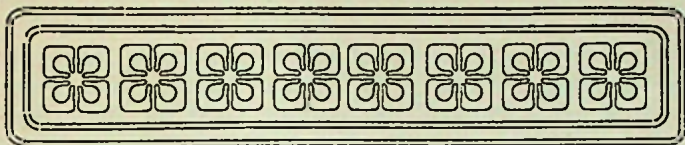
У тако трагичним приликама отпоче владавина Виторија Емануела III, који ипак, усред изненадности и силне бола, имаде утехе што још боље познаде везу која спаја душе Италијана за савојску кућу. Он, младих интелигената и образова, који је у историји видео разлоге те љубави, умеће извући из прошлости правила за то, да је све више себи обезбеди, упућујући Италију путем цивилизације, једнаким и сигурним кораком; он ће се умети окружити људима, који разумеју нова времена.

Јер, ма колико да се има потпуна, сигурна вера у будућност Италије, не треба затварати очи пред незадовољством које постоји у многим крајевима полуострва; треба, напротив, изучавати узроке зла и трудити се да се залече. Последњи политички избори показали су да у варошима Горње Италије, дакле у најбогатијем и најобразованијем крају, социјализам чини пагле напретке. Не пуштајмо се илузијама; дух времена је пемирао; потрудимо се и не допустимо да постане револуциопарао. Највеће зло, које данас влада у Италији, то је онај морални и патриотски скептицизам који јој је мало по мало ушао у жиле, пред призором, који се више пута поповио ових последњих година, пред призором пекажњеног непоштења управних класа и академског препирања парламентарних група, до којих као да не допире глас отаџбине. Да се грађанима даде нова вера у институције и у владу, треба свакога опоменути на оне врлине које су створиле Италију и ојачали карактере у осећању дужности; а ако либерална

страпка хоће да још има свога разлога за живот, треба да стекне тачна појма о новим потребама друштва, треба да прими као своје жеље, које народ изражава, и треба да пропаганди крајњих странака стави насупрот исто толико активну пропаганду овог свога новог програма.

„У Енглеској, — оправдано примећује Пасквале Вилари — (и овим врло отменим речима најславнијег историчара, којим данас Италија може да се поноси, хоћу да завршим ову главу) „у Енглеској су конзервативци уништили социјализам, стављајући се сами на чело рефорама. те народ звиждањем дочекује анархисте. У Швајцарској, у Немачкој, двома земљама, које су ту скоро учиниле извапредне индустријске напретке, влада је, не плашећи се речи „државни социјализам,“ извршила радикалне економске и друштвене реформе, осигуравши и њима унутрашњи мир и напредак отаџбине. А социјалисти, поставши тако све практичнији, и сами доприносе законитим, мирним путевима општем благостању. Ово је пут, којим и ми треба да идемо, ако желимо изићи из садашњег стања, пунога опасности. На исти начин, на који се Кавур, да би створио уједињење Италије, послужио мацинијевцима и гарибалдијевцима, које је придобио за савојску заставу усвојивши неки део њихових идеја, страпка, заиста либерална и конзервативна, требало би да се усуди усвојити минимални социјалистички програм у свима деловима, који се дају извести. И она треба то да учини поштено, не као какву обману, преварну страначку маневру, ниш пак као дело милосрђа, него као признање праведних права народа, као извршење једне свете држности с наше стране, као акт мудре политике.“¹

¹ *Нова Антологија* од 16. децембра 1899. године.

ГЛАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
МЕСНОВАЦ

ГЛАВА XX ИТАЛИЈА У 1901. ГОД.

Становништво — Престоница: папа у Ватикану и краљ у Квириналу — Политичко уређење — Државни буџет — Војска и морна — Јавни радови — Економско буђење земље — Увоз и извоз — Настава — Главне вароши.

После прогласа италијанске краљевине извршише се три пописа, у размаку од по десет година т.ј. 1861. (види 253. стр.), 1871. (стр. 279.) и 1881.; четврти попис, који је требало да се изврши 1891., био је тада из економских разлога одложен и извео се тек 1901. год. Из већ објављених цифара излази да у краљевини, у попоћ између 9. и 10. фебруара 1901., има присутних у краљевини 32,449.754 становника, т.ј. двапут више од онога што је било 1748.; и како је површина краљевине од прилике 286.000 км.² то онда излази 113 становника на км.² ¹ По ранијем попису (31. децембра

¹ То становништво од 32,449.754 становника налази се овако подељено по покрајинама: Пијемонт 3,326.311; Лигурија 1,080.944; Ломбардија 4,278.188; Млетачка област 3,130.429; Емилија 2,451.752; Тоскана 2,548.154; Марке 1,064.749; Умбрија 644.367; Лацијум 1,206.354; Абруци и Молизе 1,442.365; Кампанија 3,142.378; Пуље 1,949.423; Базиликата 490.000; Калабрија 1,375.760; Сицилија 3,529.266; Сардинија 789.314.

1881. год.) било је 28,459.628 становника, тако да се за нешто више од деветнаест година имао прираштај од 3,990.126 становника. Овај би број био још већи, да нема јаке емиграције, не само привремене, у суседне европске земље, него и сталне у Америку, куда се рачуна да сваке године одлази више од 150.000 Италијанаца.¹

Нарочито су неке вароши имале последњих година заиста необичне прираштаје, а највише од свију Рим. Године 1871. он је имао једва 245 000 становника; данас се већ тај број удвојно, и достиже близу пола милиона (463.000 становника). Разуме се, такав прираштај становништва донео је велики развој грађевина, тако да, и са материјалне стране, Рим није више онај, који је био пре тридесет година; почео је добивати изглед велике модерне вароши, изникле поред рушевина форума и базилике Св. Петра.

Папа, хотећи да и даље покаже своје неодобравање италијанске револуције, живи затворен у величанственој палати Ватикану, али кардинали и високи чиновници папскога двора потпуно уживају материјалне и моралне напретке вароши. Поштовани од свију, они развијају свој религиозни, политички, друштвени и интимни живот, не падајући ни на какве тешкоће; одржавају тајне и јавне везе, посредне и непосредне, и са лично-

Становништво краљевине је готово све католичке вере; има нешто више од 40.000 Јевреја, растурених нарочито у северном и средњем делу, и 60.000 протестаната, од којих је највећи број Валдеса (20 000), који живе великим делом у долинама изнад Пинерола.

¹ Број Италијана, стално настањених у иностранству, рачуна се више од 3.500.000; највећи центри италијанског становништва налазе се у републици Аргентини, у Бразилији, у Сједињеним Државама, у Француској, у Швајцарској и у Немачкој.

стима италијанског либералног света, са министрима, сенаторима, посланицима, државним чиновницима. Религиозне свечаности врше се у Риму потпуно слободно, исто као и националне светковине које либерали прослављају, што сјајно доказује и сам јубилеј 1900. год. Стварност је, дакле, доказала да у Риму могу у исто време постојати поглавница католичке цркве и италијански краљ. С временом, папа ће се све више убеђивати да он, лишен световне власти, може много боље вршити своју духовну мисију, и најзад ће се измирити са новом Италијом, коју представља она славна породица, што је, узевши идеал народа за свој, успела да се пресади од родних Алпа на брежуљак, који је добио име по оспивачу Рима, награђеног божанством.

*

Краљ има по државном буџету годишњу цивилисту од 15,000.000 лира. Он врши извршну власт преко министара, које сам именује, и учествује, заједно са сенатом и са скупштином, у доношењу закона.

Сенат је састављен из неограниченог броја чланова (који ипак никада не достиже 400), које краљ доживотно именује и бира међу истакнутим људима у одређеним категоријама.

Скупштина је састављена из 508 чланова, изабраних на пет година, у пет стотина и осам изборних срезова, са доста широким учешћем гласача.¹

¹ Год. 1900. политичких бирача у краљевини било је 2,248.509, тј. готово 70% становника; највећи проценат политичких бирача у односу према становништву дају Пијемонт и Лигурија (100%); најмањи Сицилија и Сардинија (око 40%), разлика која зависи великим делом од различног степена образованости у разним крајевима Италије. — У изборима 1900. год. изишло је на гласање 1,310.480 бирача, тј. 58,28%

Сада има у Италији једанаест министарстава: унутрашњих дела, спољних послова, правде, финансија, државне благајне, војно, морине, просвете, јавних радова, земљорадње, индустрије и трговине, и пошта и телеграфа.

Државни буџет достиже последњих година суму од 1.700 милиона, у којој су готово у равнотежи расходи са приходима.¹ Међу главним приходима пореза на земљиште даје 105 милиона, пореза на грађевине 89.000.000, пореза на покретно имање 286.000.000, на право наследства 40.000.000 на регистар и марке 130.000.000, царипарнице 232.000.000, монопол дувана 195.000.000, монопол соли 74.000.000, лутрија 65.000.000 и т. д. Највећа сума међу расходима иде, разуме се, на апутете државног дуга (око 600.000.000) и на војни буџет (министарство војно 239 милиона, морина 100 милиона).

У италијанској војсци војничка служба је обавезна за све грађане; папунивши 20 год. сви

уписаних, мање него 1897. (58,54) и 1895. (59,02), али више него 1892. (55,86). Укупни број гласова, који су добили социјалистички кандидати, био је 164.946 од којих 101.493 у Северној Италији; у ранијим изборима (1897.) социјалистички кандидати добили су 108.086 гласова, од којих 62.661 у Северној Италији. Први социјалистички посланик био је Коста, изабран 1882. год; о изборима 1886. била су изабрана два социјалиста; 1890. три; 1892. попео се њихов број на 7, 1895. на 15, 1897. на 16, а у изборима 1900 добише 33 мандата.

¹ Завршио буџет за финансијску годину од 1. јула 1897. до 30. јуна 1898. дао је: прихода 1.731.728.371, а расхода 1.732.833.944; а буџет од 1. јула 1898. до 30. јуна 1899: приходи 1.747.635.849, а расходи 1.732.541.762, са сувишком од 15 милиона. — И за две последње финансијске године приходи су стално били већи од расхода, шта више, вишак завршног буџета 1. јула 1900. год. до 30. јуна 1901., према финансијском извештају који је поднео министар државне благајне Ернесто ди Брџо у скупштини 30. новембра 1901. год. попео се на 41.000.000 (приходи 1.751.860.315, расходи 1.710.625.864).

младићи, који се пађу способни, уписују се у редове војске, и морају служити око три године; они са вишим образовањем и који плаћају таксу од 1.200 динара остају само годину дана под оружјем. На тај се начин сваке године има 250 хиљада људи под заставом; али пошто војна обавеза траје и после одслуженог рока, до 40. године, у случају рата може се прикупити под заставу готово милион и по војника. Сви нови папреди науке и индустрије напали су своје примене у војсци: пушка репетирка, бездимни барут или *балистички* итд.

Марија се последних година такође јако развила, трудом нарочито министра Брига и Сен Бона, и било је сасвим природно што је Италија, због самог свога географског облика, врло ревносно предузела да опреми велику флоту. Још Наполеон I, говорећи о будућем уједињењу Италије, рекао је: „први услов живота за ову краљевину јесте да постане поморска сила, како би могла владати својим острвима и бранити своје обале.“ Славне традиције италијанских поморских република сад су добиле нове триумфе у јаким, колосалним лађама, којима је Италија дала први пример на свету; и у њеним арсеналима у Специји, Млечима, Таранту, Напуљу и Кастеламаре, граде се с неуморном вредношћу нови бродови. Приватна индустрија такође је на овом пољу достигла изванредне напретке, тако да може задовољити врло велике бродарске поруџбине, чак и за рачун Шпаније и Америке.

После буџета за војску долази, по величини утрошене суме, буџет министарства грађевина, који на редовне и изванредне издатке троши готово стално близу 100 милиона. Несумњиво, много се урадило, нарочито железничких мрежа, тако да се само за 20 година удвојно целокупни развој железничке мреже, која данас прелази 15,700 км.;

а од почетка новог века на неким линијама већ се применила електрична снага, у чему је Италија предњачила готово свима другим државама.¹ Осим тога, на све стране су се саградили колески путеви, побољшале се прилике пристаништа,² извршила се многа исушивања баровитог земљишта (нарочито у Ферарској области) и други значајни јавни радови.

Земља осети корисне последице ових побољшања, индустријски покрет ојача, нарочито у Ломбардији и у Пијемонту, тако да великим делом задовољава земаљске потребе, и да толико производи, да се може извозити и ван земље. И данас, када нове примене електрицитета допуштају да се покретна снага преноси на велика одстојања, Италија има на овоме пољу лепу будућност пред собом, пошто је срећна да има многобројне водене токове, који ће јој моћи дати необичну покретну снагу и обилно јој надокнадити оскудицу у каменом угљу.³

¹ Постоје већ линије са електричном снагом, готове или у раду, Милано—Монца, Болоња—Сан-Фелпче, Милано—Галарате—Варезе, Лекко—Колико итд.

² Нарочито су били велики радови извршени зарад проширења Ђеновског пристаништа, за које је Рафаеле Ферари, војвода од Галијере (†1876.) дао велики поклон од двадесет милиона лира.

³ Према *Кратком статистичком извештају наше индустрије (Resconto statistico sommario delle nostre industrie)*, који је објавило министарство земљорадње, индустрије и трговине 1. јануара 1899. год. национална земљорадња и индустрија употребиле су укупно 1.300.000 коњских снага, од којих од прилике један милион производе парни казани и гасни мотори, а 300.000 водена снага. Међу примере највећег успеха данашње италијанске индустрије може се поменути фабрика оружја у Теричију. — Што се тиче електричних ра-

Заједно са индустријом, поче напредовати и земљорадња, због увођења многих земљорадничких машина, због веће употребе хемиских производа, због рационалних метода у одгајивању стоке. Да би се у парод упела потребна настава, установише се многе нарочите, стручне школе, а на неколиким универзитетима основаше се и пољопривредни одсеци. Може се рећи да се и земљораднички покрет развија у сразмерној важности коју он треба да има у богатству земље. Годишњи приход од земљорадње данас се рачуна на више од пет милијарди лира.

Мало по мало, велика разлика, која је постојала између целокупног увоза у Италију и извоза из ње, смањивала се; па ипак и последњих година она стално прелази 100 милиона.¹ Италија извози

дионица, оне које су постојале пре 1896., развијале су снагу од 36.020-91 кг.-вата; 1896. постојало је 309 радионица са 5716-42 кг.-вата; год. 1897. 324 радионица са 19.376-95 кг.-вата; год. 1898., 410 радионица са 25.456-45 кг.-вата; постоји т. ј. стално раширење како у броју радионица, тако у њиховој моћи (*Notizie statistiche sugli impianti elettrici esistenti in Italia alla fine del 1898*; Министарство земљорадње, индустрије и трговине. Рим 1900.) — Најважнији индустријски догађај ових последњих година било је отварање велике хидро-електричне радионице у Вицолу Тичино, које је било 9. октобра 1901. год. у присуству краљевског цара.

¹ Год. 1895. целокупан увоз је био 1187 милиона, а целокупан извоз 1037 милиона; год. 1896. увоз 1180 милиона, извоз 1052 милиона; 1897. увоз 1191 милион, извоз 1091 милион, тако да је те године разлика била управо 100 милиона. Али год. 1898., како је била слаба жетва жита, морало се увести већа количина жита, тако да се увоз повећао на 1413 милиона, док је извоз био 1203 милиона. Год. 1899., нарочито због веће цене каменог угља, увоз је прешао суму од 1506 милиона, али се и извоз повећао на 1431 милион; год. 1900. међутим, вредност унесене робе поже се на 1699 милиона, док је вредност извезене била само 1338 милиона. Да се разлика повећа, допринело је великим делом скакање цена каменог угља, памуку, машинама и другим увозним предметима, а

парочито свилу, вина, маслину, кудељу, лимунове, помуранце, јаја, воће, сумпор итд., али мора да увози жито (јер још не производи довољно за своју потрошњу), каменни угаљ (јер га нема), гвожђе итд. У јануару 1899. закључен је трговински уговор са Француском, и тиме обновљени они односи, који су били десет година готово сасвим прекинути, на узајамну штету обеју земаља.¹

Укупно, може се рећи, без бојазни да нам когод оспори тачност мишљења, да је јавно богатство повећано и да је, парочито ових последњих година, примећен нов живот у производњи и раду. Висока репта и падање ажије, плаћање пореза, веће по што се предвиђало, стално повећавање поштапске и телеграфске службе и железничког и поморског саобраћаја, то је речит доказ побољшаних прилика наше земље.

Исто тако, у погледу хигијене, Италија је осетила знатна побољшања довођењем нијеке воде у велике и мале вароши, и енергичним рушењем нездравих крајева.² Осим тога, на све стране, у најмањим селима и у најјаднијим предграђима, подигло се основне школе, да сузбијају ову рапу, неписменост, која се толико била укоренила под старим владавинама. На жалост, у овом погледу има још много да се ради, јер, ако у Пијемонту готово нема неписмених, и ако су они, у осталом делу Горње Италије доста ретки, њихов број се све

истовремено падање цена свиле, која сачињава главни предмет нашег извоза; нпр. 1899. вредност свиле и свилених тканина извезених постоје се на 520 милиона.

¹ Земље, из којих највише увозимо, јесу: Енглеска, Немачка, Аустро-Угарска и Француска; земље, у које највише извозимо, јесу: Швајцарска, Немачка, Француска, Аустро-Угарска и Енглеска.

² Општа смртност у краљевини, која је 1871. прелазила 30 на хиљаду, год. 1897. била је 22, а 1898. 23.

више повећава у колико се више силази на Југ, дуж полуострва, тако да у Калабрији достигне готово 75 на сто; и то објашњава од куда је просечни број неписмених у краљевини још велики. Год. 1895. на 100 рекрута 38 су били неписмени; међутим, служећи у војсци, готово сви науче читати и писати.¹

Врло су многобројне средње школе у свима областима краљевине, а и универзитети су многобројни: 17 државних а 4 слободна. Наравно, најпосећенији је опај у Напуљу (који броји више од 5.500 студената), јер је једини у целој Јужној Италији; за тим долазе Турински (3 400 студената), Римски (2400), Болоњски (1900), Падовски (1500), Павијски (1300), Ђеновски (1300), Палермски (1100), Пизански (1000) итд.² Осим тога, има неколико великих школа, као оне у Фиренци и у Милану, и три велике трговачке школе у Млецима, Ђенови и у Барију.

*

Може се рећи да све манифестације италијанског живота имају толико културних центара

¹ У овом погледу сваке се године примећује побољшање; и. пр. просечни број младожења, који нису потписали венчанцу, јер су неписмени, год. 1871. био је 57 на сто, год 1881. 48, год. 1891.—41, год. 1897.—36 (готово исте цифре виде се и код рекрута); а просечни број неписмених млада год. 1871. био је 76 на сто, год. 1881.—69, год. 1891.—59 и год 1897.—52.

Разлика пак између покрајине и покрајине је заиста огромна; од минимума 4 на сто, који се види у Туринској области, пење се на 14 у Миланској области, на 33 у Болоњској, на 39 у Флорентинској, на 41 у Римској, на 49 у Напуљској, на 62 у Салеринској, на 66 у Месинској, на 69 у Каљарској, на 77 у Калабриском Ређу и на 78 у области Козенце (види публикацију главне статистичке управе: *Кретање становништва — Movimento dello Stato Civile — 1897.*).

² Према статистикама за школеку 1899.—1900.

колико има главних вароши појединих области, јер су славне месне традиције спречиле сувише велику централизацију.

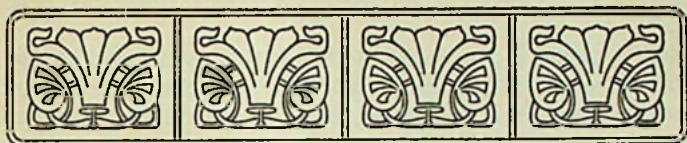
Тако се пијемонтски живот прикупља и ствара у Турину (360.000 становника), вароши правих и регулисаних улица, које, готово бих рекао, одговарају карактеру његовог стаповништва. Дивна лигурска обала са својим вилама, које избијају усред маслињака, прикупља сав свој живот у *поногну* Ђенову (234.000 становника) мермерних палата и улица којима врви радан свет к пристаништу, првом трговачком сметишту у Италији.¹ Плодна Ломбардијска област има свој центар у вредном, радном Милану, другој вароши краљевине по броју стаповнике (491.000), али првој по индустријском, трговачком и железничком промету. Док се у сенци величанственог Дуома у Милану развија велики део економског живота у Италији, Млеци (151 хиљада становника), чаробна варош, која се уздиже усред лагуна, непрестано су један од битних центара уметничког живота на полуострву, не заборављајући ипак своје трговачке и индустријске традиције. Емилија и Ромања (од Парме до Равене, престонице Острогота у којој је гроб великог Дантеа) признају за своју главну варош стару Болоњу (152 хиљаде становника), која, поред тога што је седиште најстаријег универзитета у Италији, дугује ипак велики део свога напретка и индустријској вредноћи својих стаповника. У Тоскани главни центар трговине је Ли-

¹ Ђеновско пристаниште је једно од највеличанственијих механизма националног економског живота. Према статистици од 1898. у Ђеновско пристаниште је ушло 3.750 лађа које су искрцале 3.809.871 тону робе и 105.266 путника, и 2324 једрилица, које су искрцале 349.479 тона. Из њега је изашло 3756 бродова, који су укрцали 634.578 тона робе и 126.802 путника, 2385 једрилица са 92.053 тоне робе и 13.944 путника.

ворпо (96 хиљада стаповника), али главна варош у области увек је пажљива и славна Фиренце (204 хиљаде стаповника), која изгледа да оцртава у држању својих обичаја и у својој врло пријатној околини цео тоскански живот и природу. Само је Рим великим делом изгубио локални карактер, да добије космополитски. Сам Напуљ, најмоћнија варош у Италији, (563 хиљаде становника), има потпуно специјалне одлике; у њему се концептираше сав мек, весели и шумни живот јужног стаповништва; из њега долази закон моде и гласа који потпуно примају, не измеђујући ништа, мале вароши на целом југу. Готово то исто може се рећи о Палерму (310 хиљада становника), што се тиче Сицилије, у којој ипак цветају и Месина (149 хиљада становника) и Катапија (149 хиљада). Сардинија, мање насељена, има такође једну главну варош мање важности од ових до сада поменутих (Њаљари броји само 53.000 становника); па и она ипак даје довољно тачну идеју прилика целе покрајине, која је, ма да је толико време остала изван општег тока европског живота, последњих година отпочела доста приметан напредак.

Наполеон I, навикнут на централизацију у француском животу, говорио је да „склоп Италије има основну мапу: њена дужина није ни најмање сразмерна њеној ширини“; и додавао је: „Кад би Италији био гравица брег Велипо, скоро на висини Рима, а кад би цео комад земљишта, који се налази између реченог брега и Јонског Мора, заједно са Сицилијом, био бачен између Сардиније, Корзике, Ђепове и Тоскане, она би онда имала јединства у струјама, обичајима, клими и локалним интересима! Наполеонова примедба је несумњиво оправдана; и то што је Италија тако много изгубила у времену, кад се сравни прр. са Француском и са Шпанијом, да дође до уједи-

њења, треба делом приписати овом њеном географском склону. Он је до сада спречно стварање једног великог центра италијанског живота, који би могао дати јачег покрета активности народа; али, ако је он узрок незгода, он је исто тако и узрок корисних ствари, јер је створио врло отмену утакмицу међу разним варошима и одржао је живом опу велику разноврсност мисли, која се испољила на тако видач начин на уметничком и књижевном пољу.

ГЛАВА XXI

КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Васкрс књижевности и уметности — Класицизам — Парини, Алфијери, Монти, Фосколо, Бота, Канова, Апјани — Чимароза, Пазизијело — Романтизам — Маззони и његови подражаводи — Леопарди — Гвеваци, Николлини, Ђустини, патристски песници; Прати — Томазо, Розмини, Ђоберти и Мамјани — Историчари — Музичари: Беллини, Росини, Доњизети — Бартолини, Хајез и Марокети — Нов правац — Кардучи, Бонги, Вилари, Масарани, Берсецио — Историчари и критичари — Новинарство — Песници — Де Амичис, Фогацаро, Верга, Кануана, Серао, Фарина, Барли, Кастелнуово, Ровета, Д'Анунцио — Позориште: Ђакомети, Ферари, Коса, Кавалоти, Галина, Ђакоза, Мартини, ит.д. — Индуно, Палици, Дипре, Вола, Морели, Монтеверде — Живи уметници разних италијанских области — Музика: Верди, Понкјели, Бонто, Пучини, Маскањи итд. — Италија ради.

Ако је Италија, за ових последњих 150 година историје успела, после силовитих напора и тепокоња, да стекне достојанство народа и да се уједини; ако је, на пољу политичког живота, извршила права чуда; она може такође да се похвали да је, у исто време, високо уздигла своје име у интелектуалном покрету европских народа.

Политичком васкрсу Италије претходио је, заиста, и пратио га васкрс књижевности и уметности. Ово буђење отпоче управо у другој половини

XVIII века и ми смо то поменули у првој глави овога дела истичући најотменије италијанске дугове тога доба. По томе, како је цела италијанска књижевност XIX века имала битно патриотски задатак и правац, и ми смо често имали прилике у нашем излагању, да то који пут узгред поменемо. Остаје пам, дакле, само да прикупимо разбацане редове и да завршимо.

XVIII век се у италијанској књижевности ејајно завршио великим имепима Паринија, Алфијерија и Моптија. Парини умре управо крајем века (15. августа 1799. год.); Алфијери, који је умро у Фиренци 8. октобра 1803. год., једва је видео почетак новог века; али је Винченцо Мопти (1754. до 1828.) својим великим гласом још владао првом четврти деветнаестог века. Он је био првак оне класичне школе у поезији која је суверено владала у наполеонском периоду. Поставши дворским песником, он је славно у својим стиховима Бонапартино круписање, ратове и женидбу, и рођење Римског Краља;¹ што му ипак није сметало да, по повратку Аустријанаца, опева пове господаре. Обдарен изванредним инстинктом песника, он је само пазио на облик, и успео је дати својим стиховима пенадмашну хармонију и нежност; али, што се тиче мисли, он је само био одјек јавнога мишљења; бојажљив и страшљив, он је ишао за општом стружом, која је тих година била врло пагла у својим прелазима.

Природе сасвим различне од његове био је Уго Фосколо (1778.—1827.), који се, по повратку Аустријанаца у Милапо, склопи најпре у Швајцарску, за тим у Енглеску (1816.), где је проживео

¹ Римски краљ (*Le roi de Rome*) био је син Наполеона I (рођен марта 1811. † јула 1832.), познат и под именом Војвода од Рајштата. (*Le duc de Reichstadt*). Прев.

своје последње године, учинивши много да енглеска публика цени италијанску књижевност¹. Човек богат *пороцима и врлинама*, као што је сам себе оцртао, плаховитог карактера, ватреног и јаког духа, он је, заиста, био један од најмоћнијих италијанских писаца. Његови первозни и поносни стихови били су од великог утицаја на сву омладину деветнаестог века.

Мопти и Фосколо били су два суверена песника тога доба, које је и у прози имало одличног представника класичног стила и метода у историчару Карлу Боти (1766.—1837.). Због сјајног облика и због обимности, којом слика догађаје и даје им боје, он је оправдаво био назвап италијански Ливиге.²

Класицизам је тада био главно обележје и у уметности; шта више, Италија је тих дана могла славити у Аптонију Капови (1757.—1822.) уметника који представља највиши ступањ савршенства до кога је дошла тако звапа академска скултура. Капова је неуморно радио целог свог живота, оставио многобројна дела, и њему се великим делом дугује за папредак који је италијанска скултура у прошлом веку учинила.

У сликарству најодличнији представник класичне школе био је Андреја Анђани (1754.—1817.) дворски и царски сликар, који је украсио толиким цењеним фреско-сликама краљевски двор у Милану и краљевску вилу у Мопци. У архитектури се парочито одликовао Лујиги Кањола (1762.—1833.),

¹ Уго Фосколо умро у Турнхен Грини (Turnham Green) 10. октобра 1827. и бих сарањен у члсвичком (Chiswick) гробљу, одакле су његови остаци доцније, 1871. год. пренесени у цркву Св. Кроче у Фиренцу, коју је он славно у својим *Sepolcri* (*Гробови*), као пантеон италијанског славе.

² Бота, који је умро у Паризу 1827., би сахрањен у монархаском гробљу, одакле су доцније, 1874. год., његове кости пренесене у Св. Кроче у Фиренци.

чије је главно дело *Лук Семпјоно*в или *Лук Мира*, подигнут у Милапу 1804. год. и украшен скулптурама Абондија Санђорђа

И док се Горња Италија славила свима овим именима, славним у књижевности и пластичној уметности, на југу се развијала плејада одличних композитора, које су водили Чимароза (1754.—1801.) и Паизијело (1741.—1816.).

✱

Управо кад је Фосколо умирао и Монтија већ била ударила капља, која га је мало доцније отерала у гроб, излазио је на свет роман *Вереници* од Александра Манзонија (1785.—1873.). То пије био први рад непознатог писца, пошто су *Верске Химне* а парочито песма *5. мај*, коју је он певао на глас о смрти Наполеона I, биле већ стекле Манзонију велику популарност. Али су *Вереници* његово најсавршеније дело и, несумњиво, италијански роман највише читан у целом прошлом веку. Сам Валтер Скот, кад му је Манзони говорио да се ипсирисао на његовим делима, одговорио је да, у у томе случају, он сматра *Веренике* као свој најбољи роман.

Манзони је био највећи и најславнији представник пове романтичне школе, која је у Италији значила либерализам. У овој његовој прози простој, чистој и пуној мисли, он је показао велику љубав према слободи и правди, топлу љубав према народу, према униженима; али и за највеће светске неправде он пије никада имао речи проклетства; у њему је увек побеђивао католик, који верује у васкрс отаџбине, али проповеда резигнацију.

Каква и колика разлика између Манзонија и другог великог писца, његовог савременика, Ђакома Леонардија (1798.—1837.)! У првога су били удружени савршена равнотежа између маште и

разума и живот великим делом весео и миран; у другога, папротив, стална, оштра супротност између узвишене величине његових тежњи и уске средине његове мале Рекамати, у којој је, присиљен од породице, морао живети; између његовог бедног физичког стања, које му је сметало да пробуди љубав код женских, и безграничне јачине страсти коју је у себи осећао. Од туда она тупа и дубока туга, због које он види у људском животу само несрећу; због које нема никакве вере у божанско провиђење, никакво поверење у људе; због које се у њега развија песимизам, који сваког дапа постаје све апсолутнији, све очајнији. Ова меланхолична филозофија, и ако изложена у дивној форми, у стиховима одевеним у, заиста, грчку лепоту, мало се цепила тада и учини слаб утицај на савременике. И то је било добро, јер се чврста и смела генерација, која је била потребна за ослобођење Италије, не би могла васпитати на Леонардијевом скептицизму.

Леонарди, дакле, остаде за много времена као какав усамљени колос, кога су мало разумевали и мало марили; док се око Манзонија образовала школа подражавалаца и ученика. Међу свима, најистакнутији су били Томазо Гроси (1791.—1853.) писац романа *Марко Висконти*; патриотски песник Ђовани Беркет (1783.—1851.); Масимо д' Азељо (1798.—1866.), који је био у исто време сликар, државник, војник и романописер; Силвио Пелико (1788. до 1854.) благи писац *Мојих Тамновања*, једне од најпопуларнијих књига на целом свету; Ђовани Руфини (1807.—1881.), који, као емигрант у Енглеској, написа на енглеском језику неколико романа, од којих су остали најпознатији *Доктор Антоније* и *Лоренцо Бенони*; и Чезаре Канту (1804.—1895.) који ипак дугује свој глас више својим многим историјским публикацијама, нарочито својој *Општој Историји*, него ли своме роману *Маргерита Пустерла*.

Док је она мапзопијевска ломбардијско-пијемонска школа проповедала умереност, из питоме Тоскане су се дизали јасни гласови који су подстицали на буну. Франческо Доменико Гвераци (1804.—1873.), Ливорњанин, био је израз врло ватрених страсти, сувише бујног и претераног стила, који је одговарао осећањима онога дела италијанског парода, који је жудео да, ма по коју цену, раскине ропске ланце у којима је живео. Гвераци је упознао у Пизи лорда Бајрона и толико се одушевљено списима великог енглеског песника, да је много година — то је његово рођено признање — гледао и осећао само кроз Бајропа. — „То је била поезија коју сам ја предосећао, али је нисам умео казати; та неизмерна војска свих моћи срца и ума; цела васељена размућена на његовој палети, стара и модерна наука. Бог поред Сатане; болови, муке којима пема имена, тајне о којима се није ни помишљало, неиспитане дубине срца, смех и сузе, све то пуним рукама бачено на ове бесмртне странице. То је поезија о којој сам сањао и коју сам сада гледао остварењу.“ — Бајрон се, према томе, може сматрати непосредним учитељем Гверација, који је онда, ма да није оставио дела која могу издржати дапању критику, вршио својим страсним романима (нарочито двама: *Вийџа код Беневентџа* и *Опсада Фиренце*) велики, необичан утицај на топлу и одушевљену омладину.

И други један тоскански књижевник, управо тих истих година, доприносио је да се омладина подстакне противу туђинског господарства и световне власти папа: Ђовани Батиста Николини (1782.—1861.) спажа писац трагедија, који је достојно наставио рад Виторија Алфијерија.

Али тосканској нарави је, више по ватрен и презрив протест, одговарао шаљив подсмех; зато је природни и спонтани представник тога краја

била политичка сатира Ђузепе Ђустија (1809. до 1850.). Његова шала, која *изгледа смеш, а шуга је*, као што је он сам рекао, имала је знатног утицаја на васпитање осећања слободе, врлине и патриотизма у грађана.

Цела италијанска књижевност овога периода била је политичко оруђе; ми смо већ имали прилике поменути две лепе личности патриотских песника које нам је дао југ Италије; то су Габријеле Росети (1783.—1854.) и Алесандро Поерио (1802. до 1848.) и нежни и јуначки младић, Ђепољанин, Г'офредо Мамели (1828.—1849.), чија је химна *Браћо Италијани* одјекивала на свима бојним пољима у ратовима за италијанску независност. Овде ћемо додати имена неколиких песника из Млетачке области: Франческо дал' Олгаро (1808.—1873.), Алсардо Алсарди (1812.—1878.), Ђакомо Запела (1820. до 1888.), Арналдо Фузипато (1815.—1888.) и, најславнији међу свима, Ђовани Прати (1815.—1884.), права природа ватреног и надахнутог уметника.

Песник и филозоф у исто време био је Николо Томазео (1802.—1874.), али, јачином духа много виши од њега, био је његов пријатељ Антоније Розмини (1897.—1855.), који је у историји филозофије оставио пензгладан траг. Напореда са Розминијевим именом треба поменути име другог великог филозофа тога доба, Винченца Ђоберти (1801.—1852.), који је, као што смо видели, имао широког удела и у политичком покрету. Терепције Мамјани (1799.—1885.) трудно се да пзмири Розминијево и Ђобертијево учење, али је више задобио гласа елегалцијом своје прозе, него ли јачином мисли.

Поступно се била пробудила велика марљивост и за историјске студије. У Пијемонту леп пример прелазно је са Чезара Балба (1789.—1853.) и са Ђузепе Мапа (1786.—1867.) на Луиђа Чибрарија (1802.—1870.) и на Еркола Рикотија (1816.—1863.).

У Ломбардији, док је Ђузепе Ферари (1811.—1876.), изучавајући италијанске револуције, стварао теорију о историјским претхоцима¹, који се могу тачно одредити, Чезар Капту (1804.—1895.) је посвећивао своју неуморну вредноћу да обилно прошири у публици познавање историје. У Млетачкој области, Емануеле Чикоња (1789.—1868.) и Самуеле Романин (1808.—1861.) настављали су лепе традиције вредних критичара и научника, које је њихов крај давао Италији, док је у Фирепци Еуђенио Алберни (1817.—1878) отпочињао публикацију чувених *Извештаја млетачких изасланика*. Тоскана је тада, као што смо поменули, била један од главних центара интелектуалног живота народног; ту је дошао, као изгнаник, наполетански генерал Пијетро Колета (1775.—1831.), који ту написа своју *Историју краљевине Напуљске*; мало доцније маркиз Ђино Капони (1792.—1876.), заједно са књижевцем Внесијем, основа *Италијански Историјски Архив*, док је Ато Ванучи (1810.—1883.) посвећивао свој отмени дух *Историји Античке Италије*. У Риму су, напротив, све врсте студија биле занемарене. Ни за краљевину Напуљску не може се рећи да су у њој довољно гајене, али јака традиција је чинила, те су се ту и даље гајиле научне и филозофске студије; историчар Карло Троја (1784. до 1858.) и философ Пасквале Галупи (1770.—1846.) били су два најславнија представника тога рада, а у Сицилији Микеле Амарни (1806.—1889.) својом

¹ *Ricorsi storici*. То је теорија која се оснива на учењу великог италијанског филозофа Ђована Батиста Вика (рођен 1658. умро у Напуљу 1734.). Вико, који је, у Италији, био оснивач филозофије историје, поделно је историју људског рода на три велика периода (период богова, хероја, људи), који се, кад им се сврши *пјок* (il corso), понављају у сталним *претхоцима* (i ricorsi). Прев.

Историјом Вечерња почео је задобивати угледа не само међу ученим људима, него и у публици.

У осталом, Јужна Италија и даље је давала парочито прваке у музици: Саверијо Меркаданте (1797.—1870.); два брата Ричи, Лујџи (1805.—1859.) и Федерико (1809.—1877.), врло весели композитори опере *Кристино и Кума*; Еприко Петрела (1813.—1877.), творац опере *Предохране*; Ђовани Пачини (1796.—1867.); и најзад, најславнији међу свима, Випченцо Белини (1802.—1835.), који је умро у 33. години, разнеживши и узбудивши свет врло пежним и, у исто време, врло јаким мелодијама *Норме*, *Сомнамбуле* и *Пуританаца*.¹

Како је дивно цветала италијанска музика у првој половини XIX века! Још пре по што су засијале на светлости сцене Белинијеве опере, појавио се *Севиљски Берберин* (1816.), који је изградио за тринаест дапа овај прави чаробњак у музици, Ђоакино Росини из Пезара (1792.—1868.). Моћан и лак дух, он је стварао брзо, дајући увек својим операма изванредну топлину и живост; од *Ошела Семирамиди*, *Виљему Телу* (1829.) то је стално пењање ка највишим тачкама уметности. По том, кад му се учинило да је рекао све што му је инспирација дала, заћута и одмарао се у слави.²

Док се Сицилија славила својим Белинијем и Средња Италија била оправдано горда Росинијем, и Горња Италија је дала композитора првог реда у Гаетапу Допизетију (1798.—1848.), који је *Луцијом из Ламермора*, *Полиутом* и *Фаворитом*

¹ Белини умре у Писто код Пириза, али је његов прах пренесен у Катанију, 1876. год.

² Росини умре у Паси код Париза год. 1878., али је његов леш пренесен у Св. Крочо у Фиренци 1887.

допринео, да се италијанском полуострву осигура првенство у свету на овом пољу.

Тешко ће се у историји кога народа моћи наћи половица века плоднија великим људима, какве је Италија имала срећу да роди у првој половини XIX века; готово је изгледало као да је она хтела, својом интелигентном, неуморном радљивошћу, да се покаже достојном да васкрсне међу велике народе европске. Само у скулптури и сликарству она није тада имала правог генија, чије се име може ставити напореда са именом Канове. Природно, и у уметностима је место класичне школе долазио романтизам, о коме се може рећи да га у скулптури нарочито представља Лоренцо Бартолини (1776.—1850.), а у сликарству Франческо Хајез (1791.—1881.), два најбоља уметника тога периода. Поред њих поменућу још једног италијанског скултора, Карла Марокети (1805.—1868.), који је, истина, стално живео у Француској и Енглеској, где је успео да стекне богатство и славу.

Догађаји од 1848.—49. завршују славни период припрема; али је опет иста генерација великим догађајима 1859.—60. год. извршила дело италијанског васкрса.

После прогласа италијанске краљевине (1861.) отвара се нов правац у књижевности и уметностима. Још остају на сцени велики представници романтичне школе, али се већ јављају поветежије против њих; и као што они више нису хтели ништа да знају о грчким и римским јунацима класичног периода, тако и нова генерација напушта средње-вековне предмете, драге романтичарима, да се више приближе савременом животу.

Када се, једва преваливши двадесет година,

почео појављивати у својој Тоскани, Ђозуе Кардучи се отворено изјаснио и против романтизма, и против манзонијеве школе и против хришћанства. Упознат добро и са паганском и са класичном културом, изгледало је у почетку да улази у борбу, да би повратио класицизам, готово као да наставља Фоскола и Алфијерија; али у брзо показа своју персоналност, унесећи у тај класични облик најмодерније мисли, као у *Химни Саџани*, која је одушевљени поздрав напретку и слободи. Ова химна, коју је он објавио 1865. год. створи му нешто популарности; али пре но што се истински учврстио његов глас сувереног песника, морале су проћи још многе године и многе књиге његових стихова појавити се на свет. Исто толико колико вреди као песник, он вреди и као прозни писац, увек снажан и елегантан, било у говорима, било у критичким студијама, у којима уме спојити са тачношћу и потапкошћу истраживања узвишеност синтезе и топлоту излагања, тако да му је тешко наћи сличног примера.

Критичке и историјске студије имале су у овом периоду врло велики развој и представнике високе вредности, као што је Руђеро Бонги (1828.—1895.), који је, ма да је имао врло широку културу и дубину мисли, ипак расцепкао своју изванредну вредност на толике и тако различите ствари, да, и ако је вршио велики утицај на своје савременике, ипак није везао своје име ни за какво значајно дело, због кога би га потомци достојно ценили.¹

Истих је година као Бонги, и наполеџанац је као и он, Пасквале Вилари, првак италијанских живих историчара.² Он је увео у Италији позн-

¹ Бонги је био министар просвете од 1874.—1876. год.

² Вилари, рођен 1827., данас је краљевски сенатор и професор историје на Краљ. Институту Виших Студија у Фиренци; био је министар просвете 1891.—92. год.

тивни метод и успео је да му стекне угледа, више по својим филозофским чланцима, његовом мудрој применом у изучавању флорентинског живота у време Савонароле и Макијавелија, у шта је унео необичну перцептивну јасноћу. Вилари није прост научник, него мислилац и уметник првога реда, који својим списима управо уме да оживи прошлост пред очима читалаца. И он не ограничава своја драга истраживања на живот прошлих генерација, него испитује, оком социолога, проблеме садашњости, и има отмену смелост да каже и тужне истине, као у својим *Писмима с Југа* и у чланцима, објављеним у *Новој Антиологији*, о нередима који су избили пре мало година у Сицилији, као и о пемприма у Милану 1898. год.

Друга лена личност јаког и здравог мислиоца јесте сенатор Туло Масарани (рођен 1826.), који је у својим многобројним публикацијама, а нарочито, у књизи *Како је мислио доктор Лоренци* прикупио толику ризницу отмених мисли и осећања, да нам открива све стране своје душе уметника, песника, филастропа, научника и патриоте. Како је и сам имао жива учешћа у патриотском покрету Ломбардије, он нам га је описао са топлоћом и колоритом у својим делима о Карлу Темки и Чезару Коренти, који су му били пријатељи и другови у новинарству.

Поред Масаранија, између људи који су највише допринели да се културни наше земље да користан и здрав правац, стављам славно име Виторија Берсеција (1830.—1900.), који је такође био један од најотменијих италијанских публициста, али је стекао глас нарочито као комедиограф (*Јади господина Траветти* и *Мехур сајуна*), као романијер (*Земаљски анђели*, *Пук* ит.д.) и ових последњих година као историчар, због свога врло

цењепог и великог дела *Владавина Витторија Емануела II*, у 8 књига.

Публицист и добар историчар био је и Ромуалдо Бопфадини, (1831.—1899.), који је и сам радио да прошири у публици здраве и либералне идеје.

Историчарима, поменутих раније и који су великим делом и даље објављивали нове радове и после половине прошлога века, додаћемо овде и ове: бепедиктински опат Лујиги Тости (1811. до 1897.), доменикански фратар Алберто Гуљелмоти (1812.—1893.), цењен због својих студија о италијанској марињи; два патриота Лујиги Карло Фарини (1812.—1866.) и Ђузепе Ла Фарина (1815. до 1863.), који су се занимали савременом историјом; Ђузепе де Лева (1821.—1895.), који је посветио своје студије времену Карла V; Ђузепе Масари (1821.—1884.); Никомед Бјанки (1818.—1886.); Ђузепе Гверцони (1835.—1886.); Фердинандо Ранаљи (1813.—1894.); Бартоломео Капасо (1816. до 1900.); — и међу живима: кардинал Алфонсо Капечелатро, архиепискуп Капус (рођен 1824.); сенатор Доменико Карути (рођен 1821.); Фрањческо Бертолини, професор универзитета у Болоњи (рођен 1836.); сенатор Лујиги Кјала (рођен 1834.), који је прикупио *Кавурова писма* и објавио важне радове о историји италијанског васкрса; сенатор Ђовани Фалдела (рођен 1846.), оригапалан и бизаран писац, који је, осим пица дела пријатног карактера, описао историју *Младе Италије*; посланик Помпео Молметти (рођен 1852.), који је посветио своје студије животу драгих му Млетака; социјалистички посланик Еторе Чикоти, који је обрађивао античку историју; професори Аугусто Франкети, Рафаело Ђованьоли, Ђузепе де Блазијис, Пије Карло Фалети, Карло Чинола, Амедео Кривелучи, Оресте Томазини, пуковник Чечилије Фабрис, Карло Ђода,

Костаңцо Рипандо, уредник *Историјског Италијанског Прегледа*, Ђакомо Горини, Антоније Мапо, Ерпесто Мазини, Франческо Лити; Фердинандо Габото, Ђузепе Очони-Бонафонс, Ђузепе Маркоти, ит.д. а да и не набрајамо овај велики низ истраживача, који посвећују сву своју вредноћу истраживању докумената и одабирању факата, како би историчару пружили сигуран материјал.

Марљива и пажљива истраживања залазе све до у најстарија времена; Италија је, природно, земља археологије, и ова је наука имала у последње време раднике од велике вредности, као Ђовани Батиста де Роси (1822.—1894.), Арнолда Фабрети (1816.—1894.) и Ђузепе Фјорели (1823.—1896.); — а међу живима: сенатор Доменико Компарети, Еторе Пајис, професор универзитета у Пизи, Лујиђи Пигорини, Еторе де Руђеро и Родолфо Ланчани, професори у Риму; Едоардо Ђризио, професор у Болоњи; Ђулио де Петра, професор у Напуљу; Феличе Барнабеји; Паоло Орси; Герардо Гирардини ит.д.

У свима областима Италије поникла су историјска друштва, која прикупљају документа и издају часописе. Да би се овај велики рад прикупно на једно место, у Риму се основао 1883. год. *Историјски Италијански Институт*, коме је први председник био Чезаре Коренти (1815.—1888.), добар патриота и елегантан писац дела о различитим питањима, а особито о историји. Њега је у том положају наследио други одличан писац критичких и књижевних есеја, сенатор Марко Табарини (1818.—1898.).¹

Више по прави историци, Коренти и Таба-

¹ Табаринија је доцније наследио горе поменути сенатор Пасквале Вилари.

рини били су полиографи; поред њих се могу помепути: Доменико Берти (1820.—1897.), филозоф историчар и политичар; Аристид Габели (1830. до 1891.), који је парочито обратио пажњу на проблеме пародног васпитања; Франческо Паоло Перед (1815. —1892.); Емилио Брољо (1814. —1892.); — а међу живима сенатор Гастано Негри (рођен 1838.), који је објавио цеђене критичке, историјске и политичке есеје; Гуљелмо Фереро и Сципио Сигеле, који умеју да изнесу у привлачном облику високе социолошке проблеме; Адолфо Падовап и т. д.

Неправедно би било заборавити, у овом врло збиђеном прегледу италијанског интелектуалног живота, повинарство, које је имало често одлучап утицај, управљајући наклоност друштва према патриотским покретима. У периоду, који је претходно 1870. год., три новипара, нарочито, представљали су политичке борбе странака. То су били: — Ђовани Батиста Ботеро, директор *Народних Новина* (*Gazzetta del Popolo*), одсудан антикмерикалац и јак присталица дивне слоге која је везала Виторио Емануела, Кавура и Гарибалдија у одлучном раду на пародном уједињењу; — Ђакомо Дипа, директор *Мишљења* (*L' Opinione*), који је елегантно излагао начела деснице, која је била на влади после Кавурове смрти; — и дон Ђакомо Марготи, директор *Католичког Јединства* (*Unità Cattolica*), који је, у одбрапу папства, оштро нападао, са највећом интрапсихичномшћу све успехе који су либерали имали. Доктор Ботеро и дон Марготи имали су необичне одлике полемиста; и читаоци су дуго времена врло јако уживали у двобојима пером, које су ова два писца умели водити у својим препиркама, не улазећи никада у страспе личне нападе.

Међу повинарима из периода препорода помепућу још и ове: Аптолио Галенга, који је био

дописник *Тајмса* и који се после настаоно у Енгле-ској, где и умре 1895.; Феличе Говеап, Аурелио Бјанки Ђовини, Карло Пизани, Паоло Фамбри, Пјер Карло Бођо (који је погинуо у битки код Лисе, којој је присуствовао на адмиралској лађи), Челестино Бјанки, Леоне Фортис, Филипо Филипи, Дезиде-рато Кјавес, Алберто Марио и његова жена, Јеси Вите-Марио, која још живи.

Новинарство се сада обнавља по угледу на енглеске и америкаанске листове, који су састављени од телеграфских вести; шта више, треба поменути да је чудновато да ово овако скупо уређивање могу да усвоје италијански листови, који, на жалост, не располажу великим новчаним средствима, зато што је, због самог облика земље, распрострање сваког листа ограничено на мали број области, а и продајна цена им је врло ниска (италијанске новине се продају по 5 пара). Многи књижевници дају велики део свога духа и свога рада новинарству; овде ћу поменути само неколике, које нећу имати прилике да поменем на другом месту: Евгеније Торелли Виолије (1842. до 1900.); Ђулио Пичини (*Jarro*), Доменико Олива, Артуро Колаути, Едоардо Скарфољо, Салваторе ди Ђакомо, Еуђенио Кеки, Федерико Гарланда, Лујиђи Арналдо Васало, Делфино Орси, Рафасло Барбијера, Атилио Чентели, Адолфо Роси, Л. Меркатели, Лујиђи Лоди, Федерико Вердиноа; Опорато Фава, Рафаеле де Чезаре, Диодато Линој, Випченцо Морело, Карло Ромуси, Уго Пешпи, Габардо Габарди, Е. А. Берта, Ђузепе Дсабате и Аугусто Фереро.

У периоду, тако пуном догађаја, какав је био период италијанског васкрса, лако се разуме што су многи људи који су у њему узели учешћа, осетили потребу да пишу своје *мемоаре*. Многи од њих имају више историјске по књижевне вредности,

као *Моје успомене* Марка Мингетија (1818.—1886.), *Мемоари Ђорђа Палавичина* (1796.—1878.), *Аутобиографија једног ветерана*, коју је објавио генерал Мороцо дела Рока (1807.—1897.) и т. д.; али пекоји имају и велику књижевну вредност, као *Моје успомене* од Масима д' Азеља и *Успомене из мога живота* Лујиђа Сетембрини (1813.—1876.)¹

Сетембрини је био и критичар од вредности; али онај који је на овом пољу стекао занста велики глас, био је Франческо Де Санктис (1818. до 1883.), који је својим јасним и општрим умом умео схватити моралну атмосферу једнога века и одепити праву естетичку вредност каквог дела, продирући у пајскривеније намере писца. Он је био пајвећи представник старе критичке школе, противу које је устала нова, паучна школа, која је имала једног од својих првих и најодличнијих представника у Адолфу Бартолију (1835.—1894.); његова *Историја италијанске књижевности* (у 8 књига) обновила је, може се рећи, целу књижевну историју од почетних времена до Петрарке. На пољу критичких студија Италија броји данас многе и добре раденике, као што су Алесандро д' Анкона (рођен 1835.), професор универзитета у Пизи; Бонавентура Зумбини (рођен 1840.) и Франческо д' Оридио (рођен 1849.), обојица професори универзитета у Напуљу; Изидоро дел Лупго, члан академије Круска; Пије Рајна (рођен 1847.), професор Института Виших Студија у Фиренци; Ернесто Моначи (рођен 1844.) и Анђело де Губернатис (рођен 1840.), обојица професори универзитета у Риму; Емилио Теда, Винченцо Кренини и Франческо Фламини, професори

¹ Од списка те врсте, које су објавили још живи писци, нарочитог помена заслужује књига: *Белетике једнога од младца*, од Ђулија Чезара Аба (рођен 1838.).

универзитета у Падови; Франческо Торака, Родолфо Реније, Микеле Скерлио, Томазо Казини, Ђ. А. Чезарео, Франческо Новати, и т. д.

Многи међу њима (и то најодличнији умом) труде се да измире две школе: потапко и савесно изучавање факата са истраживањем и психолошком анализом. Овој групи припада, п. пр., Артуро Граф (рођен 1848.) професор универзитета у Турину, који ипак није само научник и критичар, него парочито песник и то песник од велике вредности. Рекло би се, шта више, да се код њих пеколицине истраживачке студије лако слажу са поезијом (за ово је изврстан пример Кардучи). Овде ћу поменути и ове: Ђузепе Кјарини (рођен 1833.); Олидо Гверини (рођен 1845.), врло познат под именом Ђоренцо Стекети; Ђовани Маради (рођен 1852.), Гвидо Мацини (рођен 1859.); Ђовани Пасколи (рођен 1855.), и Северино Ферари (рођен 1856.), песници, који великим делом представљају Кардучијеву школу.

Међутим, јак сицилијански песник, Марио Ратисарди (рођен 1844.), лични је непријатељ Кардучијев. Он је писац два доста цењена спева: *Луцифер* и *Јов*; познат је и као елегантан преводилац латинских и енглеских песника. Међу песницима овога последњег периода поменућу двојицу, који су били обдарени високим песничким духом, али су умрли у цвету младости и пада: Емилио Прага (1839.—1875.) и Иђипио Уго Таркети (1841.—1869.); а међу живима поменућу још ове: Енрико Пипцаки (рођен 1841.), који уме да буде у исто време спажап и мелодичап; Доменико Њоли (рођен 1836.); Ђузепе Аурелио Костапцо (рођен 1843.); Фердинандо Галанти (рођен 1840.), Алфредо Бачели (рођен 1863.), и један, врло млад, који је стекао глас тек последњих година, Ђовани Чена.

Међу женама постама славна је била врло

срећна импровизаторка Ђапина Мил (1827.—1888.); лепе стихове још увек пише Алинда Боначи-Брупамонти (рођена 1842.); деликатношћу стиха и дубином осећања истиче се Виторија Агапоор-Помпиди; али између свих на један мах је доспела до славе млада ломбардијска песникиња Ада Негри (рођена 1870.), у чијим се песмама осећа одјек нових социјалистичких идеја.

*

Самом јачином свога септиментализма, социјалиста је постао, последњих година, и Едмондо де Амичис (рођен 1846. † 1907.) који је без сваке сумње најпопуларнији писац у Италији. Започео је, још док је био официр, пишући *Скице из војничког живота*, препуне обећања. Доцније, напустивши војничку службу и предавши се потпуно књижевности, предузимао је велике путове у Шпанију, у Мароко, у Холандију, у Лондон, у Париз, у Цариград, у Јужну Америку, и свако путовање му је давало материјала да напише дела, изванредна по описној моћи, коју је у њима показао. Једна његова књига, намењена школи, *Срце*, имала је изванредан и потпуно заслужен успех; он уме да дирне најинтимније жице у души и да пробуди код читалаца најјача узбуђења. Његова последња дела: *Роман једнога учитеља* и *Оливија кола* посе траг његове пове политичке тежње, али их сви цени као књиге које могу да улију читаоцима најотменија и најнежнија осећања.

Исту ову врлину имају списи другог отменог италијанског даха, песника и романијера, Антонија Фогацара (рођен 1842., наименован сенатором 1900.); три романа *Маломбра*, *Данијеле Корџис* и *Мали стари свет* обележавају као главне етапе на уметничком путу овога отменог писца, кога увек креће врло висока спиритуалност.

Де Амичис и Фогацаро постали су на Манзонију; међутим Ђовани Верга (рођен 1840.) следио је натуралистичком правцу, који је Зола изнео на глас. Међу његовим романима на прво место долазе, по скрупuloзној објективности пошматрања, *Мрзоволни* и *Мајстор Дон Безуалдо*; по једној од својих *сеоских прича*, он је сâм израдио драму у једном чину *Сеоско частољубље*, коју је Маскањи узео за предмет своје славне опере истогa имена.

Романсијер натуралист је и Лујиђи Капуана (рођен 1839.), писац *Бачинџе*, књиге која се, шта више, може сматрати као први пример романа те врсте, који је изишао у Италији. Капуана је поред тога објавио и критичке студије од вредности, па и врло цењене популарне приче за децaке (*Било је једном*, *Царство вила* итд.).

Истој реалистичкој школи припада и одлична књижевница Матилда Серао (рођена 1856. и удата за новинара Едоарда Скарфоља); осим безбројних чланака по листовима, она је објавила неколике ромaне, по којима долази на прво место међу италијанским списатељкама.¹

Са свим другог правца држе се Салваторе Фарина (рођен 1846.), Антонио Ђулио Барили (рођен 1836.) и Енрико Кастелнуово (рођен 1839.), романописци и приповедачи који се више угледају на енглеске писце и пишу књиге које се пријатно

¹ Овде ћу поменути друге жене које су писале ромaне: Беатрича Серао, која је учинила врло познатим свој псеудоним *Бруно Сперани*; Ана Радиус Цукарп (псеудоним *Неера*), Вирђинија Тревес (псеудоним *Корделија*); Марија Торијани (псеудоним *Маркиза Коломби*) итд. Тосканка Ида Бачини пише нарочито књиге за децу. Међу италијанским женама заслужују још помена Грација Деледа, Катерина Нигорини Вери, Софија Бизи-Албини, Фани Зампини-Салазар, Антонијета Бакмели, Марија Пеце-Пасколато, итд.

читају у породицама. Њима можемо придружити Емилија де Марки (1851.—1901.), Антонија Кача-нигу (рођен 1823.) и још више Ђиролама Ровету (рођен 1854.), јаким дух, који је, са успехом, оку-шао и позориште.

Али, италијански романописац, који је по-следњих година успео да изазове око свога имена најживље дискусије, то је Габријеле д' Анунцио (рођен 1862.), кога су једни уздизали до неба, а други врло оштро критиковали. Одарен моћним духом и изванредним песничким инстинктом, дубок познавалац свих хармонија италијанског језика, он се често, истина, упушта у сувишно намештање и прециозности израза и стила, што по који пут под-сећа на *Сеченијисте*. Он је увео у Италију психоло-шки ромап, по угледу на Буржеа; понајвише описује високо нездраво друштво, жудно уживања и пре-фињено у укусима. На жалост, д' Анунцио упоси у цео свој рад дубоко осећање егонизма, манио обожавање свога *ја*; он је отпочео ширити у Ита-лији чудновату теорију о *надчовеку*. Па ипак за пеке од својих спева, он се падахнуо јаким гра-ђанским и патриотским осећањима, као у *Песми о Гарибалдију*, која је задобила пуну наклоност код публике. Д' Анунцио је зашао у борбу и на по-зорници, изјавивши да доноси повине, али са не-потпуним успехом до сада.

Италијанско позориште имало је у овом веку јаког и плодног писца у Паолу Ђакометију (1816. до 1882.), који је, ипак, упропастио свој срећап дар, радећи брзо и сувише много, што је морао да чини као комички песник путујућих дружина, обавезан да напише одређен број драма годишње.¹

¹ Међу комедиографима, вршњацима Ђакометијевим, за-служује особен помен због свога финог хумора Томазо Ге-рарди дел Теста (1818.—1881.).

Неки од његових радова представљају се још и данас, као *Погрешка свети погрешку* и *Грађанска смрт*, од којих је последња послужила неколиким великим глумцима, као Густаву Модени (1803. до 1861.), Ернесту Росију (1828.—1896.) и још живоме, Томазу Салвинију (рођен 1829.), да покажу моћ своје глумачке вештине. И пошто сам поменуо неке глумце, дужност ми је да, поред њих, поменем бар две од најславнијих глумица из тога периода: Карлота Маркјони (1796.—1860.) и жива, Аделајда Ристори, маркиза Капраника дел Грило (рођена 1822.).¹ Италија је увек имала леп број глумаца првог реда, и међу осталим којима се данас сва публика диви поменућу ове: Елеонора Дузе, Ермете Новели, Ермете Закони и Клаудио Лајгеб.

У другој половини прошлога века италијанским позориштем је господарио Паоло Ферари (1822.—1889.), чије је име остало везано нарочито за неке историјске комедије: *Голдони и његових шеснаест комедија*, *Сатира* и *Парини*, итд.

Историјска драма имала је врло јаког представника у Пијетру Коси (1834.—1881.), који је у *Нерону*, у *Клеопатри* и у *Месалини* изванредно успешно представио живот царскога Рима; умро је у цвету живота, управо онда кад је свако признавао његову високу вредност. И Феличе Кавалоти (1842.—1898.), чију је књижевну активност великим делом прогутао политички живот, писао је драме и комедије које су наишле на велико допадање. Валентино Карера (1830.—1894.) трудио се да оживи доброћудну популарну комедију Гол-

¹ Сматрам да је угодно поменути овде да је Аделајда Ристори објавила књигу *Уметничке успомене и студије*. И Ернесто Роси описао је своје успомене у књизи под именом *Четиридесет година уметничког живота*.

донијеву; али је највише успео представљајући на сцени савремени живот, Ђачинто Галина (1852. до 1897.), који је, истина, готово све своје комедије писао у млетачком дијалекту.

Међу медерним комедиографима¹ прво место несумњиво је заузимао Ђузепе Ђакоза (рођен 1847.), бриљантан писац и одличан мајстор стиха, који се од романтичних идила *Партија шаха* и *Тријумф љубави* поступно уздигао до бриљантне комедије, до историјске драме и до најмодернијих психолошких студија, и достигао највишу тачку у уметности својом последњом комедијом *Као мише*. Акиле Торели (рођен 1844.) био је пробудио велике наде својом комедијом *Мушеви*, али више никако није имао среће у својим доцнијим покушајима. Данас међу младим комедиографима истакли су се: Роберто Брако (рођен 1861.), Марко Прага (рођен 1863.), два брата Камило и Ђанипо Алтопа-Траверси, Енрико Анибале Бути итд.

Неколике кратке позоришне ствари писао је барон Франческо де Ренџис (1836.—1900.), који је доцније ушао у дипломатију и умро као амбасадор. Позориште је окушао, али је нарочито стекао гласа због својих сјајних критичких чланака, Фердинандо Мартини (рођен 1841.), који је, одавши се политичком животу, до скоро био гувернер Еритрејске колоније.² Поред њега, треба поменути друга два врло духовита тосканска писца, који су умрли последњих година: Карло Лорепцини, који је под псеудонимом Колоди објавио низ врло ле-

¹ Ову сам реченицу изменио, јер код писца гласи: *Међу живима* итд., а Ђакоза је умро у скоро после појаве другог издања овога дела. Прев.

² И овде сам у неколико изменио пишчеву реченицу, пошто Фердинандо Мартини није више гувернер Еритреје. Прев.

них књига за дечаке, и Пјер Франческо Ферини, који је својим дубоким и оригиналним хумором учинио популарним у Италији свој псеудоним, Јорик. Тосканска духовитост избија и у дијалектној поезији и у причама Репата Фучини (рођен 1843.).

Тосканац је био и Енрико Непчони (1840. до 1896.), који је писао хваљене студије из сувремене стране књижевности, а нарочито о енглеским писцима.

Неколики од ових писаца занимали су се и уметношћу; али међу критичарима уметности нарочито треба помепути ове: сенатор Ђовани Морели (1816.—1891.); Ђован Батиста Кавалкаселе (1827.—1897.), који је заједно са Енглецом Крувом написао врло цењену историју сликарства; а од живих су Камило Бонто, Лука Белтрами, Адолфо Вентури, Ђулио Канталамеса, Корато Ричи, Виторио Пика, Уго Ојети, Дино Маптовани, Уго Флерес, Енрико Товец и т. д.

*

Оно што се десило у књижевности, показало се и у сликарству и у скултури: за неко време, искључиво је владала романтична школа, али доцније, жеља да се што више приближе истини, навела је највеће духове да напусте тај пут.

Први корак у овом смислу учинише два брата Индуно, Доменико (1815.—1878.) и Ђироламо (1827. до 1890.), који уводећи жанр-сликарство приближише уметност савременом животу. Док су они давали овај нови правац у Милапу, у Напуљу је Филипо Палици (1818.—1899.), који се занимао само сликањем животиња, успео тако очевидно да наслика истинитост предмета, да је придобио многе да пођу његовим трагом. У исто време, Тоскана, која је већ била дала великог представника ро-

мантичне школе у Бартолинију, сад је давала повог шефа школе у другом једном скулптору, у Ђовану Дипре (1817.—1882.), који је у својим последњим годинама, поставши и писац, написао своје *Аутобиографске Успомене*. Али највећег скулптора прошлог века дао је Италији Тичински каптон у Винченцу Вели (1822.—1891.), који је из свога селанцета Лигорпето дошао врло млад у Милано и доцније се наместио у Турину. Он је учинио велики утицај на целу савремену италијанску скултуру, давши јој заиста реалистички правац; његовом *Спартику* и његовом *Наполеону на самртини* увек ће се дивити као врло великим делима.

1861. год. отпочињу се држати у Италији *народне изложбе*, које су послужиле да се прошири уметнички покрет и да се одреде узајамни утицаји главних тежњи у школама разних области. И одмах после тога учвршћују се пред целим народом два велика творца новина: Доменико Морели у сликарству и Ђулије Монтеверде у скултури.

Доменико Морели (рођен у Напуљу год. 1826. а ту и умро 1901.) бунио се противу академске уметности, која се ту на југу дуже задржала, зато што је под бурбопском владом тај крај живео изван струје која је владала осталом Европом; Палици је задао први ударац старој школи, али је Морели био много смелији нападач. Пасквале Вилари, у једној одличној студији о *Модерном сликарству у Италији и у Француској* врло добро је окарактерисао нови правац који је дао Морели: — „Његов елеменат је светлост; свака нова слика за њега је нов проблем светлости, и од туда и све похвале и све замерке које му се чине... Он тражи пре свега јединство, снагу, хармонију у општој скици слике... Тако, кад изиђе преда њ какав предмет, он не може да га заволи,

ако се најпре не претвори за њега у ефекат светлости.“

Ђулино Монтеверде (рођен у Бистању, у Пијемонту, год. 1837.) отпоче стицати глас својом скулптуром *Младост Христифора Колумба*, учврсти је *Франклиновим Генијем*, и, најзад, радом *Јенер*, који окушава убризгавање серума на сину, достиже највишу тачку у натуралистичкој уметности.

Приређивањем изложбаба распростире се одушевљење за лепе уметности целим полуострвом, и на све стране истакоше се знатни уметници. Природно, давањем лакши и сталнији односи између места и места, повећавају једнообразност модерног духа, тако да се особепости, укорењене историјом и месним приликама у појединим областима, све више умањују; али се оне не губе потпуно и, ипак више, оправдано покушавају да се помешају са разним тежњама које се данас виде у европској уметности. Ја овде пемам намере да градим разлике међу школама (у толико пре што овај наш модерни живот истовремено покрећу најсупротније струје), него хоћу просто да поменем имена најодличнијих уметника који су учинили части и чине је појединим италијанским областима у другој половини XIX века.

У Пијемонту пејзаж је имао одличне представнике у Антонију Фонтанези (који, ма да је рођен у емилијском Ређу год. 1818. проведе велики део свога живота у Турину, и умре 1883.), Анђело Бекарија, Карло Питара и Деметрио Козола, а, међу живима, има лепа имена Бартоломеја Ђулијана (рођен 1825. год.), Морепца Целеани (рођен 1840), Марка Калдерини (рођен 1850), Клемента Пуџезе-Леви, Андреје Таверније, Лујиђа Кјаливе (који, истина, живи у Паризу), итд. Дуго година је живео у Пијемонту, ма да је рођен у Пармској

области, велики сликар Истока, Алберто Пазини (1826.—1900.). Међу жапр-сликарима био је стекао леп глас Ђовани Батиста Квадроне (1884.—1898.); за сликање ликова има лакоће и извапредне плодности Ђакомо Гросо (рођен 1860.). Још ћу поменути Виторија Кавалери, П. Е. Ђилардија, Турлетија и Едоарда Калапдру, који се, истина, последњих година посветио нарочито књижевности, и својим ромапом *Нейогода* (*La bufera*) стекао лепо име и на овом пољу.

У скултури, поред Одоарда Табаки, истичу се Лујџи Бели и Давид Каладра, али нарочито су изишли на глас Пијетро Каполика (рођен 1869.) и Леонардо Бистолфи (рођен 1859.), који успешно представља идеје и идеализује осећања.

Везу између Пијемонта и Ломбардије може да представља Елеутерио Паљано, који рођен у Пијемонту 1826., живи већ одавно у Милаву; како се борио са Гарибалдијем, он се нарочито посветио сликању битака. Други један снажан сликар војничких мотива био је Себастијан де Албертис (1828.—1897.). Читав низ многобројних одличних сликара изишао је из школе Ђузепе Бертинија (1820.—1898.), који се оправдано цени због свога доброг цртања и израђености слика. Снажан дух сликара новoga правца био је Трацквило Кремона, који је умро у 41. години, 1878., пре по што је потпуно могао показати своје особине. И Умберто дел' Орто (1848.—1897.) и Фрапческо Филипини (1753.—1895.) ишли су за новим правцем коме су шефови школе Мозе-Ђјакки и Филипо Каркаво, оправдано назван сликар безграничних просторија које се губе у магли. Поред ове двојице представника истичу се; Еуђенио Ђинџус, Пијетро Микис, Емилијо Гола, Арпадло Ферагutti, Помпсо Маријани, Ђорџо Белони, Ђузепе Ментеси, Гаetano Превијати, Леонардо Бацаро, Акиле Формис, Ђироламо

Кајрати, Ђузепе Кароци и други одлични уметници. Један од најјачих уметника модерне импресионистичке школе био је Ђовани Сегантини, рођен у Арку у Трентину 1858., умро 1899. управо у цвету свога рада.

Међу ломбардијским скулторима последњег периода нарочито су се истакли Мањи, Бергонцолли, Барцаги, Гранди и међу живима Ернесто Бацаро, Енрико Бути, Пасло Трубецкој, Аатонио Карминати, Емилио Квадрели и т. д.

И Млечи се, ослободивши се туђинског господарства, пробудили из своје летаргије, нарочито радом Ђакома Фаврета (1849.—1887.), освивача, може се рећи, нове колористичке млетачке школе, која данас броји читав низ смелих, јаких и славних уметника: Лујиђи Нопо, Гуљелмо Чарди, Пијетро Фрађакомо, Алесандро Милези, Бартоломео Беци, Чезаре Лауренти, Силвијо Рота, Еторе Тито, Алесандро Зедос, Анђело дал' Ока Бјанка, Виченцо де Стефани, Еђисто Ланчерото, Еуђенио де Блаас, Феруци, Зацети-Мити, два брата Селватико, Бресанин, Сарторели, Вицото-Алберти, Карњел, Бортолуци, итд. Међу млетачким скулторима заслужују да буду споменути Антонио дал Зото, Карло Лоренцети, Емилио Марсили и Урбано Ново.

Млечи су постали један од највећих уметничких центара Италије, нарочито пошто се, 1895. год., отворила прва међународна уметничка изложба, племенитом и отменом иницијативом млетачке општине, којој је тада био председник Рикардо Селватико. Ова изложба, на којој се учествује по позиву и која има одлику особене отмености, одмах је постигла велики успех и поповила се 1897., 1899. и 1901., са све већим успехом, тако да јој се осигурало стално одржавање сваке друге године. Њеној организацији посвећује сву

своју интелегентну и неуморну марљивост главни секретар одбора, професор и посланик Фраделето (рођен 1859.), чије име треба да се помене у овој књизи и због другог једног разлога, тј. као име најречитијег конференсијера кога данас има Италија.

Лигурија је дала врло високог уметника патриотског и религиозног осећања у сликару Николи Барабину (1831.—1891.), који је за четрдесет година неуморног рада дао Италији праве уметничке драгоцености. Међу живима истичу се Плиније Номелини и Ђузепе Пепазилико.

Од емилјских уметника заслужују помена: Адеодато Малатеста (1806.—1891.), Ђовани Муццолли (1854.—1894.), живи: Гаetano Кјеричи и Рафаеле Фачоли, сликари, и Дијего Сарти, Еврико Барберини и Ђузепе Ромањоли, скулптори.

Тосканска школа попоси се многим именима, славним у сликарству, као што су Стефано Уси (1821.—1901.), Телемако Спњорини (1835.—1901.), Микеле Кордиђани (рођен 1830.), браћа Франческо и Лујиђи Ђоли, два брата Томази (Адолфо и Анђело), Стефано Бруци, Артуро Фалди, Тито Леси, Франческо Винеја, Ђовани Фатори, Одоардо Ђели, Лиопело Балестријери, Виторио Коркос, и т.д.; — а међу скулпторима: Аугусто Ривалта, Емилио Галори, Емилио Зоки ит.д.

Један од најславнијих и најзнатијих тосканских сликара јесте Чезаре Макарини (рођен у Сијени 1840. год.), који је у Риму украсио својим дивним фрескама сале сенатске палате, а у Лорету је дао пов уметнички сјај тамошњој чувеној цркви. Фреско-сликар од вредности, у Риму, био је Франческо Подести (1800.—1895.), присталица, истина, класичке школе. Нови правац донесе у Рим наполетански сликар Бернардо Челевтано, који је умро у 28. години, 1863.; поред њега треба по-

менути римског сликара Чезара Фракасини, који је такође умро врло млад (1839.—1868.). Међу римским сликарима данас уживају леп глас: Сципион Вапутели, Франческо Јаковачи, Нино Коста, Чезар Бизео, Енрико Колемац, Антонио Манчини, Аугусто Корели и Аристид Сарторио, младих ретке културе, који поставља енглеске прерафаелисте. Од скултора, осим једног Еркола Розе (1846—1893), заслужују да се помену: Роберто Бомпјани, Еторе Ферари, Еуђенио Макањани и Ернесто Бјонди.

Напуљске области, после Морелија и Палиција, дале су леп низ спажних сликара, као што су Франческо Саверијо Алтамура (1826.—1897.), Акиле Вертуни (1826.—1897.), Ђузепе де Нитис (1841.—1884.), Франческо Нети (1832.—1894.), а данас могу с правом да се попосе Франческом Паолом Микетијем (рођен 1851.), сликаром који успева да да својим радовима највећу могућну јачину и снагу у представљању.

Од осталих сликара са југа поменућу ове: Едоардо Далбоно, Федерико Кортезе, Камило Микола, Ђовакино Тома, Алчесте Кампријани, Винченцо Каприле, Рубенс Санторо, Салваторе Постилоне, Гаетано Еспозито, Винченцо Ироли, и т.д.; а од скултора: Алфонсо Балцико († 1901.), браћа Франческо и Винченцо Јераче, Акиле д' Орси, Винченцо Ђемито, Филипо Чифаријело итд.

Један од најславнијих сицилијанских сликара јесте Ђузепе Шутти (рођен 1836.), који, истица, живи у Риму. Исто тако живе у Риму Салваторе Грита и Еторе Ксименес, два одлична сицилијанска скултора. Други један врло добар сицилијански скултор, још млад, Доменико Трелтакосте, настањен је у Фирепци. Од уметника који су остали у своме завичају, Сицилији, треба поменути Франческа Ло Јакопа и Салватора Маркези, сликаре, и

Бенедета Чивилети (1846.—1899.), Марија Рутели и Винченца Рагузу, скулторе.

Из овог дугог списка имена, од којих су многа већ славна и изван Италије, и из разноврсних тежња које су се показале на последњим уметничким изложбама, може се слободно закључити да су Италијани и на овом пољу веома активни и да је и код нас прокрчила пут она иста измена идеја, покушаја и намера, која се примећује у осталој Европи.

*

Али, и у овом последњем периоду, Италија је стекла највећу славу у музици. Ђузепе Верди, рођен у Бусету у области Парме, који поче узбуђивати публику 1842. год. својим *Набуком*, владао је својим великим именом целе друге половине XIX в. и угаси се ведро у првим данима новог века, (27. јануара 1901.). Под његовом музиком затрепташе све жице људске душе; и како је извапредио низ успеха са *Ернанијем* (1844.), са *Риголетом* (1851.), са *Тростаром* (1853.), са *Травијатом* (1853.), са *Ајдом* (1871.), са *Отелом* (1887.)! Међу свима његовим савременицима нема ниједнога који би му био раван, ниткога чак који би му и близу пришао! Од свих опера других италијанских музичара, које су се појавиле у томе периоду, остаће може бити само *Ђаконода*, од Амилкара Понкјели (1834.—1886.), и *Мефистофел*, од Арига Бонта (рођен 1824.).

Последњих година, ипак, јавно се приличан број младих композитора, који обећавају да ће наставити лепе традиције: Ђакомо Пучини (рођен 1858.), Пијетро Маскањи (рођен 1863.), Ружеро Леонкавало (рођен 1853.), Алберто Франкети (рођен 1860.) и Умберто Ђордапо (рођен 1870.) већ су успели да се њихов јак музички дух чени и изван

граница Италије. И у црквеној музици појавио се сада човек од истинске вредности: врло млади свештеник Лоренцо Перози (рођен 1872.).

И не само на пољу уметности и књижевности, него и на пољу науке, Италија друге половине XIX в. може се поносити научницима који су високо уздигли њен глас. Поменућу само неколико имена: Грацијано Асколи (рођен 1829.—1907.) у филологији; Гаetano Треца (1838.—1892.), Роберто Ардиго (рођен 1828.) и Ђакомо Барцелоти (рођен 1844.) у философији; Ђовани Маринели (1846.—1900.) у географији; Франческо Карара, криминалист велике вредности (1805.—1888.); економисти Франческо Ферара (1810.—1900.), Анђело Меседала (1820.—1901.), Ђироламо Бокардо (рођен 1829.) и Акиле Лориџа (рођен 1857); Луџиџи Бодино (рођен 1840.), одличан раденик на статистици; Чезаре Ломброзо (рођен 1836.) у психијатрији; Анђело Мосо (рођен 1844.) у физиологији; Гвидо Бачели (рођен 1832.) у медицини; Стапислао Капицаро (рођен 1820.) у хемији; Луџиџи Кремона (рођен 1830.) и Еуђенио Белтрами (1835.—1900.) у математици; Галилео Ферарис (1847.—1897.) и Аугусто Риги (рођен 1850.) у науци о електрицитету;¹ Анђело Секи (1818.—1878.) и Ђовани Скјапарели (рођен 1835.) у астрономији, итд.

Да се посведочи широко учешће које данашња Италија узима у целом научном покрету, довољно ће бити помеснути три дела која су се истовремено извела за последњих година: експедиција војводе од Абруда, који је стигао до највише ширине до које се данас дошло (86° 33'); проналазак бежичне телеграфије, који је учинио Гуљелмо Маркони; и

¹ Међу радницима на електрицитету заслужује да буде споменут и Антонио Папиноти (рођен 1841.), проналазач прстена који носи његово име.

студије доктора Батисте Граси о маларији, које су доказале да њу преноси нарочита врста комараца (*anofele*). Поред ових научењака, који теже да пренесу науку на практичну примену, пријатно ми је да поменем неке врло знатне вулгаризаторе науке, као што су били Микеле Лесона (1823.—1884.) и Антонио Стопани (1824.—1891.) и као што су Паоло Мантегаца (рођен 1831.) и Паоло Линој (рођен 1896.).

Па и црквено беседништво је понова постало популарно ових последњих година заслугом брата Агостино да Монтефелтро (чије је породично име Луђиђи Вичини, рођен 1839.); његове проповеди имају извесну модерну боју, коју доста повећава у проповедању говорниково одушевљење. Већу дубину студија показује млади калуђер Ђовани Семерија.

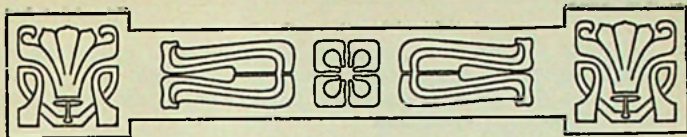
Да се јако прошири образованост, помажу и многобројни часописи, међу којима прво место заузима *Нова Антологија*, основана, год. 1865., у Фиренци, доцније пренесена у Рим, коју данас уређује посланик Мађорино Ферарис.

Италија, једном речи, ради и производи најбоље плодове. Може бити да је у овом делу, тј. у развоју појединих активности, она умела, последњих година, поступити много боље него у политици.

На сваки начин, ко гледа на промене извршене у Италији у XIX веку, ко расмотри колико је био тежак и дугачак пут који је она имала да пређе, да би, напореда са великим народима, стала у први ред напретка, мораће признати да је најновија историја Италије славна чак свима пољима. Пред резултатима, добивеним у цену толиких жртава, пред том метом, постигнутим са толиким напором духова и са толиким ¹⁾ изумом врлине, очајање, клонулост, који с ²⁾ времем ³⁾ на време притискују пежни латински ⁴⁾ од, и ⁵⁾ изгледају ни-

штавна и потпуно пролазна ствар. Постоји, може бити, код њега криза (коју је проузроковао умор) у политичком и административном животу; али не постоји истрошеност животне снаге. И Италија ће, кад прође ова криза, са чашћу заузимати место које јој припада међу европским народима, и тада ће и она племенито вршити своју мисију: да креће напредак цивилизације, материјално благостање и морално дизање народа.

ДОДАТАК ГЛАВИ IX. УСТАВ КАРЛА АЛБЕРТА

Како је устав, који је дао Карло Алберто 4. марта 1848. год., доцније Виторио Емануеле II проширио и на остали део полуострва, те он и данас влада у краљевини Италији, сматрамо за потребно изнети главне одредбе његове:

Чл. 1. Католичка, апостолска, римска вера једина је државна вера. Друге вероисповести, које сада постоје, допуштају се саобразно законима.¹

¹ Да се овај члан боље објасни, треба подсетити на неке законске одредбе, које су доцније донесене о томе питању. Тако, 19. јуна исте, 1848. год., да би се одузела свака сумња о грађанским и политичким правима, би донесен нарочити закон, који садржи само овај једини члан: „Различност вероисповести не прави изузетак у животу грађанских и политичких права, као и у праву добивања свих грађанских и војних положаја“. — Иста идеја изражена је још јасније у декрету од 4. јула 1859. год., кад се Ломбардија присајединила Пјемонту: „У ломбардијским областима сви су грађани једнаки пред законом, ма какве они били вероисповести, као што је то већ одређено у старим областима краљевине; они равноправно уживају сва грађанска и политичка права“. — Исто тако, после заузећа Рима, би донесен декрет 13. октобра 1870. год., у коме се каже: „У Риму и у римским областима престаје свака неједнакост међу грађанима, што се тиче уживања и вршења грађанских и политичких права, као и права на добивање јавних положаја, ма какве вероисповести они били“

Чл. 2. Државом управља монархична и представничка влада. Престо је наследан по салијском закону.

Чл. 3. Законодавну власт заједнички врше краљ и два дома: Сенат и Скупштина.

Чл. 4. Личност краљева је освећена и неприкосновена.

Чл. 5. Извршна власт припада само краљу. Он је врховни поглавар државе; заповеда свом сувоземном и поморском сплом: објављује рат; закључује уговоре о миру, о савезу, о трговини и осталом, навеставајући о томе оба дома, чим интерес и сигурност државе то допуштају, придружујући и томе потребна обавештења. Уговори, који би повлачили какво оптерећивање финансија, или измене државне територије, вредеће, тек пошто добију пристајак оба дома.

Чл. 6. Краљ врши напменовање за све положаје у држави; он спрема декрете и потребне правилнике за павршење закона, не задржавајући њихову примену и не ослобођавајући од тога.

Чл. 7. Краљ сам сакциошише законе и објављује их.

Чл. 8. Краљ може вршити помиловање и измењивати казне.

Чл. 9. Краљ сазива сваке године оба дома: он може одложити сазив, и распустити Доњи Дом; али у овом последњем случају сазива други у року од 4 месеца.

Чл. 10. Предлагање закона припада краљу и једном и другом дому. Али ипак, сваки закон о прирезу или о порезу или о одобравању буџета или државних рачуна подносиће се најпре Доњем Дому.

Чл. 24. Сви становници краљевине, ма каква била њихова титула или положај, једнаки су пред законом. Сви подједнако уживају грађанска и политичка права, као што уживају право да добију грађанске и војничке положаје, изузев случајеве законима одређене.

Чл. 25. Сваки без разлике подноси, у сразмери свога имања, државне терете.

Чл. 26. Зајемчена је лична слобода. Нико се не може ухапсити или извести пред суд, изузев случајева које закон предвиђа, и у облику како то закон прописује.

Чл. 27. Стан је неповредан. Ипаква преметачина у кући не може се извршити до на основу закона, и у облику како то закон прописује.

Чл. 28. Штампa не бити слободна, али не се посебним законом спречити могуће њене злоупотребе.

Чл. 33. Сенат је састављен из неограниченог броја чланова, које краљ доживотно именује између оних који су на-

вршили 40. годину у овим категоријама: — 1. Домашн архиепископи и бискупи; — 2. председник скупштине; — 3. посланици после прве скупштинске периоде, или шест година непрекидног постанковања; — 4. државни министри; — 5. државни секретари; — 6. амбасадори; — 7. изванредни посланици после трогодишње службе у томе положају; — 8. први председници и председници Касације и Главне Контроле; — 9. први председници апелационих судова; — 10. главни адвокат при Касационом Суду и главни прокуратор, после петогодишње службе у том положају; — 11. председници одељења Касационог Суда и Главне Контроле после петогодишње службе; — 12. саветници Касационог Суда и Главне Контроле после петогодишње службе; — 13. главни адвокати или главни фискали при апелационим судовима, после петогодишње службе; — 14. главни заповедници сувоземне и поморске силе; генерал-мајори пак и вицеадмирални морају имати петогодишњу службу у дејству; — 15. државни саветници после петогодишње службе; — 16. чланови обласних савета после трећег избора за председника; — 17. главни интендант после седмогодишње службе; — 18. чланови Краљевске Академије Наука после седам година од именовања; — 19. редовни чланови Главног Просветног Савета после седам година службе; — 20. они који су услугама или изванредним заслугама додели отаџбинске славе; — 21. лица која три године плаћају 3000 дни. непосредног пореза на своје имање или на своју индустрију.

Чл. 34. Кнежеви из краљевске породице су чланови Сената по пуном праву. Они седе одмах после председника, улазе у Сенат у 22-ој години, а имају права гласа у 26 ој.

Чл. 39. Изборна Скупштина је састављена из посланика које бирају изборни срезови према закону.

Чл. 40. Ни један посланик не може ући у Скупштину, ако није поданик краљевине, није навршио 30 година, не ужива грађанска-политичка права и нема осталих услова које закон тражи.

Чл. 41. Посланици предстваљају цео народ у опште а не само крајеве у којима су изабрани. Никакав извршни налог не могу бирати да им постављају.

Чл. 42. Посланици се бирају на пет година; њихов мандат потпуно престаје по истеку овога рока.

Чл. 43. Председника, потпредседнике и секретаре скупштинске именује сама Скупштина из своје средине у почетку сваког сазива за цело време трајања.

Чл. 44. Ако посланик престане то бити ма из каквог разлога, изборни срез његов брже одмах сазван, да изврши нов избор.

Чл. 45. Ниједан посланик не може бити ухапшен, у време скупштинског рада, паузевиши случаја кривичног дела, нити пазведен на суд по кривичној одговорности без претходног пристапка Скупштине.

Чл. 47. Скупштина има права да оптужи министре и да их изведе пред Високи Суд.

Чл. 48. Скупштински и сенатски сазив отпочињу и завршују се у исто време. Сваки састанак кога дома позван времена сазива, без другог дома, незаконит је и његови акти су потпуно неважећи.

Чл. 49. Сенатори и посланици, пре но што се уведу у дужност, полажу заклетву да ће бити верни краљу, да ће се лојално држати устава и државних закона и да ће своје функције вршити у једином циљу нераздељеног добра краља и отаџбине.

Чл. 50. Функције сенатора и посланика не дају право ни на какву плату или накнаду.

Чл. 51. Сенатори и посланици не могу одговарати за мишљења, изнета у скупштини, нити за гласање своје.

ПОПРАВКЕ

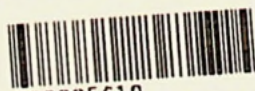
СТРАНА		СТОЛИ	ТРЕБА
13	13 ред оздо,	<i>Gazzeta</i>	<i>Gazzetta</i>
86	4 ред оздо,	<i>Русини</i>	<i>Рубини</i>
120	15 ред озго,	<i>Арберѿо</i>	<i>Алберѿо</i>
134	10 ред озго,	<i>издржсавале</i>	<i>изражсавале</i>
136	11 ред оздо,	<i>Шпицберга</i>	<i>Шпицберга</i>
142	1 ред озго,	<i>зас.мужен</i>	<i>зас.мужан</i>
143	16 ред оздо,	<i>Пије XI</i>	<i>Пије IX</i>
164	11 ред оздо,	<i>Пекјера</i>	<i>Пескјера</i>
193	16 ред озго,	после: <i>Данијела</i> <i>Манина</i> , додати :	(коме су повери- ли неограничену власт)
239	4 ред озго,	<i>Милано</i> ,	<i>Милацо</i>
242	11 ред оздо,	<i>Рубанѿино</i>	<i>Рубаѿино</i>
250	15 ред оздо,	<i>Пиларда</i>	<i>Пилада</i>
263	од 11. реда оздо,	(Међутим....)	почиње нов оде- љак
270	5 ред озго,	<i>Бецке</i>	<i>Бецке</i>
270	14 ред оздо,	<i>Алфондатјоре</i>	<i>Алфондатјоре</i>
274	14 ред оздо,	<i>Кајрони</i>	<i>Кајрони</i>
275	8 ред озго,	<i>Трасѿеверско</i>	<i>Трасѿеверско</i>
280	5 ред оздо,	<i>Титјона</i>	<i>Титјана</i>
281	9 ред озго,	<i>1890</i>	<i>1898</i>
294	7 ред озго,	<i>Аураѿи</i>	<i>Аураги</i>

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

ПО 94(4)
ОРСИ П.
Нова Италија

000005610

ЛЕКОВИ

COBISS ©